

Yenilenebilir Enerji Kaynaklı Turizmde Rekabet Gücü ve Stratejileri

Dr. Emre Demir • Prof. Dr. Ozan Bahar

Yenilenebilir Enerji Kaynaklı Turizmde Rekabet Gücü ve Stratejileri

Dr. Emre DEMİR
Prof. Dr. Ozan BAHAR

Published by

Özgür Yayın-Dağıtım Co. Ltd.

Certificate Number: 45503

📍 15 Temmuz Mah. 148136. Sk. No: 9 Şehitkamil/Gaziantep

☎ +90.850 260 09 97

📞 +90.532 289 82 15

🌐 www.ozgurayinlari.com

✉ info@ozgurayinlari.com

Yenilenebilir Enerji Kaynaklı Turizmde Rekabet Gücü ve Stratejileri

Dr. Emrc DEMİR • Prof. Dr. Ozan BAHAR

Language: Turkish

Publication Date: 2025

Cover design by Mehmet Çakır

Cover design and image licensed under CC BY-NC 4.0

Print and digital versions typeset by Çizgi Medya Co. Ltd.

ISBN (PDF): 978-625-5958-36-5

DOI: <https://doi.org/10.58830/ozgur.pub661>

This work is licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0). To view a copy of this license, visit <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>
This license allows for copying any part of the work for personal use, not commercial use, providing author attribution is clearly stated.

Suggested citation:

Demir, E., Bahar, O. (2025). *Yenilenebilir Enerji Kaynaklı Turizmde Rekabet Gücü ve Stratejileri*.

Özgür Publications. DOI: <https://doi.org/10.58830/ozgur.pub661>. License: CC-BY-NC 4.0

The full text of this book has been peer-reviewed to ensure high academic standards. For full review policies, see <https://www.ozgurayinlari.com/>

Teşekkür

Bu kitabın ortaya çıkışı, uzun soluklu bir akademik yolculuğun ve titiz bir çalışmanın sonucudur. Yenilenebilir enerji, turizm sektörü ve rekabet gücü üzerine yeni bir bakış açısı sunma hedefiyle şekillenen bu çalışma hem kavramsal hem de uygulamalı olarak önemli bir boşluğu doldurma amacını taşımaktadır. Bilimsel çalışmalar, yalnızca bir araştırmacının çabalarıyla değil, aynı zamanda akademik rehberlik, destek ve ilhamla anlam kazanır. Bu süreçte bana yol gösteren, fikirleriyle katkı sağlayan ve motivasyonumu canlı tutan kıymetli hocalarıma, meslektaşlarıma ve aileme en derin teşekkürlerimi sunarım.

Öncelikle, akademik gelişimime her zaman büyük katkı sağlayan, eleştirel bakış açısını kazanmamda ve bu çalışmanın yönünü bulmamda rehberlik eden değerli hocam Prof. Dr. Ozan BAHAR'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Yenilenebilir enerji alanındaki engin bilgisiyle çalışmama ışık tutan ve önemli katkılarda bulunan Prof. Dr. Rüştü EKE'ye, araştırmamın metodolojik çerçevesini oluştururken kıymetli yönlendirmeleriyle bana yol gösteren Prof. Dr. Ali ÇİMAT'a, kıymetli değerlendirmeleriyle çalışmamı zenginleştiren Prof. Dr. İsmail ÇEVİŞ ve Prof. Dr. Kurtuluş BOZKURT'a içtenlikle teşekkür ederim.

Akademik yolculuk, yalnızca bilimsel bir süreç değil, aynı zamanda sabır ve kararlılık gerektiren zorlu bir serüvendir. Bu serüvende yanımda olan, desteğini ve sevgisini esirgemeyen aileme – sevgili anneme, babama ve ablama – minnettarım. Onların varlığı, bu süreci daha anlamlı ve değerli kıldı. Ayrıca, araştırma sürecinde değerli fikirleri, eleştirileri ve teşvikleriyle katkı sunan Dr. Ulaş KALAY'a, Burcu KARACA'ya, Caner KABALA'ya ve Cihat YAMAN'a içten teşekkürlerimi sunarım.

Bu kitabın hazırlanma süreci, büyük bir emeğin ve özverinin ürünüdür. Ancak bu süreçte ülkemiz, 6 Şubat 2023'te yaşanan büyük Maraş depremiyle derin bir acı yaşamıştır. Yaşanan bu felaket, binlerce insanın hayatına mal olurken, hepimize dayanışmanın ve birlikte hareket etmenin ne kadar hayati olduğunu bir kez daha hatırlatmıştır. Depremde hayatını kaybeden vatandaşlarımıza Allah'tan rahmet, ailelerine sabır ve başsağlığı diliyorum.

Bilimin ışığında, daha güçlü yarınlar için....

Dr. Emre DEMİR

İçindekiler

Teşekkür	iii
Kısaltmalar Dizini	vii
Giriş	1
1 Enerji, Ekonomi ve Yenilenebilir Kaynaklar: Geleceği Şekillendiren Güç	11
Enerjiyi Anlamak: Disiplinler Arası Bir Yaklaşım	11
Yenilenebilir Enerjiye Geçiş ve Yenilenebilir Enerji Ekonomisi	21
Yenilenebilir Enerji Kaynakları, Teknolojileri ve Güncel Kapasiteleri	33
2 Yenilenebilir Enerjinin Ekonomik Etkileri ve Turizm Sektörü İle İlişkisi	55
Küresel Yenilenebilir Enerji Trendlerinin Ekonomik Etkisinin Haritalandırılması	55
Yenilenebilir Enerjinin Turizm Sektörü Kapsamında İncelenmesi	62
Yenilenebilir Enerji ve Turizm Sektörü İlişkisinde Vurgulanan Sürdürülebilir Turizme İlişkin Genel Bilgiler	68
3 Rekabet ve Rekabet Gücü: Kavramlar ve Stratejiler	81
Rekabet ve Rekabet Gücünün Kavramsal ve Kuramsal İncelemesi	81
Rekabet Gücü ve Stratejik Yaklaşımlar	95
Turizm Rekabetçiliği: Güç Dinamikleri ve Stratejik Görüşler	103
4 Yenilenebilir Enerji Aracılığıyla Turizm Rekabetçiliği İçin Yeni Bir Çerçeve Geliştirme	117
Turizm Sektöründe Rekabet Gücü Modelleri ve Yenilenebilir Enerji Perspektifinde Değerlendirmeler	117
Yenilenebilir Enerji Kaynaklı Turizmde Rekabet Gücü: Yeni Bir Paradigma	141
Yenilenebilir Enerji Kaynaklı Turizmde Rekabet Gücü Stratejileri	162
Sonuç	177
Kaynakça	181

Kısaltmalar Dizini

Kısaltmalar	Açıklama
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AET	Avrupa Ekonomik Topluluğu
AIENT	Uluslararası Bilimsel Turizm Uzmanları Cemiyeti
ALTİD	Alanya Turistik İşletmeciler Derneği
Ar-Ge	Araştırma-Geliştirme
BCG	Boston Danışma Grubu
BP	British Petrol
CO ₂	Karbondioksit
COP22	Barselona Sözleşmesi
COVID-19	Yeni Koronavirüs Hastalığı
EEA	Avrupa Çevre Ajansı
EED	Enerji Ekonomisi Birliği
EIU	Ekonomist İstihbarat Birimi
EMAS	Avrupa Birliği Eko Yönetim ve Denetim Programı
EPA	Amerika Birleşik Devletleri Çevre Koruma Ajansı
ETI	Enerji Dönüşüm (Geçiş) İndeksi
FiT	Tarife Garantileri
G20	Yirmiler Grubu
GES	Güneş Enerjisi Santrali
GGGI	Küresel Yeşil Büyüme Enstitüsü
GSMH	Gayrisafi Millî Hasıla
GSTC	Global Sürdürülebilir Turizm Konseyi
GSYİH	Gayrisafi Yurt İçi Hasıla

GWh	Gigavattsaat
HES	Hidroelektrik Santrali
HESP	Otel Enerji Çözüm Programı
IAEA	Uluslararası Atom Enerji Ajansı
IEA	Uluslararası Enerji Ajansı
IHA	Uluslararası Hidroelektrik Derneği
ILO	Uluslararası Çalışma Örgütü
INES	Nükleer Olay Ölçeği
IPCC	Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli
IRENA	Uluslararası Yenilenebilir Enerji Ajansı
ISEE	Uluslararası Ekolojik Ekonomi Derneği
KOBİ	Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler
KWh	Kilovattsaat
LCOE	Seviyelendirilmiş Elektrik Maliyeti
MEEC	Birleşik Devletler Orta Doğu Acil Durum Komitesi
MJ	Megajul
Mtep	Ton eşdeğer petrol
MWh	Megavattsaat
NEED	Ulusal Enerji Eğitimini Geliştirme Projesi
NREL	Ulusal Yenilenebilir Enerji Laboratuvarı
OECD	Ekonomik İş birliği ve Kalkınma Teşkilatı
OEEC	Avrupa Ekonomik İş birliği Teşkilatı
OPEC	Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü
RECAI	Yenilenebilir Enerji Ülke Çekicilik İndeksi
RES	Rüzgâr Enerjisi Santrali
RISE	Sürdürülebilir Enerji İçin Düzenleyici Göstergeler
TTCI	Seyahat ve Turizm Rekabetçilik İndeksi
TWh	Teravattsaat
UN	Birleşmiş Milletler
UNEP	Birleşmiş Milletler Çevre Programı
UNESCO	Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü
UNFCCC	Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi
UNIDO	Birleşmiş Milletler Sınai Kalkınma Örgütü
UNWTO	Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü

USAID	Amerika Birleşik Devletleri Uluslararası Ajansı
WCED	Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu
WEF	Dünya Ekonomik Forum
WETI	Dünya Enerji Trilemma İndeksi
WIPO	Dünya Fikri Haklar Örgütü
WMO	Dünya Meteoroloji Örgütü
WTTC	Dünya Seyahat ve Turizm Konseyi

Giriş

Rekabet, insanın uğraş alanlarının çoğunda iyiyi başarmada toplumun en etkili güçlerinden biridir ve rekabet, yaygın bir kullanım terimi olarak yüzyıllar boyunca, yavaş ve doğal bir şekilde, birçok değişim ve dönüşüm ile ekonomik söyleme dâhil olmuştur. Ekonomik çerçevede değerlendirildiğinde, tarihsel süreçte istihsal ve mübadelenin rekabet kavramını şekillendirdiği anlaşılmaktadır. Temelde, rekabette yaşanan değişimlerin, toplumların ekonomik düzenini belirleyen üretim biçimlerindeki gelişmelerle ilişkili olduğu görülmektedir. Burada vurgulanan temel nokta, üretim biçimlerinde meydana gelen değişimlerin rekabetin her dönemde farklı bir çerçevede ele alınmasına veya kümülatif bir dönüşümle yeni anlamlar kazanmasına olanak tanınmasıdır. Bu süreç, rekabet kavramının sürekli olarak yeniden değerlendirilmesini gerektirmektedir.

İktisat literatüründe rekabet; iki ya da daha fazla ekonomik birimin yarışmacı faaliyeti olarak ifade edilirken; bu husus herhangi bir ekonomik birim düzeyinden ele alındığında rekabetçilik veya rekabet edebilirlik olarak betimlenmektedir. Günümüzde ise modern tasvir; rekabetçiliğin firma üzerinden araştırmasına, yani mikro gözlemlere dayanmaktadır. Dolayısıyla rekabet modeli, firmanın uzun vadeli kâr performansı ile yakından ilişkilendirilmektedir ve rakip firmalar arasında aşırı kâr elde etme çabalarıyla şekillenen bir evrimsel rekabet süreci yansıtmaktadır. Bu aşırı kâr elde etme isteği, yeni üretim süreçleri sayesinde gerçekleşmekte ve bu süreçler içerisinde teknik ilerleme, yani teknolojik ilerleme, rekabeti yönlendiren bir süreci temsil etmektedir.

Rekabetin ekonomik boyutunda, kazanma ve kaybetme arasındaki ilişki net bir çizgiye sahip değildir. Bu doğrultuda, dünya ekonomilerinde meydana gelen teknik ilerleme ve ekonomik entegrasyon süreçleri, hiç şüphesiz rekabetin uluslararası devinimini sağlarken, yani rekabeti geçmiş asırların yıpranmış zihniyet ve görüşlerine göre değil, müspet ilme ve standartlara

göre ayarlanmasına vesile olurken bu durum, rekabete konu olan taraflardan birinin diğerine göre gücünü veya etkisini artıracığına delalet etmekte; sonuç olarak tarihsel perspektifte etken bir dereceye kadar düşük maliyetli rakiplerin meydan okumaları kökeninden gelen rekabet gücü kavramının önemi ile özdeşleşmektedir.

Kuramsal çerçevede rekabet gücünü, “rekabette üstünlüğü ve üstünlüğün sürdürülebilirliğini sağlamak adına var olan ya da edinilen avantajların bütünü” olarak ele almak mümkündür. Böyle bir tanım, rekabet gücünün gerek makro gerekse mikro perspektifte anlaşılabilmesi için yol gösterici niteliğe sahiptir ve bu modern tasvirin yansımaları, rekabetin guru yani piri olarak görülen M. Porter’a uzanmaktadır. Porter’in bu konudaki önemi, Merkantilist dönemden beri çeşitli kuramlarla açıklanan rekabet gücü kavramına ilişkin kuramsal çerçeve analizinde en etkili ve çağdaş kuramlardan biri olan “Elmas Modeli”ni geliştirmesinden ileri gelmektedir. Porter’in “Ulusların Rekabet Gücü” çalışmasına göre, bir ulusun rekabet gücü, endüstrisinin yenilik yapma ve yükseltme kapasitesine bağlıdır. Porter’in söz konusu çağdaş yaklaşımının en önemli yönü, rekabet gücünün anlaşılmasındaki karmaşıklığın giderilmesinde ve kuramların ortaya koyulmasında önemli bir yol gösterici niteliğe sahip olmasıdır.

Rekabet gücüne ilişkin makro düzey kuramlar, ülkeler arası karşılaştırmalı üstünlüklere ve bu karşılaştırmalı üstünlüklere ilişkin gözlemlere dayanmaktadır. İlk aşamada; coğrafi konum, yakınlık, nüfus gibi çalışmalar ile başlayan analizler, akabinde, üretim yetenekleri ve kaynak ya da üretim etkinliği çerçevesinde alınmakta ve dünya ekonomilerinde yaşanan dönüşümlerle ilişkili olarak üretimde farklılaştırma, verimlilik, etkinlik, yenilik ve belki de en önemlisi, teknoloji gibi faktörler analizlere dâhil edilerek ülkeler arasındaki bu karşılaştırmalı gözlemler genişletilmektedir. Rekabet gücünün mikro çerçevede kuramsal analizi ise firma düzeyinde, firmaların davranışlarına ve performansına odaklanmaktadır. Bu yaklaşımlar, hızla gelişen teknoloji ve entegrasyonun etkisiyle artan rekabet ortamında, işletmelerin varlıklarını sürdürülebilmesi ve geliştirilmesinin bir ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır.

Mikro düzeyde rekabet gücü kuramları, temel olarak geleneksel yönetim veya planlama sürecine olan ilavelerin bir ürünüdür. Mikro rekabet gücü kuramlarına ilişkin başlangıçta geleneksel olarak ifade edilen “dıştan içe” (outside-in) endüstriyel organizasyon analiz süreci, kaynak temelli yaklaşımlar ile “içten dışa” (inside-out) süreci ile şekillenmekte ve özellikle kaynak temelli yaklaşımlarda firmalar kaynakları ve yetenekleri temelinde rekabet etmektedirler. Endüstriyel organizasyon kuramlarının

aksine, kaynak temelli görüş, rekabetçi potansiyelleri belirlemek için dışsal faktörlere değil, firmaların içsel faktörlerine odaklanmaktadır. Bir firmanın kaynaklarına dayalı olarak rekabet potansiyelini analiz etmek için faydalı bir araç, rekabetin olası belirleyicileri bir parçasıdır. Kaynak temelli yaklaşımlar, kaynakların başarıyla işletebilmek için işletmelerin kendi temel yeteneklerini tamamiyle anlamaları gerektiğini savunmaktadır. Temel olarak bakıldığında ise bu hususun kuramsal yönü, firmaların stratejik süreci bağlamında vurgulanmaktadır.

Rekabet gücünün önemi, ülkelerin refah düzeyi, ulusal gelir, istihdam oranı ve ihracat performansı gibi makro düzeydeki değişkenler üzerinden değerlendirilebilmektedir. Bunun yanı sıra, mikro düzeyde rekabet gücünün önemi, firmaların hedeflerini gerçekleştirme yeteneğiyle ilişkilendirilmekte ve kâr oranları ile pazar payları gibi değişkenlerle açıklanmaktadır. Firmaların, iç ve dış pazarlarda rekabet ortamında başarılı olabilmesi için, üstün performans yaratmak ve bunu sürdürebilmek anlamına gelen rekabet gücüne sahip olmaları gerekmektedir. Ancak bu durum, etkin ve kararlı stratejilerin uygulanmasını zorunlu kılmaktadır. Rekabet gücüne ilişkin stratejiler, makro düzeyde ulusal stratejilere, mikro düzeyde ise firma yönetimine dayanmaktadır. Rekabet stratejisi, rekabet avantajı oluşturma ve paydaşlar için ortalamanın üzerinde getiriler sağlama sürecini temsil etmekte olup, rekabet gücünün açıklanabilmesi açısından elzem bir konu niteliğine sahip olmaktadır.

Rekabet stratejisinin başlangıç noktası, kaynaklardır ve kaynaklar, bir ürün veya hizmet üretmek için gerekli olan maddi ve maddi olmayan girdilerdir. Bu kaynakların en önemli tarafı, temel yetkinlikleri yaratmasıdır ve yetenekler, firmanın kaynakları rekabetçi ürünlere ve süreçlere dönüştürme kapasitesidir. Diğer bir bağlamla, bir firmanın temel yetkinliklerinden yararlanarak geliştirdiği rekabet stratejisinin nihai çıktısı, rekabet avantajlarıdır. Genel strateji kavramının altında yatan fikir, rekabet avantajının herhangi bir stratejinin merkezinde yer aldığı ve rekabet avantajı elde etmenin bir firmanın bir seçim yapmasını gerektirdiğidir. Bu gereklilik çerçevesinde bir firmanın rekabet avantajı, o firmaya özgü dinamik yetenek ve yeterliliklerin geliştirilmesi yoluyla savunulmakta ve sürdürülmektedir.

Rekabet avantajı, rakiplerden daha düşük maliyetlerle üretim yapma veya rakipler tarafından sunulanlardan farklı “bir şekilde benzersiz” bir ürün sunma yeteneğine ve odaklanmaya dayanmakta ve bu durum, firmanın kaynakları aracılığı ile yaratılmaktadır. Bunun için ise her firma, getirilerini maksimize eden heterojen kaynaklara ve yeteneklere dayalı stratejiler ve rekabet avantajları geliştirme yeteneğini kanıtlamak durumundadır. Bu

kanıtın getirisi, görece istikrarlı başarı performansı tehlikesini yaratmayacak bir şekilde elde edilmesi gereken sürdürülebilir rekabet avantajları sağlamasıdır. Özellikle bu durum formüle edilirken, kaynakların sınırlı ve fırsatların sonsuz olduğu durumu göz önünde bulundurmamak mecburidir. Bu mecburiyet içerisinde hiç şüphesiz ki en önemlisi; her zaman üretimin temel ve zaruri bir kaynağı olan ve tüm ekonomik süreçlerde ihtiyaç duyulan enerji yer almaktadır.

Enerji konusu, iktisadi faaliyetlerin başlangıcından itibaren var olan ve ilk aşamaları ağırlıklı olarak yenilenebilir kaynaklara dayanan doğal kaynakları temsil etmektedir. Bu nedenle, enerjinin iktisadi boyutunu temsil eden doğal kaynaklar, iktisadi düşüncede köklü bir geçmişe sahiptir ve zaman içinde dönüşümler geçirerek Sanayi Devrimi sonrasında iktisadi gelişmenin temel unsurlarından biri haline gelmektedir. Bu kaynağı kavramanın en önemli yönü, dünya ekonomilerinin ortak tercih ettiği ana hedeflerden biri olan yüksek ekonomik gelişmişliğe ulaşmanın veya bu gelişmeleri anlamının bir yoludur.

Enerji, her zaman üretimin temel bir faktörüdür ve tüm ekonomik süreçler enerjiye ihtiyaç duymaktadır. Bu konjonktürde genel zihniyet, ekonomik birimlerin enerjiiyi net bugünkü değerini en üst düzeye çıkarmak için yaptığı tercihler bütünü üzerine kurgulanmaktadır. Bu tercihlerde, enerjiiyi geliştirmenin ticari sonuçları ve ayrıca, korunması ve muhafaza edilmesinin faydalarının analizi önem arz etmektedir. Bu önem vasıtası ile ekonomik birimlerin enerjiye ulaşmak için girişmiş olduğu mücadeleler “mucize kabilinden sosyal restorasyon olayının bir parçası” olarak da ifade edilebilen bir geçiş süreci ile bağlanmaktadır.

Dünya tarihinde, enerji geçişlerine ilişkin bir önemli çalışmalardan biri V. Smil tarafından ele alınan “Enerji ve Medeniyet” isimli çalışmasıdır. Çalışmada “Eski Dünya” (Sanayi toplumu öncesi) ile “Yeni Dünya” (Sanayi toplumu sonrası) arasındaki en dikkat çekici özellik, Eski Dünyada yaygın kullanılan biyokütle yakıtları için Yeni Dünyada fosil yakıtların ikamesi sadece birkaç nesil içinde yeni bir dünya yaratılmasını mümkün kılması ve bu geçişi deneyimleyen ilk ülkelerin ekonomik gücü ve üstünlüğü tamamlamasıdır. Bu tamlamada vurgulanması gereken husus, kullanılan enerji miktarı ile elde edilen çıktı miktarının derecesidir. Başka bir deyişle, birim enerji başına üretkenlik ekonomik boyutu açıklayan önemli bir unsurdur. Bahsi geçen bu boyut, zaman içerisinde teknolojik kalıpların değişimi ile ekonominin hammadde tabanındaki yapısal kaymalarla karakterize olan ve teknolojik düzenin oluşumu için kaynak temeli oluşturan yeni tür enerji taşıyıcılarına geçişi açıklamaktadır. Bu geçiş içerisinde yenilenebilir enerji,

teknolojik kalıpların değişimine bağlı olarak yenilikçi faaliyetlerin bir sonucu olarak karşımıza çıkmakta ve yenilikçi gelişimin kuvvetli bir itici gücünü oluşturmaktadır. Buradaki kalıp, önceki fosil yakıt kullanım teknolojilerden, yenilenebilir enerji teknolojilerine geçişin (son verilerde dünyada %14,21'lik bir paya sahiptir) bir temsiliyetidir.

Yenilenebilir enerji kaynaklarına geçişi anlamanın birçok yolu bulunmaktadır. Bunun için ilk önemli çalışmalardan biri H. Hotelling'in "Tükenebilir Kaynaklar Ekonomisi"dir ve enerji kaynaklarının kullanımı sırasında, yaratılan tahribata ve kaynak sınırlılığının getirdiği olumsuz etkileri çağrıştırmaktadır. Bu kaynaklara geçişin ikna edici bir başlangıç noktası enerjinin sürdürülebilirliğinin tarihsel düşüncesinde yer almakta ve ekonomik etkenlere bağlı olarak Petrol Krizleri süreciyle pekiştirilmektedir. Özellikle iktisadi gelişimini tamamlamış ülkelerde iklim değişikliği ve sürdürülebilirlik üzerinde durulması ile önem kazanan yenilenebilir enerji, bu konuda gelişmiş ülkelerin ekonomik üstünlüklerini kaybetmemesi ve rekabetçiliklerini geliştirilebilmeleri adına yeni bir teknolojik düzende yenilenebilir enerji kaynaklarını kullananların ve ekonomilerine entegre edenlerin ilk kazananlar olacağı düşüncesiyle yakın çağımızın ana fenomeni statüsünde bulunmaktadır.

Yenilenebilir enerji kaynakları, Sanayi Devrimi sonrasında fosil yakıt teknolojilerinin sağladığı rekabet avantajlarına alternatif oluşturarak günümüzde yeni teknolojilerle birlikte giderek daha belirgin bir hale gelmektedir. Bu kaynakların sunduğu rekabet avantajlarının yayılımı, yalnızca makro düzeyde ekonomik analizlere konu olmakla kalmayıp mikro düzeyde firma ve sektör bazındaki etkileriyle de dikkat çekmektedir. Özellikle enerjiye bağımlı sektörlerin bu dönüşümdeki rolü, yenilenebilir enerji kaynaklarının önemini daha da artırmaktadır. Bu noktada turizm sektörü enerjiye bağımlı ve enerji yoğun bir sektör olan turizm, yenilenebilir enerji kaynaklarının rekabet avantajları çerçevesinde özel bir odak noktası haline gelmektedir. Turizm sektörünün sahip olduğu dinamik yapı ve ekonomilere olan katkıları, bu alandaki araştırmaların özel bir yer edinmesini sağlamaktadır.

Dünyanın en büyük ekonomik sektörlerinden biri olarak turizm hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler için önemli bir refah yaratıcısı, güçlü bir döviz geliri getiricisi, istihdam üreticisi ve ekonomik kalkınma için katalizör niteliğindedir. Turizmin bu niteliği, 1945'li yıllardan itibaren başlayarak ve günümüze kadar hızla büyüyerek dünyanın önde gelen iktisadi fenomenlerinden biri olmasından kaynaklanmaktadır. Günümüzde 1,300 milyar üzerinde turist sayısına ve 2,290 trilyon ABD doları gelirin'e ulaşan bu pazar, ekonomik önemini söz konusu rakamlarla ispat etmektedir. Bu

ispata dayalı temel bir argüman, artık ekonomik araştırmaların, bu pazardan pay almak için turizm işletmelerinin ve turistik destinasyonların rekabeti döngüsünde yoğunlaşmaktadır.

Turizmde rekabet kavramı, genel hatları ile daha fazla pazara ulaşmak/pazar payını arttırmak, uluslararası turizm gelirlerinden daha fazla pay almak ve sektör karlılıklarını arttırmak için çabalanan ortak süreci temsil etmektedir. Rekabetçi çizgide, destinasyonun amaç ve hedefleri homojen olabilmesine karşın destinasyonların sahip olduğu farklı özellikler ve turizmin doğası sebebiyle sürekli değişen sektör dinamikleri rekabetin içeriğini heterojen kılmaktadır. Yani rekabet ortamı içerisinde destinasyonlar tarafından hedeflenen amaçlara ulaşmak, ancak destinasyon rekabet yeteneğinin sürekli olarak değerlendirilmesini ve güncellenmesini gerektirmekte ve bu da destinasyon ve turizm işletmeleri kaynaklarının önemini ortaya çıkarmaktadır. Öyle ki bu durum, Porter'in deyimiyile "önemli olan kendi kaderinizi kontrol altına almak için rekabetin doğasını şekillendirmeye çalışmak" ifadesi ile denkleştirilmektedir.

Turizmde rekabetin oluşması, turizm sektöründeki firmaların ürün ve hizmetlerini farklılaştırması, fiyatlarını optimize etmesi, pazarlama stratejilerini geliştirmesi ve müşteri memnuniyetini artırması gibi birçok faktörlere bağlı açıklanmaktadır. Turizm sektöründe rekabet, üretkenliği ve tahsis verimliliğini artırmak ve dolayısıyla daha geniş bir sosyo-ekonomik refah yaratmak adına önem arz eden bir konudur. Bu doğrultuda, kuramsal çerçevede en detaylı ve kapsamlı araştırmaya sahip olan Ritchie ve Crouch, turizmde rekabet gücünü "ziyaretçileri artan şekilde çekerken onlara tatmin edici, unutulmaz deneyimler sunmak ve bunu kârlı bir şekilde yaparak destinasyon sakinlerinin refahını artırmak ve destinasyonun doğal sermayesini gelecek nesiller için korumaktır" şeklinde açıklamaktadır.

Turizm sektöründe rekabet, karmaşık ilişkiler bütününi temsil etmesinden dolayı özel tasarımlarla oluşturulan birçok perspektife ayrışmaktadır. Bu perspektifler içerisinde ve günümüze kadar olan süreçte en yaygın kullanım, turizm destinasyon rekabetçiliği yaklaşımları olarak karşımıza çıkmaktadır. Turizm destinasyon rekabeti, genel anlamda daha geniş pazarlara erişim sağlama, pazar payını artırma, uluslararası turizm gelirlerinden daha fazla pay elde etme ve sektörün kârlılığını yükseltme amacıyla yürütölen ortak süreçleri ifade etmektedir. Bu bağlamda, turizm sektöründe rekabet gücü; destinasyonların çekiciliğini, yerel, bölgesel ve ulusal düzeydeki rekabet avantajlarıyla optimize etme, bu avantajları yaratma ve geliştirme yeteneği ile doğrudan ilişkilidir.

Destinasyon rekabet gücüne ilişkin çalışmalar, sektördeki rekabet ve rekabet gücü kavramlarının basit bir formül ve yöntemlerle açıklanabilecek düzeyde kavramlar olmaması sebebiyle subjektif değerlerin bir yansımasıyla sonuçlanmakta ve elde edilen sonuçlara göre çeşitli faktörler ile vurgulanmaktadır. Turizmde rekabet gücü kavramı, destinasyon çerçevesinde ve kendi özdeğer bütünlüğü ile kritik faktörleri önceliklendirme veya tartma, araştırma hassasiyeti gerekliliğine sahiptir. Ancak rekabet unsurlarını belirlemek, tanımındaki kavramsal sorun nedeniyle tartışmalıdır çünkü kavram, karşılaştırmalı ve çok boyutlu karaktere sahiptir. Bu nedenle, neden-sonuç içerisinde yakalanan rekabet gücü faktörleri kuramsal olarak oldukça yararlı olup veri seti ile donatıldığı süreçte en iyisini sunabilmekte ve bunlar, niteliksel olarak turizm sektöründe rekabet gücü faktörlerinin tanımlanması, değerlendirilmesi ve rekabet gücünü etkileyen faktörlerin elde edilmesi, bir bakıma, turizm ekonomisine adanmış bir konuyu, yani turizmde rekabet gücü kuramlarını temsil etmektedir.

Dünya ekonomilerinde turizmin gelişmesi ve büyümesiyle birlikte turizm rekabetçiliğinin değerlendirilmesi, yalnızca turizm performansı ve rekabet avantajları üzerindeki birincil değerlendirmeye değil, daha ilerici bir anlayışa dayanmalıdır. Bunun nedeni, günümüzde turizm sektöründe mevcut olan yoğun rekabetin boyutudur. Bu ilerici anlayış içerisinde ise yenilenebilir enerji kaynakları, hiç şüphesiz, günümüzün rekabetçilik anlayışında ön planda yer almaktadır. Çünkü yenilenebilir enerji kullanımı, turizm işletmelerine çeşitli avantajlar sunarak rekabet güçlerini belirlerken, turistik destinasyonların rekabet gücü kazanması için fırsatlar sunmaktadır. Burada anlaşılması gereken husus, bu kaynağı etkin bir biçimde kullanan turizm işletmelerinin kaynak temelli olarak rekabet güçlerinin ortaya çıkarılmasıdır. Bu da turizm işletmelerinin yenilenebilir enerji uygulamalarındaki farklılıklardan ileri gelmektedir.

Dinamik bir sektör olması sebebiyle turizmin, dünyada hızla değişen, gelişen ve küreselleşen bir rekabet ortamına ayak uydurması ve hatta, turizm piyasasındaki rekabet ortamına ayak uydurmanın ötesinde bir yerde olması gerekmektedir. Bunun için yenilikçi uygulamalar ile rekabet gücü kazanmanın, sektör açısından hayati bir değer taşıdığını ifade etmek mümkündür. Söz konusu bu yenilikçi uygulamalar doğrultusunda yenilenebilir enerji kaynakları uygulamalarının turizm sektöründe kullanımı ve destinasyona entegre edilmesi, birçok açıdan sektörün rekabetçiliğine ve destinasyon rekabet gücüne etkileri bulunmakta ve bu etkiler, turizmde rekabet gücü açısından dikkate değer, anlamlı bir çerçeveyi vurgulamaktadır.

Literatür taramasında, araştırmacıların genel olarak yenilenebilir enerji ve turizm sektörü arasındaki ilişkileri incelerken, rekabetçilik temeline yeterince odaklanmadığı ve genel olarak sürdürülebilir turizm çerçevesinde bu konuyu ele aldığı tespit edilmektedir. Bağıntının bu şekilde kurgulanması ise günümüz yenilenebilir enerji propagandalarını aşamayan ve turizmde rekabet anlayışına sadece çevresel yönleri ile atfedilen bir sınırlamayla temellenmesine sebep olmaktadır. Yine bazı araştırmacılar tarafından yenilenebilir enerji uygulamaları konusunda turizm işletmelerinin yapmış olduğu yatırımların geri ödeme süresi hesaplamaları veya ziyaretçilerin daha fazla ödeme istekliliği üzerine çalışmalar gerçekleştirmekte ve buna istinaden elde edilen sonuçlar ile politika önerileri sunulmaktadır. Ancak, bu araştırmalar elde ettikleri bulgular ile geliştirdikleri politika önerilerini sadece fiyat rekabetçiliği ile vurgulamakta ve böylece, turizm işletmeleri, nasıl bir rekabet avantajı elde edebileceklerine ilişkin süreci idrak edememektedirler.

Çalışma, yenilenebilir enerji, turizm sektörü ve rekabet gücü konularının bir kombinasyonunu oluşturmakta ve bu konuda, epistemolojik bir yaklaşımla literatür eksikliğinin ve fikir birliği yoksunluğunun giderilmesini sağlayarak yeni bir kuram geliştirmektedir. Çalışma çerçevesinde geliştirilen kuram “yenilenebilir enerji kaynaklı turizm rekabet gücü modeli” olarak isimlendirilmektedir. Bu konuda yapılan köklü, derin ve sistematik bir araştırma sonrasında belirlenen çerçeve, turizm sektöründe yenilenebilir enerji kullanımının rekabet yoğun bir turizm piyasasında rekabet gücü elde etmenin ve rekabetçiliği yeniden şekillendirebileceği ilkelerinden biri olduğu ile ilgilidir. Bu öngörü, yenilenebilir enerjinin sürdürülebilir turizmin ilk ilkesi olabilir mantığından öte, daha kapsamlı argümanları içeren bir tamlamayı sunmakta ve bu doğrultuda geliştirilen çalışmanın kuramı “henüz keşfedilmemiş olanı” temsil etmektedir.

Araştırma için geliştirilen kuramın inşa süreci yenilenebilir enerji, turizm sektörü, rekabet gücü konularının kavramsal ve kuramsal olarak birleştirilmesi, literatürün detaylı bir şekilde tahlil edilmesi, araştırmacının çalışma esnasında çeşitli gözlemleri, danışmanlarının yönlendirmelerinden ileri gelmektedir. Yenilenebilir enerji kaynaklı turizm rekabet gücü olarak isimlendirilen bu kuram çerçevesinde, pozitivist bir yaklaşım ile turizmde rekabet gücü konularında ele alınan yenilenebilir enerji kavramı ile turizm rekabetçiliği, yenilenebilir enerjiler çerçevesinde yeniden şekillendirilerek turizm işletmelerinin rekabet gücünün belirlenmesi ve yenilenebilir enerjilerin turizmde rekabet gücü üzerine olan etkilerinin ortaya çıkarılması sağlanmaktadır. Geliştirilen bu modelin önemli bir vurgusu, “rekabetin yoğun olduğu turizm sektöründe artık turizm işletmelerinin, yeniden şekillenen rekabetçi bir turizm piyasasında firmalarının işleyişine daha

bütünsel ve dinamik bir bakış açısı sergilemelerini sağlayarak rekabet gücünü yenilenebilir enerji kaynaklı olarak belirleme ve geliştirmelerine olanak tanınmasıdır”.

Bu kitap, belirlenen amaçlar ve hedefler doğrultusunda dört bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, enerji kavramı, yenilenebilir enerji ve ekonomik boyutları ele alınarak çalışmanın temel çerçevesi oluşturulmaktadır. İkinci bölümde, yenilenebilir enerjinin ekonomik etkileri ve turizm sektörüyle olan ilişkisi irdelenmekte, böylece çalışmanın kavramsal temelleri derinleştirilmektedir. Üçüncü bölümde ise rekabet, rekabet gücü ve stratejileri üzerinde durularak turizm sektöründe rekabet gücü ile yenilenebilir enerji arasındaki dinamikler tartışılmaktadır. Tüm bu teorik ve kavramsal yapı üzerine inşa edilen dördüncü ve son bölümde ise turizm sektöründe rekabet gücünü yenilenebilir enerji bağlamında değerlendiren kuramsal model sunulmaktadır. Böylece kitap, turizm sektöründe rekabet avantajlarının nasıl şekillendiğini ele alırken, bu avantajların nasıl bir rekabet gücü oluşturduğunu ortaya koyan kapsamlı bir çerçeve sunmaktadır. Yenilenebilir enerji kullanımı ile sağlanan avantajların yalnızca maliyetleri düşürmekle sınırlı kalmadığı, aynı zamanda turizm işletmelerinin rekabet gücünü nasıl dönüştürdüğü ve sektörde uzun vadeli bir farklılaşma sağladığı bu çalışmada detaylı olarak incelenmektedir. Bu doğrultuda, okuyucuya enerji ve turizm ilişkisini sadece sürdürülebilirlik bağlamında değil, aynı zamanda rekabet gücü perspektifiyle yeniden düşünme fırsatı sunulmakta ve bu çerçevede literatüre yenilenebilir enerji kullanımının rekabet gücü üzerindeki etkilerini sistematik bir şekilde ele alan özgün bir katkı sağlamaktadır.

Enerji, Ekonomi ve Yenilenebilir Kaynaklar: Geleceği Şekillendiren Güç

1.1. Enerjiyi Anlamak: Disiplinler Arası Bir Yaklaşım

Enerji, çeşitli çalışmalar tarafından “iş yapma kapasitesi veya yeteneği” olarak ifade edilmektedir (Beynon, 1990: 314; Bhattacharyya, 2011: 9). Enerjinin iş kavramı yoluyla tanıtılmasına yönelik geleneksel yaklaşım, günümüze kadar olan süreçte önemli bir açıklamayı temsil etmektedir (Duit, 1981: 293). Lakin fiziksel kavramların çoğu gibi enerji de anlamsal bir tanım yoluyla kolayca anlaşılabilir basit bir kavram değildir. Bunun yerine, yalnızca destekleyici açıklamaların kavram ve yasaları çerçevesinde tamamen anlaşılabilirliği anlamında kuram yüküdür. Dolayısıyla enerji kavramının anlaşılabilirliği amacıyla kullanılan geleneksel tabirler ya da orijinal tarihsel ifadeler günümüz dünyasında bu önemli konuyu farklı biçimlerde sınırlamak¹ ve içeriğinin anlaşılmasını daha karmaşık hale getirebilmektedir². Bu bilgilere ek olarak enerjinin doğası gereği sahip olduğu bu karmaşık ilişkiler bütünü, enerji konusunun anlaşılması sürecinde temel fizik bilimi hakkında kapsamlı bilgilerin varlığına dayanmakta ve sistematik öğretimi ve/veya açıklamalar gerektiren çok ileri bir kavramı temsil etmektedir.

1 Enerjinin, “bir sistemin iş yapabilme kapasitesi” olarak ifade edilen biçimi araştırmacılar için önemli bir tartışma konusudur. İş, kesinlikle enerjinin önemli bir tezahürüdür ancak enerjinin tek aşikâr biçimi değildir. Dolayısıyla kavrama ilişkin ifade oldukça eksiktir. Bu açıklamalar ile ilgili birçok araştırma mevcuttur. Araştırmacılar, enerji hakkındaki fikirleri tanımlamak için kategoriler ve kavramsal çerçeveler geliştirerek araştırmalarının bulgularına bir düzen getirmeye çalışmışlardır. Bu açıklamalar için ayr. bkz. Sexl, 1981; Duit, 1981; Warren, 1982; Watts, 1983; Trumper ve Gorsky, 1993; Mehling, 2017.

2 Bu bakış açısı, Driver ve Easley'nin (1978) çalışmasından sonra “alternatif çerçeveler” olarak adlandırılmaktadır.

Genel çerçevede ifade edilen enerji kavramına ilişkin bir tanım, “bir tesir meydana getirebilme kabiliyetidir”. Bu husus, enerjinin termodinamik açıklamasını içermektedir (Kılıç ve Öztürk, 1980: 2). Günümüzde enerji kavramı, farklı insanlar için farklı anlamlar taşımasına karşın (Richmond, 1982) çoğunlukla bir işin gerçekleştirilmesini ya da bir faaliyetin tamamlanmasını sağlayan özelliklerin bütünü olarak algılanmaktadır (Jelley, 2019). Bu bağlamda enerji, sürekli olarak değişen, gelişen, hareket eden ve çalışan faktörleri içermektedir. Buradaki değişim, bir üretmenin kabiliyetini, yani bir işi yapmanın yeteneğini tanımlamaktadır (Ulusal Enerji Eğitimi Geliştirme Projesi [NEED], 2019: 6). Bu bakış açısıyla enerji, zaman döngüsünde yeni örneklerle sürekli olarak yeni izahlara açık hale gelmektedir. Dolayısıyla benzersiz, mutlak veya evrensel bir enerji tanımının olmadığını ifade etmek mümkündür³. Araştırmalarda, günümüzde dahi enerjiyle ilgili fikirler hala gelişmekte ve yeni bağlamlarda ortaya çıkmaktadır.

Enerji ile ilgili ifadelerin tam anlamıyla kavranabilmesi için, günümüz dünyasındaki kullanımlar, tanımlamalar ve yakın dönemde yapılan araştırmalar doğrultusunda detaylı bir şekilde ele alınması gerekmektedir. Bu bağlamda enerji şu şekillerde ifade edilebilmektedir: “Enerji ne yaratılabilir ne de yok edilebilir; sadece dönüştürülebilir. Eğer enerji yok edilemiyorsa, gerçek bir var olan şey olmalıdır. Eğer şekli değişirse, o da gerçek bir şey olmalıdır”. Bu ifadeler, enerji kavramının açıklanabilme gücünü daha keskin hale getirmektedir (Coelho, 2009: 2649). Söz konusu tasvirler içerisinde enerjinin öngörülebilir bir ifadesini, “maddenin işe, ısıya veya radyasyona dönüştürülebilir bir özelliği” şeklinde ele almak mümkündür.

Enerji kavramı, fizik biliminin temel konularından biri olarak öne çıkmaktadır ve fiziksel olayların incelenmesinde merkezi bir role sahiptir. Enerjinin, fiziksel olaylar içerisindeki bu merkezi rolü, bahsedilen fizik bilimi tartışmalarından yola çıkarak küresel çerçevede iktisadi boyutuyla ayrılmaktadır. Bu hususta enerji, iktisadi terimle, “maddenin veya uzaydaki konumunun yapısında bir miktar maliyet veya çaba ile getirilen değişiklikler sayesinde insan için faydalı olan iş yapabilme kapasitesi” olarak betimlenmektedir. Enerji, fizik dışında, iktisadi olarak ele alındığında, doğal kaynağın kendisini temsil etmektedir⁴.

3 Enerjinin mutlak veya evrensel bir tanımı olmamasına karşın çok sayıda farklı biçimi bulunmaktadır: bunlar, yer çekimi enerjisi, kinetik enerji, ısı enerjisi, elastik enerji, elektrik enerjisi, kimyasal enerji, radyan enerji, nükleer enerji, kütle enerjisi olarak tabir edilmektedir (Jäger vd., 2014: 5).

4 Doğal kaynaklar kavramı, bitkiler, balıklar ve mantarların yanı sıra su, toprak ve mineraller de dâhil olmak üzere Dünya sisteminin doğal olarak oluşan canlı ve cansız unsurlarını ifade etmektedir (Bansard ve Schröder, 2021).

İktisadi çerçevede enerji konusu, araştırmacılar tarafından ortak bir tanım ve anlayışa sahip olmamasına rağmen genel olarak iyimser görüşlerde birleşmektedir. İktisadi çerçevede enerjiye ilişkin bu iyimser görüşler, enerjinin ekonominin merkezinde olduğu düşüncesinden ileri gelmektedir. Bu husus ister tarım ekonomisi ister sanayi ekonomisi olsun, ekonominin tüm dalları için geçerlilik taşımaktadır (Malanima, 2014: 2-3). Bu durum, iktisadın tüm kollarının bir faaliyet gerektirmesi ve bu faaliyetlerin ise bir enerjiye tabii olması ile ilişkilidir. Dolayısıyla iktisat biliminde enerjinin boyutu, fiziğe nazaran daha dar kapsamlıdır⁵.

1.1.1. Enerjinin İktisadi Temelleri ve Önemi

Enerjinin iktisadi boyutunu oluşturan doğal kaynaklar, iktisadi düşüncede köklü bir geçmişe sahiptir⁶. İktisadi faaliyetlerin başlangıcından itibaren var olan ve ilk aşamaları ağırlıklı olarak yenilenebilir kaynaklara dayanan doğal kaynaklar, zaman içinde çeşitli dönüşümler geçirerek Sanayi Devrimi sonrasında iktisadi gelişme açısından önemli bir fenomen haline gelmektedir. Araştırmacılar, başlangıçta doğal kaynakları doğa tarafından serbestçe sağlanan bir üretim faktörü olarak ele almış olsalar da özellikle 20. yüzyılın başlarında bu tutumda önemli değişiklikler yaşanmakta ve bu konjonktürde genel zihniyet, bir kaynak sahibinin doğal kaynağın net bugünkü değerini en üst düzeye çıkarmak amacıyla yaptığı tercihler bütünü olarak çerçevelenmektedir (Shogren, 2017: 233).

Doğal kaynaklar, Adam Smith (1723-1790) döneminde iktisadın ayrı bir disiplin olarak ortaya çıktığından beri iktisadi araştırmaların önemli bir parçası niteliğindedir. Buradan hareketle kuramlar ve ampirik araştırmalar, doğal kaynak ekonomisi çerçevesinde insanların ve toplumların sınırlı kaynaklarını nasıl kullanmayı ve yönetmeyi seçtiklerine dair alternatif modelleri keşfetmeye çalışmakta ve doğal kaynaklara ilişkin iktisat kuramı hem bir kaynağı geliştirmenin ticari sonuçlarını hem de korunması ve muhafaza edilmesinin faydalarını ele almaktadır. Buradaki amaç hem bugünün verimli kullanımını önermek hem de yarın yaklaşan zorlukları öngörmek için doğal kaynaklara olan talep ve arzı sistematik olarak incelemektir (Shogren, 2017: 233). Bu konuda öne çıkan çalışmalardan biri, Harold Hotelling'in (1931)

5 Ayr. bkz. Malanima, 2014.

6 Araştırmacılar uzun yıllar boyunca kıt doğal kaynakların verimli kullanımlarıyla ilgilenmiştir. Smith toprak, madenler ve balıkçılık için sermayenin doğasını incelemiş; Ricardo, ekonomik rant için arazi kalitesinin nasıl önemli olduğunu araştırmış; Malthus nüfus, yoksulluk ve tarımsal kaynakların sınırları konusunda endişelini dile getirmiş; Jevons ise kömür miktarının ve kalitesinin tükenmesinin sosyal sonuçlarının olumsuz etkilerinden çekinmiştir. Bu klasik ekonomistler, doğal kaynakları, onu pahalı sermaye ve emekten farklı kılan, doğa tarafından serbestçe sağlanan bir üretim faktörü olarak ele almışlardır (Shogren, 2017: 233).

“Tükenebilir Kaynaklar Ekonomisi” adlı eserdir. Bu çalışmada Hotelling (1931: 137-140) tarafından yapılan modelleme, özellikle doğal kaynakların kullanımını sırasında yaratılan tahribata ve kaynak sınırlılığına dikkat çekmektedir. Bunun yanı sıra, Barnett ve Morse’nin (1963) araştırmaları, Sanayi Devrimi’nin başlangıcından itibaren doğal kaynak kullanımının maliyeti ve fiyatlarındaki eğilimlere ilişkin tarihsel bir kaydı sunmakta ve bu bağlamda, insanlık tarihindeki ekonomik ilerlemeler ile doğal kaynak arasındaki ilişkiyi desteklemektedir. Ancak bu durumun aksine, Sachs ve Warner (1995), kaynak açısından zengin ekonomilerin, kaynak açısından daha az donanıma sahip ekonomilere göre daha yavaş büyüme eğiliminde olduğunu belirtmektedirler. Bu ifadeler, doğal kaynak ekonomisinde birtakım çelişkileri de ortaya çıkarmaktadır⁷.

Ülke ekonomilerinde doğal kaynaklardan en verimli şekilde yararlanma ya da faydalanma üzerine kurgulanan temel derslerin bir yansıması, ilgili destekleri ve çelişkileri ortaya çıkarmaktadır. Bu bağlamda, Hazlitt’in (1946: 8) “Ekonomi sanatı, herhangi bir eylemin veya politikanın yalnızca anlık değil, aynı zamanda uzun vadeli etkilerine bakmaktan; sadece bir grup için değil, tüm gruplar için bu politikanın sonuçlarının izini sürmekten ibarettir” şeklindeki ifadesi, bir yol haritası edinmenin zarureti vurgulamaktadır. Bu açıklamalar doğrultusunda, ekonomide kıt kaynakların tahsis edilmesi üzerine yapılan çalışmalar, enerji ekonomisinin temelini ortaya çıkarmakta ve bu anlayış, insanların kıt olan enerji kaynaklarını nasıl geliştirebilecekleri ve koruyabilecekleri konusunda doğal kaynak ekonomisinden alınan bazı öğretileri kaynak edinmektedir.

Enerji, her zaman üretimin temel bir faktörüdür ve tüm ekonomik süreçler enerjiye ihtiyaç duymaktadır (Stern, 1997: 199). Bu çerçevede Hall vd. (2001: 664) enerjinin, ekonomistler tarafından gösterilen ilgiden daha fazlasını hak ettiğini ve ekonomik sistemin çıktısının ve bileşenlerinin bakımının sürekli olarak enerji girişine bağlı olduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla ekonomik üretim ve büyüme süreçlerinde enerjinin rolü ve kullanılabilirliği vurgulanmaktadır⁸. Yine Hall vd.’ye (2001: 666) göre,

7 Bu çelişkilerden biri, belki de en önemlisi, “Hollanda hastalığı” (Dutch Disease)’dir. Bu yaklaşıma göre meydana gelen olumlu şokun (doğal kaynak keşfi gibi) etkilerine imalat ve tarımda bir daralma veya durgunluk eşlik edebilmektedir. Diğer bir ifadeyle bu terim, büyük bir doğal kaynağın keşfi veya kalıcı olarak algılanan ihraç edilebilir bir malın uluslararası fiyatındaki artış gibi olumlu bir şokun ardından meydana geleceği tahmin edilen üretim yapısındaki değişiklikleri ifade etmektedir (Brahmbhatt vd., 2010: 1).

8 Majced vd.’ye (2021: 287) göre enerji, günümüzde sanayileşmiş ülkelerde dördüncü üretim faktörü olarak ifade edilirken; üretim ve tüketim faaliyetlerinde temel girdi olarak kullanılması nedeniyle ekonomik büyümeyi hızlandırdığı belirtilmektedir. Bu bağlamda Dogan (2015: 534) ekonomik sürecin her adımında enerji kullanımı söz konusu olduğundan, enerji eksikliği durumunda ülkelerdeki üreticilerin üretkenliği ve insanların refahının düşeceğini vurgulamak-

enerjinin ekonomistler tarafından yeterli ilgiyi ve önemi görmemesinin temel nedeni, enerji ve enerji kaynaklarının doğada bol miktarda bulunması nedeniyle onlara düşük parasal değer atanmasıdır. Örneğin, Baron'un (1997) gelişmiş endüstriyel piyasa ekonomilerinde enerji maliyetinin toplam faktör maliyetinin yalnızca %5 ila %6'sı kadar olduğunu tespit etmesi ve Denison'un (1979) çalışmasında enerji girdisindeki değişikliğin çıktıdaki değişime olan katkısının enerjinin sadece %5 ila %6'lık küçük bir maliyet payına denk geldiğini ortaya koyması, bu görüşleri destekler niteliktedir. Dahası, Denison (1979: 15-16) çalışmasında enerjiyi bir faktör girdisi olarak ele almakta ve büyük çoğunlukla ekonomide verimlilik ile enerji ve enerji fiyatları arasında ilişkinin olmadığını savunmaktadır.

Enerjiye yönelik ilginin yeterli olmaması, örneklerle desteklenmesine rağmen yapılan çalışmalarla kanıtlanamamaktadır. Hatta bu çalışmalar, enerjinin endüstriyel ilerlemenin bir göstergesi olduğunu ortaya koymaktadır. Tryon'un (1927: 271-274) "Bir ulusun ekonomik başarılarını tekrarlama ihtimali, enerjiyi daha ucuz ve daha bol hale getirmesiyle mümkündür" şeklindeki ifadesi, bu görüşü destekleyen bir örnek sunmaktadır. Tyron'a göre zenginliğin nasıl üretildiğini gerçekten açıklayacak bir üretim kuramı, enerji ögesinin katkısını analiz etmelidir. Ayrıca Tryon, Sanayi Devrimi sonrası mekanik/teknolojik güç çağının, daha geniş bir perspektiften enerji çağı olarak değerlendirilmesi gerektiğini savunmaktadır. Bu tasvirler çerçevesince Binswanger ve Ledergerber'e (1974) göre, geleneksel iktisadi yaklaşımın enerjiyi bir üretim faktörü olarak göz ardı etmesi⁹, belirgin bir şekilde geleneksel yaklaşımın bir hatasıyla ilişkilidir. Üstelik, bir ekonomi farklı gelişme aşamalarından geçerken enerji, diğer girdiler ve ekonomik faaliyet arasındaki bağlantılarda açıkça ve önemli ölçüde değişmesine karşın¹⁰ bu değişim dahi yeterli ölçüde gereken ilgi ve araştırmalara dâhil edilmemektedir. Bu doğrultuda geleneksel ekonomi kuramında enerjinin üretim faktörü olarak ihmal edilmesindeki temel argüman özetle, Linderberger ve Kummel'e (2002: 101) göre, enerjinin toplam faktör

tadır.

- 9 Tarihsel olarak, doğal kaynak ekonomisi çalışmaları genellikle hammaddelere odaklanarak, bunları üretim fonksiyonlarındaki girdiler olarak ele almış ve girdi-çıktı pazarları ile kaynak tüketme modellerinin verimlilik ve refah etkilerini incelemiştir. Ancak, enerjiye yönelik özel birikim ve odaklanma bu alanda yeterli seviyeye ulaşmamıştır.
- 10 Gelir ve sosyal kalkınmanın düşük seviyelerinde enerji, biyolojik kaynaklar (odun, gübre, güneş ışığı) ve insan gücünden sağlanırken, ilerleyen aşamalarda biyoyakıtlar, hayvan gücü ve fosil yakıtlar daha belirgin hale gelmektedir. Sanayileşme ile birlikte elektrik ve ticari fosil yakıtlar baskın enerji kaynakları olurken, ekonomik gelişimin farklı aşamalarında çeşitli enerji biçimleri eşzamanlı olarak kullanılabilir. Barnes ve Floor (1996), bu süreçleri bir "enerji merdiveni" olarak tanımlamaktadır.

maliyetindeki payının, emek ve sermayenin maliyet paylarına kıyasla küçük olmasından ileri gelmektedir.

Enerjinin iktisadi boyutu, ekonomik ilkelerin ve araçlarının kullanıldığı uygulamalı ekonominin bir dalıdır. Bu ekonomi dalı; doğru soruların sorulması, mantıklı ve sistemli bir şekilde analiz edilmesi ve iyi bilgilendirilmiş bir anlayışın geliştirilmesini kapsamaktadır. Dolayısıyla enerji ekonomisi, enerjinin arz ve talep miktarı bağlamında belirlenen fiyatlarla ilgili durumları belirlemektedir. Bu hususta enerji, arz tarafından ele alındığında, mevcut durum enerji sektörüyle ilişkilidir ve enerji sektörü, diğer sektörlerle göre daha karmaşık bir yapıya sahiptir. Ayrıca teknik konuları anlamak için iyi bir ekonomik anlayış gerekmektedir. Dolayısıyla kurucu endüstriler, doğası gereği oldukça teknik olmak ve ekonomik konuların iyi bir şekilde kavranması için altta yatan süreçleri anlamak durumundadır. Talep tarafından ele alındığında ekonomik birimlerin kullandığı/talep ettiği enerji miktarı/ihhtiyacı söz konusudur. Örneğin, bir ulusun tüm ekonomik faaliyetleri sırasında kullanımına dâhil olan enerji miktarı, bu talebin geniş bir yelpazesini içermektedir. Enerji, her ekonomik faaliyet için zaruri bir bileşen olduğundan, bulunabilirliği toplumlara olumlu etkileyebilirken yokluğu olumsuz sonuçlara yol açabilmekte ve bu da daha büyük toplumsal kaygılara neden olabilmektedir (Norouzi ve Norouzi, 2020: 53-59).

Enerji ekonomisi, enerji kaynaklarının varlığını ve bu kaynakların ekonomik faaliyetlerle olan ilişkisini incelemekte olup, konforlu kullanımdan taviz vermeksizin enerjiiyi daha verimli üretme ve kullanma yollarını araştıran bir alan olarak tanımlanmaktadır (Karakoç, 1997). Enerji Ekonomisi Birliği'ne (EED) göre enerji ekonomisi, “teknolojik ve bilimsel gelişmelerin, jeopolitik kuvvetlerin büyüme stratejilerinin ve giderek artan çevreye bağlı görüşlerin bulunduğu alandır”. Enerji ekonomisi alanında Yvon Mainguy'un (1967) “Enerji Ekonomisi” (l'economic de l'Energie) isimli çalışması, bu alanda yayınlanmış olan ilk temel eser olarak kabul edilmektedir. Mainguy (1967), bu eserinde enerji ekonomisini “genel ekonomik perspektiflerde optimum olarak ekonomik duruma göre program oluşturulması gereken bir bilim dalı” olarak tabir etmektedir¹¹.

Enerji ekonomisi, enerji kaynaklarının etkin ve verimli kullanımı ile ilgilidir¹². Bu ilginin temeli, kıt kaynaklar içerisinde enerji kullanımının

11 Ayr. bkz. Yücel, 1994: 11

12 Örneğin, kömür ve petrol gibi yenilenemeyen kaynakların optimal çıkarımı söz konusu olduğunda, enerji ekonomisi bu alan üzerindedir. Bu bağlamda yenilenemeyen kaynağı en uygun biçimde çıkarmanın ve kullanmanın bir yolu, doğru stratejilerin uygulanmasına dayanmaktadır. Doğru stratejiyi bulmadaki asıl amaç, zaman içinde toplam net kârın bugünkü değerini en üst düzeye çıkarmaktır. Aynı zamanda yenilenemeyen kaynağı rezervde tutmanın fırsat maliye-

veya temininin maksimum fayda ya da kâr ile özdeşleştirilip ekonomiye en iyi şekilde kazandırılmasına dayanmaktadır. Günümüzde gerek enerji kaynaklarının bulunması ve işletilmesi gerekse bu kaynaklardan en verimli bir şekilde faydalanılması hususunda pek çok ilerlemeler kaydedilmiştir. Diğer bir ifadeyle, bugünün koşulları çerçevesinde ekonomik birimler enerjiyi geçmişe nispetle daha büyük maharetle kullanabilmektedir. Bu konjonktür, artan enerji ihtiyacına karşın yok olma tehlikesinde olan kaynakların daha verimli kullanılabilmesi amacıyla geliştirilen teknik koşulların ve yeni kaynak arayışlarının bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sonuçlarda en büyük pay ise teknoloji de yaşanan gelişmelere aittir (Demir, 1968: 9-17).

1.1.2. Enerji Kaynakları ve Çeşitleri

Enerji, çeşitli kaynaklardan elde edilebildiğinden, bunları farklı kategoriler altında sınıflandırmak gerekmektedir. Enerji kaynaklarına ilişkin bu sınıflandırmalar ilk olarak üretilen miktarlar göz önünde bulundurularak birincil (alınmış) enerji kaynakları ve ikincil (alınmamış) enerji kaynakları karşımıza çıkmaktadır (Kılıç ve Öztürk, 1980: 2). Birincil enerji terimi, bir doğal kaynak stokundan çıkarılan veya bir kaynak akışından yakalanan, ayırma ve temizleme dışında herhangi “antropojenik”¹³ dönüşüm geçirmemiş bir enerji kaynağını belirtmek için kullanılmaktadır (Uluslararası Enerji Ajansı [IEA], 2004; Fanchi, 2005: 2).

Birincil enerji kaynakları örnekleri arasında kömür, ham petrol, doğal gaz, güneş enerjisi, nükleer güç bulunmaktadır. Birincil enerji, insan sistemlerinde daha uygun kullanım için ikincil enerjiye dönüştürülmektedir. İkincil enerji ise bir dönüşüm veya dönüştürme işlemi kullanılarak birincil enerji kaynağından elde edilen herhangi bir enerjiyi ifade etmekte ve enerji taşıyıcıları olarak bilinmektedir. Bu nedenle petrol ürünleri veya elektrik, bunları üretmek için arıtma veya elektrik jeneratörleri gerektirdiğinden ikincil enerjiler olarak tabir edilmektedir. Hem elektrik hem de ısı birincil ve ikincil enerjiler olarak elde edilebilmektedir (Fanchi, 2005: 2).

Enerji kaynakları incelenirken, karşımıza çıkan bir diğer önemli kategori, enerjinin ticari olup olmamasıdır. Ticari enerjiler, neredeyse tamamen piyasada işlem gören ve bu nedenle bir piyasa fiyatına sahip olan enerjilerdir. Örnekler arasında kömür, petrol, doğal gaz ve elektrik sayılabilmektedir. Ticari olmayan enerjiler ise piyasadan geçmeyen ve buna bağlı olarak piyasa

ti de göz önünde bulundurularak her zaman diliminde ne kadar kaynak tedarik edeceğine karar verilebilmektedir. Burada yenilenemeyen kaynağın çıkarımını geciktirmenin fırsat maliyeti, ekonominin başka yerlerinde kazanılabilecek finansal getiridir (Shogren, 2017: 234-235).

13 Antropojenik terimi, insan faaliyetini veya insan etkisini ifade etmektedir. Ayr. bkz. Fanchi, 2005: 2.

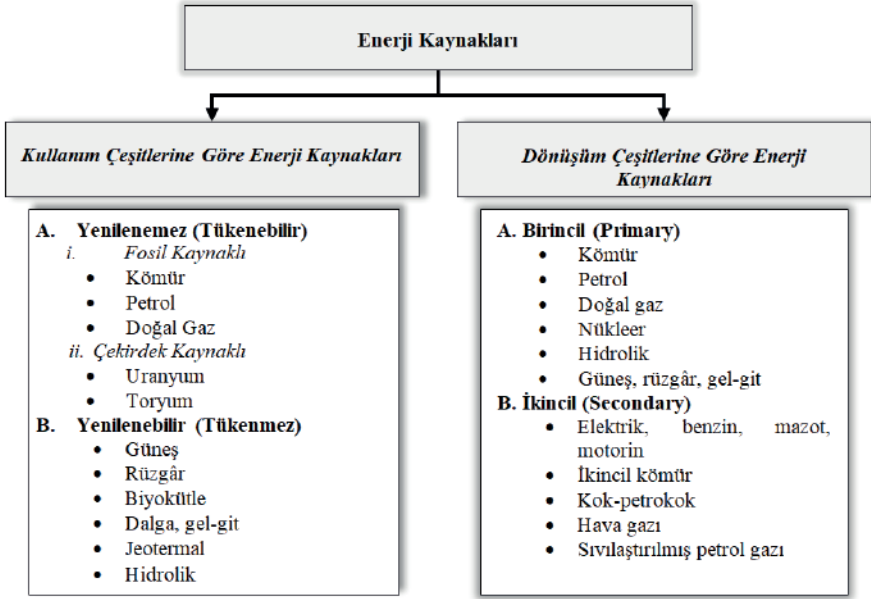
fiyatı olmayan enerjilerdir. Yaygın örnekler, insanlar tarafından kendi kullanımları için toplanan enerjileri içermektedir (Stevens, 2000). Ancak ticari olmayan enerji piyasaya girdiğinde, tanım gereği ticari bir enerji biçimi haline gelmektedir. Yani sınır zamanla değişebilmekte ve hatta bu değişim mekânsal farklılıklara bağlı olabilmektedir. Örneğin, daha önce yakacak odun sadece toplanması ve piyasada satılmaması, ticari olmayan bir enerji biçimini yansıtmaktadır. Aynı zamanda kent ve kır arasında yakacak odunun ticari olup olmadığı değişim gösterebilmektedir.

Yaygın olarak kullanılan bir diğer terim ise modern ve geleneksel enerjilerdir. Modern enerjiler, bazı çıkarma ve/veya dönüştürme işlemlerinden elde edilen ve bunları kullanmak için modern teknolojiler gerektiren enerjilerdir. Öte yandan geleneksel enerjiler, geleneksel basit yöntemlerle elde edilen ve modern araçlar olmadan kullanılabilen enerjilerdir. Genellikle modern yakıtlar ticari enerjilerdir ve geleneksel enerjiler ticari değildir. Ancak bu tanım, geleneksel enerjilerin ticari olmasına da engel değildir. Bu nedenle, piyasada geleneksel enerji satılsa da hala geleneksel kalabilmektedir. Yani uygulamalar ve kullanımlar, zaman içinde kültürler ve bölgeler arasında değişiklik gösterdiğinden tanım öznel kalabilmektedir. Bu çeşitlendirmelere ek olarak, enerji kaynaklarını elde etmek için kullanılan teknolojilere dayanan konvansiyonel olan ve olmayan enerji biçimleri de bulunmaktadır. Konvansiyonel enerjiler, yaygın olarak kullanılan teknolojiler yoluyla elde edilen enerjilerdir. Konvansiyonel olmayan enerjiler, yeni ve yeni teknolojiler veya kaynaklar kullanılarak elde edilen enerjilerdir (Bhattacharyya, 2011: 10).

Günümüz dünyasında enerji kaynaklarının çeşitlerine ilişkin temel sınıflandırma, araştırmalar çerçevesinde iki ana kategori altında incelenebilmektedir: bunlardan ilki “Yenilenemeyen” (Tükenebilen), diğeri ise “Yenilenen” (Tükennemeyen) enerji kaynaklarıdır. Yenilenemeyen enerji, zaman içinde ölçeklerinde kolayca değişiklik meydana gelmeyen sınırlı kaynaklar olarak tanımlanmaktadır. Yenilenemeyen enerji kaynakları her zaman sürdürülebilir tüketim oranında üretilmemekte, büyütülememekte veya kullanılamamaktadır. Bunun nedeni zamanla kullanımın neslinin tükenmesine yol açabilmesidir. Yenilenemeyen enerjinin iki ana türü bulunmaktadır: fosil yakıtlar, bir diğeri ise nükleer enerjidir. Yenilenemeyen enerji kaynaklarının büyük çoğunluğunu fosil yakıtlar oluşturmaktadır ve fosil yakıtlardaki ana element karbondur. Bu nedenle fosil yakıtların oluştuğu süreye (yaklaşık 360-300 milyon yıl önce) “Karbonifer Dönemi” denilmektedir.

Fosil yakıtlar, belirli jeolojik süreçler sonucunda oluşmuş enerji kaynaklarını temsil etmektedir. Sanayi Devrimi, fosil yakıtların kullanımında, önceki dönemlere kıyasla insanlığın enerjideki mütevazı taleplerine karşı büyük bir esneklik ve genişleme sağlamaktadır. Bu süreçte, Sanayi Devrimi'nden önce güneş, odun, saman, rüzgâr gücü ve kas gücü gibi yenilenebilir enerji kaynakları yaygınken, Sanayi Devrimi sonrasında fosil yakıtlara dayalı yenilenemeyen enerji kaynaklarının kullanımı baskın hale gelmektedir¹⁴. Ancak yenilenemeyen enerji kaynaklarının yeniden üretilmemesi, neslinin tükenme riski ve yarattığı olumsuz çevresel etkiler, bu kaynakların sürdürülebilirliği konusunda tartışmalara yol açmaktadır. Bu bağlamda, yenilenebilir enerji kaynakları, günümüz koşullarında bir kez daha ön plana çıkmaktadır ve sürdürülebilir bir gelecek için kritik bir çözüm olarak değerlendirilmektedir. Söz konusu açıklamalar çerçevesinde günümüzde enerji kaynaklarına ilişkin sınıflandırmalar aşağıda Şekil 1.1.'de gösterilmektedir.

Şekil 1.1. Enerji Kaynaklarının Temel Sınıflandırmaları

Kaynak: Koç ve Kaya, 2015: 37

14 Söz konusu bu ifade, daha açıklayıcı öngörülere de sahiptir: “En eski zamanlarda, ilkel dünyanın her yerinde olduğu gibi enerji, yenilenebilir biçimde, esas olarak odun yakıtı ve güneş enerjisi biçiminde biyokütle olarak tüketilmiş ve daha sonra, fosil yakıtlardan yenilenemeyen birincil enerji formları kullanılmaya başlanmıştır. Başlangıçta sadece kömür kullanılırken daha sonra petrol, petrol ürünleri ve doğal gaz dâhil edilmiştir. Esas olarak ulaşım için kullanılan bu birincil biçimler, birincil ikincil biçim olan elektrik ortaya çıkana kadar enerji sahnesine egemen olmuştur” (Oyedepo, 2014: 257).

Enerji kaynaklarını incelenirken istihalden istihlake kadar olan devre zarfında bir takım iktisadi, teknik, mali, hukuki ve benzer hususlar ortaya çıkmaktadır. Ancak ortaya çıkan bu durumlar, geniş bir araştırmaya yayılmakta ve bu derecede geniş ve şümulü bir araştırma çok uzun bir zamana ihtiyaç gerektirebileceği gibi ayrıca çok yaygın kullanılabilmesiyle anlaşılması da güçleşmektedir (Demir, 1968: 5). Şekil 1.1.'de sınıflandırma içerisinde belirtilen yenilenebilir enerji kaynağı, kullanıldığında arzı tüketmeyen bir kaynaktan gelen bir enerji şeklidir. Yenilenebilir enerji, güneş ışığı, gelgitler, rüzgâr, yağmur, jeotermal ısı ve dalgalar gibi zaman ölçüğünde yenilenebilen doğal kaynaklardan elde edilen bir enerji biçimi olarak tanımlanmaktadır. Bunlar, doğal süreçlerle kolayca üretilebilen ve hızla yenilenebilen enerji kaynaklarıdır. Kullanılabilirlikleri tüketim oranlarından etkilenmemektedir (Kehinde, 2018: 1087).

1970'li yıllardan itibaren yenilenebilir enerji kaynakları, dünya genelinde enerji talebi sorunlarının çözümünde "Sürdürülebilir Enerji"¹⁵ yaklaşımı çerçevesinde önemli bir rol üstlenmektedir. Bu dönemde atılan adımlar, yenilenebilir enerji kaynaklarını umut verici bir seçenek haline getirmektedir. Ancak, bu enerji türleri, büyük ölçüde teknolojik değişiklikleri zorunlu kılmaktadır. Söz konusu değişiklikler, merkezi fosil yakıt temelli üretimden daha az hiyerarşik ve daha merkezi olmayan enerji sistemlerine geçiş sürecini küresel ölçekte desteklemektedir (Gottwalt vd., 2017: 2565). Bu geçiş, teknolojik değişikliklerle birlikte, aynı zamanda büyük yatırımlar gerektirmekte ve enerji üretimi, iletimi ve dağıtımının yeniden yapılandırılmasını içermektedir (Mengelkamp, 2018: 1-2).

Enerjinin yenilenmeden kullanılması, yani fosil yakıtların sürekli olarak tüketilmesi, gelecekte enerji kaynaklarının tükenmesine yol açacak bir durumu ifade etmektedir. Fosil yakıtların sınırlı bir kaynak olması nedeniyle, tüketimle birlikte rezervleri giderek azalmakta ve bu durum, enerji arzındaki kısıtlar ile artan küresel talep doğrultusunda enerji maliyetleri ve fiyatlarının yükselmesine neden olmaktadır. Böyle bir tablo, toplumların refah düzeyini ve yaşam standartlarını olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Bu nedenle, yenilenebilir enerjiye geçiş, yalnızca sürdürülebilir bir enerji arzını sağlamakla kalmamakta, aynı zamanda bu dönüşümü gerçekleştiren ülkeler için yenilikçi ve üretken bir enerji sistemine geçişin simgesi olarak değer görmektedir

15 Sürdürülebilir enerji, "bugünün ihtiyaçlarını, gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılamakla kabiliyetinden ödün vermeden karşılanması" olarak tanımlanabilmektedir (Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu [WCED], 1987). Sürdürülebilir enerji gelişimindeki stratejiler, enerji üretiminin verimliliğinde iyileştirme, talep tarafında enerji tasarrufu ve fosil yakıtların çeşitli yenilenebilir enerji türleri ile değiştirilmesi gibi konuları içermektedir (Emodi ve Boo, 2015: 581).

(Kehinde, 2018: 1086). Yenilenebilir enerji kaynaklarının arzındaki güvenilirlik sorunları ve bu kaynakların yol açtığı ciddi çevresel etkiler¹⁶, artan enerji talebi ile birleşerek yeni, sürdürülebilir enerji kaynaklarının aranmasını zorunlu kılmaktadır. Ülkelerin bu yönde çaba göstermesi ise enerji güvenliği ve çevresel sürdürülebilirlik hedeflerini desteklemektedir (Oyedepo, 2014: 256). Bu çaba, özetle, enerji dönüşümünü temsil etmektedir ve bu durum, ardından yeni bir ekonomik çerçevenin oluşmasını sağlamaktadır. Bu ifade, yenilenebilir enerjiye geçişin ve bu geçiş sürecinde ortaya çıkan yeni ekonomik çerçevenin analizinin gerekliliğini ön plana çıkarmaktadır.

1.2. Yenilenebilir Enerjiye Geçiş ve Yenilenebilir Enerji Ekonomisi

Enerji geçişleri, insanlık tarihinin gelişim sürecinde kritik bir öneme sahiptir. Karl Polanyi'nin (2010: 28) ifadesiyle bu süreç "mucizevi bir sosyal restorasyon olayının bir parçası" olarak değerlendirilmektedir¹⁷. Çünkü enerji, insanların yaşam faaliyetlerini gerçekleştirebilmek için temel bir gereksinim olduğu gibi, hemen hemen tüm mal ve hizmetlerin üretiminde kullanılması gereken temel bir girdi niteliğindedir. Bu nedenle, enerjiye ulaşabilmek ve kullanabilmek konusunda insanlar günümüzde dahi önemli bir mücadele içerisinde ve bu mücadele sırasında toplumların evrimi ve iç çekişmelerinin bir sonucu olarak enerji geçişleri açığa çıkmaktadır.

Ekonomik ve güvenilir enerji mevcudiyeti, sürdürülebilir bir dünyanın ön koşuludur. Lakin bu husus, yerel ve temiz enerji kaynaklarına dayalı, verimli, güvenilir ve merkezi olmayan bir enerji ekonomisini gerektirmektedir. Bu ifade çerçevesinde enerji geçişleri, günümüz dünyasında; iklim değişikliğine karşı çabalar, sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması ve hava, su ve toprak kirliliğini azaltarak insan refahının iyileştirilmesi dâhil olmak üzere birçok küresel soruna çözüm sunabilmektedir¹⁸. Bu konjunktürde yeni enerji sistemlerinin sınırları hala belirsiz olsa da yenilenebilir enerji kaynaklarına olan eğilimi temsil eden bazı belirgin eğilimler ortaya çıkmaktadır¹⁹.

16 Son yıllarda yenilenebilir enerjiye duyulan aşırı ilginin temelinde, fosil yakıtların aksine, bu enerji türlerinin çevreye daha az zarar verdiği inancı yer almaktadır (Dogaru, 2020: 399).

17 This statement emphasizes that energy transitions are also a necessary part of efforts to improve people's social conditions.

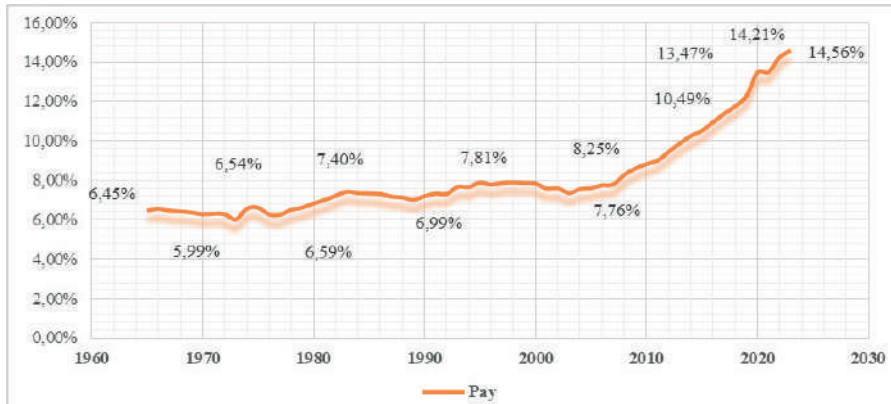
18 Enerji geçişleri, Dünya Ekonomik Forum (WEF) tarafından Enerji Dönüşüm (Geçiş) İndeksi (ETI) ile ölçülmektedir. ETI, on yıl boyunca ülkelerin enerji geçişinin ilerlemesini enerji üçgeninin üç boyutunda; ekonomik kalkınma ve büyüme, enerji güvenliği ve erişimi, çevresel sürdürülebilirlik ile geçiş için elverişli ortam üzerinde kıyaslama yapmaktadır (WEF, 2021: 3-11).

19 Ancak enerji tarihindeki gelişmeler dikkate alındığında, yenilenebilir enerji geçişinin ülkeler ve bölgeler bazında eşit hızda ilerlemeyeceği öngörmek mümkündür.

Birleşmiş Milletler raporuna göre (2021: 9) ülkelerin yenilenebilir enerji geçişine ilişkin başarısı, ekonomik büyümeyi teşvik edebilmekte ve yeni istihdam fırsatları yaratabilmektedir. Dünyada yenilenebilir enerji kapasitesine ilişkin bir tahmin olarak IRENA, bugünün yenilenebilir enerji kapasitesi olan 2799 GW'den, yaklaşık 8000 GW'lık küresel kapasiteye ulaşmanın 2030 gündeminde mümkün olacağını ve 2050'de karbondan arındırılmış bir sisteme doğru dünyada kararlı bir geçişin sağlayacağını tahmin etmektedir. Böyle bir hedefe ulaşmak için ise küresel GSYİH'nin 2020 ile 2030 yılları arasında ortalama yüzde 1,3 oranında büyümesi gerekmektedir. Bu enerji geçişinin ve hedeflerinin insan refahındaki gelişmelerde, GSYİH tarafından yakalananların çok ötesinde faydalar sağlaması beklenmektedir (UN, 2021: 9). Küresel Rekabet İndeksi (2019) raporuna göre rekabetçi ekonomiler, düşük karbonlu bir ekonomiye geçiş için daha iyi konumlanmış olmalarına rağmen nihai başarı, politik seçimlere bağlıdır. Ayrıca bu rapora göre, yenilenebilir enerji geçişinin önündeki kısıtlamalar, üretkenliğin yayılma etkilerini de olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Bu etki, tükenbilir fosil yakıtlara bağlı ekonomilerin alternatif bir enerji kaynağı yaratamaması sebebiyle üretim maliyetlerinin sürekli olarak yükseleceği ve böylece, verimliliğinin azalacağı ile ilişkilendirilmektedir.

Ülke ekonomilerinde fosil yakıtların hâkim olduğu bir enerji durumundan, yenilenebilir enerji kaynaklarına geçiş suretinde ana itici belirli güçler bulunmaktadır. Bu temel itici güçler; temel teknoloji maliyetindeki değişiklikler ve iklim değişikliğini ele alma ihtiyacıdır. Bu iki ana itici güç; yenilenebilir enerji tesislerinin pazar odaklı büyümesini ve bu tür enerjiye olan ilginin artmasını desteklemektedir. Bu bağlamda küresel birincil enerji içerisinde yenilenebilir enerjinin payı aşağıda Grafik 1.1.'de gösterilmektedir.

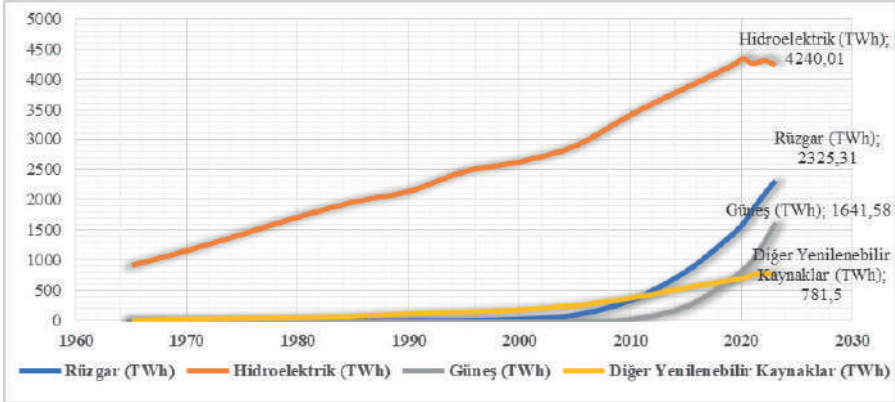
Grafik 1.1. Dünyada Yenilenebilir Kaynaklardan Birincil Enerjinin Payı

Kaynak: British Petrol (BP) Dünya Enerji İstatistikleri Raporu

Yukarıda sunulan yenilenebilir enerjilerin küresel enerji karışımında sahip olduğu verilere göre 1965'te, küresel birincil enerjinin yaklaşık %6,45'ini yenilenebilir enerji oluştururken, 2023'te bu rakamın %14,56 olduğu görülmektedir. Bu veriler ile yarım yüzyılda küresel birincil enerji üretimi içerisinde yenilenebilir enerji kaynaklarının iki katından daha fazla arttığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, özellikle küresel ekonomik bunalım süreçlerinde yenilenebilir enerjiye ilişkin sıçramaların belirgin olduğunu söylemek mümkündür. 1973 yılında yaşanan Petrol Krizi sonrasında yenilenebilir enerji payındaki hızlı artışın, 1980'li yıllarda fosil yakıtlardaki fiyatların düşmesi²⁰ ile ekonomilerde iyimser görüşlere bağlı olarak azaldığını; akabinde, 1990 yılında yaşanan savaş süreçlerine ve ekonomik krizlere bağlı olarak tekrar artış gösterdiğini; 1990'lı yılların sonlarında fosil yakıtların fiyatlarındaki düşüşe bağlı olarak tekrar azalışa geçtiğini; son olarak 2008 yılında meydana gelen Küresel Ekonomik Krize ve fosil yakıtlardaki fiyatların istikrarsızlığa bağlı olarak tekrar yükselişe gösterdiğini söylemek mümkündür. Yenilenebilir enerjinin küresel birincil enerji üretimi içerisindeki payı ele alınması sonrasında, kaynağına göre dünyada yenilenebilir enerji üretimine ilişkin veriler aşağıda Grafik 1.2.'de gösterilmektedir.

Grafik 1.2. Kaynağına Göre Dünyada Yenilenebilir Enerji Üretimi (TWh)

Kaynak: BP Dünya Enerji İstatistikleri Raporu

Yukarıda sunulan verilere göre küresel olarak hidroelektriğin açık ara en büyük modern yenilenebilir kaynak olduğu görülmektedir. Rüzgâr ve güneş enerjisinin ise özellikle son yıllarda, hızla arttığı gözlemlenmektedir. Bu artış, yenilenebilir enerji teknolojilerinde yaşanan gelişmeler ile paralel

20 Fosil yakıtlardaki fiyatların düşmesinden kasıt, petrol ve kömür fiyatlarıdır.

bir seyir izlemektedir. İlaveten, 2021'de küresel ekonomiler, COVID-19 karantinalarının ağırlığı altında ezilirken bile, rüzgâr ve güneş gibi yenilenebilir enerji kaynaklarının ilavelerinde artışlar meydana geldiği anlaşılmaktadır (IEA, 2021a: 29).

Yenilenebilir enerji kaynakları; politika eylemi, sermaye yoğunluğu, teknoloji inovasyonu ve iklim değişikliğiyle mücadele ihtiyacının artan aciliyeti tarafından başlatılan yeni bir enerji ekonomisini temsil etmektedir. Bu yeni enerji ekonomisinin ortaya çıkmasının sorunsuz olacağına dair hiçbir garantinin olmamasına karşın yarının enerji ekonomisinin günümüzden oldukça farklı olacağını şimdiden söylemek mümkündür (IEA, 2021a: 29). Bu nedenle yenilenebilir enerji geçişi, çeşitli sebepler ve bu sebeplere bağlı sonuçlarla ilişkilidir. Ayrıca, daha önce de belirtildiği üzere, bu geçiş yeni ekonomik süreçlerin ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Bu ifadelerin açıklanması, yenilenebilir enerjiye geçişin iktisadi çerçevenin anlaşılması ve yenilenebilir enerjinin öneminin kavranması için önemli bir önkoşuldur. Bu bağlamda, gerekli açıklamalar alt başlıklar halinde ele alınmaktadır.

1.2.1. Geleceği İnşa Etmek: Sermaye Yoğunluğu ve Teknolojik Gelişmeler

Sermaye ile enerji arasındaki ilişki, üretim süreçlerinin temel bir boyutunu oluşturmaktadır. Enerjinin elde edilmesi, üretilmesi ve işletilmesi, ciddi bir sermaye birikimini gerektirmektedir. Bu bağlamda, toplumların hayatta kalması ve ilerleyebilmesi, enerji üretimine yönelik yeterli sermaye kaynaklarına sahip olma zorunluluğunu beraberinde getirmektedir. Ancak bu ihtiyaç, bir toplumun ekonomik yapısına ve içinde bulunduğu kalkınma aşamasına göre değişiklik gösterebilmektedir. Örneğin, tarım ekonomisinden sanayi ekonomisine geçiş yapmak isteyen bir toplum, bu dönüşümü gerçekleştirebilmek için belirli bir sermaye birikimine ulaşmak zorundadır. Bu aşamada, “kritik eşik” olarak adlandırılan bir sermaye seviyesi hayati öneme sahiptir ve bu seviyeye ulaşılmadan ekonomik geçiş mümkün değildir (Cipolla, 1967: 44-46). Bu süreçte, yeni tür enerjilerin işletilmesi ve tüketimi üzerinde tutumların belirleyici olması, üretimin çeşitli sektörleri arasında eski geleneklerin nispi öneminin azalması ile sonuçlanmaktadır²¹. Bu durum, fosil yakıtların tükenmesine bağlı olarak alternatif enerji kaynaklarına yönelimi ve ekonomilerde teknik ve teknolojik ilerlemenin ön plana çıkmasını beraberinde getirmektedir. Başka bir ifadeyle, yenilenebilir

21 Bu sonuç, mevcut teknolojinin daha yeni bir teknoloji ile değiştirilmesini gerektirmekte ve bu da devasa bir fon ihtiyacına sebep olmaktadır (Oyedepo, 2014: 255).

enerji kaynaklarının kullanımı, teknik ilerlemenin bir fonksiyonu olarak ortaya çıkmaktadır²².

Teknolojik ilerlemeler, enerji alanında toplumlara daha yüksek üretkenlik ve verimlilik sağlamakta, böylece daha kısa sürede daha fazla enerji üretimi mümkün hale gelmektedir. Yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanılabilmesi için ihtiyaç duyulan teknolojinin edinimi ise sermaye birikimini ön plana çıkarmaktadır. Bu durum, toplumların ekonomik gelişim süreçleriyle doğrudan bağlantılı olup²³, üretim süreçlerinde kullanılan ek sermaye stoku edinimiyle ilgilidir. Söz konusu sermaye birikiminin temelinde ise tasarruflar yatmakta, tasarrufların verimli bir şekilde kullanılmasına bağlı olarak aktarma kapasitesi belirleyici rol oynamaktadır²⁴. Bu hususta sermaye birikimi, yenilenebilir enerji üretimi için gerekli teknolojik ekipmanların üretimi veya elde edilebilmesi ya da ulaşılabilmesi adına zaruri birtakım faktörleri içerisinde barındırmaktadır. Dolayısıyla yenilenebilir enerji üretiminde asıl temel nokta, sermaye ve teknolojinin birleşimi ile ortaya çıkan sürecin kapsamıdır. Yenilenebilir enerji kullanımı için ihtiyaç duyulan teknolojilerinin doğasına dikkat çekmek amacıyla Hvelplund (2006: 2294-2295), yenilenebilir enerji teknolojilerine ilişkin genel çerçeveyi aşağıdaki gibi özetlemektedir:

- i. Birçok yenilenebilir enerji tekniği, çok yüksek bir yatırım maliyeti yüzdesine ve çok düşük işletme maliyet yapısına sahip olan enerji otomasyonlarıdır. Bu, yenilenebilir enerji geliştirmenin ilk aşamalarında kamu desteklerine ve aktif bir siyasi sürece olan ihtiyacı ortaya çıkarmaktadır.
- ii. Dalga, rüzgâr ve fotovoltaiik enerji, dalgalı ya da kesikli enerji kaynaklarıdır ve bu dalgalanmalarla maliyet etkin bir şekilde baş edebilecek bir altyapı gerektirmektedir.
- iii. Yenilenebilir enerji teknolojileri çoğunlukla sahaya bağlı bir kaynak tabanına sahiptir. Lokasyondan lokasyona farklı doğal kaynak temelleri, “mono fiyat” bazlı fiyat rekabeti yerine “saha verimliliği” üretme sürecini ilerleten bir yönetim sisteminin kurulmasını gerekli kılmaktadır.

22 Söz konusu açıklamaları $RE=f(T)$ olarak ifade etmek mümkündür.

23 Sermaye birikimi ve ekonomik gelişme kuramı, bazı matematiksel prensiplere dayanan ekonomi büyüme modelini öneren 1956 yılında Solow-Swan modelinden temellenmektedir. Sermaye stoku ve iş gücü düzeyi ile ekonomide üretim fonksiyonu $Y = F(K, L)$ 'dir. Bu üretim fonksiyonu pozitif, artan ve içbükey bir işlev olarak tanımlanmaktadır (Solow, 1956).

24 Sermaye birikimi; gelecekteki çıktı ve gelirleri artırmak için mevcut gelirin bir kısmı kaydedilip yatırıldığında ortaya çıkmaktadır. Ayr. bkz. Osundina ve Osundina, 2014: 151.

- iv. Yenilenebilir enerji teknolojileri, ülke çapında dağıtılan dağılık teknolojilerdir. Yerleşim bölgelerine yakındır, bu da komşuları ve bölgedeki insanları yenilenebilir enerji projelerinin tasarımı, geliştirilmesi ve mülkiyetine dâhil etmeyi özellikle önemli kılmaktadır.
- v. Artan yenilenebilir enerji pazar payı ile uygulamaların olgun bir aşamasında, özellikle rüzgâr ve güneş enerjileri giderek daha görünür hale gelerek eski enerji şirketlerine ciddi bir rakip olarak gün yüzüne çıkmakta ve dolayısıyla, bu şirketlerin artan muhalefetine neden olarak belirli engellemeler ile karşılaşabilmektedir.

Hvelplund'un (2006: 2294-2295) yenilenebilir enerji teknolojilerine ilişkin tartışması, bu teknolojilerin yüksek maliyetli olduğunu ve bu maliyetlerin karşılanabilmesi için kamu desteklerinin zorunluluğunu vurgulamaktadır. Ayrıca, geleneksel enerji şirketlerinin bu dönüşüme yönelik güçlü bir muhalefet sergileyebileceğine dikkat çekmektedir. Bununla birlikte, fosil yakıtlardan yenilenebilir enerji kaynaklarına geçişin, sürdürülebilir bir dünya konseptini gerçekleştirme yolunda kritik bir adım olarak görülmesi, muhalif grupları yalnızlaştırmakta ve politika yapıcılarını bu konuda aktif önlemler almaya yöneltmektedir. Altyapı boyutunda ise yenilenebilir enerji teknolojilerindeki gelişmeler, merkezi olmayan sistemlerin kamu destekli büyük altyapı yatırımlarına ihtiyaç duymadan da işlerlik kazanabileceğini göstermektedir. Ancak, bu tür teknolojilerin yaygınlaşabilmesi için teşviklerin ve desteklerin hâlâ gerekli olduğu açıktır. Bunun temel nedeni, mevcut ekonomik sistemlerin sermaye stoğunun ve altyapısının büyük ölçüde fosil yakıtlara dayalı olmasıdır. Bu bağlamda, geçişi hızlandırmak ve yenilenebilir enerjiyi teşvik etmek için hükümet politikalarında kapsamlı değişiklikler yapılması gerekmektedir (Timmons vd., 2014: 4).

Dünya ekonomilerinde büyük çoğunluğu oluşturulan fosil yakıtlara dayalı ekonomik sistemlerden, yenilenebilir enerjiye olan geçiş için büyük çaplı yapılanma gerekmektedir. Bu yapılanmada için sadece fiziksel sermaye yatırımları değil, aynı zamanda beşerî sermayenin²⁵ de önemli bir rolü bulunmaktadır. Çünkü beşerî sermayenin gelişimi enerji optimizasyonunun belkemiğidir ve enerji kaynağı penetrasyon seviyesini belirlemektedir (Adepoju vd., 2022: 2). Ayrıca beşerî sermaye, yenilenebilir enerji geçişi ile ortaya çıkan yeni organizasyon ve sektörlerin optimalliğini sağlayarak ekonomilere daha hızlı adaptasyon ve yerleşime imkân tanımaktadır. Bu

25 OECD'ye (2021) göre beşerî sermaye, "kişisel, sosyal ve ekonomik refahın yaratılmasını kolaylaştıran bireylerde somutlaşan bilgi, beceri, yeterlilikler ve nitelikler"dir. Bu tanıma ek olarak Bontis vd. (1999: 393) beşerî sermayeyi, "kuruluştaki insan faktörü, kuruluşa yıkıcı karakterini veren birleşik zekâ, beceriler ve uzmanlık" olarak ifade etmektedirler.

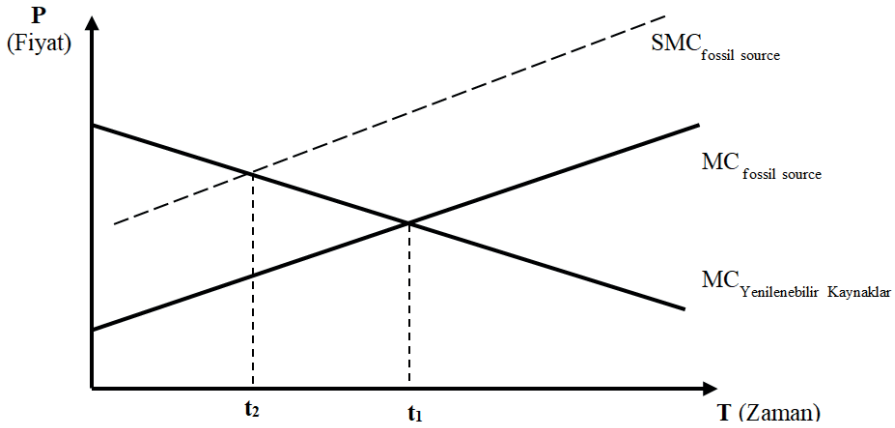
nedenle, yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımının beşerî sermaye geliştirme potansiyeli ile bütünleştirilmesi, bunun bir nedensellik ilişkisi olduğu ve matematiksel olarak birbiriyle doğru orantılı olduğu açıktır. Hatta öyle ki bu durum, yenilenebilir enerji ile ortaya çıkan yeni ekonomik süreçler kapsamında rekabet avantajı sağlaması muteberdir.

Yenilenebilir enerji kaynağı, fosil yakıtlar ile karşılaştırıldığında, daha yüksek sermaye harcaması pahasına gelmektedir. Bu nedenle dünya ekonomilerinin fosil yakıtlara olan bağımlılığı, bu yakıtların yenilenebilir enerjiye göre maliyet avantajına sahip olmasından ileri gelmektedir. Ancak, son yıllarda yaşanan teknolojik gelişmeler ile birlikte fosil yakıtların yenilenebilir enerjiye göre sahip olduğu maliyet avantajı azalmakta ve yenilenebilir enerji, fosil yakıtlarla rekabet edebilir hale gelmektedir. İlerleyen dönem içerisinde yenilenebilir enerji maliyetlerinin gelecekte daha da düşmesi beklenirken fosil yakıt fiyatlarının tükenme riski sebebiyle yukarı yönlü hareket etmesi, yani artması beklenmektedir. Bu beklentiler çerçevesinde, yenilenebilir enerji kaynaklarına geçişi teşvik edecek politikalar olmasa bile, ekonomik paydaşlar dünya ekonomilerini yenilenebilir kaynaklara doğru hareket ettirmektedir (Timmons vd., 2014: 17-19).

1.2.2. Enerji Maliyetleri: Fosil Yakıtlar ve Yenilenebilir Enerjilerdeki Trendler

Yenilenebilir enerjiye geçiş, fosil yakıtlar yenilenebilir kaynaklardan daha pahalı olacak kadar kıt hale geldiğinde, yani fosil yakıtlar ekonomik olarak tükendiğinde, tamamlanması mümkün gözükmemektedir. Aşağıda Şekil 1.4.'te, artan fosil yakıt maliyeti fosil yakıt (MC_{fosil}) için yukarı doğru eğimli fiyat yolu ile gösterilmektedir. Fosil yakıtların ekonomik olarak tükenmesi, yeni fosil kaynakların keşfi ve teknolojik gelişmeler sebebiyle uzun bir zamana yayılma eğimi gösterse bile maliyetleri sürekli olarak yükselmekte ve bu nedenle, zaman içinde fosil yakıtların fiyatlarında yukarı yönlü bir eğilim gerçekleşmesi kaçınılmaz olarak değerlendirilmektedir. Söz konusu ifadeler aşağıda Şekil 1.2.'de ele alınmaktadır.

Şekil 1.2. Artan Fosil ve Azalan Yenilenebilir Enerji Maliyetleri

Kaynak: Timmons vd., 2014: 32

Fosil yakıt fiyatları yükselirken, yenilenebilir enerji maliyetleri azalmakta ve bu durum, yenilenebilir enerji maliyetleri ($MC_{\text{yenilenebilir kaynaklar}}$) için aşağı doğru eğimli fiyat yolu ile gösterilmektedir. Yatay ekseninde t_1 zamanında fosil yakıtlar ve yenilenebilir enerji için tedarik yolları kesişmekte ve maliyetler eşitlenmektedir. Yatay eksenindeki t_1 süresinden sonra yenilenebilir enerji fosil yakıtlardan daha ucuz hale gelmekte ve piyasa güçlerince yenilenebilir enerji geçişi çok az yardımla veya hiç yardım almadan gerçekleşebilmektedir. Örneğin, İzlanda'da kömür veya petrolden daha ucuz ve avantajlı olması sebebiyle jeotermal sıcak suyu binaları ısıtmak için kullanılmaktadır. Benzer şekilde, ABD'nin Pasifik kuzeybatısında hidroelektriğin alternatiflerinden daha ucuz olması sebebiyle yaygın olarak kullanılmaktadır. Yenilenebilir enerji teknolojisi için başarı öyküleri olsa da yenilenebilir enerjilerin fosil yakıtların yerini alması için gereken iyileştirmelerin zamanlaması belirsizdir. Daha iyi teknoloji, yenilenebilir enerji maliyetlerini bir dereceye kadar azaltabilmekte, ancak enerji kaynaklarının temel özelliklerini değiştirmemektedir (Timmons vd., 2014: 32).

Fosil yakıt maliyetlerindeki küresel pozitif eğilim, yenilenebilir enerji yatırımlarını teşvik ederek ülkelerin yenilenebilir enerji geçişini hızlandırmaktadır. Çünkü artan fosil maliyetleri, ülke ekonomilerin makroekonomik göstergelerini olumsuz yönde etkilemekte ve özellikle ekonomilerin üretkenliğini, verimliliğini ve fiyat istikrarını bozmaktadır. Bu durum, iktisadi paydaşlar için yenilenebilir enerji kaynaklarının alternatif önemini ortaya çıkarmaktadır (Melodia ve Karlsson, 2022: 2). Örneğin, son dönemde yaşanan COVID-19 krizi ve 2022'nin başlarında Rusya'nın

Ukrayna'yı işgali gibi gelişmeler politika yapıcılarının artan fosil yakıt maliyetlerine yanıt olarak kısa vadeli çözüm arayışlarıyla sübvansiyonlar, vergi indirimleri ve fiyat kontrolleri gibi geniş kapsamlı fiyat baskılayıcı önlemler uygulamasına sebep olmuş ancak, bu geçici önlemler maliyet etkinliğinde yeterli etkiler yaratmamıştır. Bu nedenle politika yapıcılarının fosil yakıt artışları karşısında uyguladıkları kısa dönem çözüm arayışları yerine uzun vadeli bir çözüme vesile olan yenilenebilir enerjiye ilişkin teşvik ve desteklerin artırılması konuları küresel iktisadi gündemi hâkimiyet altına almıştır (Ari vd., 2022: 2). Bu açıdan yenilenebilir enerji kaynakları, uzun vadeli ve yapısal çözümler ile ülke ekonomilerinin enerji güvenliğini ve enerji maliyetlerini daha istikrarlı hale getirmesi ile ilişkilendirilmesine karşın ayrıca, iklim değişikliği hızlandıkça daha da kötüleştiği için, karbon emisyonlarını azaltma hedeflerine doğru istikrarlı bir ilerleme kaydetmek amacıyla gelecekte küresel fosil yakıt fiyatları düştüğünde karbon fiyatlandırmasını güçlendirme fırsatını da oluşturmuştur.

1.2.3. Dışsallıkları Anlamak: Çevresel Maliyetler ve Etkileri

Çevresel dışsallıklar²⁶, fiziksel-biyolojik çevredeki değişiklikler yoluyla kendini gösteren fayda veya maliyetlerdir. Çevresel dışsallığa sahip enerji ürünlerinin nihai tüketicisi, bu çevresel maliyetleri ödemediği veya verilen zararı tazmin etmediği ölçüde, satın aldıkları hizmetlerin tam maliyetiyle karşı karşıya kalmamakta (yani enerji kullanımları dolaylı olarak sübvansiyonla edilmekte²⁷) ve böylece enerji kaynakları verimli bir şekilde tahsis edilememektedir (Owen, 2004: 129-130). Dolayısıyla, enerji kaynaklarının verimli bir biçimde tahsis edilememesine sebep olan çevresel dışsallıklar, aynı zamanda, çevrenin korunması ile ilgili geniş bir problem yelpazesi oluşturmaktadır. Bu, sadece doğa üzerindeki etkisi bağlamında değil, insan yaşamının kalitesi üzerindeki etkilerinin prizmasını kapsayan geniş bir yelpazeyi içermektedir (Bielecki vd., 2020: 11506).

Fosil yakıt kaynaklarının yaygın olarak bulunması ve kullanılmasıyla birlikte ortaya çıkan çevresel kaygılar, daha önceleri yerel bölgelerde belirgin olmasına karşın²⁸, 20. yüzyılın son yıllarında sebep olduğu çevresel kirlilik ve

26 Çevresel dışsallıklar, dışsallıkların kaynağının tam olarak tanımlanmış mülkiyet haklarının yokluğunda ortaya çıktığı varsayımına dayanmaktadır. Dolayısıyla çevresel dışsallıklar konusunda mülkiyet haklarının yeniden tanımlanması, durumun düzeltilmesi adına önem arz edilmektedir (Dascalu vd., 2008: 23).

27 Negatif dışsallığa sebep olan enerji kaynaklarına verilen destek ve sübvansiyonlar, ekonomik kuramı temelinde açıklanması güç bir durumdur (Timmons vd., 2014: 27-30).

28 Örneğin, Milattan Sonra (M.S.) 54-68 yıllarında Antik Roma'da İmparator Nero'nun öğretmeni Seneca'nın dumanın insan sağlığı üzerinde sebep olduğu olumsuz etkilere değinmesidir (Owen, 2004).

iklim değışiklerine dair güvenilir bilimsel kanıtların yayımlanmasıyla paralel olarak küresel bir endişe haline dönüşmüştür (Owen, 2004: 127-128). Küresel çapta oluşan bu çevresel kaygılar ile ilgili birçok çalışma olmasına karşın ilk olarak bu sorunla ilgili Arthur Cecil Pigou'nun (1932) "Refah Ekonomisi" isimli çalışması önemli bir yer tutmaktadır. Pigou, kirliliğin, olağan piyasa işlemlerine dâhil edilmeyen üçüncü taraflara karşılanmamış maliyetler yüklediğini gözlemlemiş ve bu kirliliğin neden olduğu zararları olağan piyasa işlemleri içinde içselleştirmek için sözde bir "dışsal vergisi"²⁹ yoluyla kirliliği vergilendirmeyi önermiştir.

Pigou'ya (1932: 224) göre, basit rekabet koşulları altında, herhangi bir endüstride, yatırımın marjinal sosyal net ürünün değerinin marjinal özel net ürünün değerinden daha büyük olduğu durumda, devlet tarafından verilmesi gereken belirli lütuf oranları olması gerekmektedir. Bu ifadeden yola çıkarak çevre sorunlarıyla mücadelede kamu politikasının rolü kapsamında, Pigou vergisi planı en gelişmiş teşvik yaklaşımı olarak karşımıza çıkmaktadır (Cremer vd., 1998: 343-344). Ayrıca, Pigouvian vergi ve sübvansiyonlarının uygulanmasının önünde birçok engeller olmasına rağmen³⁰, araştırmacılar bu vergi türünün kuramsal olarak arzu edilir olduğuna inanmaktadır (Edenhofer vd., 2021: 1094). Söz konusu açıklamalara müteakiben marjinal olarak konu, aşağıdaki gibi formüle edilebilmektedir (Dascalu vd., 2008: 22):

$$Msc = Mpc + Mec \quad (1.1.)$$

Marjinal sosyal maliyet (Msc), bir ekonomide bir birim daha üretmenin veya bir başka eylemde bulunmanın bir bütün olarak ulusa toplam maliyetini tanımlamaktadır. Bir şeyin fazladan bir birimini üretmenin toplam maliyeti, marjinal özel maliyet (Mpc) olarak adlandırılan, yalnızca üretici tarafından üstlenilen doğrudan maliyet değil, aynı zamanda dış çevreye ve diğer paydaşlara (Mec) yönelik maliyetleri de içermelidir. Enerji konusu dâhilinde ise açıklanan bu dışsal maliyetler spesifik olarak aşağıdaki gibi ifade edilebilmektedir (Dascalu vd., 2008: 25):

29 Bu vergi, aynı zamanda "Pigou vergisi" ya da "Pigouvian vergi" olarak da adlandırılmaktadır.

30 Bu engellerin en önemlileri arasında; "marjinal faydalarla ilgili belirsizlikler, maliyet-fayda analizi ile maliyet-etkililik analizi arasındaki belirsiz ilişki, dağılımla ilgili kaygılar, parçalanmış sorumluluklar, kararsız vergi tabanı, taahhüt sorunları, kabul/metaya itiraz eksikliği, hükümetler ve vatandaşlar arasında güven, eksik uluslararası iş birliği" konuları yer almaktadır (Edenhofer vd., 2021: 1095-1100).

- ❖ Üreticilerin yasal olarak sorumlu olmadığı çevresel bozulma (doğal kaynakların tükenmesi, gürültü ve estetik etkiler, doğa tahribatı vb.),
- ❖ İnsanların mülkleri ve refahları üzerindeki olumsuz etkiler (tazmin edilmeyen sağlık etkileri, yerel yaşam kalitesinde değişiklik vb.)

Fosil yakıtlardan kaynaklanan çevre kirliliği, iklim değişikliği ve diğer sorunların maliyetlerine dayanan fosil yakıt vergisi, fosil yakıtları kullanımını gerçek marjinal maliyetine daha yakın hale getirmekte ve böylece, fosil yakıt fiyatlarını arttırmaktadır. Söz konusu durum, daha önce, Şekil 1.2.'de SMC_{fosil} ile gösterilmekte ve burada, fosil yakıt fiyatlarının düzeltici vergilerle artırılmasının yenilenebilir kaynaklara geçiş süresini t_1 'den, t_2 'ye düşürdüğü anlaşılmaktadır.

Fosil yakıt fiyatlarının yükselmesi, enerji etkinliği için daha fazla teşvik sağlamakta ve böylece, yenilenebilir enerjiye geçiş için bir itici güç olabilmektedir. Bu durum, dışsallıkların etkileri de dâhil edildiğinde, fosil yakıtların sahip olduğu maliyet avantajı ortadan kalkarak³¹, tüm yenilenebilir kaynakların fosil yakıtlardan daha ucuz hale geldiği fikri ile özdeşleşmektedir (Timmons vd., 2014: 35). Dolayısıyla fosil yakıt bazlı yakıtların yarattığı çevresel zararı (yerel, bölgesel ve küresel) yansıtmak için uygun fiyatlandırılması, sabit enerjide yenilenebilir enerji teknolojilerinin gelişimini teşvik etmek için temel politika stratejilerini kapsamaktadır. Çünkü yenilenebilir enerjiye geçiş engelleyen en büyük faktörlerden biri çevresel dışsallıkların hesaba katılmamasından ileri gelmektedir.

1.2.4. Enerji Verimliliği: Daha Etkili Çözümlere Doğru

Enerji ihtiyacı ve kullanımı; artan nüfus, şehirleşme, gelişen teknoloji ve hızlı sanayileşme döngüsü içerisinde, enerji ihtiyacının üretiminde yaşanan sıkıntılar, enerji kaynakları fiyatlarında kısa periyodlar ve sık aralıklar ile büyük artışların yaşanması, enerji arz sistemlerinde sabit ve dengeli yapının olmaması, ekonomi, sanayi, güvenlik, politik gibi pek çok yapının dengelerinde değişimlere sebebiyet vermekte (Okova ve Beyhan, 2015: 624) ve bu hususlar, enerji verimliliğini ön plana çıkarmaktadır. Enerji verimliliği, esasen, daha az enerji ile daha fazla iş yapılmasını içermektedir. Bu nedenle enerji verimliliği, enerji hizmetini sağlamak için gereken enerji miktarı ile belirlenmektedir (Fatona, 2011: 51).

31 Fosil yakıt maliyetleri, gezegenin iklimi ve Dünya ekosistemlerinin istikrarı üzerinde dramatik bir olumsuz etkiye sahip olan CO₂ emisyonlarının neden olduğu artan dışsallıklarla birleşmekte ve bu husus, yenilenebilir enerji geçişini hızlandırmaktadır (Rifkin, 2011: 47).

Enerji verimliliği konusunda Amory Bloch Lovins'in (1978) "Yumuşak Enerji Teknolojileri" isimli çalışması, özellikle 1970'li yıllarda enerji maliyetlerinde hızlı artışın yaşandığı yıllarda, önemli bir yer tutmaktadır. Lovins (1978), güçlü bir tek enerji verimliliği odaklı "yumuşak enerji yolu" kavramını yaygın hale getirmekte ve diğer şeylerin yanı sıra, Lovins, enerji üretimini artırmak yerine verimliliği artırarak enerji ihtiyaçlarını karşılama fikri olan negawatt kavramını popülerleştirmektedir. Ayrıca Lovins (1978: 477), teknolojik ilerlemenin kaynak tükenmesinin üstesinden gelme yeteneğine olan inancını vurgulamaktadır. Lovins (1978) enerji sorununu petrol ve diğer konvansiyonel enerji kaynaklarının yetersizliğinden değil, verimsiz enerji kullanımından ve yenilenebilir enerji kaynaklarının geliştirilmesindeki eksiklikten biri olarak görmekte ve geleneksel enerji üretiminin önemli bir kirlilik kaynağı olduğunu savunmaktadır. Schelly ve Banerjee'ye (2016) göre, Lovins'in yumuşak enerji yolları üzerine ortaya koyduğu hususlar, enerji teknolojisi seçimlerinin hem çevresel hem de sosyo-politik sonuçlarını birbirine bağlamak³² ve eleştirmekle ilgilenen daha büyük bir hareketin parçasını ifade etmektedir.

Enerji verimliliği, büyük ölçüde teknolojik yeniliklerle sağlanabilmekte; ancak bu kazanımların elde edilmesi, önemli yatırımları gerektirmektedir. Enerji verimliliğine yönelik yatırımlar, çoğu durumda yeni enerji kaynaklarının geliştirilmesinden daha düşük maliyetli olabilmekte ve bu nedenle enerji talebinin karşılanmasında etkili bir alternatif sunmaktadır. İyi tasarlanmış enerji verimliliği programları, yalnızca enerji tüketimini azaltmakla kalmayıp ekonomik birimlere enerji maliyetlerini düşürme ve kaynak kullanımını optimize etme fırsatı sağlamaktadır. Bunun yanı sıra, yenilenebilir enerjiye geçiş sürecinde fosil yakıt fiyatlarındaki artış, daha verimli piyasa tepkileri oluşturulmasını teşvik etmekte ve ekonomik sistemlerin enerji kullanımını minimize edecek şekilde yeniden tasarlanmasını mümkün kılmaktadır. Bu süreç, uzun vadede daha sürdürülebilir ve düşük maliyetli enerji çözümleri geliştirilmesini desteklemektedir (Timmons vd., 2014: 24-27).

Enerji verimliliği kapsamında yenilenebilir enerjinin potansiyeli, enerji verimliliği yoluyla elde edilenden daha yüksek ön sermaye maliyetleri ve daha uzun geri ödeme süreleri ile karakterize edilmektedir³³. Karakterize edilen bu sürecin finansal performansı ise birçok kanal tarafından açıklanabilmektedir. Bu kanallardan ilki, lokasyona özgü politika ve teşvik uygulamalarıdır (Fatona, 2011: 50); ikincisi, teknolojik imkânlar ve lokasyonların sahip

32 Enerji hizmetlerinin üretimi, sunumu ve kullanımı için enerji yakıtları ve ilgili teknolojileri seçerken ekonomik, sosyal ve çevresel sonuçların dikkate alınması esastır.

33 Ayr. bkz. Dünya Bankası, 2012: 22

olduğu yenilenebilir kaynak potansiyelidir; üçüncüsü ise fosil yakıt fiyatları veya maliyetleridir (Timmons vd., 2014: 24-27). Açıklanan kanallar, yenilenebilir enerji ile enerji verimliliği arasında tamamlayıcı bir ilişki bulunduğunun göstergesidir³⁴.

Yenilenebilir enerji ve enerji verimliliğinin ülke ekonomilerindeki enerji sektörlerinin hızlı dönüşümünde giderek daha önemli hale gelen rolü, maliyet dışında, kısmen hükümetlerin ve büyük çoğunlukla özel sektörlerin yeni teknoloji geliştirme ve dağıtımını sürdürebilmesi veya teşvik edebilmesi ile ilişkilidir. Bu hususta politika yapıcıların enerji erişimini genişletmek, daha güvenilir enerji hizmetleri sağlamak ve artan enerji talebini karşılamak amacıyla yenilenebilir enerji kaynaklarını ve teknolojilerini kullanımına yönelik bir dizi politika ve hedef benimsemesi ve aynı zamanda daha gelişmiş teknolojilere yönelik araştırma-geliştirme (Ar-Ge) ilerletme çalışması içerisinde bulunması ülke ekonomileri için önem arz eden bir konuyu teşkil etmektedir.

1.3. Yenilenebilir Enerji Kaynakları, Teknolojileri ve Güncel Kapasiteleri

Yenilenebilir enerji kaynakları, geniş anlamda, hidrolik, biyokütle, güneş, rüzgâr, jeotermal ve dalga enerjilerini kapsamaktadır. Bu yenilenebilir kaynakların kullanımlarının düzeyi, ülkelerdeki mevcut teknolojilerin ekonomik performansına bağlıdır. Dolayısıyla yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımının ve teknolojilerinin geliştirilmesinin, ülke ekonomilerinde fosil yakıtların mevcudiyetine ilişkin büyüyen sorunlara karşın kayda değer etkileri bulunmaktadır. Bu bağlamda yenilenebilir enerji kaynakları ve teknolojilerinin kuramsal ve teknik potansiyelinin yanı sıra teknoloji seçenekleri ve durumu açısından mevcut kullanımı ve ilgili ekonomik, çevresel ve sosyal konuları alt başlıklar altında sunulmaktadır.

1.3.1. Biyokütle Enerjisi, Önemi, Teknolojileri ve Kapasitesi

Biyokütle, biyolojik olarak parçalanabilen ve yanma, gazlaştırma, kojenerasyon veya biyosıvıların üretimi için kullanılabilen organik bir kütledir (Strielkowski vd., 2013: 334). Ayrıca, canlı organizmalar tarafından doğrudan veya dolaylı olarak üretilen yeni orijinli organik maddedir. İnsanoğlu için ısı, elektrik ve ulaşım yakıtı sağlamak için kullanılabilen; plantasyon ormanlarından odun, orman üretimi ve kereste endüstrisi

34 Yenilenebilir enerji ve enerji verimliliği, aynı zamanda, sürdürülebilir enerji sistemlerinin iki merkezi bileşenidir ve uluslararası iklim değişikliğini azaltma ve sürdürülebilir kalkınma hedeflere ulaşmada çok önemli roller oynamaktadır (UNIDO, 2017: 22).

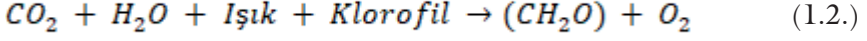
artıkları, tarımsal üretimden arta kalanlar, bitkisel yağlar, hayvansal yağlar ve endüstriden kaynaklanan organik atıklar, hayvansal biyoyakıtlar, biyokütle olarak tanımlanan çok çeşitli organik maddelerden yapılan katı, sıvı veya gaz yakıtlarıdır. Odun ve lifli malzemeler gibi bazı biyoyakıtlar, az işlemle doğrudan yakıt kaynakları olarak kullanılabilirken; diğer biyoyakıtlar, daha uygun bir biçimde enerji sağlamak için uygun bir dönüştürme teknolojisi aracılığıyla biyokütleden dolaylı olarak elde edilmektedir. Biyoenerji, biyoyakıtlarda depolanan kimyasal enerjiyi ifade etmek için yaygın olarak kullanılan bir terimdir (Ness ve Moghtaderi, 2007: 5).

Biyokütle kullanım teknolojileri, yakıt dönüştürme işlemcisine ve enerji hizmeti ürününe göre sınıflandırılabilir. Birincil enerji dönüşüm süreçleri (i) yanma, (ii) gazlaştırma, (iii) piroliz ve (iv) biyokimyasal olarak dört işlemi kapsamaktadır (Ness ve Moghtaderi, 2007: 6). Bu hususta teknolojiler, biyokütleyi yakma, gazlaştırma ve sıvılaştırma yoluyla dönüştürmek için çok çeşitli termal ve termokimyasal süreçleri ve biyokütlenin fermentatif yöntemlerle gaz ve sıvı yakıtlara mikrobiyal dönüşümünü içermektedir. İlkini örnekleri, elektrik üretmek için bir buhar türbininden geçirilen buhar üretimi için odun ve odun atıklarının yakıldığı odun yakıtlı enerji santralleridir (Klass, 2004: 204; Sharma, 2014: 34). İlkini örneklerinden yola çıkarak yıllar içerisinde teknolojide meydana gelen değişimlerle birlikte, günümüzde biyokütle enerji kullanımının beş temel şekli yer almaktadır (Sharma vd., 2014: 28-29):

1. Yakacak odun, odun kömürü ve tarımsal artıklar ile ev yemekleri, aydınlatma ve alan ısıtma için “geleneksel ev içi” kullanımındır ve enerjiye dönüşüm verimliliği yaklaşık %5 ile %15 arasındadır.
2. Tütün, çay, pik demir, tuğla ve fayans vb.’nin işlenmesi için biyokütlenin “geleneksel endüstriyel” kullanımındır ve verimliliği %15 veya daha düşük bir seviyede gerçekleşmektedir.
3. Termal dönüşüm teknolojileri ile modern endüstriyel kullanımındır ve beklenen dönüştürme verimliliği %30 ile %55 arasındadır.
4. Termal birimlerin maksimum kuramsal dönüşüm verimlerini tanımlayan entropi tarafından belirlenen Carnot sınırını atlayabilen yeni “kimyasal dönüşüm” (yakıt hücresi) teknolojileridir.
5. Biyogaz üretimi için anaerobik sindirim ve alkol için fermentasyon dâhil olmak üzere “biyolojik dönüşüm” teknikleridir.

Biyokütleden enerjiye dönüştürme teknolojileri, kütle ve enerji yoğunluğu, boyut, nem içeriği ve aralıklı tedarik açısından oldukça değişken olabilen bir hammadde ile uğraşmak zorundadır. Bu nedenle, modern

endüstriyel teknolojiler genellikle fosil yakıtı kurutma, ön ısıtma ve biyokütle beslemesi kesildiğinde yakıt beslemesini sürdürmek için kullanan hibrit fosil yakıt/biyokütle teknolojileridir. Biyokütleyi biyo-ürüne dönüştürmek için teknolojinin geliştirilmesine yönelik girişimler, son yıllarda hızla arttığı görülmektedir. Biyokütlenin büyümesinde temel olan denklem aşağıdaki gibi gösterilmektedir (Akpu vd., 2020: 195):

Yukarıda gösterilen denklem 1.2., CO₂, su (H₂O) ve güneşten gelen enerjinin (ışık) reaksiyona girerek karbonhidrat ve oksijen ürettiği genel fotosentez denklemidir. Yapı taşı (CH₂O) ile temsil edilen karbonhidrat, birincil organik üründür. Güneş enerjisinin fotosentez yoluyla biyokütlerde sabit karbon olarak yakalanması, bu sırada CO₂'nin organik bileşiklere dönüştürülmesi, bakir biyokütlenin oluşmasını sağlamaktadır (Akpu vd., 2020: 195). Biyokütleyi yenilenebilir bir enerji kaynağı olarak kullanmanın temel konsepti; büyüyen biyokütlerde ortamdaki CO₂'den güneş enerjisi ve karbonun yakalanmasından oluşmaktadır, bu da diğer yakıtlara (biyoyakıtlar, sinfuels, hidrojen) dönüştürülmekte veya kimyasallara ve kimyasal ara ürünlere dönüştürülerek doğrudan bir termal enerji kaynağı olarak kullanılmaktadır. Burada, fosil yakıtlardan üretilen yakıtların ve emtia kimyasallarının neredeyse tamamı biyokütle hammaddelerinden üretilebilmektedir³⁵ (Klass, 2004: 194-195).

Biyokütle; elektrik üretimi, ısıtma/soğutma ve ulaşım olmak üzere üç sektörde enerji arzına katkıda bulunabilmektedir. Biyokütlenin söz konusu bu katkıları ile birlikte biyokütle kullanımındaki artış, sera gazı emisyonlarının azaltılması³⁶, bölgesel kalkınmanın teşvik edilmesi, yeni iş fırsatları yaratılması ve ülkelerin dış enerji bağımlılığının azaltılması için bir fırsat sunmaktadır. Bununla birlikte biyokütle kullanımı, kırsal bölgelerde tarımsal emek yapılarında değişiklikler yapabilmekte ve kırsal ekonomik çeşitliliği artırabilmektedir. Özellikle bu konuda, biyokütle enerjisi üretimi için arazinin benimsenmesi; kırsalda arazinin terk edilmesi, işsizlik ve kente

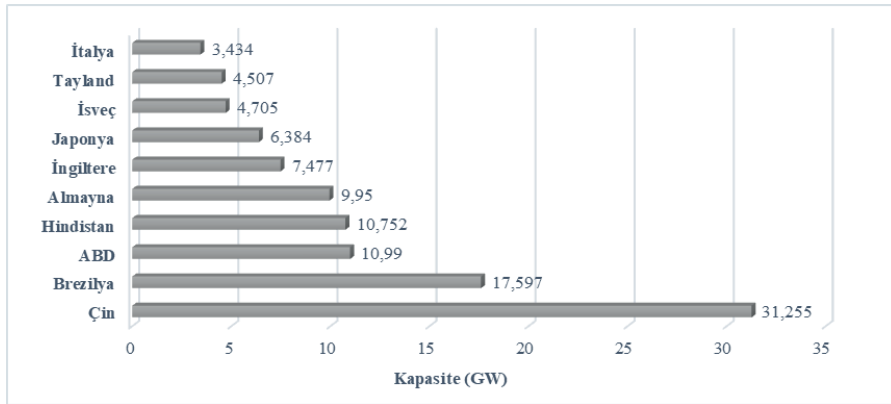
35 Örneğin, ABD 1800'lerin ortalarında, esas olarak odunsu biyokütle olan biyokütle enerji ve yakıt ihtiyacının %90'ından fazlasını sağlamış, ardından fosil yakıtların tercih edilen enerji kaynağı haline gelmesiyle biyokütle enerji kullanımı azalmaya başlamıştır (Klass, 2004: 194-195).

36 Biyokütle enerji üretimi ve tüketimi, fosil yakıt tüketiminin neden olduğu olumsuz çevresel etkilerin azaltılması hususunda doğrudan etkileri olmasının yanında, tükenebilir fosil yakıtların ve türevlerinin korunmasına yardımcı olmaktadır (Akpu vd., 2020: 199).

göç gibi sorunlara olası bir çözüm olabilmektedir (Carneiro ve Ferreira, 2012: 17-20).

Biyokütle enerjisinin olumlu etkilerinin yanı sıra algılanan olumsuz etkileri de bulunmaktadır³⁷. Bu olumsuz etkiler arasında, yeni biyokütle kapasitesinin ulaşım ve altyapı gereksinimlerinden kaynaklanan emisyonların, yerel toplumun bazı kesimlerinde ters tepkilere yol açması bulunmaktadır. Ayrıca, biyokütlenin enerji kaynağı olarak kullanımında maliyet konusu da olumsuz etkiler arasında değerlendirilmektedir. Bu maliyetler, büyük ölçüde ilgili teknolojiye, tesisin büyüklüğüne ve enerji potansiyeline bağlı olmakta ve burada, büyük ölçekli biyokütle enerji plantasyonlarının dikkatli bir şekilde planlanması ve mantıklı bir ölçek büyütme sırasında kurulması gerekmektedir. Aksi takdirde, tasarım hataları ve işletim sorunları büyük kayıplara neden olabilmekte ve sistemin inşası tamamlandıktan ve operasyonlar başladıktan sonra bu hataların düzeltilmesi, beraberinde daha fazla maliyeti getirmektedir. Buna ilaveten, biyokütle enerji projelerinde kullanılan çeşitli teknolojiler, süreçler ve yakıtlar için ortalama bir değer belirlemek oldukça güç bir durum teşkil etmektedir (Carneiro ve Ferreira, 2012: 17-20). Bu doğrultuda, dünyada biyoenerji kapasiteleri ve ülkelere göre sıralaması aşağıda Grafik 1.3.'te gösterilmektedir.

Grafik 1.3. Dünyada Biyoenerji Kapasitesi Hususunda Lider Ülkeler

Kaynak: Statista Araştırma Departmanı

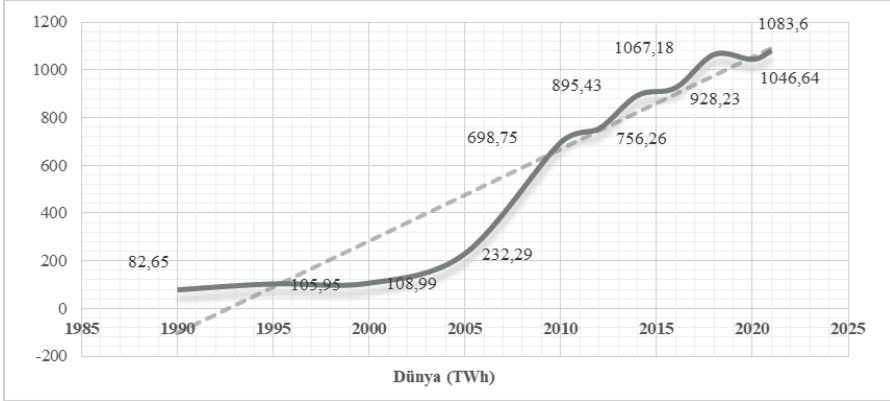
Dünyada biyoenerji kapasiteleri verilerine göre Çin yaklaşık 31,25 GW ile dünyanın en yüksek biyoenerji kapasitesine sahip ülkesiyken ABD 10,9

37 Örneğin biyokütle enerjisi, kullanıma bağlı olarak gıda güvenliğine tehdit oluşturabilmektedir (Strielkowski vd., 2013: 334).

GW ile üçüncü sırada yer almaktadır. Biyoenerji kapasiteleri açısından ilk 10 ülke arasında, İngiltere dâhil olmak üzere dört Avrupa ülkesi bulunmaktadır. Ayrıca, Brezilya'nın ikinci ve Hindistan'ın dördüncü sırada yer alması dikkat çekicidir ve bu durum, bu ülkelerin yenilenebilir enerji kaynağı olarak biyoenerji konusundaki ilerlemelerinin bir göstergesidir.

İlk 10 ülke, nüfus ve coğrafya gibi özellikler açısından farklılık gösterse de veriler bu ülkelerin biyoenerji kaynaklarına verdikleri önemin ortak bir paydada bulunduğu ortaya koymaktadır³⁸. Sunulan verilere göre, özellikle Çin'in biyoenerji kapasitesi rakamları dikkat çekici olup, bu durum küresel biyoenerji kapasitesinde önemli bir artışı desteklemektedir. Söz konusu açıklamalar dâhilinde küresel çerçevede ve yıllara göre biyokütle enerji kapasiteleri aşağıda Grafik 1.4.'te gösterilmektedir.

Grafik 1.4. Yıllara Göre Dünyada Biyokütle Enerji Kapasitesi

Kaynak: BP Dünya Enerji İstatistikleri Raporu

Küresel biyokütle enerji kapasiteleri verilerine göre, 1990 ila 2000 yılları arasında belirli bir artış olmasına rağmen asıl gelişmelerin özellikle 2000'li yıllardan sonra gerçekleştiği ve bu tarih itibari ile biyokütle enerji kapasitelerinin hızla artış gösterdiği görülmektedir. Bu durum, enerji üretim ve kapasite maliyetleriyle ilişkilendirilebileceği gibi, temel olarak teknolojik veya teknik ilerlemelerle de uyumlu olduğu şeklinde değerlendirilmektedir.

Küresel biyokütle enerji kapasitesi, 2000'li yıllardan itibaren önemli ölçüde artmıştır; bu süreçte 20 yıllık bir zaman diliminde kapasite, 10 katına

³⁸ Bu görüşten başka olarak IEA (2021a:5-6) raporuna göre, biyoenerji kapasiteleri konusunda gelişmekte olan ülkeler ve yükselen ekonomiler yelpazenin alt ucunda olma eğilimindedir ve ekonomileri daha da geliştiğçe önümüzdeki on yıllarda kapasitelerini artırmaları beklenmektedir.

çıkmıştır. Ancak diğer yenilenebilir enerji kaynaklarından farklı olarak, COVID-19 krizi nedeniyle biyokütle enerji kapasitesinde geçici bir düşüş yaşanmıştır. Pandemiye bağlı kısıtlamaların (karantina gibi) hafiflemesiyle birlikte ise biyokütle enerji kapasitesinde hızlı bir toparlanma gözlenmiş ve bu durum, küresel ölçekte biyokütle enerjisi alanındaki direnç ve adaptasyon yeteneğini göstermiştir.

1.3.2. Jeotermal Enerji, Önemi, Teknolojileri ve Kapasitesi

Jeotermal enerji, dünyanın alt yüzeyinden elde edilen ısı olarak tanımlanmaktadır³⁹. Su ve/veya buhar jeotermal enerjisi yüzeye taşımaktadır. Jeotermal enerji, özelliklerine bağlı olarak ısıtma ve soğutma amacıyla veya sıcaklık yeterliyse temiz elektrik üretmek için kullanılmaktadır (IEA, 2021a: 356). Jeotermal enerjinin bilinen kullanımları arasında; düşük sıcaklıklarda balık yetiştiriciliği ve toprak ısıtma, orta sıcaklıklarda alan ısıtma ve kurutma ve yüksek sıcaklıklarda endüstriyel işleme yer almaktadır (Manzella, 2017: 2-5).

Jeotermal kaynakların tam potansiyel ile kullanımı hem ulusal hem de uluslararası düzeyde önemli avantajlar sağlayabilmektedir. Jeotermal enerjinin diğer bazı yenilenebilir enerji kaynaklarına göre bir avantajı, yıl boyunca mevcut olması (güneş ve rüzgâr enerjisi daha yüksek değişkenlik ve kesinti sunarken) ve dünyanın her yerinde bulunabilmesidir. Ancak elektrik üretimi için genellikle volkanik olarak aktif bölgelere yakın olan orta ila yüksek sıcaklıklı kaynaklara ihtiyaç vardır. Jeotermal enerji, önemli bir büyüme potansiyeline sahiptir. Dünya yüzeyinin 10.000 metre içindeki ısı miktarının, dünyadaki tüm petrol ve gaz kaynaklarından 50.000 kat daha fazla enerji içerdiği tahmin edilmektedir (IRENA, 2017a: 2-4).

Jeotermal enerji, diğer yenilenebilir kaynaklar gibi geniş çapta dağılmıştır. Dolayısıyla jeotermal enerji kullanımı için anahtar sorular; sıcaklığın ne kadar yüksek olduğu, hangi derinlikte olduğu ve ısının ne kadar kolay çıkarılabileceği ile ilgilidir (Timmons vd., 2014: 14-15). Burada, ülkelerin sahip olduğu teknolojik yetenek devreye girmekte ve bu konjonktürde kullanım maliyeti değişiklik gösterebilmektedir (Johansson vd., 2004: 11-12).

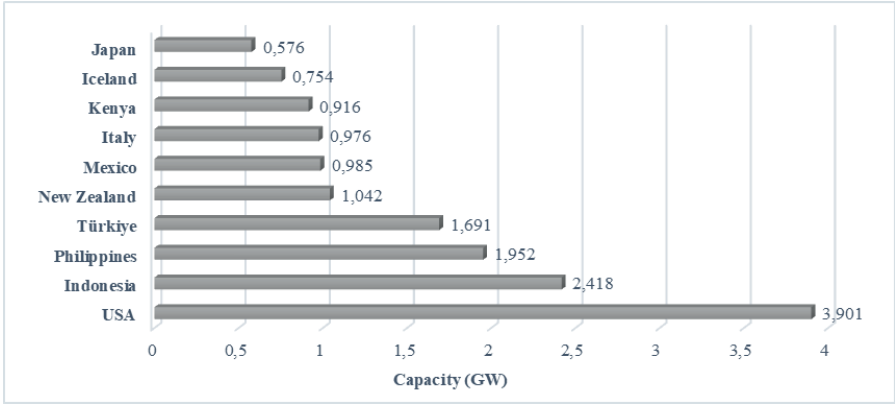
Jeotermal kaynaklardan enerji üretimi için bir jeotermal sistemin varlığını tespit etmek ve uygulanabilirliğini kanıtlamak için nihai ve tek kesin yöntem, rezervuarın kendisinde sondaj yapmak ve yüzeye sıvı üretmektir. Dünyadaki jeotermal alanların yaklaşık %90'ı yüksek sıcaklık ve sıvı ağırlıklıdır. Jeotermal

39 Geniş anlamıyla jeotermal enerji, dünyada bulunan termal enerjidir (Manzella, 2017).

enerji; teknoloji, düzenleyici ortam ve pazar uygun olduğunda, oldukça verimli bir elektrik gücü elde edilmesi imkânı sağlamaktadır (Williamson vd., 2002: 1783-1789). Bununla birlikte, yüksek kaliteli konvansiyonel kaynaklara erişim zorlaştıkça, gelişmiş jeotermal sistemlerin geliştirilmesi yoluyla gelecekte daha derin kaynakların erişilebilir hale gelmesi olağan görülmektedir (IRENA, 2017a: 2-4).

Jeotermal enerji, yenilenebilir enerji kaynakları arasında önemli bir yere sahiptir ve bulunduğu bölgeye önemli katkılar sağlayabilmektedir. Jeotermal enerjinin yerel olarak mevcut olması durumu, ithalat gereksinimini ortadan kaldırmakta ve bazı durumlarda tek yerel enerji kaynağı olarak değerlendirilebilmektedir. Öyle ki bu nedenle II. Dünya Savaşı'ndan sonra birçok ülke, diğer enerji türleriyle ekonomik olarak rekabet edebileceğini düşünerek jeotermal enerjiye ilgi göstererek gelişmeler kaydetmiştir (Özer ve Kızılay, 2021: 11). Günümüzde kurulu güç kapasitesine göre jeotermal kapasitesinde lider ülkeler aşağıda Grafik 1.5.'te gösterilmektedir.

Grafik 1.5. Dünyada Jeotermal Kapasitesi Hususunda Lider Ülkeler

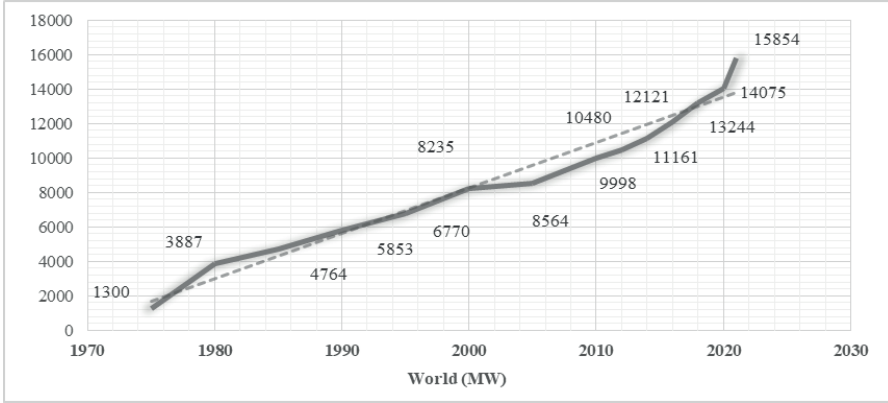

Kaynak: Thinkgeoenergy Araştırmaları

Küresel olarak veriler incelendiğinde ABD'nin, jeotermal enerji kurulumu ve güç kapasitesinde birinci sırada yer aldığı görülmektedir. Jeotermal enerji kapasitesindeki ilk 10 ülkenin ortak özelliği, volkanik aktivite gösteren bölgelere alan ölçümü ile daha fazla sahip olması ve bu kaynaklardan enerji üretimlerini teşvik etmesidir. Lakin belirtilmesi gereken husus, jeotermal enerji santrali geliştirme konusunda küresel açıdan net bir bilgi kazanımının oldukça güç olmasıdır. Ancak bu enerji biçimine yönelik projeler ve yönelimler, belirli zorluklara rağmen devam etmektedir. Hatta öyle ki, 2020 yılında yaşanan COVID-19 krizi sonrasında bile, pandeminin

yaratmış olduğu kriz ortamından sıyrılarak jeotermal enerji kapasitesi artış göstermiştir⁴⁰. Bu doğrultuda, yıllara göre dünyada kurulu jeotermal enerji kapasiteleri aşağıda Grafik 1.6.'da gösterilmektedir.

Grafik 1.6. Yıllara Göre Dünyada Kurulu Jeotermal Enerji Kapasitesi

Kaynak: IRENA, 2017a; Thinkgeoenergy Araştırmaları

Jeotermal enerji kapasitesinin 1975 yılından itibaren küresel olarak sürekli bir artış trendi içinde olduğu görülmektedir. Ancak, 2000'li yıllardan önceki artışın, 2000'li yıllara göre daha hızlı olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum, 2000'li yıllarda küresel ölçekte daha düşük maliyetli alternatif enerji kaynaklarına yönelimle ilgili olduğu öngörülmektedir.

1975'ten günümüze kadar olan süreçte küresel jeotermal enerji kullanım kapasitesinin 11 kat arttığı anlaşılmaktadır. Son olarak 2021 yılı sonunda toplam kurulu jeotermal enerji üretim kapasitesi, 2020 yılına göre 246 MW artarak 15.854 MW olarak gerçekleşmiştir. Bu, COVID-19 krizinin enerji sektörü üzerindeki olumsuz etkilerine rağmen kurulu jeotermal enerji kapasitesinin son yıllarda dahi artmayı başardığını göstermektedir.

1.3.3. Rüzgâr Enerjisi, Önemi, Teknolojileri ve Kapasitesi

Rüzgâr enerjisi, rüzgârın kinetik enerjisinden elde edilen bir yenilenebilir enerji kaynağıdır. Rüzgâr enerjisi, rüzgâr türbinleri veya rüzgâr jeneratörleri adı verilen özel cihazlar kullanılarak elektrik enerjisine dönüştürülmektedir. Rüzgâr türbinleri, rüzgârın etkisiyle dönen bir rotor ve bu rotörü döndüren jeneratörden oluşmakta ve genellikle yüksek ve açık alanlara kurulmaktadır. Önde gelen bir enerji teknolojisi olarak rüzgâr enerjisinin teknik olgunluğu

ve dağıtım hızı, elektrik sistemine entegre edilebilecek rüzgâr yüzdesi için uygulamalı bir üst sınır olmadığı gerçeğiyle kabul edilmektedir. Ayrıca, rüzgâr enerjisinin kWh başına maliyeti, diğer yenilenebilir enerji kaynaklarına göre daha düşük olabilmektedir. Bu nedenle, en umut verici enerji kaynağı olarak rüzgâr enerjisinin 21. yüzyılda küresel güç arzında kritik rol oynadığına inanılmaktadır (Tong, 2010: 3-4).

Rüzgâr türbinleri dünyada ilk otomatik olarak çalışan bir dizayn ile 1888'de C. Brush tarafından tasarlanmış ve inşa edilmiştir. Ancak rüzgâr enerjisi; daha ucuz, kullanımı ve elde edilebilirliği daha kolay enerji kaynakları mevcut hale geldiğinde marjinal bir kaynak haline evrilmiştir. Rüzgâr enerjisinin bu evrilmeleri ve dönüşümü J. Beurskens (2014) tarafından birbirleri ile örtüşen dört zaman diliminde ele alınmıştır⁴¹. Beurskens'in (2014) ortaya koyduğu bu dört zaman dilimi, daha güncel bir haliyle aşağıdaki gibi özetlenmektedir:

- i. **Geleneksel Dönem (.....- 1890):** Yel değirmenleri, yelkenli gemiler vb.'dir. Bu dönem, buhar makinesinin keşfinden ve kömürün hazır bulunmasından sonra sona ermiştir.
- ii. **Klasik Dönem (1890-1930):** Elektrik üreten rüzgâr türbinlerinin geliştirilmesidir. Ancak fosil yakıt olan petrolün ucuzlaması nedeniyle dönem sona ermiştir.
- iii. **Yenilikçi Dönem ve Seri Üretimin Başlangıcı (1930-1960):** İkinci Dünya Savaşı sırasında kırsal alanların elektrikleştirilmesi gerekliliği ve enerji sıkıntısı yeni gelişmeleri tetiklemiştir. Dönem, fosil yakıt olan ucuz gaz ve petrol nedeniyle sona ermiştir.
- iv. **Girişimci Dönem ve Rekabetçi Piyasa (1973 -):** Teknolojik gelişmelerle birlikte, enerji krizi ve çevre sorunlarının da etkisiyle, ticari atılımlar sağlanmış ve özellikle Petrol Krizi (1973) sonrasında önemli gelişimler kaydedilmiştir.

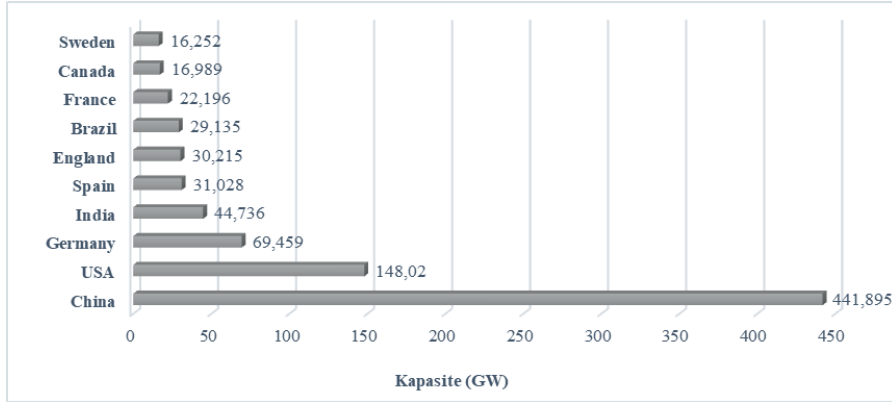
Yukarıda ifade edilen dört zaman dilimi çerçevesindeki dönüşümlere bağlı olarak, rüzgâr teknolojisinin evriminin önümüzdeki on yıllar boyunca devam etmesi ve bunun sonucunda da güvenilirlik ve enerji yakalamada mütevazı bir maliyet düşüşü ile sürekli bir iyileşme ile sonuçlanması beklenmektedir. Rüzgâr türbinlerinin gelişme eğilimi, üretilen elektriğin fiyatını düşürmekte ve maliyet etkinliği sağlamaktadır⁴² (Bošnjaković, 2013: 6). Bu hususta,

41 Beurskens'in (2014) ele aldığı dört dönem sırasıyla; Klasik dönem, elektrik üreten rüzgâr türbinlerinin geliştirilmesi, inovasyonun ilk aşaması, ikinci yenilik aşaması ve seri üretimdir.

42 Rüzgâr enerjisi, mevcut teknolojik kapasitesiyle yatırıma değer bir enerji olup olmadığı konusunda paydaşlara şüphe uyandırmaktadır. Bunun nedeni, rüzgâr enerjisi sistemlerinin çok yüksek bir başlangıç maliyeti ile gelmesi ve genellikle hükümetten ve/veya kamudan gelen

özellikle teknolojik imkânları yeterli derecede gelişmiş (ABD, Almanya, İspanya ve Hollanda gibi) birçok ülke, yavaş iyimser tepkilere rağmen temiz enerji üretme potansiyeli nedeniyle rüzgâr enerjisine yönelimlerini, son yüzyılda, hızlandırdığı görülmektedir (Faizal vd., 2017: 81). Bu bağlamda dünyada kurulu rüzgâr enerji kapasitesine göre ilk on ülke aşağıda Grafik 1.7.'de gösterilmektedir.

Grafik 1.7. Dünyada Rüzgâr Enerjisi Kapasitesi Hususunda Lider Ülkeler

Kaynak: Dünya Enerji İstatistiksel İncelemesi

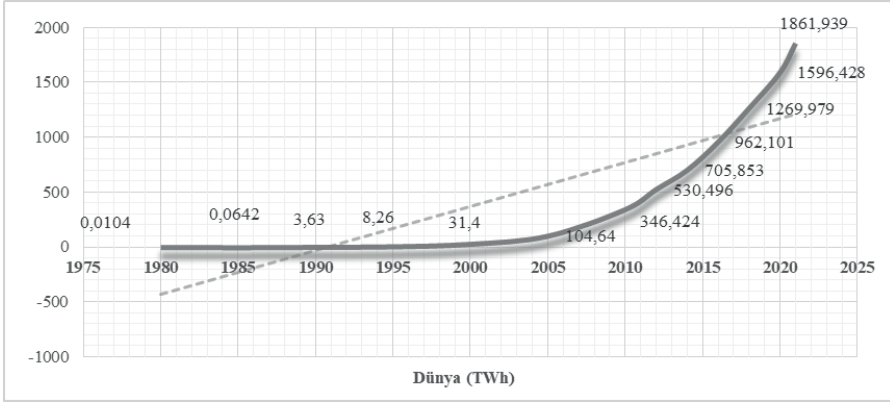
Yukarıda sunulan verilerde Çin'in, kurulu rüzgâr enerjisi kapasitesinde diğer ülkelere nazaran oldukça yüksek bir farkla, lider bir konumda olduğu görülmektedir. Rüzgâr enerji kapasitesinde Çin'in sahip olduğu liderlik, 2016 yılında ABD'yi geçmesi ile başlamış ve 2016 yılından sonra Çin, hızlı bir atılım gerçekleştirmiştir. Hatta öyle ki, COVID-19 krizinin olumsuz etkilerine rağmen Çin'de, 2021 yılında gerçekleşen rüzgâr enerji kapasitesi, 2020 yılına göre yüzde 40'lık bir artış ile 341,856 GW'ye yükselmiş ve son olarak 2023'te 441,895 GW'ye ulaşmıştır. Bu açıklamalara ek olarak, daha önceki yıllarda Almanya, uzun yıllar boyunca rüzgâr enerji kapasitesi konusunda liderliği sürdürmesine rağmen 2008 Küresel Krize denk gelen yıllarda bu liderliği ABD'ye kaptırmış ve akabinde Çin'in de gerisinde kalarak günümüzde üçüncü sırada yerini almıştır.

Rüzgâr enerjisi kapasitesi, küresel ölçekte 2000'li yıllardan itibaren gelişme kaydederek, 2010 yılı sonrasında hızlı bir şekilde artmıştır. Rüzgâr enerjisi kapasitesinde gerçekleşen bu atılımların temelinde, alternatif kaynak

yatırımlara bağlı olmasıdır. Ancak, kurulduktan sonra, uzun vadeli faydaların kömür ve fosil yakıtlara kıyasla daha fazla olacağı tahmin edilmektedir (Zhang vd., 2016: 1034).

arayışının hızlanması ve rüzgâr enerjisinin çevre kirliliği ve sürdürülebilirlik konusunda yeterli görülmesi konusu yer alsada teknolojik yeterlilik ve teknik ilerleme, bu tarihlerde söz konusu kapasite artışının özünü temsil etmektedir. Bu hususta, yıllara göre dünyada kurulu rüzgâr enerji kapasitesi verileri aşağıda Grafik 1.8.'de gösterilmektedir.

Grafik 1.8. Yıllara Göre Dünyada Kurulu Rüzgâr Enerji Kapasitesi

Kaynak: BP Dünya Enerji İstatistikleri Raporu

Küresel rüzgâr enerjisi kapasitesi, son 20 yılda ortalama 60 kat yükselmiştir. Bu hızlı artış, rüzgâr enerjisindeki teknolojik gelişmelerin güvenli enerji üretimi sağlaması, bu teknolojilerin ticaretinde oluşan rekabetin maliyetleri olumlu etkilemesi ve ülkelerin bu yenilenebilir enerji kaynağına yönelik geliştirdiği kamu politikaları ile ilişkili olduğu öngörülmektedir. Bu bağlamda küresel rüzgâr enerji kapasitesi, COVID-19 krizine denk gelen yılda bile, ortalama yüzde 15'lik bir oranda önemli bir artış göstermeyi başarmıştır. Bu durum, COVID-19 krizinin enerji sektörü üzerindeki olumsuz etkilerine rağmen kurulu rüzgâr enerji kapasitesinin son yıllarda bile artış gösterdiğini kanıtlamaktadır.

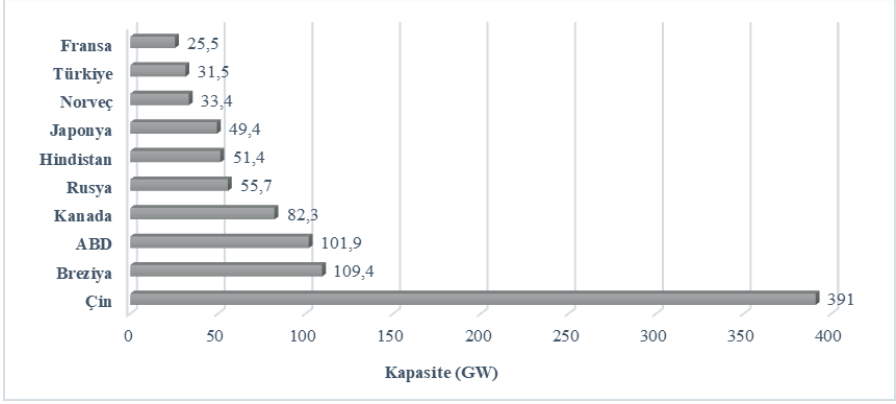
1.3.4. Hidrolik Enerjisi, Önemi, Teknolojileri ve Kapasitesi

Hidrolik enerji, dünyada en yaygın kullanılan yenilenebilir enerji kaynakları arasında yer almaktadır. Bu enerjiden yararlanabilmek için suyun hareketine ihtiyaç vardır. Çünkü suyun hareket enerjisi sayesinde elektrik enerjisi üretilebilmektedir. Dolayısıyla hidrolik enerji, hareket eden suyun enerjisi kullanılarak üretilen enerjidir. Diğer bir ifadeyle hidrolik enerji; hızı, konumu veya her ikisi nedeniyle belirli bir miktarda düşen sudan elde edilen enerji oranıdır (Kuanda vd., 2012: 4).

Hidrolik enerjiden faydalanabilmek için hidrolik santraller kullanılmaktadır. İlk hidroelektrik santrali (HES) 1879'da Niagara Şelalesi'nde inşa edilmiş ve Niagara Şelalesi kentindeki sokak lambaları hidroelektrikle çalıştırılmıştır (Kumar ve Schei, 2011: 6). İyi işletilen bir HES için enerji dönüşüm sistemi verimliliği %85 civarında olabilmektedir. İlave, bu verimlilik ile birlikte nispeten düşük elektrik üretim maliyeti, hidroelektriğin tavsiye edilmesinin ya da daha çekici hale gelmesinin nedenlerinden biri olarak tabir edilebilmektedir. Burada hidrolik santralleri inşa etmek için malzemelerin özelliklerinin bütünlüğü ile ilgili mühendislik nedenlerinden dolayı, hidroelektrik üretmek için sadece tatlı su kaynakları kullanılmaktadır (Kuanda vd., 2012: 5). Burada sağlanan elektrik üretiminde su tüketimi mevcut değildir, dolayısıyla elektrik üretilebilmesi için kullanılan su, diğer kullanımlara da tabii kalmaktadır. Ayrıca üretilen hidroelektrik, uzun mesafeli elektrik hatları üzerinden evlere, fabrikalara ve işyerlerine taşınabilir olmaktadır (Kumar ve Schei, 2011: 6).

Hidroelektrik, yükseklerden alçak irtifalara doğru hareket eden enerjiyi kullanan olgun bir teknolojidir. Büyük rezervuar projelerinden küçük nehir akışlı tesislere kadar çeşitli şekil ve boyutlarda gelmektedir (Bagher vd., 2015: 20). Dolayısıyla hidroelektrikten elektrik üretiminin maliyetleri, tesis boyutlarına ve proje detaylarına bağlı olarak büyük ölçüde değişebilmektedir. Mevcut hidroelektrik santral projelerinin iyileştirilmesi, üretim kapasitesinde maliyet etkin artışlar için daha fazla seçenek sunmaktadır (IEA, 2010). Bu hususta hidrolik enerji projelerin saha koşulları ile optimize edilmesi, maliyet etkinliği konusunda oldukça önem arz etmektedir.

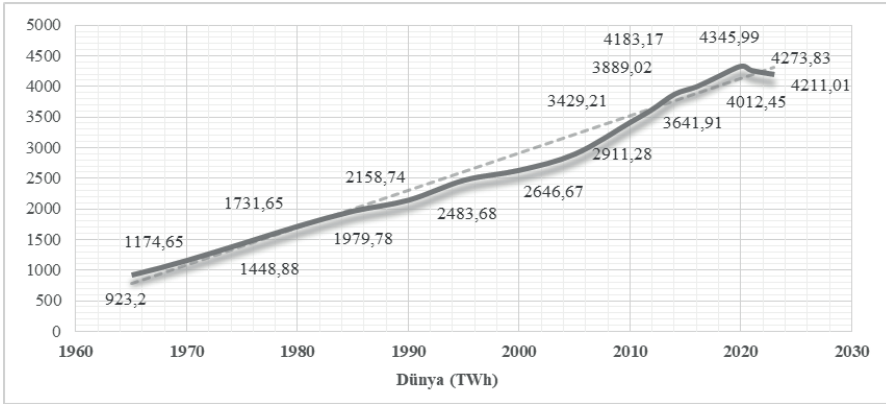
Hidroelektrik enerjideki güçlü yönler rağmen son yüzyıldaki gelişmelerde bir zorluk olarak sürdürülebilir hidroelektrik projelerini teşvik eden araçlar geliştirmek öne çıkmaktadır. Bu zorlukların bir sonucu olarak, hidroelektrik sürdürülebilirliğini değerlendirme ve yönlendirmeye yönelik çabalarda sektörler arası yakınlaşmalar meydana gelmiştir. Bu durum, hidroelektrik sektörünü şu anda temel sürdürülebilirlik sorunlarını ele alma ve bu sorunlar için sürekli iyi uygulamalar geliştirme konusunda iyi bir küresel anlayışa sahip olmasını beraberinde getirmiştir (Bagher vd., 2015: 20). Bu bağlamda dünyada en çok hidroelektrik kapasitesi olan ilk on ülke aşağıda Grafik 1.9'da gösterilmektedir.

Grafik 1.9. Dünyada Hidroelektrik Kapasitesi Hususunda Lider Ülkeler

Kaynak: Uluslararası Hidroelektrik Derneği (IHA)

Yukarıda sunulan verilere göre Çin, daha önce rüzgâr ve biyokütlede olduğu gibi, hidroelektrik enerjisi kapasitesinde dünyada liderliği sürdürmekte ve bu hususta kendisine en yakın hidroelektrik enerji kapasitesine sahip olan Brezilya'dan ortalama 4 kat daha fazla olarak bu enerji kapasitesine sahip olduğu görülmektedir. Daha önce, uzun yıllar boyunca bu enerji kapasitesinde birinci olan ABD, 2001 yılı itibari ile bu liderliğini Çin'e kaptırmış ve Çin, özellikle 2003 yılından sonra hidroelektrik enerjisi kapasitesinde hızlı bir ilerleme kaydederek günümüzde diğer ülkelerin oldukça ilerisinde yer almayı başarmıştır.

Kurulu hidroelektrik enerjisi kapasitesi, iklim değişiklikleri ve buna bağlı su kaynaklarında meydana gelen farklılaşma sebebiyle, ülkelere göre yıllar içerisinde değişiklik gösterebilmektedir. Bu değişiklikler sebebiyle özellikle Norveç, Türkiye ve Fransa arasında sürekli olarak bir sıra değişikliği gerçekleşmektedir. Söz konusu açıklamalar içerisinde yıllara göre dünyada hidroelektrik üretim kapasitesi Grafik 1.10.'da gösterilmektedir.

Grafik 1.10. Yıllara Göre Dünyada Kurulu Hidroelektrik Enerji Kapasitesi

Kaynak: BP Dünya Enerji İstatistikleri Raporu; EMBER Küresel Elektrik Raporu

Dünyada en yaygın olarak kullanılan hidroelektrik enerji kapasitesi, 2000'li yılların başlarındaki dalgalanmalar haricinde, sürekli olarak artış göstermekte, akabinde bu artış, özellikle 2005 yılından sonra daha belirgin bir hal almaktadır. Belirli yıllarda dalgalanmalar olmasına karşın hidroelektrik enerji kapasitesindeki bu yukarı yönlü ivme, teknolojik imkânların daha yeterli bir hal alması veya teknoloji erişiminin gelişmekte olan ülkelere doğru kayması ile açıklanmaktadır. Buna ilaveten, küresel olarak bu hızlı artış, 2000'li yıllardan sonra Çin'in kamu politikaları ile yakaladığı veriler ile örtüşmektedir. Dolayısıyla, özellikle son 20 yılda, bu enerji konusunda büyümenin çoğu, yeni kapasitelerin çevrimiçi hale geldiği Çin gibi ülkeler ile örneklendirilmektedir.

Hidroelektrik enerjisi için önemli bir vurgu, küresel iklim değişikliğinin su kaynaklarını etkilemesi sebebiyle küresel hidroelektrik enerji potansiyelinde önemli değişikliklere yol açabilmesidir. Bu hususta, birçok bölgede ortalamadan daha düşük yağış miktarı sebebiyle son yılda 4.211 TWh olarak gerçekleşen hidroelektrik enerji kapasitesi, bir önceki yılda rekor seviye olan 4.370 TWh'den düştüğü görülmektedir. Bu durum, su kaynaklarındaki değişimlerin, hidrolik yenilenebilir enerji kaynağının enerji üretimi üzerinde yarattığı olumsuz etkileri gözler önüne sermektedir.

1.3.5. Güneş Enerjisi, Önemi, Teknolojileri ve Kapasitesi

Güneş enerjisi, güneşten gelen enerjiyi elektriğe dönüştüren bir güç üretim yöntemini ifade etmektedir. Güneşin ışık radyasyonunu elektriğe dönüştüren bir reaksiyonu kolaylaştırmak için genellikle güneş panelleri

kullanılmaktadır⁴³. Bir güneş panelindeki fotovoltaik⁴⁴ hücreler, güneş ışığını doğru akım (DC) elektriğine dönüştürmektedir. Ardından, bir invertör DC elektriğini alternatif akım (AC) elektriğine dönüştürmekte ve bu işlem gerçekleştikten sonra elektrik kullanılmakta, şebekeye iletilmekte veya bir pilde depolanmaktadır. Bu teknolojilerin maliyeti, panel sayısına ve nasıl/nereye kurulduğuna bağlıdır, ancak genel olarak teknik gelişmeler ve pazar rekabeti, güneş enerjisini her yıl daha uygun hale getirmektedir. Diğer bir ifadeyle dünyada ölçek ekonomileri teknoloji fiyatlarını aşağı çektikçe, öneminin daha da artması beklenmektedir. Bu beklenti, enerjiyi uygun maliyetli bir şekilde elektriğe dönüştürme yeteneğine bağlanmaktadır (Corkish vd., 2016).

Teknolojik olarak güneş enerjisinin edinimi ve faydalı enerjiye dönüştürülmesi, ısı veya fotovoltaik sistemin (PV) esaslarına bağlıdır. Güneş enerjisinin edinimi için kullanılan teknolojik paneller, güneşten gelen fotonu silikon gibi yarı iletken maddeler ile çekmekte/emmekte ve bu süreç sistematik olarak, güneşten gelen ışınların güneş panellerinde işlem görmesiyle enerjiyi kullanılabilir miktarda DC elektriğine dönüştürmektedir. Bu enerji, hemen ve kullanım sonrası için gerekli olduğundan, bir akümülatörde (batarya) geçici olarak depolanmaktadır ve buradan bir invertör devresine beslenmekte ve akabinde enerji miktarı ortaya çıkmaktadır (David ve Opeyemi, 2013: 11). Bununla birlikte fotovoltaik sistemlerinin iki ana sınıflandırması bulunmaktadır. Bunlardan ilki şebeke bağlantılıdır, burada PV modülleri maksimum enerjilerini üretmekte ve üretilen elektriği her zaman yerel elektrik şebekesi şeklinde beslemektedirler. Diğer ise şebekeden bağımsız çalışan ve belirlenen yük için elektriği sağlayan bağımsız PV sistemleridir. Bu tip sistemlerde PV modülleri maksimum verimlilikte çalışmamakta ve böylece güç ve üretilen enerji değerleri, depolama kapasitesi ile sınırlı kalmaktadır (Eke, 2020: 4).

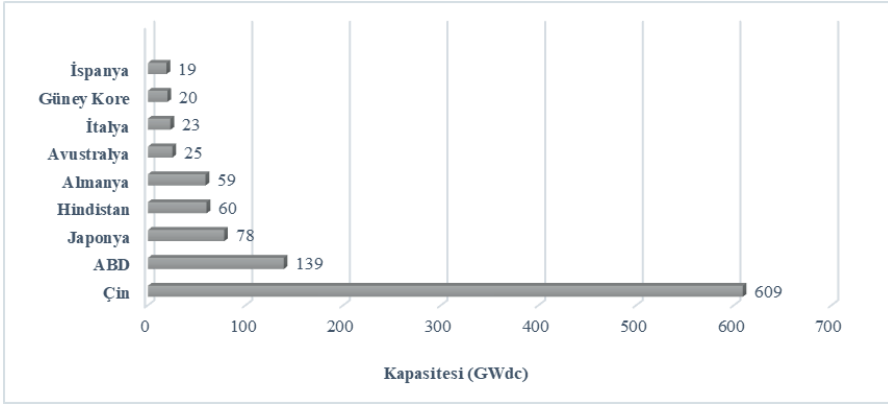
Güneş enerjisine ilişkin bilinçli kullanımlar yeni olmasına karşın bu enerjinin kullanımında çalışan pompanın icadı ilk olarak 1725 yılında Fransa'da B. F. de Belidor tarafından gerçekleştirilmiştir. Akabinde 1869'da Fransız A. Mouchot tarafından "Güneş Isısı ve Endüstriyel Uygulamaları" isimli çalışma, alandaki ilk ve önemli bir çalışma olarak kayıtlara geçmiştir. Bu araştırmalar ile ilgili ilk önemli adım ise 1954'te Hindistan New Delhi'deki toplantı neticesinde kurulan "Uluslararası Güneş Enerjisi Topluluğu"

43 Güneş panelleri, güneş enerjisini elektrik enerjisine dönüştürmenin aracıdır (Min, 2018: 13).

44 Fotovoltaik, kelimenin tam anlamıyla ışık-elektrik olarak tercüme edilmektedir. İlk fotovoltaik modül 1954 yılında Bell Laboratories tarafından yapılmış ve güneş pili olarak adlandırılmıştır. Lakin yaygın olarak kullanılmayacak kadar pahalı olduğu için marjinal olarak atfedilmiştir (Salkalachen, 2014: 1247).

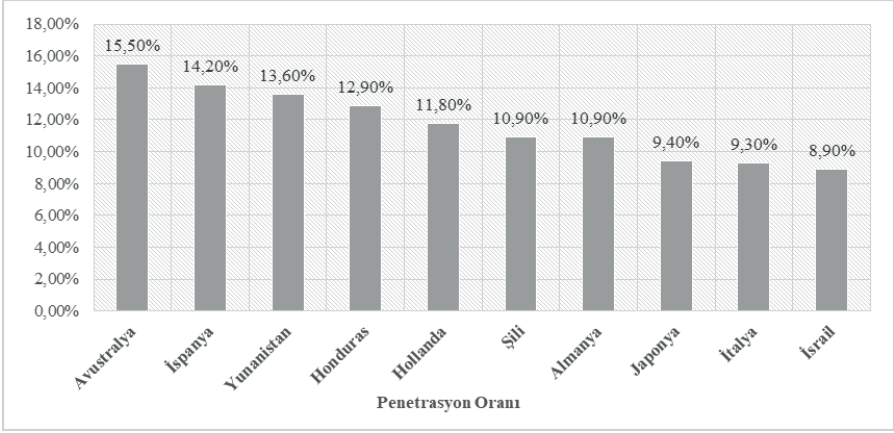
olmuştur. Devam eden yıllarda güneş enerjisinin önem kazanması ve bu konudaki uygulamaların kayda değer başlangıcı, 1973 yılında meydana gelen Petrol Krizi sebebiyle oluşan enerji krizine dayanmaktadır (Kılıç ve Öztürk, 1980: 4-7). Son yüzyılda ise bu enerji alanında gelişen teknoloji ve teknik ilerlemeler; bu alandaki kalıcı yenilikler, verimliliğin artması, boyut ve maliyet azalması ile sonuçlanarak tüm toplumlarda daha yaygın hale gelmeyi başarmıştır (Szabó, 2017: 8; Eke, 2020: 3). Söz konusu açıklamalar dâhilinde, dünyada kurulu güneş enerjisi kapasitesi hususunda en güçlü on ülke aşağıda Grafik 1.11.'de gösterilmektedir.

Grafik 1.11. Dünyada Güneş Enerjisi Kapasitesi Hususunda Lider Ülkeler

Kaynak: Dünya Enerji İstatistiksel İncelemesi

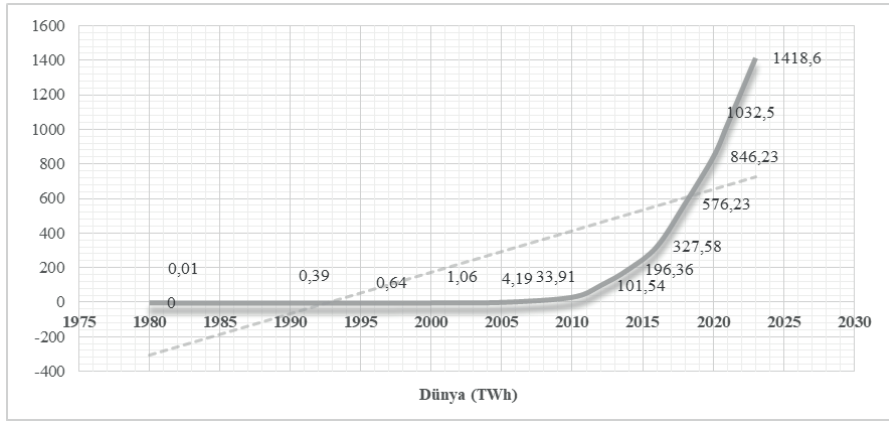
Küresel kümülatif PV kurulumlarında lider ülkeler sıralamasına göre lider beş pazarın sırasıyla Çin, ABD, Japonya, Hindistan ve Almanya olduğu görülmektedir. Çin, 309,973 Gigawatt (GW) ile dünyanın en büyük güneş enerjisi kapasitesine sahip olup, ülkenin toplam enerji tüketiminin kabaca %4,8- %6'sını güneş enerjisinden karşılamaktadır. Çin'i, 95,209 GW ile ABD ve 74,191 GW ile Japonya takip etmektedir. Lakin bu kurulu güneş enerjisi kapasitesi haricinde, güneş enerjisinin ülkelerdeki penetrasyon, yani her ülkenin güneş enerjisi tesislerinden gelen toplam enerji tüketiminin yüzdesi dikkate alındığında, bu dağılım farklılık göstermektedir. Bu ifade çerçevesinde güneş enerjisi penetrasyonuna göre en güçlü on ülke aşağıda Grafik 1.12.'de gösterilmektedir.

Grafik 1.12. Güneş Enerjisi Penetrasyonuna Göre En İyi 10 Ülke

Kaynak: IEA Küresel PV Piyasalarının Anlık Görüntüsü

Dünyada güneş penetrasyonunu verilerinde görüldüğü üzere, daha önce verilere dayandırılarak gösterilen Çin, ABD gibi ülkelerin lider bir PV pazarına sahip olmasına rağmen toplam elektrik üretiminin yüzdesi olarak ele alındığında diğer önde gelen ülkelerin altında kaldığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu sonuçların, ülkelerin nüfusu, ticaret şekilleri veya kamu politikalarına göre değişiklik gösterebileceğini söylemek mümkündür. Güneş enerjisi penetrasyonunda Avustralya'nın yüzde 15,5 ile günümüzde lider konumunda olduğu görülmektedir.

Güneş enerjisine ilişkin vurgulanması gereken husus, bu gelişmelerin oldukça yeni olduğudur. Ülkelerin bu enerjiye yönelimi, oldukça geç tarihlere kalmasına rağmen hızlı bir gelişme gösterdiği aşikardır. Bu gelişmeler güneş enerjisi teknolojilerinin gelişimi, yayılımı ve bu teknolojilerdeki maliyet düşüşleri ile ilişkilidir. Bu bağlamda, güneş enerjisine ilişkin söz konusu gelişmelerin daha belirgin anlaşılabilmesi amacıyla da küresel olarak dünyada kurulu güneş enerjisi kapasitesi aşağıda Grafik 1.13.'te gösterilmektedir.

Grafik 1.13. Yıllara Göre Dünyada Kurulu Güneş Enerji Kapasitesi

Kaynak: Dünya Enerji İstatistiksel İncelemesi

Küresel çerçevede güneş enerjisi konusunda önemli gelişmelerin, 2010 yılı sonrasında olduğu görülmektedir. 2010 yılı öncesinde oldukça düşük rakamlarda seyreden TWh oranları, 2010 yılı sonrasında hızlı bir yükseliş kaydetmiştir. Bu yükselişin temelinde, güneş enerjisine ilişkin kurulum fiyatlarında meydana gelen azalmalar yer almaktadır. Maliyetlerdeki bu düşüş ise söz konusu tarihlerden itibaren bu enerji kaynağının teknolojilerindeki gelişimin ve bu teknolojilerin küresel pazara açılması sonrasında oluşan rekabet ortamı ile ilişkilidir.

Güneş enerjisi üretiminin küresel çapta yükselişi ve pozitif eğilimi, rüzgâr enerjisinde meydana gelen yükseliş ve pozitif eğilime benzemekte ancak tarihlerde, rüzgâr enerjisinin gerisinden geldiği anlaşılmaktadır. Ayrıca, son dönemde, rüzgâr enerjisinden küresel olarak elde edilen TWh miktarı, güneş enerjisinden neredeyse iki kat daha yüksek seyretmektedir. Bu bilgilere ilaveten, küresel güneş enerjisi üretimi COVID-19 krizine denk gelen yılda ortalama yüzde 20'nin üzerinde bir artış göstermiş ve bu oran, küresel rüzgâr enerjisi üretiminde aynı yıla denk gelen yüzde 15'lik artıştan daha fazla değer kaydetmiştir. Bu yenilenebilir enerji kaynaklarının yakın verileri hususunda ek olarak enerji geçişinin etkilerini analiz eden IRENA'nın (2017b: 10) Yirmiler Grubu (G20) ülkeleri için yakın zamanda yaptığı bir çalışmada 2050 yılına kadar güneş fotovoltaik (PV) ve rüzgâr enerjisinin toplam elektrik üretiminin yüzde 52'sini oluşturacağını öngörmektedir. Son olarak, güneş enerjisinin kullanımının son birkaç yılda hızlı artışı, ekonomik birimlerin güneş panellerini kullanmanın muazzam değerini fark etmesinin bir sonucu olarak değerlendirilmektedir.

1.3.6. Yeni Teknolojiler ve Uygulamalar

Yenilenebilir enerji kaynaklarından elde edilen verim, kullanılan teknoloji seviyelerine bağlıdır. Bu konjonktürde enerji taleplerini karşılamak için yenilenebilir enerji teknolojisinin kullanımı son birkaç yıldır istikrarlı bir şekilde artmakta ve bu teknolojiler sürekli olarak geliştirilmektedir (Min, 2018: 2). Teknolojilerin sürekli olarak gelişim göstermesi, yeni yenilenebilir enerji kaynağı kazanımı veya yenilenebilir enerjiden daha fazla enerji kazanımı anlamına gelmektedir. Bu hususta teknoloji, yenilenebilir enerjinin zaruri bir içeriğidir. Akabinde gelişen teknolojiler, sağladığı birtakım avantajlar neticesinde, yenilenebilir enerjinin yaygınlaşmasına da vesile olmaktadır. Hatta öyle ki geliştirilen yeni teknolojileri sonrasında yeni yenilenebilir enerji kaynakları da ortaya çıkmaktadır. Hiç şüphesiz ki bu yeni yenilenebilir enerji kaynaklarından biri, belki de en önemlisi, dalga enerjisidir (Pecher ve Kofod, 2017: 1-2).

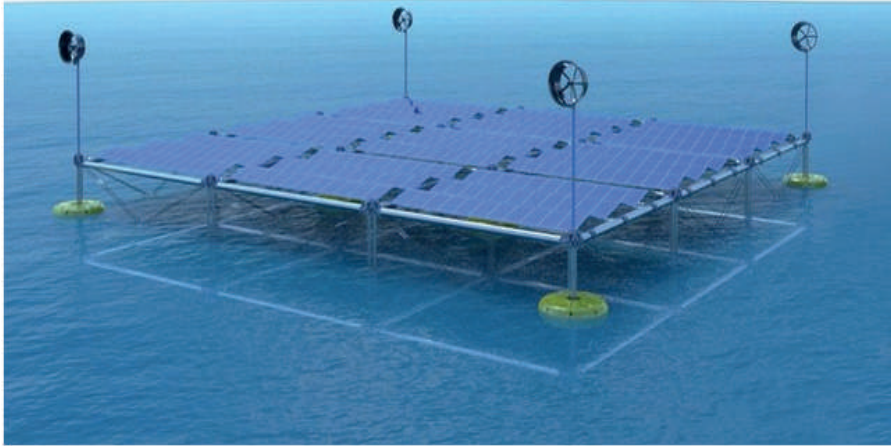
Dalga enerjisi, okyanus dalgalarından dönüştürülen uygun fiyatlı elektriğin bir ifadesidir. Bu enerji biçiminin yaygın kullanımı için tahminler ve beklentiler, araştırmacılar için oldukça olumludur (Pecher ve Kofod, 2017: 1-2). Çünkü dünyanın yüzde 70'inden fazlasını kaplayan okyanuslar, geniş bir yenilenebilir enerji kaynağı olarak kabul görmektedir. Burada, deniz ve gelgit akıntılarında bulunan kinetik enerji, nispeten geleneksel türbin teknolojisi kullanılarak elektriğe dönüştürülebilmekte ve ayrıca, yeni teknolojiler ile çıktılar arttırılabilmektedir. Bu fraksiyonun küresel elektrik arzına önemli bir katkı yapması mümkün olup, günümüzde, küresel olarak birçok endüstriyel ve akademik araştırmanın odak noktası haline gelmektedir (Grabbe vd., 2001: 2).

Dalga enerjisini diğer enerji kaynakları karşısında öne geçiren faktörlerden biri; dalga enerjisinden elde edilecek enerjinin önceden tahmin edilebilir olmasıdır. Çünkü güneş ışığı ya da rüzgâr gücüne bağlı enerji kaynaklarından elde edilecek enerji değişebilir durumda iken, dalga enerjisinde böyle bir durum söz konusu değildir; kendi içinde tutarlıdır ve başka kaynaklara bağlı değildir (Barragán ve Andrés, 2015: 114).

Dalga enerjilerine ilişkin en önemli avantajlardan biri, kıyı bölgelerindeki ekonomik faaliyetleri desteklemesidir. Bir diğer ifadeyle, kıyı bölgelerinde enerjiye güvenli ulaşımı sağlamak ve böylece balıkçılık, sanayi, turizm ve ulaşım gibi belirli faaliyetleri kolaylaştırmaktadır (Barragán ve Andrés, 2015: 114). Bununla birlikte dalga enerjisi gibi yeni teknolojiler, özellikle, rüzgâr ve güneş enerjisi gibi yenilenebilir yatırımların artmasının önündeki engellerin aşılmasını da desteklemektedir. Ayrıca, bu yeni teknolojiler ile yenilenebilir enerji kaynaklarında yaşanan depolama sorunları aşılabılır

ve kesikli olmakta çıkarılabilir hale gelecek şekilde geliştirilebilmektedir. Örneğin, son dönemde dikkat çeken yeni teknolojilerden biri, dalga enerjisi ile rüzgâr türbinleri ve güneş panellerinin birlikte kurulu olduğu deniz sahalarıdır. Bu çalışmalar sürmekte olup, bununla ilgili bir örnek aşağıda Görsel 1.1.'de sunulmaktadır.

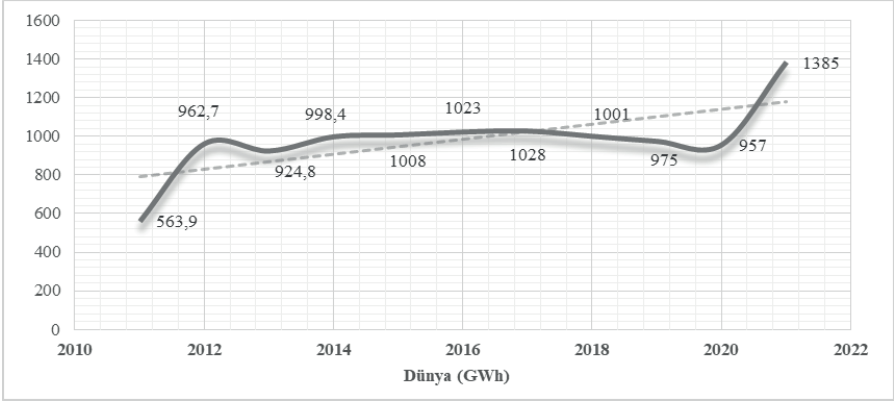
Görsel 1.1. Birleştirilmiş Yenilenebilir Enerji Teknolojisi

Kaynak: Sinn power

Yukarıda Görsel 1.1.'de, aynı anda dalga, rüzgâr ve güneş enerjisinin kurulu olduğu yenilenebilir enerji teknolojisi gösterilmektedir. Bu teknoloji, Alman firması Sinn Power tarafından geliştirilmiş ve “ilk yüzen okyanus hibrit platformu” olarak isimlendirilmiştir. Bu teknoloji ile yedeklilik ve kullanılabilirlik yoluyla yüksek temel yük kapasitesi ve güvenilirlik ile sürekli veya kesiksiz güç sağlanması amaçlanmaktadır. Bu proje gibi projelerin yenilenebilir enerji kaynakları kullanımında hayata geçirilmesi ve teknolojilerinin geliştirilmesi, günümüzde yenilenebilir enerji kaynakları adına önemli bir adımı temsil ettiğini ifade etmek mümkündür.

Günümüzde yenilenebilir enerji kaynaklarının gelişimi ve yeni teknolojiler için çalışmalar/araştırmalar sürmekte ve bu konuda, özellikle deniz teknolojilerinin büyük bir potansiyele sahip olduğu düşünülmektedir. Ancak daha büyük ticari tesislerin devreye alınmasıyla birlikte gelen maliyet düşüşlerini sağlamak için Ar-Ge gibi ek politika desteğine ihtiyaç bulunmaktadır. Bu hususta dünyada okyanus enerji kullanımlarına ilişkin verilerin kısıtlı olmasına karşın dünyada kurulu dalga enerjisi kapasitesi aşağıda Grafik 1.14.'te gösterilmektedir.

Grafik 1.14. Yıllara Göre Dünyada Kurulu Dalga Enerjisi Kapasitesi

Kaynak: IRENA

Dünyada kurulu dalga enerjisi kapasitesi verilerinde görüldüğü üzere, kurulu güç kapasitelerinin dalgalı bir seyir içerisinde olduğu gözlemlenmekte lakin, özellikle son yılda, COVID-19 krizinin de etkisiyle yüksek bir artışın gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Dalga enerjisi küresel olarak incelendiğinde, okyanus enerjisi kapasitesinde ülke olarak Avustralya'nın başı çektiği görülmektedir. Bu, Avustralya'nın okyanus enerjisi konusunda sahip olduğu potansiyel ile, yani coğrafi olarak okyanus kıyısında yer almasıyla ilişkilendirilmektedir. Bölgesel olarak incelendiğinde ise dalga enerjisinin Avrupa ve Asya ülkelerinde yaygınlaştığı görülmektedir. Avrupa ülkeleri içerisinde kurulu dalga enerji kapasiteleri en yüksek ülkeler sırasıyla Norveç, İngiltere ve Hollanda'dır. Buna ek olarak, 2021'de Avrupa'da 681 kW dalga enerjisi kurulmuş ve kapasite artışı 2020'ye kıyasla üç katına çıkmayı başarmıştır. Bu durum, esas olarak bölgede artan siyasi destek ve teknolojiyi ilerletmeyi amaçlayan kamu finansmanı/kamu politikaları ile açıklanmaktadır (Parsons ve Gruet, 2022: 12).

Yenilenebilir Enerjinin Ekonomik Etkileri ve Turizm Sektörü İle İlişkisi

2.1. Küresel Yenilenebilir Enerji Trendlerinin Ekonomik Etkisinin Haritalandırılması

Yenilenebilir enerji konusunda açıklanan ifadeler sonrasında, bu enerji biçimlerinin dünya ekonomilerinde kullanımına ilişkin göstergelere yer vermek ve ülke ekonomilerine olan katkılarına ilişkin değerlendirmelerde bulunmak konunun anlaşılabilirliği kapsamında önem arz etmektedir. Bu nedenle yenilenebilir enerji konusunda küresel göstergeler ve ülke ekonomilerine olan katkıları alt başlıklar halinde açıklanmakta ve böylece, yenilenebilir enerjinin hem küresel hem de iktisadi anlamda ne kadar önemli olduğunu ve ülkelerin bu alanda elde ettikleri kazanımları ortaya koymaktadır.

2.1.1. Yenilenebilir Enerji Konusunda Küresel Göstergeler ve İndeksler

Göstergeler, yenilenebilir enerji sistemlerinin içeriğini özetleyen veya sistemde neler olup bittiğini vurgulayan bilgi parçalarını içermektedir. Burada, yenilenebilir enerjiye ilişkin bir dizi göstergenin matematiksel kombinasyonu ise bu konuya ilişkin “indeks”lerin bir ifadesidir⁴⁵. Yenilenebilir enerji için söz konusu indeksler gerek çevresel gerek sosyal gerekse ekonomik olmak üzere üç boyut çerçevesinde değişiklikler göstermekte ve yararlı bir politika analizi aracı olarak kullanılabilir.

45 Bu tanımlama için ayr. bkz. Saisana ve Tarantola, 2002: 5

Göstergeler, ülkelerin belirledikleri hedeflere yönelik ilerlemeyi izlemek için yararlıdır ve her zaman karmaşık bir gerçekliği basitleştirme özelliğine sahiptir. Yenilenebilir enerji göstergeleri yalnızca enerji istatistikleri değildir; bunun yerine, enerji ve sosyal-çevre-ekonomi ilişkisindeki nedensel ilişkilerin daha derin bir şekilde anlaşılmasını sağlamak ve basit istatistiklerden açıkça görülemeyecek bağlantıları vurgulamak için temel istatistiklerin ötesine geçmektedirler. Bu göstergelerin en önemli özelliği, yenilenebilir enerji kullanımının sosyal, çevresel ve ekonomik anlamda etkileri ölçmeyi ve değerlendirmeyi mümkün kılmasıdır. Böylece politika yapıcılar mevcut durumu, nelerin iyileştirilmesi gerektiği ve bu iyileştirmelerin nasıl gerçekleştirilebileceği konusunda fikre sahip olabilmektedir (Vera ve Lanlois, 2007: 876). Dolayısıyla yenilenebilir enerji göstergelerinin çeşitli şekillerde karar vermek veya karar verme sürecini kolaylaştırabilmek için anlamlı bir rehberlik sağladığını söylemek mümkündür. Düzgün tasarlanmış bir gösterge veya göstergeler seti, temel istatistiksel bilgileri, konunun veya boyutun daha derinden anlaşılmasını sağlayacak şekilde dönüştürme potansiyeline sahip olup karşılıklı bağlantılar ve takaslar da dâhil olmak üzere tüm sistemin net bir resmini geliştirmeye yardımcı olmaktadır.

Konuyla ilgili yapılan çalışmalarda üç geniş gösterge kategorisi yer almaktadır. Bu gösterge kategorileri; tek göstergeler, ayrıştırılmış bireysel göstergeler grubu veya panosu ve bileşik indeksler olarak ifade edilmektedir (Idrissu ve Bhattacharyya, 2015: 515-516). Söz konusu göstergelere ilişkin önemli bir vurgu; göstergelerin yenilenebilir enerji çerçevesinde dünya ekonomilerindeki kullanımlarında yaşanan zorluklardır. Bu göstergelerin doğruluğu, geçerliliği ve kabul edilebilirliği, bu zorlukların başında gelmektedir. Bu konuda IEA, Uluslararası Atom Enerji Ajansı (IAEA), IRENA, OECD, WEF gibi birçok uluslararası kuruluşların küresel çapta geçerli kılmak amacıyla kullanıcılara sundukları yenilenebilir enerji gösterge setlerine ilişkin ortak çabalar oldukça önem arz etmektedir. Bu faaliyetler, özellikle uyumlaştırma konusundaki ortak çabayı tamamlamaktadır (IAEA, 2005: 5-6).

Günümüzde yenilenebilir enerjiye ilişkin indeks, indikatör ve belirli ölçümlerin, genel olarak sürdürülebilirlik göstergeleri çerçevesinde ele alındığı görülmektedir⁴⁶. Bu ifadenin temelinde, Birleşmiş Milletler tarafından yayımlanan ve Brundtland raporu olarak da bilinen 1987'deki "Ortak Geleceğimiz" isimli rapor yer almaktadır. Bu rapor sonrasında sürdürülebilirlikle ilgili göstergeler geliştirilmeye başlanmış ve enerji boyutları

46 Söz konusu açıklama Evans vd. (2009); Lui (2014); Alabasi vd.'nin (2022) çalışmalarından referans alınarak ifade edilmektedir.

da dâhil olmak üzere farklı yönleri yakalamak için çeşitli çabalar gösterilmiştir (Iddrisu ve Bhattacharyya, 2015: 515-516). Brundtland'ın söz konusu raporunda yenilenebilir enerji ile ilgili açıklamalar yedinci bölümün beşinci başlığında “işlenmemiş potansiyel” olarak vurgulanmaktadır (1987: 160). Bu rapor sonrasında sürdürülebilir göstergelere ilişkin ortak çabalar, akabinde, yenilenebilir enerji göstergelerinin ön plana çıkmasını ve geliştirilmesini desteklediğini söylemek mümkündür. Dolayısıyla yenilenebilir enerji kaynaklarına ilişkin göstergeler, sürdürülebilirlik göstergeleri ile eşit öneme sahip olduğunu varsaymak önemlidir. Buna ek olarak, IRENA'nın 2009 yılında kuruluşunu da bu indekslerin oluşturulmasında etkili olan önemli faktörlerden biridir. Bu hususta aşağıda Tablo 2.1.'de sunulan gösterge ve indeksler, temel olarak en spesifik olanları ya da ilgili konuya en yakın çerçevedeki göstergeleri kapsamaktadır.

Tablo 2.1. Uluslararası Çerçevede Kullanılan Temel Göstergeler ve İndeksler

İndeks	Yayın Ajansı	Ölçüm	En iyi ülkeler (2022,2023)
Dünya Enerji Trilemma İndeksi (WETI)	Dünya Enerji Konseyi	Ülke bağlamında enerji güvenliği, enerji eşitliği, çevresel sürdürülebilirlik açısından enerji sistemi performansını ölçer	Danimarka İsveç, Finlandiya
Enerji Geçiş İndeksi (ETI)	WEF	Ülkenin enerji sistemi bilgilerini kontrol eder	İsveç, Danimarka, Finlandiya
Yenilenebilir Enerji Ülke Çekicilik İndeksi (RECAI)	Ernst & Young	Yenilenebilir enerji sektörüne yapılan yatırıma (enerji arzı, yenilenebilir teknolojiler ve iş yapma kolaylığı) dayalı olarak ekonomilerin performansını sıralar	ABD, Çin
İklim Değişikliği Performans İndeksi (CCPI)	Germanwatch ve NewClimate Enstitüsü	Ülkenin NDC 2030 hedeflerine yönelik ilerlemesini ölçer ve ülkelerin iklim koruma performansını karşılaştırır	⁴ Danimarka, ⁵ İsveç, ⁶ Norveç
S&P Küresel Temiz Enerji İndeksi	S&P Global	Güneş, rüzgâr, hidro, biyokütle ve diğer yenilenebilir kaynaklardan enerji üreten şirketlerin yanı sıra temiz teknoloji üreten ve sağlayan şirketleri izler.	ABD, Çin, Danimarka

Sürdürülebilir Enerji için Düzenleyici Göstergeler (RISE)	World Bank ve ESMAP	RISE puanları, bir ülkenin sürdürülebilir enerjinin üç sütunu tarafından organize edilen enerji sektöründeki politikalarının ve düzenlemelerinin bir anlık görüntüsünü yansıtır.	Danimarka, Almanya, İngiltere, Meksika
Yenilenebilir Enerji İndikatörü	OECD	Yenilenebilir kaynakların toplam birincil enerji arzına (TPES) katkısını inceler.	Paraguay, İzlanda, Etiyopya

Kaynak: Pandey vd., 2022: 12; Dünya Enerji Konseyi, 2023; WEF 2024

Yenilenebilir enerji çerçevesinde küresel olarak dünyada en çok kullanılan ve kabul edilebilirlik oranları yüksek olan temel göstergeler ve indeksler gösterilmekte ve bu gösterge ve indeks sonuçlarına bağlı olarak sıralamada en iyi ülkeler ifade edilmektedir. Tabloda gösterilen indekslere ilişkin belirli açıklamalar yapmak mümkündür. “Dünya Enerji Trilemma İndeksi” 2010 yılından bu yana, Dünya Enerji Konseyi tarafından 127 ülkenin enerji sistemi performanslarının ölçümüne dayanmaktadır. Bu ölçüm için 11 kategoriye düşün 32 gösterge kullanılmaktadır. “Enerji Geçiş İndeksi”, WEF’in, 2015’ten bu yana, küresel enerji geçişini izlemek için başlattığı girişimlerden biridir. Bu indeks, 40 göstergeden oluşan bileşik bir puandır ve dünyanın toplam enerji arzının %93’ünü oluşturan 115 ülke için hesaplanmaktadır. “Yenilenebilir Enerji Ülke Çekicilik İndeksi” 2003 yılından bu yana, Ernst & Young (EY) tarafından yılda iki kez düzenlenmekte ve yenilenebilir enerji sektöründe yapılan yatırım temelinde ilk 40 pazarı sıralamaktadır. Bu indeks, enerji arzı, yenilenebilir kaynakları kullanma yeteneği, altyapı, finans, yenilenebilir teknolojiler, doğal kaynakların gücü, makroekonomik istikrar, iş yapma kolaylığı vb. ile ilgili çeşitli sorular temelinde ekonomilerin performansını sıralamaktadır. “İklim Değişikliği Performans İndeksi” 63 ülkenin ve Avrupa Birliği’nin (AB) iklim koruma performansını analiz etmekte ve karşılaştırmaktadır. Ulusal performanslar dört ana kategori altında 14 göstergeye dayalı olarak değerlendirilmektedir. Bu indeks konusunda en dikkat çekici olan, hiçbir ülkenin tüm kategorilerde yeterince iyi performans göstermediği ve bu nedenle genel sıralamada ilk üç sıranın boş kaldığı belirtmesidir (Pandey vd., 2022: 6-11). “S&P Küresel Temiz Enerji İndeksi”, bu indekslerden farklı olarak, yenilenebilir enerji sağlayan şirketleri izlemektedir. Bu indeks, küresel sermaye piyasalarına şeffaflık getirerek, her yerdeki yatırımcıları inançlı kararlar almaları için önem arz ettiği düşünülmektedir. “Yenilenebilir Enerji İndikatörü”, OECD tarafından

kullanılan tek gösterge çerçevesinde ülkelerin yenilenebilir enerjide performans ölçümüdür. Bu hususta, başkaca kuruluşların, şirket ya da şahısların yenilenebilir enerji indikatörü olarak kullandıkları tek göstergeye dayalı performans ölçümleri olabilmektedir.

Yenilenebilir enerji konusunda kullanılan indeksler, ülkelerin yenilenebilir enerji hususunda uyguladıklarını politikaların başarılarını/başarısızlıklarını ortaya çıkarmakta ve böylece, mevcut politikaların devamlılığında ya da yeni politikaların belirlenmesinde yol gösterici niteliğe sahip olmaktadır (Ligus ve Peternek, 2021: 2-3). Özellikle bu, ülkelerin rekabetçi bir enerji piyasası üretme veya üretilebilme potansiyelinin ortaya çıkarılmasında oldukça etkilidir. Dolayısıyla söz konusu indeksler, yenilenebilir enerjilerin ülke ekonomilerine olan katkılarının belirlenmesinde, ayrıca önemli bir yere sahiptir.

2.1.2. Yenilenebilir Enerjinin Ülke Ekonomilerine Katkıları

Yenilenebilir enerjinin ülke ekonomilerine sağladığı katkılar, güvenilir bir enerji kaynağı sunma, istikrarlı ve makul enerji fiyatları sağlama, verimli ve gelişmiş bir enerji sektörü oluşturma potansiyelinden kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda, yenilenebilir enerji, ekonomik büyümeyi destekleme ve uluslararası rekabet gücünü artırma gibi pek çok ekonomik etkiyi mümkün kılabilir. Yenilenebilir enerji, ekonomik süreçlere katılımıyla ekonomik faaliyetler üzerinde doğrudan etkiler yaratmaktadır (Maradin vd., 2017: 49-50). Ancak bu etkilerin düzeyi, ülkelerin ekonomik gelişmişlik seviyeleri, ulusal politikalar ve uygulamalar gibi çeşitli faktörlere bağlı olarak değişiklik göstermektedir. Öte yandan, maliyet endişeleri bu sürecin belirleyici unsurlarından biri olmakla birlikte, ülkelerin yenilenebilir enerjiye yönelik motivasyonları da bu farklılıkları şekillendiren önemli bir faktör olarak öne çıkmaktadır (Nanda, 2015: 1-4).

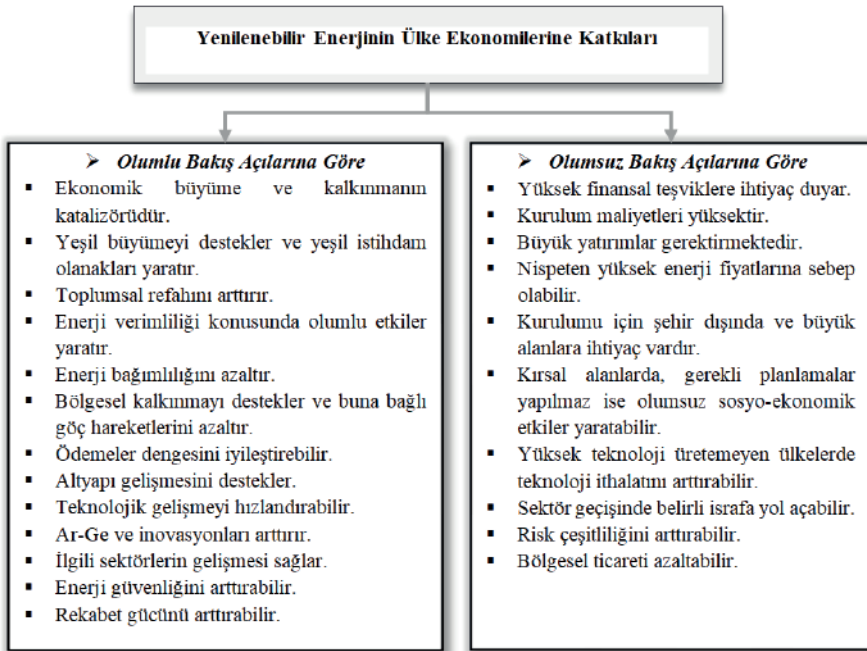
Yenilenebilir enerji üzerine gerçekleştirilen birçok rapor ve araştırmada, bu enerji kaynaklarının ülke ekonomilerine olan katkılarına değinilmekte ve özellikle bu, gelişmiş ülkelere üzerine yoğunlaşmaktadır. Bu ifade çerçevesinde Küresel Yeşil Büyüme Enstitüsü (GGGI) (2020) raporuna göre yenilenebilir enerji, ülke ekonomilerinde istihdam yaratılmasına katkıda bulunabilmekte ve ülkelerin ekonomik büyümesinin itici gücü haline gelebilmektedir.

IRENA (2019: 3-9) raporuna göre yenilenebilir enerji daha hızlı ekonomik büyümeyi mümkün kılabilen, daha fazla iş yaratabilmekte ve genel sosyal refahı iyileştirebilmektedir. Yine bu rapora göre 2050 yılına kadar yenilenebilir enerji dönüşümü, her zamanki iş akışına kıyasla küresel GSYİH'de %2,5'lik bir iyileşme (iklim hasarları makroekonomik analize dâhil edildiğinde %5,3) ve küresel istihdamda %0,2'lik bir artışı desteklemesi beklenmektedir.

Yenilenebilir enerji, birçok uluslararası kurum tarafından ele alınan ve ekonomik iyileşme ve çevre koruma stratejilerinden oluşan “yeşil büyüme” konseptinde, ülkelerin ekonomik sistemlerin şekillenmesinde önemli bir itici güç olarak görülmektedir (Dünya Bankası, 2012). ILO (2009: 5) raporuna göre yenilenebilir enerji, yeşil büyümenin yanında yeşil iş gücü ortamını ya da yeşil istihdamı desteklemekte ve yenilenebilir enerji gibi sektörlerde çevreye zarar vermeyen daha yeni süreçler, daha kirletici alternatiflere göre birim yatırım ve endüstriyel çıktı başına daha yüksek bir iş oranı yaratabilme potansiyeline sahiptir.

Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP) (2009: 3) raporuna göre yenilenebilir enerji sektörü hem gelişmekte olan ülkelerde hem de gelişmekte olan ülkelerde yeşil istihdam yaratabilmekte ve ilaveten, ekonomik büyüme ve kalkınmanın motoru olabilmektedir. Avrupa Çevre Ajansı (EEA) (2014: 9) raporuna göre yenilenebilir enerji sektörünün iklim hedeflerine, enerji güvenliği hedeflerine ve daha genel olarak yeşil ekonomik büyümeye katkıları, özellikle endüstri, ekonomi ve Ar-Ge alanında uygulanan ve tasarlanan politikalar ile oldukça ilişkidir. Bu açıklamalar dâhilinde yenilenebilir enerjinin ülke ekonomilerine katkılarını, olumlu ve olumsuz yönleri ile birlikte aşağıda Şekil 2.1.’deki gibi özetlemek mümkündür.

Şekil 2.1. Yenilenebilir Enerjinin Ülke Ekonomilerine Katkılarının Genel Boyutu

Yenilenebilir enerjinin ülke ekonomilerine olan katkıları, genel çerçevede, olumlu ve olumsuz bakış açıları ile birlikte ele alınmaktadır. Bu, incelenen araştırmaların bir tezahürüdür. Ek olarak, yenilenebilir enerji ile ilgili olumsuz bakış açıları içerisinde; şebeke giderek daha fazla kesintili yük sorunları, akıllı bilgi ve iletişim teknolojilerini entegre etme ihtiyacı ve talep tarafı yönetimi için yeni mekanizmaların gerekliliği yer almaktadır (Soland vd., 2018: 1673).

Yenilenebilir enerjinin ülke ekonomilerine katkılarına ilişkin yapılan çalışmalarda, bu enerji türünün döngüsel ekonomideki temel rolü ve sürdürülebilir kalkınmaya yönelik etkileri vurgulanmaktadır. Majeed ve Luni'ye (2020) göre yenilenebilir enerji, döngüsel ekonominin yapı taşlarından biri olarak değerlendirilmekte ve çevresel sürdürülebilirliği desteklemektedir. Aynı yazarların (2019) başka bir çalışmasında, yenilenebilir enerjinin temiz enerji kaynağı olarak sürdürülebilir kalkınma hedefleri için vazgeçilmez bir unsur olduğu belirtilmiştir. Amri (2017: 62), yenilenebilir enerjinin artan enerji talebini karşılamada ve sürdürülebilir kalkınmayı desteklemede pozitif etkileri olduğunu, bu etkilerin de ülkeleri yenilenebilir enerjiye yönelme konusunda teşvik ettiğini ifade etmektedir. Ayrıca Amri (2017: 65), yenilenebilir enerji ile GSYİH arasında uzun vadeli bir geri besleme ilişkisinin bulunduğunu, ancak bu ilişkinin etkili olabilmesi için gelişmiş bir finansal sektöre ihtiyaç duyulduğunu belirtmektedir. Brunschweiler (2009: 3-5) ise uzun vadeli kredilere erişimin sınırlı olduğu durumlarda, yenilenebilir enerji yatırımlarının kısıtlandığını ve bu durumun sektör üzerinde olumsuz etkiler yarattığını ortaya koymaktadır.

Yenilenebilir enerjinin ülke ekonomilerine olumlu etkileri, çeşitli çalışmalarda detaylı biçimde ele alınmaktadır. Domac vd.'ye (2005: 97-99) göre yenilenebilir enerji içinde özellikle biyoenerji, ülkeler için önemli bir itici güç olarak öne çıkmakta; istihdam yaratma, bölgesel ekonomiye katkı sağlama ve gelir artışı gibi ekonomik faydalar sunmaktadır. Buna ek olarak, karbon emisyonlarının azaltılması, çevresel koruma ve ulusal enerji tedarik güvenliğinin artırılması gibi avantajlar, biyoenerjinin ülkeler için sağladığı ek kazanımlardır. Aynı çalışmada, kırsal alanlarda kurulan yenilenebilir enerji santrallerinin, doğrudan istihdam yaratma ve ilgili endüstrileri destekleme yoluyla, göç hareketlerini engelleyerek kırsal alanlarda nüfusun istikrarını koruyabileceği ifade edilmektedir. Chien ve Hu (2007), yenilenebilir enerjinin ekonomik çalışmaların teknik etkinliğini önemli ölçüde artırdığını belirtirken, 2008 yılındaki başka bir çalışmada, bu enerji türünün GSYİH üzerinde pozitif dolaylı bir etkisinin olduğunu, ancak ithalat ikamesi etkisi bulunmadığından ticaret dengesini iyileştirmede yetersiz kaldığını vurgulamaktadırlar.

Bu bulgular, yenilenebilir enerjinin çok boyutlu ekonomik etkilerini ortaya koymaktadır.

Yenilenebilir enerjinin ülke ekonomilerine sağladığı olumlu etkilerin yanı sıra, bazı çalışmalar bu enerji türünün ekonomik büyüme üzerindeki potansiyel olumsuz etkilerine de dikkat çekmektedir. Fang (2011: 5120), yenilenebilir enerjinin maliyet, yapısal talep, gelişim süreçlerindeki muhasebe mekanizmaları ve politika nedenleri gibi unsurlar nedeniyle ekonomik büyümeyi belirli bir ölçüde olumsuz etkileyebileceğini ifade etmektedir. Benzer şekilde, Menegaki (2011), yenilenebilir enerji ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin genellikle zayıf olduğunu belirtmektedir. Bu değerlendirmeler, yenilenebilir enerji ve temsil değişkenlerinin farklılığına bağlı olarak bulguların değişkenlik gösterebileceğine işaret etmektedir.

Yenilenebilir enerjinin ulusal ve uluslararası ekonomik sektörlerle ilişkisi, bu enerji türünün ülke ekonomilerine olan katkılarının yönünü ve derecesini belirleyen kritik bir faktör olarak öne çıkmaktadır. Bu bağlamda, yenilenebilir enerjinin ekonomik etkilerinin net bir şekilde analiz edilebilmesi, incelemelerin ilgili sektörle sınırlandırılması ve somut bağlamlarla desteklenmesi ile mümkün olmaktadır.

2.2. Yenilenebilir Enerjinin Turizm Sektörü Kapsamında İncelenmesi

Günümüzde en büyük küresel endüstrilerden biri olarak turizm, önemli bir enerji tüketicisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu husus sektörün yapısını, gelişimini ve bilhassa kazanımlarını ortaya çıkarmakta ve bu bağlamda, küresel ya da bölgesel olarak sosyo-ekonomik etkilere vesile olmaktadır. Turizm sektöründe enerji ve akabinde yenilenebilir enerjinin kapsam ve önemine ilişkin açıklamalar, mevcut çalışmalar dâhilinde ve konunun sınırları çerçevesinde, kuramsal kanallar ile ele alınmakta ve alt başlıklar halinde sunulmaktadır.

2.2.1. Turizm Sektöründe Enerjinin Önemi ve Enerji Tüketiminin Yapısı

Turizm, insan faaliyetleri ile başlamakta ve insan faaliyetleri, çeşitli formların ve enerji kaynaklarının kullanımına bağlı olmaktadır. Turizm için enerji, aktif olma kapasitesinin bir temsilidir ve bu faaliyetlerin gerçekleşmesi için elzemdir (Frantál, 2016: 1-2). Dolayısıyla turizmin, enerjiye bağımlı ve enerji yoğun bir sektör olduğunu ifade etmek mümkündür (Aleksceva ve Hercegová, 2021: 5).

Turizm ve enerji konusunun bağlantı noktası, en az üç perspektiften kavramsallaştırılabilmektedir. Birincisi, turizmin lokomotifi olarak enerjidir. Temel altyapı, elektrik ve seyahat, ısınma, soğutma ve diğer hizmetler için tüketilen yakıtlar şeklindeki enerji, turizmin temel belirleyicisidir (Becken, 2011: 373). İkincisi, turizmin bir kısıtı olarak enerjidir. Enerji kaynaklarının (örneğin madenler, rafineriler, enerji santralleri ve iletim şebekeleri) çıkarılması ve işlenmesi üzerinde çalışan tesisler, peyzajların karakterini ve işlevlerini önemli ölçüde etkilemektedir. Enerji manzaraları genellikle görsel veya çevresel olarak kirli olarak algılanmakta ve bu da turistlerin onları ziyaret etmesini engelleyebilmektedir. Son araştırmalar, turistlerin gelişmekte olan yenilenebilir enerji manzaralarına ve belirli enerji tesislerinin destinasyon seçimleri ve olası tekrar ziyaretleri üzerindeki etkilerine ilişkin algılarına odaklanmaktadır (Frantál ve Kunc, 2011: 499-502). Üçüncüsü, bir çekim olarak enerjidir. Bir önceki izahın aksine, enerji nesnelere belirli bir turist segmenti için ilgi çekici merkezlerini temsil edebilmektedir. Hem endüstriyel miras alanları hem de hidro ve nükleer enerji santralleri ya da rüzgâr çiftlikleri gibi modern işletme tesisleri enerji çekim merkezleri olarak kabul edilebilmektedir (Lee, 2015: 1-2).

Dünyanın en büyük ekonomik sektörlerinden biri olarak⁴⁷ turizm hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler için önemli bir refah yaratıcısı, güçlü bir döviz geliri getiricisi, istihdam üreticisi ve ekonomik kalkınma için katalizör niteliğindedir (Blažević, 2007: 338; Nepal vd., 2018: 2; Jebli vd., 2019: 2; Khanal vd., 2021: 1). Turizm faaliyetleri çeşitli fonksiyonlarda enerji talebini beraberinde getirdiğinden enerjinin, turizm sektörü için önemi yadsınamaz niteliktedir (Nepal vd., 2018: 7). Bununla birlikte, turizm gelişiminin neden olduğu enerji tüketimindeki artışın yarattığı birtakım etkiler bulunmaktadır. Bu etkilerin en başında, çevre kalitesi yer almaktadır⁴⁸ (Nižić, 2016: 77-78).

Enerji, turizm endüstrilerinin hedeflerini gerçekleştirebilme, büyüyebilme veya rakiplerini saf dışı edebilmek için⁴⁹ takip etmesi ve uygulaması gereken stratejiler için bir güç kaynağıdır. Enerjinin turizm sektörü için en önemli etkilerinden biri, ilkel turizmden modern turizme geçişin sağlanmasını kolaylaştırması veya desteklemesidir. Enerjinin turizm bölgelerindeki

47 Turizm, 1945'ten beri hızla büyüyerek dünyanın önde gelen ekonomik fenomenlerinden biri haline almıştır (Deng vd., 2002: 422).

48 Margosi vd.'ye (2022: 3) göre turizmin çevresel boyutu, son yüzyılda, giderek daha fazla dikkat çekmektedir. UNWTO'ya (2019) göre turizmin karbon ayak izi, yapılan çeşitli tahminlere göre, küresel emisyonların %5-10'u düzeyinde bir yerdedir.

49 Turizm işletmeleri arasındaki rekabetin bir sonucu, daha fazla enerji ihtiyacıdır (Bohdanowicz vd., 2001).

varlığı, ulaşım kolaylığı veya farklı şekilleri ile ziyaretçilere daha iyi bir hizmetlerin sunulmasını sağlamakta ve böylece, müşteri memnuniyetlerini iyileştirebilmekte, turizm gelirlerinde artışlara vesile olmakta ve rekabet gücü kazanımı sağlayabilmektedir. Ancak bu olumlu gelişmelerin yanında, enerjinin çevreye verdiği zararlar sebebiyle, turizmi olumsuz etkilediği durumlar da mevcuttur⁵⁰. Dolayısıyla enerjinin, sektörün gelişimi ile doğrudan ilişkileri bulunmaktadır (Demir ve Bahar, 2021: 1-4).

Enerji, turizmin her aşamalarında (ulaşım, iletişim, konaklama, eğlence vb.) vazgeçilmez bir girdi niteliği taşımaktadır. Turizm için temel girdi niteliğinde olan enerji; maliyeti, güvenilirliği, çevresel etkileri ile bakım ve işletme süreçleri, turizm sektöründe operasyonel etkinliği ve özellikle turizm gelirlerinin düzeyini doğrudan etkileyen kritik faktörler arasında yer almaktadır. Bu bağlamda, turizm işletmelerinin enerji sistemlerini doğru ve sektöre uygun şekilde tasarlaması büyük önem taşımaktadır. Bu değerlendirmeler ışığında, turizm işletmelerinde enerji tüketimini belirleyen temel unsurlar aşağıdaki gibidir⁵¹:

- ❖ Destinasyon iklimi,
- ❖ Destinasyondaki hanchalkı kompozisyonu ve demografisi,
- ❖ Destinasyon içerisindeki turizm işletme sayısı ve ziyaretçi sayıları,
- ❖ Destinasyondaki ulaşım altyapısı,
- ❖ Turizm işletmelerinde çalışan işçi sayıları,
- ❖ Turizm işletmelerinin programlarının kapsamı,
- ❖ İşletmelerin servis seviyeleri, çalışan ekipmanları ve cihazların türüdür.

Turizmde enerji tüketimini belirleyen temel unsurlar genel olarak üç ana bileşen çerçevesinde ele alınmaktadır: bunlar, ulaşım, konaklama ve diğer faaliyetlerdir. Turizm faaliyetleri, önemli miktarda enerji tüketimi gerektirmekte⁵² ve günümüzde, bunun büyük bir kısmı fosil yakıtlardan sağlanmaktadır⁵³. Genel çerçevede, küresel açıdan enerji talebinde anlamlı bir

50 Enerjinin çevre üzerindeki etkileri, ayrıca bir maliyet unsurudur ve bu maliyet nadiren ödenmektedir. Lakin asıl vurgu, söz konusu bu maliyet unsurunun, turizm işletmeleri ve müşterileri tarafından doğrudan ödenmesi de turizm destinasyonlarının çekiciliğini azaltarak turizm işletmeleri üzerinde sebep olduğu doğrudan etkilerdir (UNEP, 2003: 6).

51 Ayr. bkz. Amerika Birleşik Devletleri Uluslararası Ajansı [USAID], 2005: 3-5; Borozan, 2018.

52 Turizm sektörü, özellikle, elektrik sektörünün gelişimine paralel olarak önemli bir enerji tüketicisi haline gelmiştir (Margosi vd., 2022: 4).

53 Turizm tesislerinin büyük bir kısmı, dünya genelinde yenilenebilir enerji kaynaklarına geniş erişim sağlayan bölgelerde konumlanmış olmasına rağmen enerji kullanımları ağırlıklı olarak fosil yakıtlara dayanmaktadır (Bohdanowicz vd., 2001).

paya sahip olan turizm sektörünün, günümüzdeki fosil yakıt ağırlıklı enerji kullanımı birçok araştırmacı tarafından ele alınmakta⁵⁴ ve gerek çevresel gerek sosyal gerekse ekonomik etkileri önemle vurgulanmaktadır (Beer vd., 2017: 2-3).

Fosil yakıtların sınırlı rezervleri ve turizm destinasyonlarında sebep olduğu çevresel sorunlar, enerji sektörü ile turizm sektörü arasındaki bağlantının sürdürülebilirlik çerçevesinde yeniden değerlendirilmesini gerektiren unsurlar arasında yer almaktadır. Enerji maliyetlerinin artışı ve tedarik zincirinde yaşanan aksaklıklar, COVID-19 pandemisi ve Ukrayna-Rusya Savaşı gibi küresel gelişmelerle daha belirgin hale gelmiştir. Bu süreç, sürdürülebilirlik odaklı yeni teknolojilerin ve enerji kaynaklarının geliştirilmesini zorunlu kılarken, yenilenebilir enerjinin turizm sektörü açısından taşıdığı stratejik önemi de giderek artırmaktadır. Turizm sektöründe bu enerji kaynaklarının benimsenmesi, çevresel etkilerin azaltılmasına katkı sağlarken ekonomik dayanıklılığı da güçlendirebilecek bir potansiyel taşımaktadır. Margosi vd.'ye (2022: 3) göre COVID-19 krizinin olumsuz etkileri, turizm sektörünün sürdürülebilir bir şekilde yeniden düşünmek ve tasarlamak için bir fırsat sunmaktadır⁵⁵. Çünkü COVID-19 salgınından sonra dünyanın, turizm büyümesinde önemli bir artışa tanık olması muhtemeldir⁵⁶ (Khanal vd., 2021: 3) ve yeni dönemde Ekonomist İstihbarat Birimi (EIU) (2022) raporuna göre uluslararası ziyaretçi varışlarında %60 üzerinde bir artış beklenmektedir.

2.2.2. Turizm Sektöründe Yenilenebilir Enerji ve Sektöre Etkileri

Yenilenebilir enerji, turizm ve seyahat konusunda çok uzun bir geçmiş ve deneyime tabiidir. Lakin Sanayi Devrimi'nin fosil yakıt ağırlıklı devinimi, turizm sektörü için bu enerji türlerinin, 1970'li yıllara kadar marjinal olarak kalmasına neden olmuş ve bu gelişmeler, turizm sektörünün gelişimini de yönlendirmiştir. Fosil yakıt enerji ağırlıklı gelişen turizm sektörü için, özellikle 1970'li yıllardan sonra, sürdürülebilirlik konuları ele alınmış ve turizm için fosil yakıtlara alternatif olan yenilenebilir enerjilerin turizm için önemi vurgulanmaya başlanmıştır. Bu husus; artan çevresel tahribata, iklim

54 Turizm ve enerji arasındaki ilişki, söz konusu açıklamalar dâhilinde, akademik araştırmacıların ve ekonomik politika yapıcılarının ilgilendiği önemli bir konu niteliğindedir (Khanal vd., 2021: 2).

55 COVID-19'un turizm sektörü için bazı cesaret verici sonuçları bulunmaktadır. Örneğin; ülkelerin aldığı önlemler ve uyguladıkları politikalar dijital turizmin önemini artırmıştır (Akhtar vd., 2021: 16).

56 COVID-19 salgınının çeşitli tedavi yöntemleriyle çözümünün ardından, turizmin istikrarlı bir büyüme oranı ile gelişimini sürdürmesi beklenmektedir (Alekseeva ve Heccegová, 2021: 3).

değişikliğine, kaynakların tükenmesine ve küresel rekabete verilen yanıtın bir parçası olarak değerlendirilmiştir.

Temel olarak turizm sektöründe kullanılan üç tür yenilenebilir enerji uygulaması bulunmaktadır. Bunlar sırasıyla; ısı enerjisi, elektrik enerjisi ve nakliye yakıtlarıdır (UNEP, 2003: 4). Söz konusu üç yenilenebilir enerji uygulamaları, bu önemli sektördeki ekonomik ve çevresel başarıyı birleştirme potansiyeline sahiptir. Bu çerçevede, turizm sektöründe yenilenebilir enerjinin kullanımının sağladığı birtakım avantajları aşağıdaki gibi ele almak mümkündür (Bohdanowicz vd., 2021):

- ❖ Yerli kaynakları kullanarak ithal yakıtlara bağımlılığı azaltmak,
- ❖ Çevreye karşı daha duyarlı bir konuk kategorisi çekmek,
- ❖ Pasif alan olanaklarını entegre etme olasılıkları artırmak,
- ❖ Enerjide kurulu gücü ve genel enerji gereksinimlerini azaltmak,
- ❖ Yenilenebilir enerji ve ilgili endüstrilerde ek istihdam fırsatları yaratmak,
- ❖ Destinasyonun turizm çekiciliğini artırarak rekabet gücü kazanmaktır.

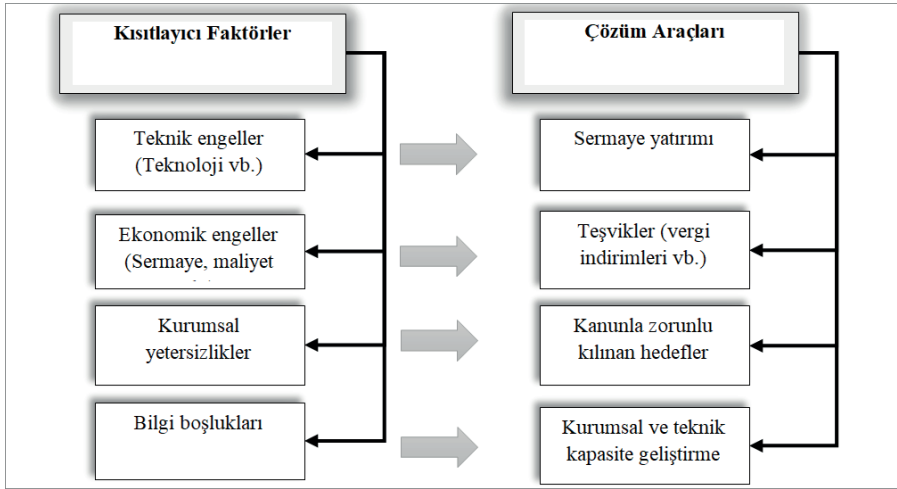
Yenilenebilir enerjinin turizm sektörü üzerindeki etkileri, sektöre sağladığı faydalarla doğrudan ilişkilidir ve üç temel başlık altında vurgulanmaktadır: Bunlar, “doğrudan etki”, “sürdürülebilirlik etkisi” ve “tasarruf etkisi”dir. Doğrudan etki, destinasyonların çekiciliğini artırarak daha fazla turist çekme potansiyelini ifade ederken, sürdürülebilirlik etkisi çevresel koruma, karbon ayak izinin azaltılması ve teknolojik gelişimle ilişkilendirilmektedir. Tasarruf etkisi ise enerji maliyetlerinin düşürülmesi ve kaynak verimliliği sağlanması açısından önem taşımaktadır. Bu etkiler, turizmin uzun vadeli büyümesine katkıda bulunan temel unsurlar olarak değerlendirilmektedir (UNEP, 2003; Lu vd., 2019: 2-5).

Yenilenebilir enerji kaynakları, modern turizmin referans noktaları olabilmekte ve turizm destinasyonlarına göre çeşitlendirilebilmektedir. Örneğin, kırsal alanlarda yoğunlaşan turizm destinasyonları daha çok rüzgâr enerjisinden faydalanabilirken şehir içindeki turizm destinasyonlarında güneş enerjisi kullanımı yaygın olabilmektedir (Karabuğa vd., 2015: 191; Ásványi vd., 2017: 481). Dolayısıyla turizmde yenilenebilir enerji kullanım potansiyeli, bölgenin konumu, iklim koşulları, gölgeleme durumu ve mevcut alan gibi sahaya özgü faktörlere bağlı olarak değişiklik göstermektedir (Avrupa Birliği Eko Yönetim ve Denetim Programı [EMAS], 2015: 43). Yenilenebilir enerjinin turizm destinasyonlarına göre çeşitlenmesi, turizm faaliyetlerinde ve ziyaret amaçlarında belirgin değişikliklere yol açmaktadır.

Özellikle yenilenebilir enerji kaynaklarının turizm destinasyonlarında daha yoğun bir şekilde kullanılması, endüstri turizmi ve enerji turizmi gibi daha az bilinen turizm türlerine olan ilgiyi artırmaktadır (Aleksceva ve Hercegová, 2021: 7).

Yenilenebilir enerjinin turizm üzerindeki etkileri, belirli kısıtlayıcı unsurlar tarafından sınırlanabilmektedir. Bu tür engellerin doğru bir şekilde analiz edilmesi, turizm destinasyonlarında yenilenebilir enerji potansiyelinin etkin bir şekilde değerlendirilmesi için temel bir gereklilik olarak ortaya çıkmaktadır. Ayrıca, bu analizler, sektöre yönelik stratejilerin geliştirilmesinde rehberlik edebilecek önemli bir veri sağlamaktadır. Söz konusu bu kısıtlamalar, aşağıda Şekil 2.2.'de gösterilmektedir.

Şekil 2.2. Turizmde Yenilenebilir Enerjiyi Kısıtlayan Faktörler ve Çözüm Yolları

Kaynak: IRENA, 2014: 1-2

Turizm sektöründe yenilenebilir enerji kullanımının sektörel etkileri düşünüldüğünde, bu enerji kaynaklarının kullanımının sektör içerisinde potansiyelini ortaya çıkarmanın bir yolu, önündeki engellerin kaldırılmasıyla ilişkili olmaktadır. Buna göre, turizmde yenilenebilir enerji kullanımı önündeki en büyük engellerin teknolojik ve ekonomik faktörler olduğu görülmektedir. Bu engellerin önüne geçilebilmesi için ise teşvik ve yatırımlar gerekmektedir. Dolayısıyla turizm sektöründe yenilenebilir enerji söz konusu olduğunda, kamu politikaları ve hedeflerinin istikrarlı ve belirgin olması, olası engeller karşısında etkin bir çözümü temsil etmektedir. Bu çerçevede turizm

sektörü için yenilenebilir enerji teşvikleri ön plana çıkmakta ve bu teşvikler ile kısıtlamaların önündeki engellerin giderilmesi hedeflenmektedir⁵⁷.

Turizm sektöründe yenilenebilir enerjiye ilişkin araştırmalar ve raporlar, genellikle ekonomik maliyetler, fiyat rekabetçiliği, turizm gelirleri ve ekonomik büyüme gibi değişkenlere odaklanmakla birlikte, büyük ölçüde çevresel etkiler, karbon salınımı ve fosil yakıtların olumsuz etkilerinin azaltılması üzerinde yoğunlaşmaktadır. UNEP (2002) raporunda, yenilenebilir enerjinin gelecek nesiller için turistik değerlerin korunmasını desteklediği belirtilmektedir. Giaoutzi vd. (2008: 111-112), yenilenebilir enerjinin enerji verimliliği, arz güvenliği, uygun maliyetli çözümler ve enerji sistemlerinin dağıtımı gibi avantajlar sunduğunu vurgulamaktadır. Ásványi vd. (2017: 476), yenilenebilir enerjinin özellikle enerji verimliliği, sürdürülebilirlik ve maliyet düşürme konularında turizm sektöründe önemli bir rol oynadığını ifade ederken, Lu vd. (2019), yenilenebilir enerjinin turizm gelirleri ve turist sayısı üzerinde olumlu etkiler yarattığını belirtmektedir. Lui vd. (2011), yenilenebilir enerji kaynaklarının turizm endüstrisinin gelişimine olumlu katkı sağladığını vurgulamakta ve Dalton vd. (2009), dünya mirası alanları ve millî parklar gibi çevresel duyarlılığı yüksek destinasyonların yenilenebilir enerjiye daha fazla önem vermesi gerektiğine dikkat çekmektedir. Ayrıca Fernández ve Sánchez (2016), turistlerin daha sürdürülebilir bir turizm destinasyonunu ziyaret etmek için ek ödemeye istekli olduğunu bildirmektedirler.

Araştırmalar incelendiğinde gerek ekonomik gerekse çevresel perspektiflerden ele alınsalar da genel olarak turizmin sürdürülebilirliği üzerinde bir odak noktası oluşturdukları görülmektedir. Bu bağlamda, yenilenebilir enerji ile turizm arasındaki ilişkinin değerlendirilmesi, sürdürülebilir turizmin derinlemesine analiz edilmesini ve bu konunun çok yönlü bir yaklaşımla ele alınmasını zorunlu kılmaktadır.

2.3. Yenilenebilir Enerji ve Turizm Sektörü İlişkisinde Vurgulanan Sürdürülebilir Turizme İlişkin Genel Bilgiler

Yenilenebilir enerji ve turizm sektörü ilişkisinde, içerik olarak en çok vurgulanan hususlardan biri, turizmin sürdürülebilirliğidir. Dolayısıyla bu kavramın, konunun sınırları dâhilinde ele alınması ve açıklanması gerekliliği doğmaktadır. Çünkü sürdürülebilir turizm, yenilenebilir enerjinin turizme olan katkılarının ortaya çıkarılmasında, ayrı bir öneme sahiptir. Bu, turizme olan odağı bir adım daha ileri götürmenin önemli yollarından biridir. Bu

57 Bu açıklama için ayrı. bkz. Ásványi vd., 2017: 476

doğrultuda araştırma dâhilinde sürdürülebilir turizme ilişkin açıklamalar alt başlıklar halinde ele alınmaktadır.

2.3.1. Sürdürülebilir turizmin kavramsal içeriği

Ekonomi, sosyoloji ve etik disiplinlerinin, eylem veya kararın kendisine, geçerli değerlere veya normlara uygunluğuna veya sosyal yapıya odaklanmasına kadar, önemli bir ayırım ortaya çıkmaktadır. Bu ayırım; bir amaç veya hedeflere ulaşma yönündeki hareketin devamı veya çevre üzerindeki etkilerinin gelişim için elverişli veya gerekli olabileceği yönündeki izlenimdir (Oberle vd., 1974: 68-69). Söz konusu izlenim ise “sürdürülebilirlik” kavramının bir ifadesidir. Lakin sürdürülebilirlik kavramına ilişkin en spesifik tartışmalarda bile belirli sorunlar mevcuttur. Kavramla ilgili en büyük sorunlardan biri, kavramın ideolojik ve felsefi içeriklerinin beraberinde taşıdığı varsayım dayalı olarak, sürdürülebilir kelimesinin çeşitli faaliyetlere uygulanma şekli olmuştur (Harrison, 1996: 70).

Sürdürülebilirlik kavramına ilişkin bir diğer önemli sorun, bilgi içeriğinden ve operasyonel değerden yoksun olmasıdır. Bu çerçevede; gelecekteki tercih kalıplarına ve teknolojik olanaklara ilişkin herhangi bir bilginin yokluğunda, hangi ikamelerin farklı varlık kombinasyonlarından aynı düzeyde refah elde edilmesine izin vereceğini ilişkin bilinmezlik ile açıklanmaktadır⁵⁸. Bununla birlikte kavrama ait olan varsayımlar ile beraber farklı faaliyetlere uygulanması ise çok çeşitli tanımların ortaya çıkmasını sağlamıştır. Lakin genel olarak kavramın, “gelecek nesillere, onlara bugün var olan refah için önceden belirlenmiş bir potansiyel düzeyi sağlayan bir varlık stoğu bırakma niyeti” olarak ifade edilmesi mümkündür (Beckerman, 1992: 492). Turizm söz konusu olduğunda sonuç, “sürdürülebilir turizm” teriminin ortaya çıkması ve yaygın bir şekilde benimsenmesi olmuştur. Turizm bağlamında, sürdürülebilirliğin uygun bir tanımı, net bir açıklamada bulunmak zor olsa da (Gössling vd., 2002: 200), “belirsiz bir süre boyunca devamlılığını bir alanda gerçekleştirilebilen turizm” şeklinde ele alınmaktadır (Butler, 1999: 11).

Sürdürülebilirlik, turizm camiasının talep ve ihtiyaçlarındaki değişimler göz önüne alındığında, dünya çapında çeşitli değişimlere yol açan önemli ve vazgeçilmez bir rehber olmaktadır (Olcay, 2020: 63). Dolayısıyla turizmin sürdürülebilirlik tanımları, doğal kaynakların dengeli veya akıllıca kullanımına ulaşmak için genellikle turizmin ekolojik, sosyal ve ekonomik unsurlarını

58 Gelecekteki tercihleri tahmin etmek oldukça güçtür. Dolayısıyla sürdürülebilirlik çerçevesinde uygulanan politikalar ile elde edilecek sonuçlar, gelecek nesillerin istediği refah ve tercih düzeyi ile bağdaşması neredeyse imkânsızdır. Dolayısıyla bu husus, kavramın ahlaki olarak savunulmasını da güçleştirmektedir (Beckerman, 1992: 492).

vurgulamakta (Rämet vd., 2015) ve sürdürülebilir turizm konusundaki tartışmaların çoğu, turizmin gerçekleştiği çevre bağlamında yapılmaktadır (Gössling vd., 2002: 199). Bu çevreci farkındalık, sürdürülebilir turizm kavramının arka planını oluşturmaktadır^{59,60}.

Sürdürülebilir turizm, turizmin ayrı bir bileşeni, bir dizi niş ürün olarak değil, turizm sektörünün bir bütün olarak daha sürdürülebilir hale gelmesi için çalışması gereken bir koşuldur. Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü'ne (UNWTO) (2013: 17) göre sürdürülebilir turizm, “mevcut ve gelecekteki ekonomik, sosyal ve çevresel etkilerini tam olarak dikkate alan, ziyaretçilerin, endüstrinin, çevrenin ve ev sahibi toplulukların ihtiyaçlarını karşılayan turizm” olarak tanımlanmaktadır. Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü'ne (UNESCO) (2012) göre ise “hem yerel halka hem de gezginlere, kültürel mirasa ve çevreye saygılı turizm” olarak ifade edilmektedir. Bramwell ve Lane'ye (1993: 2) göre sürdürülebilir turizm, turizm sektörü, ziyaretçiler, çevre ve tatilcilere ev sahipliği yapan topluluklar arasındaki karmaşık etkileşimlerin yarattığı gerilimleri ve sürtüşmeleri azaltmayı amaçlayan pozitif bir yaklaşımdır. Dowling'e (1993: 19) göre sürdürülebilir turizm, çevrenin korunması ve turizm gelişimi arasındaki bağlantının tanımlanması ile ilişkilidir.

Sürdürülebilir turizm konusunda en büyük tehlike, endüstriler ya da araştırmacılar tarafından niş bir ürüne/ürünlere atfedilerek; alternatif turizm, doğa turizmi ve ekoturizm gibi terimlerle eşanlamı olarak kullanılmasıdır. Belirli yerel koşullarda durum böyle olabilse de (Deng vd., 2002: 224) bu turizm biçimlerinin otomatik olarak sürdürülebilir turizmle eş tutulması için gerekli bir neden bulunmamaktadır. Hatta öyle ki bu söz konusu niş türler bazı durumlarda çevre ve kültürler üzerinde zararlı etkiler yaratabilmektedir (Bramwell, 1996: 92-93). Bu nedenle kavramın temelde yanlış yönlendirildiğini iddia eden sürdürülebilir turizm eleştirmenleri bulunmakta ve bu eleştirilerini bahsi geçen hususlarda dile getirmektedir (Bramwell ve Lane, 1993: 2).

Sürdürülebilir turizm ile ilgili açıklamalarda yer alan temel faktörler sırasıyla kalite, süreklilik ve denge faktörleridir⁶¹. Bu faktörler, özellikle

59 Çevre, bir turist destinasyonunun arzu edilirliğine ve çekiciliğine katkıda bulunan turist hareketlerinin ana çekim faktörü olarak kabul edilmektedir. Çevre, turizm endüstrisi için vazgeçilmez bir varlık olduğundan, çevresel kaynakların korunması turist üretiminde birincil girdiler olarak bağlı olduğu turizm endüstrisi için başlıca hususlardır (Lim ve McAleer, 2005: 1431).

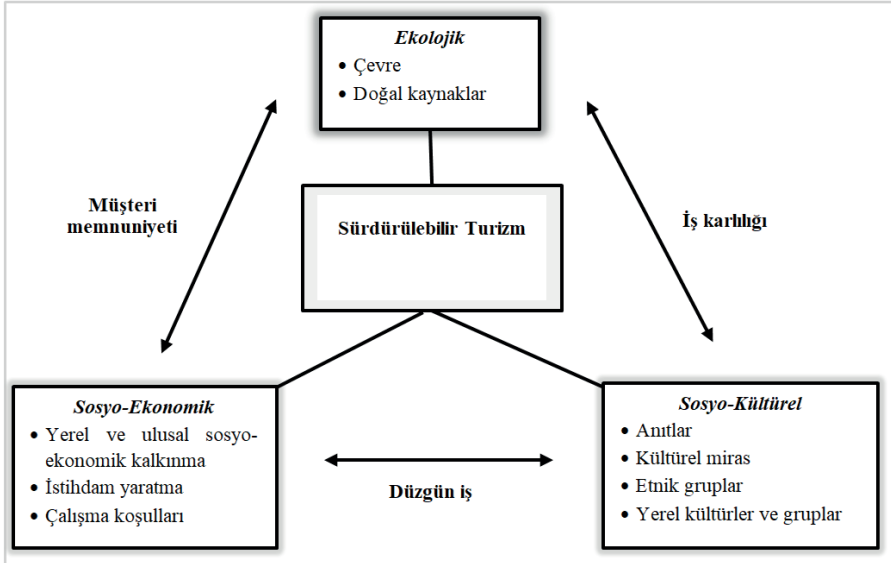
60 Turizm faaliyeti, temiz alanlara ya da ortamlara dayalıdır. Bu faaliyetler, olumlu çevresel ve sosyal etkilere sahip olsa da iyi organize edilmediğinde destinasyondaki turistik devamlılığını tehlikeye düşürebilmektedir (Yıldırım vd., 2008: 872).

61 Sürdürülebilir turizm, ev sahibi toplumlar ve turizm destinasyonları için daha iyi bir yaşam kalitesi sağlamak için bir denge oluşturmayı amaçlamaktadır (Yazdı, 2012: 50-51).

II. Dünya Savaşı sonrasında turizm sektörünün hızla büyümesi ve bu büyümenin bazı sorunları beraberinde getirmesiyle ilişkilidir. Bu sorunlar arasında geleneksel yaşam biçimlerinin yok olması, artan ziyaretçi sayısının ev sahibi topluluklarda değişikliklere yol açması, bölgesel turist gelişiminin karakterini kaybetmesi (Lim ve McAleer, 2005: 1432), sektörün çevreyle olan karşılıklı ilişkilerinden kaynaklanan olumlu ve olumsuz gelişmeler,⁶², turizm destinasyonlarının devamlılığı ve rekabet edebilirlik unsurları için uygulanan politikalar, yerel ve bölgesel ekonomik etkiler gibi konular yer almaktadır. Bu deneyimler, sürdürülebilir turizm kavramıyla ilgili olarak günümüzdeki bağlamını şekillendirmektedir.

Ülke ekonomilerinin turizmle ilgili deneyimleri, çevreye saygılı, doğal ve kültürel kaynakları koruyan, sosyal ve ekonomik açıdan dayanıklı ve adil olan turizm faaliyetlerinin önemini ortaya çıkarmıştır. Bu çerçevede sürdürülebilir turizm, turizm faaliyetlerinin ekonomik getirilerin ötesinde çevresel ve sosyal etkileri de dikkate alan bir yaklaşımı temsil etmektedir. Bu açıklamalar çerçevesinde, sürdürülebilir turizm ile ilgili bilgilerin pekiştirilebilmesi adına, sürdürülebilir turizm konusunda mevcut olan bileşenler, aşağıda Şekil 2.3.'de gösterilmektedir.

Şekil 2.3. Sürdürülebilir Turizmin Bileşenleri

Kaynak: ILO, 2010

62 Turizme ilişkin gelişmeler, özellikle, 1960 yılı itibari ile sorgulanmaya başlanmıştır. Sektörün sürekli büyüme çabalarına ilişkin gelenekleri, doğal çevreye geri dönülemez zararlar verdiği üzerine tartışmalara vesile olmuştur (Bramwel ve Lane, 1993: 1; Orams, 1995: 81).

Sürdürülebilir turizm bileşenleri, ekonomik ve sosyal bakış açılarının bir sonucudur. Ekolojik, sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik olarak gösterilen üç ana bileşen sırasıyla çevresel kaynakların optimum kullanımıyla doğal mirasın ve biyoçeşitliliğin korunması; ev sahibi toplulukların kültürel mirasını korumaya ve kültürler arası anlayışı destekleme; ev sahibi topluluklara istikrarlı istihdam ve adil sosyo-ekonomik faydalar sağlama konularına odaklanmaktadır. Özetle bu bileşenler, çevre üzerindeki olumsuz etkileri en aza indirmek ve istihdam yaratan rekabetçi, uygulanabilir turizm işletmeleri aracılığıyla destinasyonlara ve topluluklara ekonomik faydalar sağlamakla ilgilidir. Dolayısıyla sürdürülebilir turizm bileşenleri, turizm sektörünün temel bir özelliği olan sürdürülebilirliğin ekonomik, sosyal, kültürel ve çevresel yönlerini birbirine bağlama ve bunların karşılıklı gelişimi için itici bir güç olarak hareket etme yeteneğini ortaya çıkarmakta ve göstergesi olmaktadır (UNWTO, 2013: 17-18).

Sosyal olarak sürdürülebilir turizm, yerel kaygıları anlamak, yerel değerleri takdir etmek ve yerel insan evrenine odaklanmak anlamına gelirken (Juganaru, 2008: 798), ekonomik olarak, istihdam olanaklarını artırmak, turizm gelirlerini sürdürmek ve maliyetlerle rekabet edebilmek gibi faktörleri içermektedir (Purwaningsih vd., 2020). Bu nedenle, sürdürülebilir turizm bileşenleri geniş bir ajandaya sahiptir. Söz konusu bu geniş ajanda içeriğinin ortak bir özelliği ise turizmin sürdürülebilirliği konusunda amaçların belirlenmesini sağlamasıdır. Bu amaçlar, sürdürülebilir turizm bileşenleri çerçevesinde belirlenen bir yörüngeyle, sürdürülebilir turizmde arzulanan hedeflere ulaşma ve gerçekleştirme konusundaki eylemleri ortaya çıkarmaktadır. Bu tasvir bağlamında sürdürülebilir turizme ilişkin amaçlar Tablo 2.2.'de sunulmaktadır.

Tablo 2.2. Sürdürülebilir Turizmin Temel Amaçları

	Amacı	İçeriği
1.	Ekonomik Canlılık	Turizm destinasyonlarının ve işletmelerinin yaşayabilirliğini ve rekabet edebilirliğini sağlamak
2.	Yerel Refah	Turizmin ev sahibi destinasyonun refahına katkısını en üst düzeye çıkarmak
3.	İstihdam Kalitesi	Turizm tarafından desteklenen yerel işlerin sayısını ve kalitesini, ücret seviyesini, hizmet koşullarını, herkes için erişilebilirlik dâhil olmak üzere, güçlendirmek
4.	Sosyal Eşitlik	Turizmden elde edilen ekonomik ve sosyal faydaların alıcı topluluk genelinde yaygın bir şekilde dağıtılmasını sağlamak
5.	Ziyaretçi Memnuniyeti	Ziyaretçiler için herkese açık, güvenli, tatmin edici ve tatmin edici bir deneyim sağlamak
6.	Yerel Kontrol	Yerel toplulukları, turizmin yönetimi ve gelecekteki gelişimi hakkında planlama ve karar alma süreçlerine dâhil etmek
7.	Toplum Rahatlığı	Yerel topluluklarda yaşam kalitesini korumak ve güçlendirmek, her türlü sosyal bozulmadan kaçınmak
8.	Kültürel Zenginlik	Ev sahibi toplulukların tarihi mirasına, otantik kültürüne, geleneklerine ve ayırt edici özelliklerine saygı duymak ve geliştirmek
9.	Fiziksel Bütünlük	Hem kentsel hem de kırsal peyzajların kalitesini korumak ve geliştirmek ve çevrenin fiziksel ve görsel bozulmasını önlemek
10.	Biyolojik Çeşitlilik	Doğal alanların, habitatların ve vahşi yaşamın korunmasını desteklemek ve verilen zararı en aza indirmek
11.	Kaynak Verimliliği	Turizm tesis ve hizmetlerinin geliştirilmesi ve işletilmesinde kıt ve yenilenemeyen kaynakların kullanımını en aza indirmek
12.	Çevre Sağlığı	Turizm işletmelerinin ve ziyaretçilerin sebep olduğu hava, su ve toprak kirliliğini ve atık oluşumunu en aza indirmek

Kaynak: UNWTO, 2013: 18

Sürdürülebilir turizmin genel amaçları, 12 madde halinde sıralanmakta ve içeriğine ilişkin bilgiler sunulmaktadır. Bu bilgilerden hareketle sürdürülebilir turizm, gelecekteki fırsatları koruyup ve geliştirirken aynı zamanda ziyaretçilerin ve yerel toplulukların ihtiyaçlarını karşılamayı amaçlamaktadır. Dolayısıyla sürdürülebilir turizm, tüm kaynakların ekonomik, sosyal

ve estetik ihtiyaçları karşılayacak ve aynı zamanda kültürel bütünlüğe, temel ekolojik süreçlere, biyolojik çeşitliliğe ve yaşam desteğine saygı duyacak şekilde yönetilmesine odaklıdır (UNWTO, 2005: 11). Bununla birlikte, sürdürülebilir turizm hakkında çok sayıda tanım ve geniş terim bulunmakta olup, akademik ve kurumsal tartışmalar genellikle bu yapılar etrafında yoğunlaşmaktadır ve bazı temel ilkelere fikir birliği sağlamaktadır (Ayuso, 2007: 144). Bu nedenle, sürdürülebilir turizm konusunda yapılan araştırmalar ve bu araştırmaların içerdiği yaklaşımlar değerlidir. Çünkü sürdürülebilir turizm halen belirli belirsiz tartışmalarla birlikte akademik düzeyde ele alınmaya devam etmektedir.

2.3.2. Sürdürülebilir turizme ilişkin yaklaşımlar

Sürdürülebilirlik ve turizm arasındaki ilişki, Haziran 1992'deki Birleşmiş Milletler Dünya Zirvesi'nden bu yana sürdürülebilirlik ilkelerinin turizm gelişimine uygulama çabalarıyla ortaya çıkmıştır. Bu zamandan beri araştırmacılar ve farklı kuruluşlar, sürdürülebilir turizm gelişiminin ortak kabul gören bir tanımını elde etmek için çalışmışlardır (Perez vd., 2013: 316).

Turizm faaliyeti, diğer endüstrilerden farklı olmadan ekonomik, çevresel ve sosyo-kültürel etkilerini ev sahibi ülkelerde göstermektedir. Bu nedenle turizmin olumsuz etkileri ile mücadele etmek için destinasyonların kültürel mirasını ve çevresini korumak adına sürdürülebilir turizm kavramlarının benimsenmesi ve geliştirmesi gerekliliği doğmuştur (Ransley, 2012: 2). Sürdürülebilir turizm, dünya çapında birçok ülke ve bölgenin ekonomisi için önemli bir dayanak noktası olan turizmin; sosyal, ekonomik, çevresel ve kültürel yönleri ile destinasyonlar üzerinde olumsuz etkilerini en aza indirmek veya kayıpları önlemek ya da devamlılığı sağlamak için önemli bir yaklaşımı temsil etmektedir. Turizmin olumlu veya çarpan etkilerinin otomatik olarak gerçekleşmediği anlaşılmaktadır (Mtapuri vd., 2021: 2).

Sürdürülebilir turizm ile ilgili birçok yaklaşım bulunmaktadır. Birinci yaklaşım, sürdürülebilir turizmin turizm destinasyonlarındaki çekiciliği ve motivasyonu artırarak ziyaretçi sayısında bir artış sağlaması ve turizm gelirlerinde bir yükselme ile sonuçlanmasıdır. Bu durum, müşteri memnuniyetini (Bramwell ve Lane, 1993: 2) ve destinasyonların sahip olduğu imajı belirleyebilmektedir (Gössling vd., 2002: 207). Bununla birlikte, ziyaretçilerin ihtiyaçlarını karşılamının yanı sıra yerel halkın yaşam standartlarını ve koşullarının yükseltilmesine olanak sağlamasıdır (Lim ve McAleer, 2005: 1432). Dolayısıyla bu yeni paradigma destinasyonların rekabet gücünü artıracak çeşitlilik, kalite ve sürdürülebilirliğe dayalı bir

turizm modeline yöneliktir (Perez vd., 2013: 316). Diğer bir yaklaşım ise yüksek rekabetin getirdiği olumsuz etkilerdir. Örneğin, turizm işletmelerinin fiyatları düşük tutarak rekabet baskısı nedeniyle yatırım yapmaması ve vasıfsız personel çalıştırarak ucuz iş gücü elde etmesi destinasyonlardaki hizmet kalitesinin bozulmasına neden olması; nispeten büyük meblağlar, hatalı segmentasyon varsayımlarına dayanan etkisiz pazarlama kampanyalarına yatırılması; turizm iş ortamının hükümetleri hem yerli hem de uluslararası şirketlere uzun vadeli ve oldukça cömert teşvik paketleri sağlaması ile ekonomilerin zarar görmesidir (Mansfeld, 1999: 34).

Sürdürülebilir turizm konusu birçok araştırma ve çalışma tarafından ele alınmış ve çeşitli argümanlar öne sürülmüştür. Konu düzeyinde Hall (1998) sürdürülebilir turizmi, çevre ile ilgili çelişen değerleri uzlaştırma çabası olarak görürken, Marsiglio (2017) sürdürülebilir turizmi turizmden elde edilen faydaların maliyetlerinden daha yüksek olmasıyla ilişkilendirmektedir. Bu bakış açılarından daha başka olarak Swarbrooke (1998: 41) sürdürülebilir turizmin, gücün kimin elinde olduğuyla ilgili olduğunu belirtmektedir. Bu ifadeler ek olarak, sürdürülebilir turizm, üst seviyede yeni bir dengeye ulaşmayla ilgili olarak ele almak mümkündür. Bununla birlikte, Mycoo'ya (2006: 489) göre sürdürülebilir turizm, hükümetin arazi kullanımı, altyapı planlaması ve piyasa araçları gibi düzenleyici mekanizmaları ile ilişkilidir. Saarinen'e (2004: 5-6) göre sürdürülebilir turizm, destinasyonlardaki homojenleşmenin aksine, mekânsal farklılaşma yaratan rekabetçi bir ekonomik faaliyet ile ilgilidir. Inskip'e (1994: 249) göre sürdürülebilir turizm, plansız turizmin sebep olduğu olumsuz etkilerin bir sonucudur. Deng vd.'ye (2002: 244) göre uygun planlama, izleme, değerlendirme ve yönetim olmadan hiçbir turizm türü sürdürülebilir olmamaktadır. Yıldırım vd.'ye (2008: 873) göre turizm planlamalarında sürdürülebilirliğin öncelik hedef alınması, sürekli büyümeye devam eden sektörün devamlılığı için önemlidir. Bramwell ve Lane'ye (1993: 3) göre sürdürülebilir turizm, sağlam bir araştırma ve bilinçli uygulamalar ile sektöre faydalar sağlayabilmekte ve sürdürülebilir turizme ilişkin yanlış uygulamalar, sektöre zarar verebilmektedir.

Turizm sektörü açısından sürdürülebilirlik kavramının sektörel büyümenin sınırlarını belirlediği ifade edilmektedir. Bu çerçevede, sürdürülebilir turizmle yakından ilişkili olan taşıma kapasitesi kavramı öne çıkmaktadır. Taşıma kapasitesi, herhangi bir çevre veya turizm destinasyonunda büyümenin belirli sınırları aştığında çevrede zararlı ve geri döndürülemez değişikliklere yol açabileceğini vurgulamaktadır (Romeril, 1989: 205)⁶³.

63 Romeril'e (1989: 205) göre taşıma kapasitesi yaklaşımının bir yanı, turistler tarafından keyif

Burada Sabokkhiz vd.'ye (2016: 105) göre turizm destinasyonlarının büyümesi, ilgili taşıma kapasiteleri ile kısıtlı olabilmektedir. Olcar'a (2020: 63) göre bu kısıtlı kapasitenin arttırılabilmesi için bir topluluk katılımı yaklaşımı öne sürülmektedir. Böylece yazara göre, turizm faydalarının ve maliyetlerinin yeniden dağıtımı sağlanabilmektedir. Pasko'ya (2016: 166) göre taşıma kapasitesi kavramı, turizmin sosyal, ekonomik ve çevresel boyutlarını birleştirmektedir. OECD (2020: 96) raporunda COVID-19'un patlak vermesinden önce, turizmdeki artışın birçok destinasyonun çevresel veya sosyal taşıma kapasitesini aştığını belirtmiştir. Bu konjonktürde turizmde istenen hedeflere ulaşılabilmesi, stratejik olarak sürdürülebilir turizm politikalarının doğru ve yerinde uygulanması ile mümkündür⁶⁴.

Turizm bağlamında sürdürülebilirlik ile ilgili temel sorun, küçük ölçekli, çevresel ve kültürel açıdan uygun turizm biçimlerinin sürekli olarak tanıtılmasının sağlanması değil, mevcut kitle turizmi gelişmelerinin mümkün olduğunca sürdürülebilir hale getirilmesidir (Butler 1999: 11). Bu hususun, enerji israfını önleyen ve CO₂ emisyonlarını azaltan teknolojilerin ekonomik açıdan uygulanabilirliği temelinde gerçekleştirilmesi mümkündür. Burada, yenilenebilir enerji biçimlerine yönelik makul ve ekonomik olarak gerekçelendirilebilir araştırmaların desteklenmesi, sürdürülebilir turizm uygulamalarının önemli bir bileşenidir. Bu durum, turizm destinasyonlarında geleceği güvence altına almanın ve destinasyonları olumsuz etkileyen faktörler ile yüzleşip düzeltilmesine yönelik evanjetik ruhun bir temsilidir (Beckerman, 1992: 492).

2.3.3. Sürdürülebilir Turizmin Bir Direği Olarak Yenilenebilir Enerji

Sürdürülebilir turizmde yenilenebilir enerjinin rolü, sürdürülebilir turizm hedeflerine ulaşmada kilit bir unsur olarak değerlendirilmektedir. Sürdürülebilir modern enerji⁶⁵ kaynaklarının kullanımı, enerji üretimi ve tüketimi süreçlerinden kaynaklanan çevresel etkilerin azaltılmasında önemli bir katkı sağlamaktadır. Özellikle fosil yakıtlara dayalı enerji sistemlerinin

alınan karmaşık bir olguyu temsil etmektedir. Bu, algılanan etkilerle ilgilidir ve öznel anlam taşımaktadır.

64 Sürdürülebilir turizmdeki politikalarda başarıya ulaşmak için, özellikle son 20 yılda, hükümetler/yöneticiler iki önemli temel girişimde bulunmuşlardır. Bu girişimler; eğitim, kapasite geliştirme ve yeşil sertifikadır. Bu söz konusu yeşil sertifika; temel standartları karşılayanlara verilen bir logo, mühür ya da belge olarak tabir edilebilir (Mycos, 2004: 493).

65 Sürdürülebilir enerji terimi çoğu zaman önemli çevresel hasar (ve iklim değişikliği) ile ilişkili olmayan ve gelecek nesillerin enerji ihtiyaçlarını karşılama potansiyelinden ödün vermeyen enerjiyi tanımlamak istendiğinde kullanılmaktadır (Kaunda vd., 2012: 2; Ligus ve Peternek, 2021).

yol açtığı emisyonlar ve çevresel bozulmalar göz önüne alındığında, yenilenebilir enerjiye geçişin hem çevresel hem de ekonomik faydalar sunduğu görülmektedir. Bu doğrultuda, yenilenebilir enerji kaynaklarının turizm sektöründe daha yaygın bir şekilde kullanılması, sektörü çevresel sürdürülebilirlik hedefine yaklaştırırken aynı zamanda kaynak verimliliği ve uzun vadeli ekonomik avantajlar sağlamaktadır⁶⁶. Öyle ki RİO +20 Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı'nda (2012: 33-34) enerji konusundan sonra, sürdürülebilir turizm kavramı ele alınmaktadır. Yenilenebilir enerjilerin sürdürülebilir turizm üzerindeki rolü ve etkilerini inceleyen araştırmalar, konunun daha iyi anlaşılmasına ve sektöre yönelik etkili stratejilerin geliştirilmesine katkı sağlamaktadır. Bu tür analizlere yer verilmesi, sürdürülebilir turizm hedeflerinin gerçekleştirilmesi açısından kritik bir öneme sahiptir.

Sürdürülebilir turizm bağlamında araştırmacılar konuyu sosyal, çevresel ve ekonomik perspektiflerden ele almalarına rağmen yenilenebilir enerjiye yapılan vurgu genellikle sınırlı kalmaktadır. Oysaki turizmin temel bir girdisi olan enerji, sürdürülebilirlik açısından kritik bir öneme sahiptir. Turizm faaliyetlerinin devamlılığını sağlamak ve çevresel etkilerini en aza indirmek için temiz teknolojilerin ve yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımına yönelik strateji ve uygulamalar zorunlu bir gereklilik halini almıştır. Fosil yakıtlara olan bağımlılığın^{67, 68} küresel ölçekte turizm sektörü üzerindeki olumsuz etkileri dikkate alındığında, yenilenebilir enerji konusunun sürdürülebilir turizm tartışmalarında daha fazla ön plana çıkarılması gerekmektedir.

Sürdürülebilir turizm bağlamında yenilenebilir enerji hem turistik destinasyonların sürdürülebilirliği hem de enerji kaynaklarının verimli kullanımı açısından kritik bir role sahiptir. Bu hususta Giaoutzi vd. (2008: 109 ve 112), sürdürülebilir turizm gelişiminin başarısını temiz enerji teknolojilerinin kullanımına bağlamaktadır. Rasyonel enerji kullanımı sağlayan bu teknolojiler, özellikle enerjiye erişimin kısıtlı olduğu uzak veya yalıtılmış bölgelerde turizm talebinin karşılanabilirliğini artırmaktadır. UNWTO (2013: 37) ise bu yaklaşımı, yeşil ekonomi politikalarının uygulanması ile ilişkilendirerek, temiz enerji kullanımının sürdürülebilir

66 Bu avantajlar; enerji verimliliği, arz güvenliği, uygun maliyetli çözümlere yol açan talebe daha iyi uyum sağlama, enerji üretim sistemlerinin dağıtılması, vb. gibi olarak ele alınabilmektedir (Giaoutzi vd., 2008: 109)

67 Turizm işletmeleri yenilenemeyen kaynakların başlıca kullanıcılarıdır (UNWTO, 2013: 16).

68 Bu gerçekler, turizm sektöründe yenilenebilir enerjilerin büyük ölçekli uygulamaları sağlamak için ana aday niteliğindedir (Giaoutzi vd., 2008: 110)

turizmin geliştirilmesinde vazgeçilmez bir unsur olduğunu belirtmektedir. Güneş (2013) turizmin çevre ve enerji üzerindeki olumsuz etkileri sebebiyle “yeşil büyüme” politikalarının gerekliliğini belirtmektedir. JingJing vd.’ye (2022) göre turizm ve yeşil teknoloji inovasyonunun uzun vadede turistik destinasyonlardaki ekolojik ayak izlerini azaltmaya yardımcı olduğunu belirtmektedir. Sarpong vd.’ye (2020) göre bu konu, çevresel kirlilik ile olan etkileşimle ilişkidir.

Turizmin büyümesi, kirlilikteki artış nedeniyle çevresel maliyetlerle bağlantılıdır ve bu büyüme, daha fazla enerji ihtiyacını doğurmaktadır. Bu hususun yenilenebilir enerjiler ile sağlanması hem turizmde enerji ihtiyacının karşılanmasını hem de çevresel maliyetlerin azalmasına vesile olabilmektedir. Ayrıca, sürdürülebilir turizmin, sektörün büyümesinde yarattığı sınırlar, yenilenebilir enerjiler ile telafi edilebilir niteliktedir. Bununla ilgili Ben Jebli vd. (2015: 12050), uzun vadeli tahminlerinde yenilenebilir enerji kaynaklarının uluslararası turizmi artırdığını belirtmektedirler. UNEP (2013) temiz enerji kaynaklarının kullanımının turizmin çevresel ayak izini olumlu yönde etkileyebileceğini ifade etmektedir. Quamar vd.’ye (2021) göre turizmle ilgili CO₂ emisyonları, turizm endüstrisinde yenilenebilir enerji kullanımı yoluyla azaltılabilmekte ve böylece, sürdürülebilir turizmi desteklemektedir⁶⁹.

Yenilenebilir enerji ve sürdürülebilir turizm bağlamında spesifik olarak literatürde çeşitli çalışmalara yer verilmektedir. Örneğin Riojas-Díaz vd.’nin (2022) yaptığı çalışmada, belirli eksikliklere rağmen yenilenebilir enerjinin çevresel, sosyal ve ekonomik faktörler çerçevesinde sürdürülebilir turizmi olumlu etkilediğini ifade etmektedir. Bu çalışmanın, diğerlerinden farkı, yenilenebilir enerji kullanımına dair spesifik araştırmalar için yol gösterici bir nitelik taşımasıdır. Güneş ve Aslan (2015) konuya dair bir bildiri sunmuş olsa da bu çalışmanın anlaşılabilirliği zayıf kalmaktadır. Akkaya (2019), yenilenebilir enerjinin hem çevresel hem de ekonomik sürdürülebilirlik üzerinde olumlu etkiler yarattığını vurgulamaktadır. Ayrıca, Acaravcı ve Ozturk (2010), Apergis ve Payne (2009) ile Zhang ve Gao (2016) gibi araştırmalar, genel olarak CO₂ emisyonları, ekonomik büyüme ve enerji tüketimi gibi değişkenlerle ilgili önemli bulgular sunmaktadır.

Yenilenebilir enerji kaynaklarının turizm destinasyonlarında kullanımı atmosfere salınan CO₂’nin azaltılmasında önemli rol oynarken, aynı zamanda, bir pazarlama aracı haline gelmektedir. Bu nedenle doğal çevrenin tahribatını önleyerek turizmin çevresel sürdürülebilirliğini desteklemekte ve

69 Söz konusu çalışmadan elde edilen bu ifade, araştırmacılar tarafından Çevresel Kuznetz Eğrisi ile doğrulanmaktadır (Quamar vd., 2021).

dolayısıyla turizm destinasyonlarında kendi getirisi dışındaki kazanç oranında artışa vesile olabilmekte ve böylece turizmin ekonomik sürdürülebilirliğini sağlamaktadır (Akkaya, 2019: 2005). Burada, yenilenebilir enerjilerin sürdürülebilir turizme birçok olumlu katkı sağlarken, aynı zamanda bu husus, günümüzde uluslararası anlaşmalar ile (Kyoto Protokolü, Paris İklim Anlaşması, +20 RİO Konferansı gibi) desteklendiği görülmektedir. Çünkü turizm destinasyonları için en büyük engellerden biri, bu amaç için belirlenen politikaları uygulamadaki zorluktur. Şüphesiz ki yenilenebilir enerjiler, bu konu da birçok kolaylık sağlamakta ve çevresel, sosyal ve ekonomik olarak turizmin sürdürülebilirliğini gerek yerel gerek bölgesel gerekse küresel olarak desteklemektedir.

Rekabet ve Rekabet Gücü: Kavramlar ve Stratejiler

3.1. Rekabet ve Rekabet Gücünün Kavramsal ve Kuramsal İncelemesi

Rekabet, modern ekonomilerin bel kemiğidir. Ekonomik birimler rekabetçiliklerini artırabilmek ve sürdürebilmek için sürekli olarak farklı yollar keşfetmek ve uygulamak zaruriyetindedir. Temelinde birçok etken bulunan rekabetçiliğe ilişkin, endüstrilerin kaynaklarını verimli kullanıp kullanmadığını ve gelecekte bunu yapmasının beklenip beklenmediğini anlamak, politika yapıcılar için temel bir sorudur. Bu soruları cevaplamak için, rekabetçilik kavramının farklı seviyelerde nasıl tanımlandığını ve ölçüldüğünü anlamak önemlilik arz etmektedir.

Günümüzde ekonomiler ve küresel dünya, yeni gelişmeler altında eskisinden daha hızlı hareket etmektedir (Soule, 1978: 27). Yaşanan bu gelişmeler ekseninde ekonomik organizasyonun ana modunu ve ekonomik kurumları tasarlamak için temel bir kavram olarak rekabet ön plana çıkmaktadır. Rekabet gücü ise giderek daha güçlü bir şekilde rekabete güvenme iddiasını geliştirmektedir. Ayrıca, rekabetin ulusüstü, ulusal ve yerel düzeydeki politikalarda olduğu kadar kamusal söylemde, sosyo-ekonomik kurum ve kuruluşların stratejilerinde ve gündelik uygulamalar düzeyinde de kendini gösterdiği ileri sürülmektedir. Ancak rekabet etme olarak adlandırılan bir süreç olan rekabetçi mantığın genişlemesine ilişkin bu hususlar, çeşitli disiplinlerde düzenli olarak yapılmış olsa da farklı yazarların hangi rekabet kavramına atıfta bulunduğu genellikle şaşırtıcı bir şekilde belirsiz kalabilmektedir (Pühringer vd., 2020: 4). Bu durum, kavramın

farklı yer ve zamanlarda değişen anlamlar taşınması ve çeşitli düzeylerde değerlendirilebilen bir yapıya sahip olması ile ilişkilidir.

Rekabet, yaygın bir kullanım terimi olarak, yüzyıllar boyunca yavaş ve doğal bir şekilde, birçok değişim ve dönüşüm ile ekonomik söyleme dâhil olmuştur (Jambor ve Babu, 2016: 25). Bu hususta rekabet çeşitli düzeylerde değerlendirilebilen dinamik bir kavramdır ve rekabetin evrensel olarak kabul edilmiş bir tanımının olmadığını ifade etmek mümkündür. Dolayısıyla, rekabet üzerine araştırmalardaki en büyük boşluklardan biri, tanımlar ve ölçüm konuları dâhil olmak üzere konuyla ilgili kuramsal kaynakların sentezinde bulunmaktadır (Dennis, 1975).

3.1.1. Rekabet Gücü, Boyutu ve Kuramsal Perspektifler

Rekabet, multidisipliner bir kavram olması sebebiyle rekabet gücü de bu bağlamda aynı niteliği göstermekte ve tanımlanmasında belirli zorluklar yaşanmaktadır. Bu zorlukları aşmak ve konuyu anlaşılabilir kılmak amacıyla, daha öncede ekonomik çerçevede ele alınan rekabet konusu gibi rekabet gücü de ekonomik çerçevede ele alınmakta ve bu ekonomik çerçevede konu, firma düzeyine indirgenerek açıklanmaktadır. Bu husus, bölge veya ülkelere göre rekabet gücünü ele almanın zorluğundan kaynaklanmaktadır (Bahar ve Kozak, 2012: 28). Bu duruma istinaden rekabet gücünün, firma düzeyine indirgenmesi için bölge ve ülkelere göre rekabet gücüne ilişkin belirli açıklamaların getirilmesi, konunun anlaşılabilirliği açısından elzem niteliktedir.

Rekabet, iki veya daha fazla tarafın belirsiz bir miktardaki kıt hedefleri için yarışma faaliyetini içermekte ve sonuç olarak, rekabete konu olan taraflardan birinin diğerine göre gücünü veya etkisini artıracığı olarak karşımıza çıkmaktadır. Firma seviyesindeki rekabet, firmanın uzun vadeli kâr performansı ve sahipler için daha yüksek yatırım getirisi ile yakından ilişkilidir (Yap, 2004). Bu doğrultuda, firmaların rekabet gücü, genel olarak, “fiyat ve kalite açısından açık bir pazarın gereksinimlerini karşılayan ürünleri tutarlı ve karlı bir şekilde üretme yeteneği” olarak ifade edilebilmektedir (Domazet, 2012: 294–295). Diğer tanımla, firmaların rekabet gücünün bir ifadesi, çevrenin etkisine verdiği yanıtların yeterliliği ve çevrenin dinamiklerindeki değişikliklere uyum sağlama yeteneğidir (Filipova, 2004: 85). Bazı araştırmacılar, bu tanımın iki tür rekabeti içerdiğini öne sürmektedir. Bir yorum, uluslararası pazarlarda tek bir sektör, diğeri ise iç pazarlar için sektörler arası rekabettir (Jambor ve Babu, 2016: 26). Bu husus günümüz dünyasında, küreselleşmenin de bir sonucu olarak, gerek iç pazarlardaki yabancı rakiplerin varlığı gerekse dış pazarlardaki yerel rakiplerin varlığıyla ilişkilidir. Burada, Kim ve Marion (1995: 5), küresel rekabet gücünü, “bir

ulusun endüstrilerinin veya firmalarının serbest ticaret koşulları altında dış pazarlarda ve iç pazarlarda yabancı rakiplerle rekabet edebilme yeteneği” olarak tanımlamaktadır. Böylece firmaların rekabet gücünün endüstri özellikleri ve ticaret engelleri ile yakından ilişkili olduğunu söylemek mümkündür. Bu yaklaşım, rekabet avantajını bir rekabet gücü kaynağı olarak tanımlayan Porter’ın (2004) çalışması ile bağlantılıdır. Yani rekabet gücü, rekabet avantajlarıyla kendini göstermektedir. Bu kategoriler arasında rekabet gücünün, rekabet avantajının tezahürüne yansıdığı düşünülmektedir. Azoev’e (2000: 61) göre rekabet gücü, rekabet avantajlarının varlığını yansıtan bir sonuçtur ve onsuz elde edilmesi imkânsızdır. Kotler (1996) ise rekabet avantajının, daha fazla değer veya daha düşük fiyatlar sunarak veya daha yüksek fiyatları haklı çıkaran daha fazla fayda yoluyla kazanılan, rakiplere göre bir avantaj olduğunu belirtmektedir.

Kuramsal açıdan bakıldığında, firmalar rakiplerine göre daha fazla ekonomik değer yaratabildiği ölçüde rekabet avantajına sahiptir. Ekonomik değer, müşterilerin ürün veya hizmet kullanımdan elde ettiği faydalar için yaptığı subjektif değerlendirme ile şirketin ürün veya hizmetlerin üretimi için tüm maliyetleri arasındaki farktır. Uygulamalı açıdan bir şirket, müşterilerine diğer rakiplerin tekliflerine kıyasla farklı bir şey sunuyorsa rekabet avantajına sahiptir ve bu fark müşteriler için faydalıdır. Dolayısıyla, şirketin rekabet avantajının boyutu, şirketin yarattığı ekonomik değer ile rakiplerinin yarattığı ekonomik değer arasındaki fark olarak tanımlanabilmektedir (Yuvela, 2019: 73-74).

Tarihsel olarak, rekabet edebilirlik terimi öncelikle firmaların veya ülkelerin maliyet konumuna dikkat çekmek için kullanılmıştır. Bir ekonomiye (veya bir firma veya endüstriye) yeni düşük maliyetli rakipler tarafından meydan okunduğunda bugün hala sıklıkla kullanılmaktadır. Bir dereceye kadar, maliyetlerle ilgili bu meşguliyet, firma düzeyindeki rekabet gücü kavramının kökeninden gelmektedir. Bununla birlikte, firma düzeyinde bile firma kuramı ve yönetim kuramı, oligopolistik pazarlardaki başarının rekabet avantajına ve yeniliğin yarattığı yeteneklere bağlı olduğunu vurgulamaktadır (Aiginger, 2006).

1970’lerin sonlarında, akademisyenler ve politikacılar da dâhil olmak üzere entelektüel liderler ekonomik başarı elde etme yarışında rekabet edebilirlik kavramını vurgulamaya başlamışlardır. Bu tarihten itibaren AB, OECD, WEF ve Uluslararası Yönetim Geliştirme Enstitüsü gibi ekonomik birlikler, uluslararası kuruluşlar ve araştırma merkezleri, ülkelerin ekonomik performansını karşılaştıran rekabet edebilirlik raporları yayımlamaktadır. Ekonomistler tarafınca, kelimenin görüldüğünden farklı anlam teşkil ettiği ya da üretkenlik demenin şiiresel bir yolu olduğu ifade edilmesine karşın (Krugman, 1996: 18) bu terim, günümüzün önemli bir sorusu

olan, küreselleşmenin kimin kazandığı ve kazanamadığı ile temellendiğini söylemek mümkündür.

Tümevarımsal analiz için rekabet gücünün yol gösterici tanımı, Porter'in "Ulusların Rekabet Avantajı" (1990: 76) adlı çalışmasında şu şekildedir: "Ulusal düzeyde rekabetçiliğin tek anlamlı kavramı üretkenliktir. Bir ulusun temel amacı, yurttaşları için yüksek bir yaşam standardı üretmektir. Verimlilik, bir ulusun uzun vadeli yaşam standardının en önemli belirleyicisidir, kişi başına düşen millî gelirin temel nedenidir. Bir ulusun yaşam standardı, şirketlerinin yüksek üretkenlik düzeylerine ulaşma ve zaman içinde üretkenliği artırma kapasitesine bağlıdır". Porter'in tanımlamalarından yola çıkarak gerek dar (firma) gerekse geniş anlamda rekabet gücü üstün performans ile ilgili bir yeteneği temsil etmektedir. Kavrama ilişkin ehemmiyetli yaklaşımları aşağıda Tablo 3.1.'deki gibi açıklamak mümkündür.

Tablo 3.1. Önemli Çalışmalarda Rekabet Gücü Kavramının Tanım ve Çerçevesi

Yaklaşımlar	Tanım	Çerçeve
Rekabetçilik Politikası Konseyi (1994)	Yurtiçi pazarlarda gelirlerin sürdürülebilir bir şekilde arttırılabilmesi ve uluslararası pazarlarda ürün satılma yeteneğidir.	<ul style="list-style-type: none"> • Gelir • Üretkenlik
OECD (1995)	...şirketlerin, endüstrilerin, bölgelerin, ulusların veya ulusüstü bölgelerin uluslararası rekabete açıkken, rakiplere nispeten yüksek faktör geliri ve faktör istihdamı seviyeleri üretme yeteneğidir.	<ul style="list-style-type: none"> • Gelir • İstihdam • Üretkenlik
Krugman (1996: 18)	Rekabet gücü üretkenlik demenin şiiresel bir yoludur ve ülkeler arasındaki herhangi bir gerçek çatışmayla ilgisi yoktur.	<ul style="list-style-type: none"> • Üretkenlik • Verimlilik
Avrupa Komisyonu (1999: 75)	Yüksek ve sürdürülebilir gelir seviyelerini korurken uluslararası pazarların testini karşılayan mal ve hizmetler üretme yeteneğidir.	<ul style="list-style-type: none"> • Yüksek gelir • Yüksek istihdam • Dış rekabet • Üretim kabiliyeti
Kohler (2006: 4-5)	Bir ülkenin, kişisel veya bölgesel gelir ve servet dağılımı konusunda asgari düzeyde eşitsizlikle, vatandaşları için sürekli ekonomik refah yaratma yeteneğidir.	<ul style="list-style-type: none"> • Refah • Adil gelir dağılımı • Mutlak verimlilik seviyesi
Aiginger (2006: 162)	Ulusların ya da konumların refah yaratma yeteneğidir.	<ul style="list-style-type: none"> • Kişi başına gelir • İstihdam/İşsizlik • Dağıtım, sosyal ve ekolojik hedefler
Delgado vd. (2012)	Rekabet gücü, bir ülkenin iş yapılacak bir yer olarak genel kalitesi tarafından desteklenen, çalışma çağındaki birey başına beklenen çıktı düzeyidir ve ekonomik performansı destekleyen şeydir.	<ul style="list-style-type: none"> • Kalite • Verimlilik • Çıktı düzeyi • Ekonomi performansı

Rekabet gücüne ilişkin yaklaşımlar kronolojik olarak mikro ve makro düzeyde ele alınmaktadır. Bu yaklaşımlara ek olarak rekabet gücünü, “rekabette üstünlüğü ve üstünlüğün sürdürülebilirliğini sağlamak adına var olan ya da edinilen avantajların bütünü” olarak ifade etmek mümkündür. Bu tanımlar sonrasında, konu ile ilgili kuramsal çevre, tarihsel perspektifte makro düzey kuramlar ve mikro düzey kuramlar olarak iki alt başlık altında incelenmektedir. Bu inceleme, kavramın kuramsal çerçevesinin ortaya koyulmasında önem arz etmektedir. Bu alt başlıklardaki kuramsal çerçevenin ilk olarak makro düzeyde ele alınması ve akabinde mikro düzeyde incelenmesi, araştırmalardan elde edilen bulguların bir sonucudur.

3.1.1.1. Makro düzeyde rekabet gücü kuramları

Makro düzeyde rekabet gücü kavramının gelişimi, uluslararası ticaret kuramları ile özdeşleşmektedir. Bu düzeyde rekabetçi, iki ülkenin birbirleriyle ticaret yaptığı koşulların analizi ile ilgilenmektedir. Bu bağlamda rekabet gücüne ilişkin kuramsal yaklaşımları, ilk olarak, Cantillon’un arazi değeri kuramlarına dayandırmak mümkündür. Burada avantaj, ikamet edilen yer ile taşıma giderleri arasındaki ilişkilidir. Cantillon’un ortaya attığı bu görüşte su yoluyla ulaşımın, sakinlerin geçimi ve rahatlığı için gerekli olan gıda maddeleri ve malların taşınması, araba ve kara taşımacılığında çok daha ucuz olduğu ve dolayısıyla büyük şehirler genellikle ulaşım kolaylığı için deniz veya büyük nehirlerin kıyılarına kurulmalıdır (Cantillon, 2011). Bu yaklaşım “East India Company”⁷⁰ (Doğu Hindistan Şirketi) ile dönemsel çerçevede örneklendirilmektedir. Ancak bu örnek incelendiğinde, Cantillon’un görüşlerinin yanı sıra, şirketin rekabet gücü elde etmesinde siyasi ve askeri gücün gerekliliği ve ticarete konu olan metanın dayanıklı olması gerçeği de ortaya çıkmaktadır. Ayrıca, bu görüşün temelinde maliyet unsuru, rekabet gücünün kazanımı için elde edilmesi icap eden avantajı vurgulamaktadır.

Cantillon’un kuruluş yeri ve yakınlık ile ilgili ortaya koyduğu görüşleri, soyutlama veya hayalî inşa yöntemine dayanmaktadır. Öyle ki bu görüşler, Cantillon’dan sonra gelen iktisatçıları da etkileyerek rekabet gücünün kuramsal çerçevesinin oluşmasından önemli bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Klasik iktisadi anlayış içerisinde Smith’in (1776) “Mutlak Üstünlükler Kuramı”⁷¹, rekabet gücü kazanımı ya da elde edilmesi için üretimde mutlak üstünlüğe, mutlak üstünlüğün ise konumun çekiciliği ile iş bölümü ve uzmanlaşmaya bağlanmaktadır. Böylece tüm ülkeler üretimde

70 Ayr. bkz. Clegg, 2017.

71 Bu kuram, ülkelerin mutlak üstünlüğe sahip oldukları bir ürünü üretip, bu avantaja sahip olmadıkları ürünlerle takas ettikleri duruma dayanmaktadır.

daha az girdi ile mal üretmek ihraç edebilmekte ve diğerlerinin daha az girdi kullanarak üretebileceği malları ithal edebilmektedir. Bu da verimlilikteki mutlak farklılıkları yansıtmaktadır. Smith'in kavramının ötesine geçen Ricardo'nun (1817) "Karşılaştırmalı Üstünlükler Kuramı" rekabet gücünü, uluslar arasındaki uluslararası ticaretin mutlak değil, karşılaştırmalı üstünlüğü çerçevesinde açıklamaktadır. Burada rekabet gücü, üretim farklılıkları ve etkinlikleri ile ilgilidir. Ricardian yaklaşımına göre bir ülke, mutlak anlamda daha üretken olsa bile sadece karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu (veya görece daha üretken olduğu) ürünlerde uzmanlaşması gerekmektedir. Dolayısıyla rekabet gücünün kazanımı, karşılaştırmalı avantajlar üzerine kurulmaktadır.

Klasik iktisadi kuramlar içerisinde Smith ve Ricardo'nun ortaya koyduğu mutlak ve karşılaştırmalı üstünlüklerin arz kuramı niteliği taşıması, yine Klasik iktisatçılar içerisinde yer alan John Stuart Mill tarafından eleştirilmekte ve Mill, dış ticarete talep koşullarına yer vererek bu hususu İngiliz liberalizmi, faydacılık ve bilişsel radikalizm çerçevesinde şekillendirmektedir. Mill'in (1909) "Karşılıklı Talep Kanunu"na göre bir ülkenin, diğerinin malına karşı talebinin şiddetinin derecesi bilinirse, dış ticaret hadlerinin belirlenmesi o derece mümkün olabilmektedir. Doğu Hindistan Şirketi çalışanı⁷² olarak edindiği tecrübeler çerçevesinde Mill, bu yaklaşımıyla liberalizmin paradigmatic ilhamlarını uluslararası gerçekliğin gözlemleriyle bir araya getirmektedir. Mill'in bu yaklaşımı, rekabet gücü kazanımında sadece arz yönlü değil, talep yönlü avantajın bileşiminin ortaya konmasında yol gösterici bir nitelik taşımaktadır.

Klasik iktisadi görüş çerçevesinde savunulan husus, ticaretin mutlak (ve daha sonra karşılaştırmalı) üstünlüğe dayalı olduğu varsayımı ile teknolojiye yatırımın, iş bölümünün teşvik edilmesi ve böylece üretkenliğin artırılmasıdır. Neo-Klasik iktisat kuramları, bu geleneksel modellerin varsayımlarını genişletmekte ve özellikle, karşılaştırmalı üstünlüklerin uluslararası emek verimlilikleri farklılıklarını yaratan nedenler üzerindeki eksikliğini "Faktör Donatımı Kuramı" ile tamamlamaktadır. Heckscher (1919) ve Ohlin (1933) tarafından geliştirilen bu kurama göre bir malın üretiminde maliyet üstünlüğünü belirleyen unsur, ülkenin sahip olduğu faktör donanımıdır. Bu duruma göre bir ülke hangi üretim faktörüne daha fazla sahipse o faktörü daha yoğun bir biçimde kullanan mallarda karşılaştırmalı üstünlük elde etmektedir. Bu kuram, daha önceki klasik iktisadi kuramlar gibi, rekabet gücü kazanımı için maliyet avantajına odaklanmakta, lakin bu hususu üretim faktörlerini ele alarak genişletmektedir.

72 Ayr. bkz. Golota, 2016: 116.

Heckscher - Ohlin kuramı ile yoğun bir şekilde uyumlu olan ve bir başka iyi bilinen Neo-Klasik ekonomik model olan Stolper - Samuelson (1941) teoremi, pozitif üretim ve sıfır kâr varsayımları altında, bir malın nispi fiyatındaki artışın, kullanılan faktörün getirisindeki bir artışla ilişkili olduğunu savunmaktadır. Yine bu görüşü destekleyen kuramlardan biri olan Rybczynski (1955) analizi, sabit görelî mal fiyatlarında, bir faktörün donanımındaki artışın, o faktörü yoğun olarak kullanan çıktının orantılı genişlemesinden daha fazlasına ve diğer mal durumunda mutlak bir düşüşe yol açtığını belirtmektedir. Ancak, Heckscher-Ohlin çerçevesine dayalı kuramlar, Wassily Leontief (1953) tarafından oluşturulan testte başarısız olmakta ve bu çalışmada Leontief, ABD'nin sermaye yoğun üretim faktörüne sahip olmasına rağmen emek yoğun ürünler ihraç ettiğini ortaya koymaktadır. "Leontief paradoksu" olarak bilenen çalışma, başlangıçta Heckscher-Ohlin kuramına karşı yaratılmamasına rağmen kusurlarına dikkat çekmektedir. Bu açıklamaların ardından 1960'lı yıllardan itibaren endüstri içi ticaretin giderek artması, yeni uluslararası ticaret kuramlarının ortaya çıkmasına zemin hazırlamaktadır (Yüksel ve Sarıdoğan, 2011: 201).

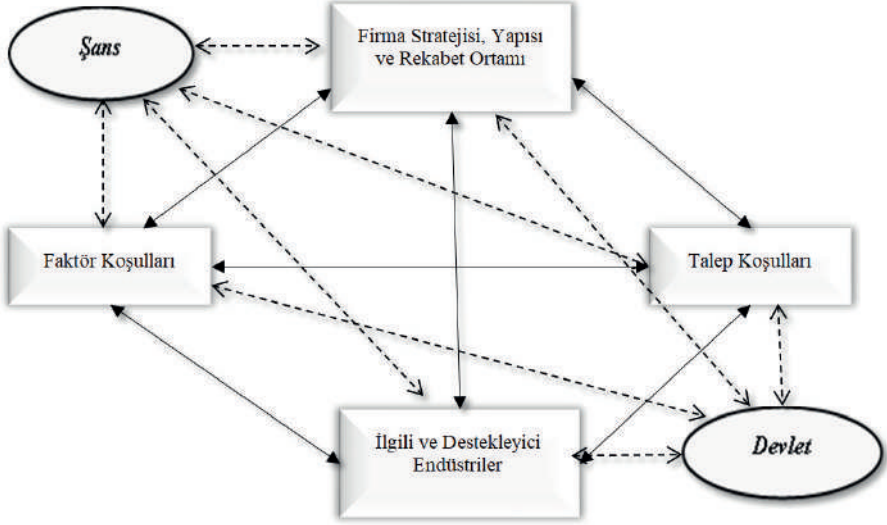
Kuramsal çerçevede rekabet gücü, Klasik ve Neo-Klasik iktisadi yaklaşımlar içerisinde, açıklamalar getirilen hususlara binaen, arz miktarı ve maliyet avantajı unsuruna odaklanarak açıklanmaktadır. Ayrıca bu yaklaşımlar, teknolojiyi ve yeniliği dışsal bir faktör olarak kabul etmekte ve genel olarak talep unsurunu arka planda tutmaktadır. Dolayısıyla, bu yaklaşımlar içerisinde rekabet gücü kazanımı geniş hacimde üretim yapabilme ve ölçek ekonomilerinden yararlanabilme yeteneğine dayandırılmaktadır. Endüstri içi ticaret açısından ölçek ekonomilerinin önemi Ohlin (1933), Grubel ve Lloyd (1975) tarafından ortaya konmakta ve buna göre, uluslararası ticaret sayesinde tüm ülke firmaları için pazar genişlemekte, böylece firmaların ölçek ekonomilerinden yararlanmaları söz konusu olabilmektedir. Lakin bu hususların geçerliliği, yani rekabet avantajı için gerekli olan durum, tam rekabet koşullarına bağlı olmaktadır. Bu koşullara ilaveten, elde edilecek olan maliyet avantajına ek olarak, ürün farklılaşmalarının rekabet gücü kazanımı için gerekli olduğu yaklaşımı Chamberlin (1933) ve Robinson (1933) tarafından geliştirilen "Tekelci Rekabet Kuramı" ya da "Eksik Rekabet Kuramı" ile vurgulanmaktadır. Bu yaklaşım, artan ürün çeşitliliği ve düşen maliyetlerin bir rekabet avantajı sağladığı ile ilgilidir. Burada temel olarak, rekabet avantajını artırmak için ürün farklılaştırmasına gidilmesi tekelci rekabet şartlarını ortaya çıkarmaktadır. Bu yaklaşımdan farklı olarak Falvey (1981), ölçek ekonomileri ve eksik rekabet koşulları gerekli olmadan benzer faktör donanımına sahip ülkelerin birbirleriyle olan ticaretinde rekabet gücünü kalite ile ilişkilendirmektedir.

Karşılaştırmalı üstünlükler kuramı bir asırdan uzun süredir yaygın olarak kabul görmeye birlikte, bu kurama önemli değişiklikler getirilmektedir. Bu değişikliklerin başında, Hong Kong veya Singapur gibi doğal kaynaklardan yoksun ülkelerin uluslararası ticarete nasıl olağanüstü başarılar elde ettikleri gözlemi yer almakta ve bu durum, yeni ticaret kuramlarının ortaya çıkmasına zemin hazırlamaktadır. Bu gözlemler, yeni bir rekabet gücü kavramı doğurarak karşılaştırmalı üstünlüğe dayalı rekabet avantajı sürecinde bir ulusun rekabet edebilmesi için başka birçok faktöre ihtiyaç duyulduğunu ortaya koymaktadır (Bhawsar ve Chattopadhyay, 2015).

Yeni ticaret kuramları, teknolojik ve yenilikçi süreçlerin ulusların rekabet gücünü nasıl etkilediğine dair önemli vurgular yapmaktadır (Lucas 1988; Romer 1990) ve özellikle, ortaya çıkan yeni kuramlar farklı yapı ve büyüklükteki ülkeler ve farklı nitelikteki mallar arasındaki ticaretin nedenlerini ortaya koymasından bu alanda önemli ilerlemeler kaydetmektedir. Örneğin teknolojik değişim ve inovasyonun yönetilmesi sürecinde rekabet avantajı “İçsel (Endojen) Büyüme Kuramları” ile açıklanmakta ve bu kuramlar içerisinde yer alan Posner (1961) “Teknolojik Açık Hipotezi” ile gelişmiş ülkeler arasında gerçekleşen ticaretin nedenini teknolojik farklılıklar ile açıklanmakta ve yenilikçi firmalar tarafından geliştirilen yeni ürün ve üretim yöntemleri vurgulanmaktadır. İlaveten Keesing’in (1966) “Nitelikli İşgücü Kuramı”, gelişmiş sanayi ülkeleri arasındaki dış ticaretin nedenini, nitelikli iş gücü farklılıklarına bağlamaktadır. Yani içsel büyüme kuramları ile ortaya atılan yeni yaklaşımlar, rekabet gücü elde edilmesi açısından sahip olunan teknoloji düzeyi, nitelikli iş gücü, eğitim gibi konuları da içeren belirli faktörleri dikkate almakta ve bu bağlamda rekabet avantajının sağlanmasında yenilik, teknoloji, nitelikli iş gücü, verimlilik, kalite ve farklılaşma gibi faktörleri ön plana çıkarmaktadır.

Rekabet gücü kavramına ilişkin kuramsal çerçeve analizinde en etkili ve çağdaş kuramlardan biri Porter’in yaklaşımı olarak kabul edilmektedir. Porter’in “Ulusların Rekabet Gücü” (1989) çalışmasına göre, bir ulusun rekabet gücü, endüstrisinin yenilik yapma ve yükseltme kapasitesine bağlıdır. Porter’in ortaya koyduğu “Elmas Modeli”, bir ulusun dört geniş özelliğinde, bireysel olarak ve bir sistem olarak ulusal avantajın elmasını oluşturan niteliklerde, her ulusun kendi endüstrileri için kurduğu ve işlettiği oyun alanında yatmaktadır. Bahsi geçen Porter’in Elmas Modeli Şekil 3.1.’deki gibi gösterilmektedir.

Şekil 3.1. Porter'in Elmas Modeli

Kaynak: Porter, 1998

Yukarıda gösterilen faktörler arasında güçlü ilişkilerin olduğu ve bir faktördeki değişikliklerin diğerlerinde de değişikliğe neden olduğu açıkça görülmektedir. Bu modele göre, dört içsel faktör; faktör koşulları, talep koşulları, ilgili ve destekleyici endüstriler ve firma stratejisi, yapısı ve rekabet ve iki dışsal faktör; şans ve hükümetin rolüdür. Faktör koşulları, endüstrilerin girdileriyle ilişkilendirilmekte ve beş kategoriye ayrılmaktadır: bunlar, arazi, emek, sermaye, bilgi ve altyapıdır. Faktör koşulları ayrıca genel veya özel olabilen temel ve gelişmiş faktörlere bölünmektedir. Temel faktörler (vasıfsız iş gücü ve hammaddeler gibi) kalıtsaldır ve kullanılması için çok az yatırım gerektirmektedir. Bununla birlikte, gelişmiş faktörler, bir ulusun rekabet avantajının temelini oluşturan yatırım ve inovasyondan gelmektedir. Talep koşullarının da Porter tarafından bir rekabet avantajı kaynağı olduğu varsayılmaktadır. Yeni ticaret kuramları doğrultusunda, benzer kişi başına düşen gelire sahip ülkelerin benzer talep ortaklarına sahip oldukları ve endüstri içi ticaretle sonuçlandığı varsayılmaktadır. Bununla birlikte, Porter, önemli olanın sadece talebin büyüklüğü değil, aynı zamanda alıcıların karmaşıklığı ve talebin bileşimi olduğunu savunmaktadır (Porter, 1998).

Porter'a (1998) göre, ulusal rekabet avantajının üçüncü belirleyicisi firma stratejisi, yapısı ve rekabettir. Firmaların stratejileri ve yapıları, büyük ölçüde ülkelerin sunduğu iş ortamına bağlıdır ve olası rekabet fırsatlarını ve yollarını

belirlemektedir. Rekabet, buradaki en kritik bileşendir. Şirketleri her zaman yenilik yapmaya ve kaliteyi geliştirmeye iten ana gerilim iç rekabettir. Modele göre, küresel pazarda rekabet eden firmalardır, ancak rekabet üstünlükleri ülkenin uluslararası rekabet gücü tarafından şekillendirilmektedir. Diğer bir deyişle, karşılaştırmalı üstünlük, bir firmanın veya bir ülkenin rekabet etme potansiyeline sahip olup olmadığını gösterirken, rekabet gücü bu potansiyelin gerçekleştirilip gerçekleştirilmediğini göstermektedir. Ulusal rekabet avantajının ülkeye özgü son bileşeni, elmas modelinin en önemli katkılarından biri olan ilgili ve destekleyici sanayi kümelerinden gelmektedir. Porter'a göre, ilgili ve destekleyici endüstri kümelerinin dış ortamı (ortak öğrenme, ilişkiler ve yenilik dâhil), yerel düzeyde gerçek bir rekabet avantajı kaynağı olabilmektedir. Bu nedenle, kümeler Porter'ın rekabet avantajları modelinde çok önemli bir rol oynamaktadır. Son olarak, şans ve hükümet müdahalesi gibi iki dış faktör de bir ülkenin rekabet avantajını belirlemekte ancak bu faktörler dış şoklar olarak ele alınmakta ve uzun vadede kalıcı rekabet avantajı yaratmamaktadır.

Porter'ın yaklaşımı, beraberinde birçok eleştiri getirmesine rağmen küresel rekabet gücünün kaynakları üzerinde ekonomik düşüncüyü büyük ölçüde etkilemiştir. Bu eleştiriler içerisinde, özellikle Krugman'ın (1994: 44) "rekabetçiliğin ulusal ekonomilere uygulanan anlamsız bir kelime olduğu" görüşü önemli bir yer tutmaktadır. Yine Porter'ın modeline ilişkin diğer bir eleştiri Weirich'in (1999: 2) benzer endüstrilerin coğrafi olarak bir bölgede yoğunlaşılmasına gerek olmadığına ilişkin görüşüdür. Weirich, bu yaklaşımın, yani kümelenmenin dışında kalan firmaları Volkswagen ve Opel gibi örneklendirme ile açıklamış ve dolayısıyla Porter'ın modelinin bazı gerçekleri açıklamadığını ifade etmiştir. Weirich'in bu eleştirisi, Clancy (2001) tarafından desteklenmiş ve Clancy, bu hususu ülkelerin gelişmişlik düzeyleri ile ilişkilendirmiştir. Porter'ın modeline yapılan başka bir eleştiri ise son yüzyılda özellikle ekonomilerin önemli bir katalizörü olan doğrudan yabancı yatırımların dikkate alınmamasıdır (Brunner, 2006: 7). Buraya kadar, makro düzeyde rekabet gücü kuramları Tablo 3.2.'deki gibi özetlenmektedir.

Tablo 3.2. Makro Düzey Rekabet Gücü Kuramları

Kuram Adı	Katkıda Bulunan Kişiler	Arkasındaki Fikir
Klasik Kuramlar	Smith (1776)	Ülkeler, mutlak üstünlüğe sahip oldukları ürünleri üretir ve bunlarla ticaret yapar.
	Ricardo (1817)	Ülkeler, karşılaştırmalı üstünlüğe sahip oldukları ürünleri üretir ve bunlarla ticaret yapar.
Neo-Klasik Kuramlar	Heckscher (1919) ve Ohlin (1933)	Karşılaştırmalı avantajlar, kaynak donanımlarına dayalıdır.
Endojen Büyüme Kuramları	Lucas (1988) Romer (1990)	Teknolojik değişim ve yenilik ekonomik büyümenin içsel itici güçleridir.
Yeni Ticaret Kuramları	Falvey (1981)	Benzer faktör donanımlarına sahip ülkeler birbirleriyle ticaret yaparlar, kalite bir rekabet avantajı kaynağıdır.
Rekabet Avantajı Kuramları	Porter (1998)	Faktör koşulları, talep koşulları, ilgili ve destekleyici endüstriler ile firma stratejisi, yapısı ve rekabeti bir ülkenin rekabetçi pozisyonlarını şekillendirir.

Kaynak: Jambor ve Babu, 2016: 35

Rekabet gücüne ilişkin makro düzey kuramlar çerçevesinde yapılan incelemede, özetle, bu kuramların ülkeler arası karşılaştırmalı üstünlüklere ve bu karşılaştırmalı üstünlüklere ilişkin gözlemlere dayandığını söylemek mümkündür. Rekabet gücünün bu yönü, yoğun olarak bir maliyet avantajı konusunu içermektedir. Başlangıçta coğrafi konum, yakınlık, nüfus gibi çalışmalar ile başlayan analizler, akabinde, üretim yetenekleri ve kaynak ya da üretim etkinliği çerçevesinde ele alınarak incelemeye tabii tutulmuş ve dünya ekonomilerinde yaşanan dönüşümlerle ilişkili olarak üretimde farklılaştırma, verimlilik, etkinlik, yenilik ve belki de en önemlisi, teknoloji gibi faktörler analizlere dâhil edilerek ülkeler arasındaki bu karşılaştırmalı gözlemler genişletilmiştir. Daha sonra Porter'in yaklaşımı ile karşılaştırmalı üstünlük analizleri rekabetçi üstünlük analizine dönüşmüş ve bu çağdaş yaklaşım, rekabet gücünün anlaşılmasındaki karmaşıklığının giderilmesinde ve kuramların ortaya koyulmasında önemli bir yol gösterici niteliğe sahip olmuştur.

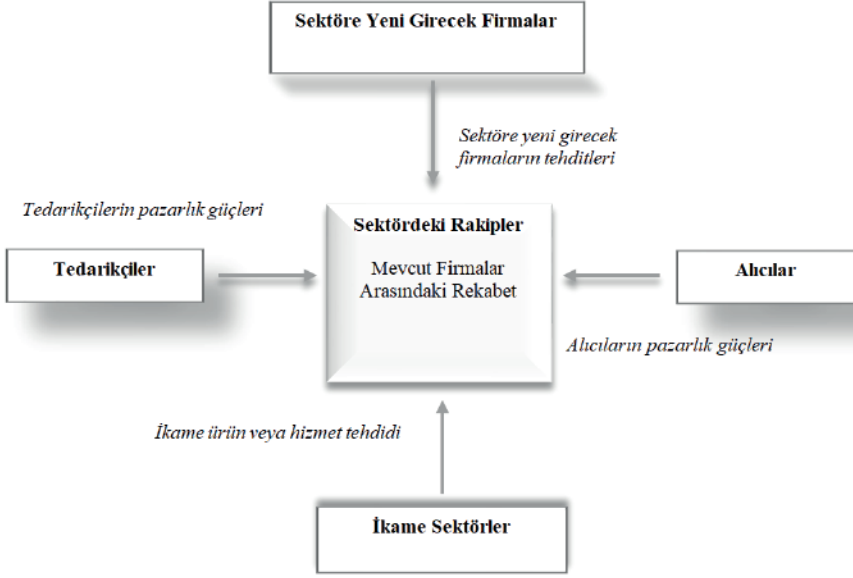
3.1.1.2. Mikro düzeyde rekabet gücü kuramları

Rekabet gücünün mikro çerçevede kuramsal analizi, firma düzeyinde, firmaların davranışlarına ve performansına odaklanmaktadır. Kuramsal olarak, bir firmanın rekabet avantajının kaynağı hakkında iki ana görüş vardır: bunlar, endüstriyel organizasyon görüşü ve kaynak temelli görüştür. Bu görüşler, hızla gelişen teknoloji ve entegrasyonun etkisiyle artan rekabet ortamında, işletmelerin varlıklarını sürdürdürebilmesi ve geliştirilmesinin bir ürünüdür. Temel olarak bakıldığında ise bu hususun kuramsal yönü, stratejik bir süreci kapsamaktadır. Bu bağlamda strateji konusunda ilk analizleri ortaya koyan Chandler (1962), kavramı, “işletmede uzun dönemli amaç ve hedefleri belirleme ve bu amaçları gerçekleştirilebilmek için ihtiyaç içerisinde bulunan kaynakların tahsisi ile müspet icraat programlarını belirleme” olarak ifade etmektedir.

Rekabet gücünün mikro düzey kuramlarında, bahsi geçen, iki temel görüş içerisinde Klasik endüstriyel organizasyon kuramı, firmaların rekabet edebilirliğinin endüstri ile ilgili belirleyicilerine odaklanmakta ve firmaların arasındaki karşılıklı bağımlılığı kabul ederek bir firmanın performansının ana belirleyicisi olarak pazar (veya endüstri) yapısını incelemektedir. Bu yaklaşım genel olarak dışsal faktörleri dikkate alarak rekabet avantajının dış kaynaklardan geldiğini öne sürmektedir. (Özbağ, 2016: 888). Bununla birlikte, yeni endüstriyel organizasyon yaklaşımları, firmaların endüstriler üzerinde bir miktar etkilerinin olduğunu kabul etmektedir (Hansen ve Wernerfelt, 1989).

Endüstri analizine dayalı kuramsal yapı, Porter’in (2008) ufuk açıcı çalışmasından kaynak alınmaktadır. Porter (2008) çalışmasında dış çevreye yönelmekte ve ‘Fırsat Yaklaşımı’nı savunmaktadır. Geliştirdiği bu model, farklı rekabetçi çevreler içerisindeki yapıların anlaşılmasını sağlamaktadır. Bu duruma ilaveten Porter’a göre bir endüstrideki firmanın rekabet gücü sadece pazarın yapısından değil, aynı zamanda firmanın aldığı stratejik kararlardan da etkilenmektedir. Porter, çalışmasında bir sektördeki rekabetin yoğunluğunu belirleyen beş güç tanımlamaktadır: bunlar, giriş, ikame tehdidi, alıcıların pazarlık gücü, tedarikçilerin pazarlık gücü ve rakipler arasındaki rekabettir. Söz konusu ifade edilen bu model aşağıda Şekil 3.2.’de gösterilmektedir.

Şekil 3.2. Porter'in Beş Kuvvet Modeli

Kaynak: Porter, 2011: 34

Yukarıda gösterilen “Beş Kuvvet Modeli”nde Porter, piyasaya girenlerin tehdidinin giriş engellerine ve rakiplerin yeni girene tepkisine bağlı olduğunu ve rakiplerin engelleri ve/veya tepkisi ne kadar yüksek olursa, giriş tehdidi o kadar düşük olduğunu savunmaktadır. Porter, arz yönlü ölçek ekonomileri, ölçeğin talep yönlü faydaları, müşteri değiştirme maliyetleri, sermaye gereksinimleri, yerleşiklerin büyüklükten bağımsız avantajları, dağıtım kanallarına eşit olmayan erişim ve kısıtlayıcı hükümet politikası olmak üzere yedi ana giriş engeli kaynağı tanımlamaktadır. Ayrıca, tedarikçiler fiyatları artırmak, kaliteyi sınırlamak veya maliyetleri diğer katılımcılara kaydırmakla tehdit ederek bir endüstrinin karlılığını da etkileyebilmektedir. Alıcılar, fiyat belirlemedeki rolleri aracılığıyla endüstrinin rekabet gücü üzerinde büyük bir etkiye sahiptir. Tedarikçilerin aksine, daha iyi kalite veya miktarda ürün/hizmet talep ederek sektörü fiyatları düşürmekle tehdit edebilmektedir. Porter’a göre, alıcılar sayısı düşükse, endüstri ürünleri standardize edilmişse, satıcı değiştirmede az maliyetle karşı karşıyaysa ve/veya geriye doğru entegre olma tehdidindeyse güçlüdür. Söz konusu ürünle aynı veya benzer işlevleri yerine getiren ikameler de sektör rekabetini etkilemede önemli bir role sahiptir. İkame ürünler üreten firmalar, sektörün genel talep esnekliğini etkileyerek firmalar üzerinde yüksek baskı oluşturmaktadır. Bir ikamenin fiyatı ne kadar uygun olursa, endüstrinin kâr potansiyeli o kadar düşük olmaktadır. Son olarak, rekabet, fiyat indirimi, yeni ürünlerin tanıtımı, reklam kampanyaları

ve hizmet iyileştirmeleri gibi eylemlerde bulunan bir veya daha fazla rakip arasında da gerçekleşebilmektedir (Porter 2008: 34-35).

Rekabet gücü kazanamama ya da kaybetme konusundaki araştırmalar, ana maliyet bileşeni olarak ücretlere odaklanmakta, bununla birlikte, yüksek enerji fiyatları ve vergilere de uzanmaktadır. Bir dereceye kadar, maliyetlerle ilgili bu meşguliyet, firma düzeyindeki rekabet gücü kavramının kökeninden gelmektedir. Bununla birlikte, firma düzeyinde bile, firma kuramı ve yönetim kuramı, oligopolistik pazarlardaki başarının rekabet avantajına ve yeniliğin yarattığı yeteneklere bağlı olduğunu vurgulamaktadır (Aiginger, 2006). Firmanın rekabet avantajına ilişkin diğer görüş olan kaynak temelli yaklaşım, 1980'lerin ortalarında Wernerfelt (1984) ve Barney (1986a) tarafından başlatılmıştır. Bu yaklaşıma göre firmalar kaynakları ve yetenekleri temelinde rekabet etmektedirler.

Endüstriyel organizasyon kuramlarının aksine, kaynak temelli görüş, rekabetçi potansiyelleri belirlemek için dışsal faktörlere değil, firmaların içsel faktörlerine odaklanmaktadır. Bir firmanın kaynaklarına dayalı olarak rekabet potansiyelini analiz etmek için faydalı bir araç, rekabetin olası belirleyicileri bir parçasıdır. Bunlara değer, nadirlik, taklit edilebilirlik ve organizasyon dâhildir (Barney 1986b). Daha dinamik bir rekabet görüşü, bir firmanın yeteneklerinden/yetkinliklerinden türetilen yetenek temelli bir bakış açısıyla temsil edilmektedir. Bu yaklaşımlar; Snow ve Hrebiniak (1980) tarafından ayırt edici yetenekleri, Collis (1994) tarafından organizasyonel yetenekleri, Eisenhardt ve Martin (2000) tarafından dinamik yetenekleri ve Prahalad ve Hamel (1990) tarafından temel yeterlilikleri ile ilgili araştırmaları kapsamaktadır. Ayrıca, bilginin bir firmanın rekabet avantajını elde etmede en uygun kaynak olduğunu iddia eden bilgi temelli bakış açıları da vardır. Son ekonomik yaklaşımlar, tedarikçilerin ve müşterilerin yeni iş fırsatlarının geliştirilmesi ve rekabet güçlerinin artırılması için birbirleriyle etkileşime girdiklerinde birlikte yaratma perspektifini de kabul etmektedir (Chika'n ve Geleci, 2010).

Kaynak temelli yaklaşımlar, kaynakların başarıyla işletebilmek için işletmelerin kendi temel yeteneklerini tamamıyla anlamaları gerektiğini savunmaktadır. Kaynaklarını verimli ve etkin kullanabilmeyi başaran ve rakiplerince taklit edilemeyen işletmeler, rekabet gücü kazanabilmekte ve rakiplerine göre üstünlüğünü sürdürebilmektedirler. Buraya kadar, mikro düzeyde rekabet gücü kuramları Tablo 3.3.'teki gibi özetlenmektedir.

Tablo 3.3. Mikro Düzey Rekabet Gücü Kuramları

Kuram Adı	Katkıda Bulunan Kişiler	Arkasındaki Fikir
Klasik Endüstriyel Organizasyon Kuramları	Bain (1951) Bork (1978)	Firmalar endüstri koşullarını veya performansını etkileyemezler, bu nedenle rekabet avantajı dış kaynaklardan sağlanır.
Yeni Endüstriyel Organizasyon Kuramları	Hansen ve Wernerfelt (1989), Porter (2004)	Bir firmanın rekabet gücü aynı zamanda iç stratejik kararlara bağlıdır.
Kaynak Temelli Kuramlar	Wernerfelt (1984) Barney (1986a)	Firmalar kaynakları ve yetenekleri temelinde rekabet etmektedirler.

Kaynak: Jambor ve Babu, 2016: 35

Yukarıda Tablo 3.3.'te özetlenen mikro düzeyde rekabet gücü kuramları temel olarak, geleneksel yönetim veya planlama sürecine olan ilavelerin bir ürünüdür. Diğer bir açıdan bu husus, araştırmacılar tarafından başlangıçta geleneksel olarak ifade edilen “dıştan içe” (outside-in) endüstriyel organizasyon analiz süreci, kaynak temelli yaklaşımlar ile “içten dışa” (inside-out) sürecine dönüşmüştür. Bu kaynak temelli yaklaşımlar analizine ilişkin ilk katkıların ise Penrose (1959) tarafından yapıldığı görüşü hâkimdir. Penrose'ye göre işletmelerin sektör ortalamalarının üstünde kâr elde etmesini sağlayan unsur, işletmelerin sahip olduğu kaynak ve yetenekleri ile ilişkilendirmiştir (Penrose, 1959: 25). Bu açıklamalardan yola çıkarak, endüstriyel organizasyon yaklaşımı rekabet gücünü dışsal faktörlerden ele alırken, kaynak temelli yaklaşımlar rekabet gücünü işletmelerin kaynakları, varlıkları ve yeteneklerine gibi içsel faktörlere odaklanarak açıklamaktadır.

3.2. Rekabet Gücü ve Stratejik Yaklaşımlar

Rekabet gücü, küresel ekonomideki dinamikleri anlamak ve firmaların uzun vadeli başarılarını sağlamak için kritik bir faktördür. Bu doğrultuda rekabet gücünün iktisadi ve endüstriyel önemini ve bu konuda rekabet stratejilerinin gelişimini anlamak büyük bir önem arz etmekte ve rekabet gücüne ilişkin olarak gelişen sürecin nasıl gerçekleştirildiğini ortaya çıkarmaktadır. Bu doğrultuda, çalışmanın anlaşılabilirliği adına rekabet stratejilerine ilişkin açıklamalar alt başlıklar halinde sunulmaktadır.

3.2.1. İktisadi Çerçeve de Rekabet Gücü Stratejilerinin Gelişimi

Rekabet gücü, ülkelerin, endüstrilerin ve şirketlerin başarısını değerlendirmek için kilit bir kriter olarak kabul edilmektedir. Rekabet

gücü, daha fazla pazar payı, daha fazla kârlılık ve uzun vadeli istikrar ve bu göstergelerin büyümesi ve böylece insanların refah ve yaşam standartlarının iyileştirilmesinde etkili olabilmektedir. Dolayısıyla rekabet gücü konusunun önemi, performans ve şirketlerin sürdürülebilirliği, sektörler ve ülkeler ile olan ilişkisine dayanmaktadır. OECD ve WEF gibi uluslararası kuruluşlar, ülkeler, sektörler ve endüstriler gibi çeşitli düzeylerde rekabet gücü hakkında birçok araştırma yapmıştır (OECD, 2017). Araştırmacılar rekabet gücünün, belirli sorulara ve gerekli düzenlemelere göre endüstrinin, sektörün veya ulusun farklı seviyelerinde sürekli olarak analiz edilmesi gerektiğini savunmaktadırlar. Araştırmacılar ayrıca, kuruluşların rekabet gücünü olumlu yönde etkileyebilecek stratejilere vurgu yapmaktadırlar. Bu stratejiler, araştırmaya dâhil olan endüstrilerin, sektörlerin veya ulusların farklılıklarına göre değişiklikler gösterebilmektedir (Falce vd., 2020: 1-2). Burada asıl amaç, rekabet gücü kazanımı için etkin stratejinin ortaya koyulmasıdır. Çünkü gerek ulusların ekonomik gelişmişlik düzeylerindeki farklılıklar, gerek endüstrilerin farklı yapı ve dizaynları gerekse firmaların sahip olduğu dışsal ve içsel faktörler bu konjonktür ile ilişkilendirilebilmektedir. Böylece, stratejilere yönelik genel kanıların ve yön gösterici kavram ve kuramların olmasına karşın farklı stratejilere her daim gereksinim duyulmakta ve bu bağlamda yenilenmenin ya da farklılaşmanın önemi artmaktadır.

Rekabet gücü, bir ülkenin (bölge, konum) vatandaşları için GSYİH'nin ötesindeki hedefleri gerçekleştirme yeteneğini ortaya koymaktadır (Aiginger vd., 2013: 1). Böylece, rekabet gücünün önemi, ülkelerin refahı, ulusal geliri, istihdam oranı, ihracat performansı gibi makro değişkenler ile incelenebilmektedir. Bu yaklaşımdan başka, mikro düzeyde firmaların hedeflerini gerçekleştirme yeteneğine odaklanan rekabet gücünün önemi, kâr oranları ve firmaların pazar payları gibi değişkenler ile açıklanabilmektedir. Bu bağlamda rekabet gücüne ilişkin stratejiler makro düzeyde ulusal politikalara; mikro düzeyde firma yönetimine dayanmaktadır. Makro düzeyde rekabet gücü için gerekli misyonlar: dünya çapında ekonomik ve sosyal insanların refahını iyileştiren politikaları teşvik etmek, ekonomik, sosyal ve çevresel değişimi neyin yönlendirdiğini anlamak için hükümetlerle birlikte çalışmak, verimliliği ve küresel ticaret ve yatırım akışlarını ölçmek, gelecekteki eğilimleri tahmin etmek için verileri analiz etmek ve karşılaştırmak gibi faktörleri içermektedir (OECD, 2017). Mikro düzeyde ise satış fiyatlarının artması, satış hacminin artması, çalışan maaşlarının azalması, envanter maliyetinin azaltılması, işleme maliyetlerinin azalması, kâr oranlarının arttırılması, farklı ürünlerin sunulması, teknolojilerin geliştirilmesi, ölçeğin genişletilmesi, etkinliğin arttırılması, devlet yardım çağrısı ve vergi indirimlerinden yararlanılmasıdır (Halevi, 2006: 197).

Rekabet gücünün öneminin anlaşılması hususu, belirlenen hedeflere ulaşmak için karar alınan stratejilerin temelini oluşturmaktadır. Örneğin, Fajnzylber (1988) rekabet gücünü, ihracat performansı ile ele almakta ve rekabet gücünü, endüstri ortamının pazar payını genişletme yeteneğine uyarlanmasına yönelik stratejiler ile belirlemektedir. Diğer bir örnek olarak Ferraz (1989), rekabet gücünü bir şirketin belirli bir pazarda teknolojik standartlarını tanımlama, uygulama ve sürdürme yeteneğine dayandırmakta ve bu nedenle, işletmelerin pazar küreselleşme süreci gerçekleşmeden önce belirli avantajlardan yararlanması gerekliliğini ifade etmektedir.

3.2.2. Firma Düzeyinde Stratejik Uyarlamalar ve Rekabet Avantajı

Rekabetçi strateji yapısı, yaklaşık 30 yıl önce, başlangıcından bu yana stratejik yönetimde tartışılmaktadır. Günümüzde rekabet stratejisi, “bir girişimin kapsamını ve hayatta kalma ve başarıya yönelik yaklaşımını tanımlayan bir dizi amaç, politika ve plan” olarak tanımlanmaktadır (Rumelt, 1991). Bu tanım, genel bir strateji tanımıdır ancak kurumsal strateji kavramına benzemektedir. Dolayısıyla karmaşık ve dinamik bir rekabet ortamıyla başa çıkmak için bu amaç, politika ve planlardan bazılarının firmanın iş stratejisinde geliştirilmesi gerekmektedir. Bu nedenle, daha spesifik olarak işletme düzeyinde rekabet stratejisi, “firmanın belirli ürün pazarlarında temel yeterliliklerden yararlanarak rekabet avantajı elde etmek için kullandığı entegre ve koordineli taahhütler ve eylemler dizisi” olarak tanımlanabilmektedir (Rindova ve Fombrun, 1999).

Firma düzeyinde rekabet stratejisi üzerine araştırmalar, ilk olarak endüstriyel organizasyon yönetimine dayanmaktadır. Bu köklerden hareketle, araştırmacılar stratejinin içeriğini farklı şekillerde ele almakta ve söz konusu içerik, günümüzde genel çerçevede üç ana düşünce okulu ile açıklanmaktadır. Bunlardan birincisi, kökleri Porter’in rekabet stratejisi (1980) ve rekabet avantajı (1985) hakkındaki çalışmalarına kadar uzanan ve rekabet stratejisini bir “konumlandırma stratejisi” olarak gören çalışmalardır. Daha temel düzeyde Porter’in görüşüne göre, firmalar mevcut pazarların bir analizini yürüttükten ve ardından yeni fırsatları belirledikten sonra rekabet avantajı elde edebilmektedirler. Bu analiz, beş kuvvet modelinin uygulanmasıyla gerçekleştirilebilmektedir (Porter, 1980). Bu nedenle, rekabet stratejisinin rolü, firmayı belirlenen çevresel fırsatlarla uyumlu hale getirmeyi gerektirmektedir. Burada rekabet avantajı, rakiplerden daha düşük maliyetlerle üretim yapma (maliyet liderliğine dayalı rekabet avantajı) veya rakipler tarafından sunulanlardan farklı “bir şekilde benzersiz” bir ürün sunma (farklılaşmaya dayalı rekabet avantajı) yeteneğine ve odaklanmaya dayanmaktadır. İkincisi, rekabet stratejilerini “odaklı farklılaştırma” veya

“odaklı maliyet liderliği”ne dayandıran kaynak temelli araştırmacıların ana faktörlerini firmaların davranış ve davranışlarının değerlendirilmesi üzerine kurguladıkları açıklamalara dayanmaktadır. Bu farklı yaklaşımların temelinde kaynakların heterojenliği ve kusurlu hareketliliği yatmaktadır. Her firma, getirilerini maksimize eden heterojen kaynaklara ve yeteneklere dayalı stratejiler ve rekabet avantajları geliştirme yeteneğini kanıtlamak durumundadır (Barney, 1986a; 1991; Dierickx ve Cool, 1989; Reed ve Filippi, 1990). Bu nedenle, bu ikinci düşünce okuluna göre, rekabet avantajı, pazar konumlandırmasının bir sonucu değil, rakiplerin taklit edemediği farklı, benzersiz ve değerli firma kaynakları aracılığıyla yaratılmaktadır. Üçüncü yaklaşım, önceki iki görüşü statik olarak kabul ederek daha dinamik bir strateji görüşünü vurgulamaktadır. Buna göre bir firmanın rekabet avantajı, o firmaya özgü dinamik yetenek ve yeterliliklerin geliştirilmesi yoluyla savunulmakta ve sürdürülmektedir (Makhija, 2003).

Genel strateji kavramının altında yatan fikir, rekabet avantajının herhangi bir stratejinin merkezinde yer aldığı ve rekabet avantajı elde etmenin bir firmanın bir seçim yapmasını gerektirdiğidir. Bu görüş, Porter (1985) tarafından ortaya atılan; bir firmanın rekabet avantajı elde etmesi için bir seçim yapması durumudur ve Porter’e (1985: 1) göre rekabet stratejisi, “sektörde avantajlı bir rekabetçi pozisyon için yapılan araştırma” olarak ifade edilmektedir. Çünkü Porter “herkes için her şey” olmayı, stratejik vasatlık ve ortalamanın altında performans için bir çözüm olarak değerlendirmektedir. Bu bağlamda, rekabet avantajına giden süreçteki seçime ilişkin Porter analizi, aşağıda Şekil 3.3.’teki gibi ifade edilmektedir.

Şekil 3.3. Porter’in Üç Genel Stratejisi

Kaynak: Porter, 1985: 12

Genel stratejilerin her biri, rekabet avantajının elde edileceği stratejik hedefin kapsamı ile aranan rekabet avantajı türü hakkında bir seçeneği birleştirerek, rekabet avantajına giden temelde farklı bir rotayı içermektedir. Maliyet liderliği ve farklılaştırma stratejileri, geniş bir endüstri segmentleri

yelpazesinde rekabet avantajı sağlarken, odak stratejileri, dar bir segmentte maliyet avantajını (maliyet odaklı) veya farklılaştırmayı (farklılaştırma odaklı) hedeflemektedir. Her bir genel stratejiyi uygulamak için gereken spesifik eylemler, belirli bir endüstrideki uygulanabilir genel stratejiler gibi endüstriden endüstriye büyük farklılıklar göstermektedir. Genel bir strateji seçmek ve uygulamak basit olmaktan uzak olsa da bunlar herhangi bir endüstride araştırılması gereken rekabet avantajına giden mantıklı yollar içerisinde yer almaktadır (Porter, 1985: 11).

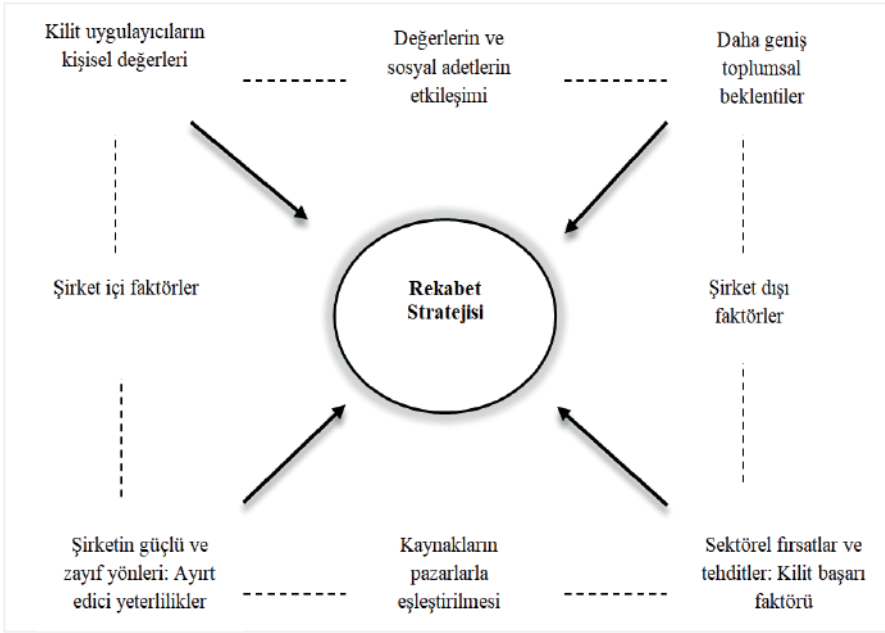
1980'li yıllarda rekabet stratejilerine ilişkin önemli görüşler, daha önce de ifade edildiği üzere, Porter tarafından ortaya koyulmasına karşın 1989'da Gary Hamel ve Coimbatore Krishnarao Prahalad tarafından ortaya atılan "Stratejik Niyet" adlı çalışma, strateji konusuna oldukça önemli bir katkı sağlamıştır. Hamel ve Prahalad (1989), stratejik yönetim konusunda stratejik niyetin amaçlar ile doğru olması gerektiğini savunmakta ve stratejik niyetin yön duygusu, keşif duygusu ve kader duygusu olmak üzere üç özelliği olduğunu ifade etmektedir. Hamel ve Prahalad'ın (1989: 68) genel olarak stratejik düşünceye yönelik bu yaklaşımının arka planında, o dönemde Japon şirketlerinin savaş sonrasındaki yükselişi yer almaktadır.

Rekabet stratejisi, rekabet avantajı geliştirme ve paydaşlar için ortalamanın üzerinde getiri elde etme sürecidir. Burada rekabet avantajı, kaynakların, yeteneklerin ve temel yetkinliklerin stratejik yönetiminin yanı sıra firmanın dış çevredeki fırsatlara ve tehditlere karşı duyarlılığı ile elde edilmektedir. Ortalamanın üzerinde getiriler ise benzer risk profiline sahip alternatif yatırımlardan daha üstün olan kazançlardır. Kaynaklar, rekabet stratejisinin başlangıç noktasıdır ve bir ürün veya hizmet üretmek için gerekli olan maddi ve maddi olmayan girdilerdir. Maddi kaynaklar; hammaddeler, tesisler, makineler ve teçhizatır. Maddi olmayan kaynaklar ise finans, teknoloji, insan sermayesi, tedarikçi ağları, dağıtım ağları, patentler, ticari markalar, yerleşik müşteri tabanı, marka değeri ve firma itibarıdır. Bahsi geçen kaynaklar birleştirilebilmekte ve yetenekler halinde geliştirilebilmektedir. Bu da sırayla temel yetkinlikleri yaratmaktadır. Yetenekler, firmanın kaynakları rekabetçi ürünlere ve süreçlere dönüştürme kapasitesidir. Yetenekler, firmanın içsel süreçlerine zımnî bir şekilde gömülü hale gelmektedir. Yetenekler, rekabet avantajları yaratan benzersiz temel yeterliliklerin daha olası bir kaynağıdır⁷³. Bir firmanın temel yetkinlikler haline gelebilmeleri için yeteneklerini nasıl beslediği ve desteklediği, rakipler için daha az görünür hale gelmekte

73 Rekabet avantajının, bir firmanın temel yetkinliklerinden yararlanarak geliştirdiği rekabet stratejisinin nihai çıktısı olarak varsayılabilmektedir. Temel yeterlilikler (ayırt edici yetenekler) ilk olarak Prahalad ve Hamel (1990) tarafından ele alınan bir kavram olup, bu kavramda, yöneticilerin firmalarını tüm rakiplerinden ayıran ve onlara rekabet avantajı sağlayan özel bir dizi beceri geliştirme yeteneğini açıklamaktadır.

ve firmanın yeteneklerini anlama ve taklit etme çabalarını daha zor hale getirmektedir (McGee ve Bonnici, 2014: 2). Dolayısıyla rekabet stratejisi, iç yeterlilikleri geliştirmek ve dış çevredeki değişiklikleri önlemek için sürekli ayarlamalar ve yeniden düzenlemeye tabii olmaktadır. Bu nedenle, firmalar için etkili rekabet stratejilerinin başlangıç noktası, farklı ve çoğu zaman çatışan güçlerin dinamiklerini ve etkileşimlerini doğru bir şekilde analiz etmekten geçmektedir. Stratejik planlamanın bu şekilde yapılması, firmaların rekabet avantajını sürdürebilmeleri için kritik bir öneme sahiptir. Bahsi geçen ifadelerle ilişkin olarak firma düzeyinde rekabet stratejilere yönelik hususlar aşağıda Şekil 3.4.'teki gibi özetlenmektedir.

Şekil 3.4. Firma Düzeyinde Rekabet Stratejilerine Genel Bir Bakış

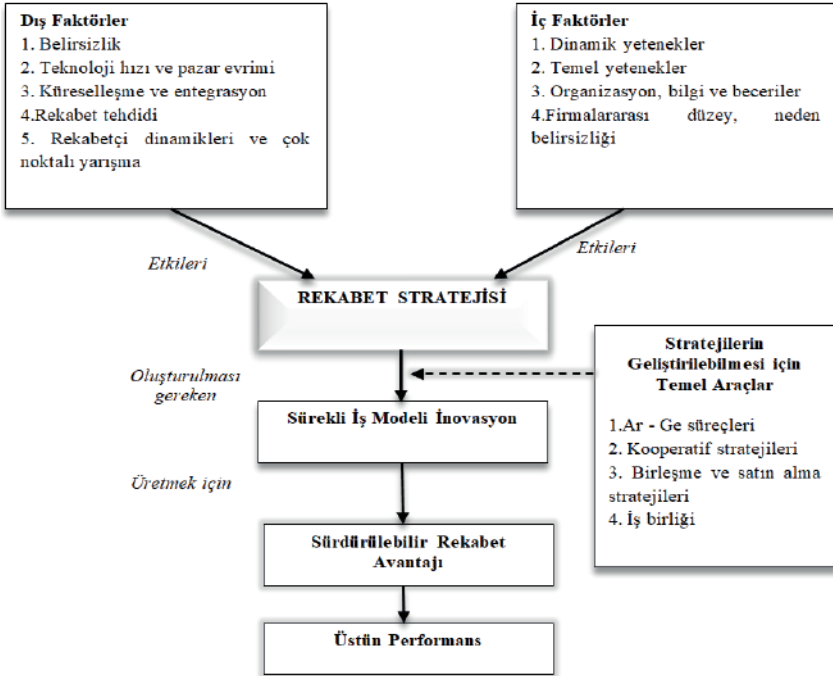
Kaynak: McGee ve Bonnici, 2014: 2

Rekabet stratejilerine ilişkin genel bir yaklaşıma göre firmaların başarılı olma yetenekleri arasında büyük farklılıklar olabilmekte ve çoğu rakip arasında temel eşitsizlikler bulunabilmektedir. Bu, firmaların aynı olmasa da esasen benzer olduğunu ve performanslarının zamanla yakınsayacağını savunan tam rekabete ilişkin geleneksel ekonomi ders kitabı görüşüyle çelişmektedir. Son olarak daha az verimli firmalar piyasadan çıkmak zorunda kalmakta ve daha verimli firmalar taklide tabi tutulabilmektedir. Dolayısıyla burada, rekabet stratejilerin önemi ortaya çıkmaktadır.

3.2.3. Rekabet Stratejilerine Giden Yenilikçi Yollar

Rekabet stratejisini formüle ederken, kaynakların sınırlı ve fırsatların sonsuz olduğu durumu göz önünde bulundurmak mecburidir. Herhangi bir stratejinin testi, pazar payına veya kâr marjlarına ne katkıda bulunduğu değil, uzun vadeli yatırım getirisine ne kadar katkıda bulunduğu ile ilgilidir. Stratejik pozisyonlar, yalnızca tek bir planlama döngüsü ve/veya ürün döngüsü değil, on yıl veya daha fazla bir zaman ufkuna sahip olmalıdır. Bu açıklamalara ilaveten, sürdürülebilir avantaj varsayımı istikrar yönünde ölümcül olabilecek bir önyargı yaratabilmektedir. Çünkü dinamik rekabet ortamında değişim değil, istikrar daha tehlikelidir. Öyle ki, bir bakış açısıyla, uzun süren bir görece istikrarlı başarı performansı, yeni fırsatlar arama hırsını köreltmektedir. Dolayısıyla rekabet stratejileri, “Kesintisiz Yeniden Şekillenme”⁷⁴ üzerine kurulması gerekmektedir (McGrath, 2013: 30). Bu genel çerçevelerden yola çıkılarak, günümüzde firma düzeyinde yeni bir stratejik bakış aşağıda Şekil 3.5.’teki gibi özetlenmektedir.

Şekil 3.5. Yeni Rekabet Stratejisi Modeli

Kaynak: Pisano ve Hitt, 2012: 10

74 McGrath'a (2013: 40) göre, sürdürülebilir avantaj üzerine temellenen stratejiler hatalıdır. Bunun yerine rekabet stratejileri geçici avantajlar üzerine kurulmalı ve avantajdan avantaja geçmenin bir istisnai değil, normal bir süreç olduğu göz önünde bulundurulmalıdır.

Yukarıda rekabet stratejisine ilişkin yeni bir bakış ve üstün performansa erişmenin yolları özetlenmektedir. Burada karar vericilerin son derece rekabetçi modern bir organizasyon yaratırken dikkate alması gereken strateji oluşturma sürecini etkileyen faktörler açıklanmaktadır. Rekabet stratejisine böyle bir yaklaşım, firmanın rekabet avantajının sürdürülebilirliğini sağlamasına ve böylece paydaşlarının yararına üstün bir performans elde etmesine yardımcı olmaktadır. (D’Aveni ve Gunther, 1994). Çünkü rekabet ortamına göre firmalar iç ve dış pazarlardaki rekabet ortamında başarılı olmak istiyorlarsa, üstün performans yaratmak ve sürdürmek anlamına gelen rekabet gücüne sahip olmaları gerekmektedir. Burada rekabet gücü hem firmaların davranışlarına hem de rekabet ettikleri dış iş ortamına, altyapının durumuna, yasal çerçeveye ve finansal sistemin etkinliğine bağlıdır (Mehralian ve Shabaninejad, 2014: 351). Bu bağımlılık, rekabet gücü için etkin stratejilerin gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır.

Etkin stratejilerin oluşturulması sürecinde, alternatif stratejiler arasında en uygun olanının belirlenmesi ve uygulanması firmaların rekabet gücü için oldukça önem arz etmektedir. Rekabet stratejilerin belirlenmesinde en yaygın olarak kullanılan yöntemlerden biri, portföy analizidir. Portföy analizleri, portföy matrisleri ile firmaların pazarda nasıl bir strateji uygulaması gerektiğine ilişkin belirli analizler ile yapılmaktadır. Bu analizler, ekonomik arenadaki rekabet koşullarının değerlendirilmesi hususunda önemli bir yere sahiptir (Çetinkaya, 2006: 57). Diğer bir ifadeyle portföy analizi, firmaların pazardaki konumuna, rekabet avantajına, pazar payına ve pazarın çekiciliğine göre nelerin yapabilir olduğunu ortaya çıkarmaya yarayan bir analiz yöntemidir (İslamoğlu, 2000: 147). Bu süreçte en bilinen portföy analiz tekniği, 1960’larda Boston Danışma Grubu (BCG) tarafından geliştirilen “Büyüme Payı Matrisi”dir ve bu yöntem hala yaygın olarak kullanılmaktadır. Bir diğer önemli portföy analizi aracı ise 1971’de McKinsey & Co ve General Electric (GE) tarafından geliştirilen “McKinsey Matrisi” veya “Endüstri Çekicilik-İş Gücü Matrisi”dir. Bu matris, firmanın dış ve iç faktörlerini değerlendirerek stratejilerini uzun vadeli sürdürülebilir rekabet avantajı sağlamak için formüle etmesine yardımcı olmaktadır (Cohen, 1991: 27).

Seçilen küresel strateji, firmanın gerçek iç yeteneklerine uygun olmalı ve stratejiler, uzun vadeli sürdürülebilir rekabet avantajı sağlamaya yönelik formüle edilmelidir (Mokaya vd., 2012: 260). Dolayısıyla rekabet stratejisi, bir firmanın rakiplerine karşı algıladığı vizyonun bir yansımasıdır ve bu da stratejinin uygulanmasında Porter’in beş kuvvet analizi ve büyüme payı matrisi gibi kökleşmiş yönetsel araçlara yenilerinin eklenmesi gerektiği anlamına gelmektedir. Diğer bir ifadeyle, rekabet gücü ancak etkin bir strateji yoluyla sağlanabilmektedir. Günümüzde rekabet avantajı kaynağı olarak yaratıcı

ve yenilikçi teknikler oldukça önemlidir. Bu husus, özellikle son yüzyılda hızla gelişen teknolojiler ve uluslararası ekonomik entegrasyonun artmasına bağlı olarak yoğunlaşan rekabet ortamı ile ilişkilidir. Hatta öyle ki genellikle piyasada yenilikçi ürünler elde etmek, bir şirketi rekabetçi hale getirmenin anlamlı yolu olarak görülmektedir (Yuleva, 2019: 72). Bu durum, özellikle dinamik, karmaşık ve rekabet yoğun turizm sektörü gibi sektörler için hayati bir öneme sahip olduğu öngörülmektedir.

3.3. Turizm Rekabetçiliği: Güç Dinamikleri ve Stratejik Görüşler

Turizm sektörü, yerel ve uluslararası pazarlarda çok sayıda rakip tarafından yapılan faaliyetler nedeniyle rekabetçi bir yapıya sahiptir. Bu rekabetçi yapı, sektörün zengin ve dinamik içeriğine ve aynı zamanda, kaotik yapısına binaen, küresel bakış açısıyla birçok faktöre dayanmaktadır. Turizm sektörünün söz konusu bu rekabetçi yapısının anlaşılması, konunun sınırları dâhilinde, birtakım açıklamaların ifadesi ile mümkündür ve bu açıklamalar alt başlıklar halinde sunulmaktadır.

3.3.1. Turizm Sektörü, Biçimleri ve Sektörel Bağımlılıklar

Ülkeler, toplumlar ve bireyler için kuvvetli öneme sahip olan turizm, genel olarak UNWTO'nun kabul ettiği şekliyle, "insanların sürekli olarak çalıştığı ve konutlarının bulunduğu alanlar dışına yaptıkları seyahat ve konaklamalarından meydana gelen olayların bütünü" olarak tabir edilmektedir (UNWTO, 1994). Ayrıca bu ifade, Uluslararası Bilimsel Turizm Uzmanları Cemiyeti (AIEST) tarafından da kabul gören bir tanım niteliğindedir. Günümüzde UNWTO, standartlaştırılmış turizm tanımlarının geliştirilmesinden sorumlu öncü kurumdur.

Turizm; sosyal, politik, ekonomik, hukuk, teknolojik, ekolojik çevre gibi ilişkilere dayanan küresel sistemdir (Middleton, 1994: 4) ve ağırlıklı olarak ekonomik çerçevede, karşılıklı etkileşim ve yeni yerler keşfetme gibi nedenlerle gerçekleşmektedir (Ünal, 1990; Bahar ve Kozak, 2012: 4). Turizmin sahip olduğu bir içerikler bütünü teknik olarak incelenirken temel olarak; 19. yüzyıldaki ulaştırma teknolojisindeki gelişmeler (Elliott, 2002: 22; Sharpley, 2006: 22-23), II. Dünya Savaşı'nın ardından dünyada yaşanan sosyo-ekonomik değişimler⁷⁵ (Cho, 2003) ve bu değişimlerle birlikte artan refah ve boş zaman⁷⁶ (Sharpley, 2006: 22-23) süreçleri karşımıza

75 Towner'e (1995: 339-340) göre turizmin bir zamanlar büyük ölçüde ayrıcalıklı azınlığın (Aristokrasi) koruduğu bir faaliyetten insanların büyük çoğunluğunun yararına olan bir faaliyete dönüşmüş olması, bu değişim ve dönüşüm içerisinde ayrıca bir öneme sahiptir.

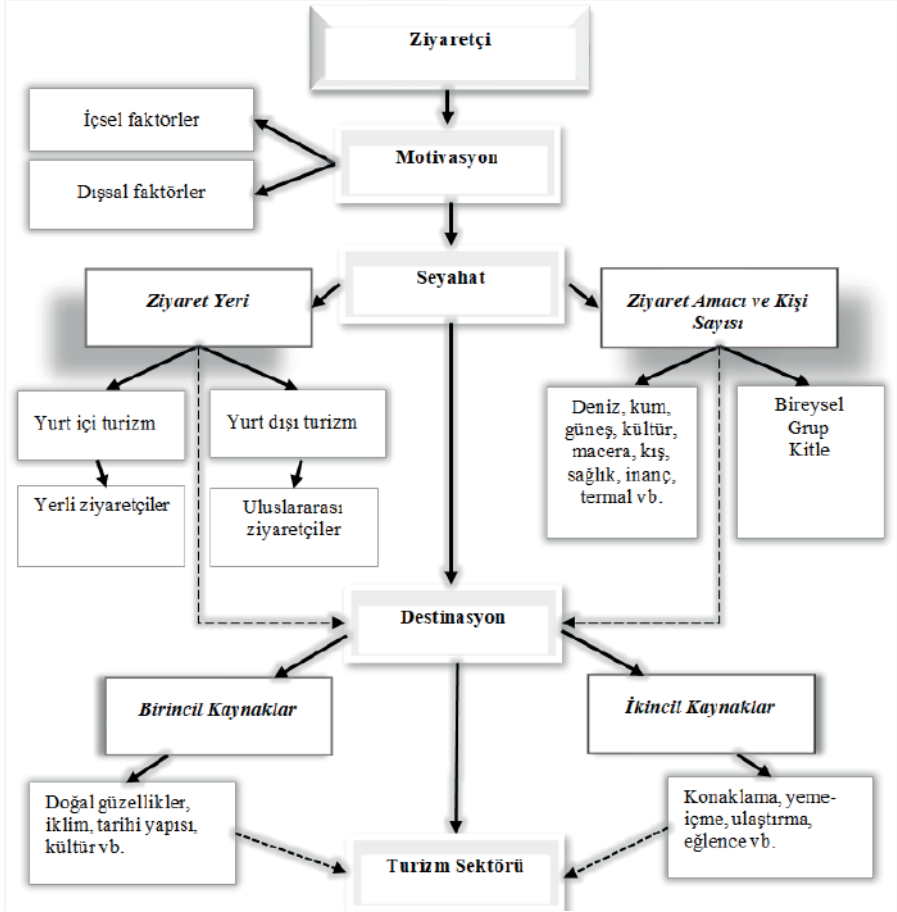
76 Serbest zaman olarak da adlandırılan bu ifade, "bireye gerekli çalışmalarını ve diğer faaliyetlerini, görevleri tamamladıktan sonra kendi takdirine bağlı olarak harcanan vakit" olarak tabir edil-

çıkılmaktadır. Bu süreçler, toplu olarak sayısız işletme ve organizasyonun ortaya çıkmasını sağlayan ve küresel anlamda, turizmi ekonomik bir araç haline getiren resmi doktrinlerin bir biçimini temsil etmektedir. Bu, turizmin, zamanın uygulamalarına ve ihtiyaçlarına göre birçok çeşitliliğe ve yeniliğe tabii olduğunun bir ifadesidir. Söz konusu yenilik ve çeşitlilik kazanımları içerisinde turizme ilişkin açıklanması zaruri olan kilit faktörler bulunmaktadır. Bu faktörleri aşağıdaki gibi özetlemek mümkündür:

- ❖ **İnsan faktörü:** Turist ya da ziyaretçi olarak adlandırılan bu ifade, “ikamet ettiği yere gidip gelmek haricinde aynı gecede kalması veya geri dönmesi dışında iş, eğlence veya başka bir amaç için en az 50 mil mesafeden evinden uzaklaşan kişiler” olarak tanımlanmaktadır (Hunt ve Layne, 1991: 8).
- ❖ **Bölge/Konum faktörü:** Turizm destinasyonu olarak adlandırılan bu ifade, “turistlerin tüketim faaliyetlerini gerçekleştirebilmesi için sunulan hizmetler ve turizm ürününün bulunduğu coğrafi bölge veya alanlar” olarak tanımlanmaktadır (Buhalis, 2000: 97; Hassan, 2000: 245).
- ❖ **Ürün Faktörü:** Turizm ürünü olarak adlandırılan bu ifade, “ziyaretçilerin seyahatlerinin başlangıcından bitimine kadar olan süre içerisinde istek ve arzularını karşılamak amacıyla turizm arzını oluşturan sektörler vasıtası ile sunulan nesnel ve öznel değerlerin tümü” olarak tanımlanmaktadır (İçöz ve Kozak, 2002: 2).
- ❖ **Sektör Faktörü:** Turizm talep bakış açısıyla oluşturulan ilgili tüm şirketlerin bir tezahürüdür. Turizm arz edenler ile turizm talep edenlerin karşılaştığı yer olarak da tabir edilmektedir (Erdoğan, 1995: 319).

Yukarıda turizme ilişkin sunulan dört kilit faktör, genel bir özetle; insan faktörü ile başlayan faaliyetin ilk andan itibaren bir destinasyon seçimi ve bu seçilen destinasyonlardaki hizmetlerin sunumu için turizm ürünü oluşturulması ve akabinde gelişen sektörel ağların bir kompozisyonu olarak turizmin gerçekleştirilmesidir. Bu tabir, tipik olarak tüm modern toplumlarda sık görülen gelişmelerin bir içeriği olup bu içeriğin kapsamı, sektörel açıdan turizmin çok yönlü ve karşılıklı bağımlı bir sektör olduğunun bir işaretidir. Bu açıklamalardan yola çıkarak, turizm sektörünün genel görünümünü ve içeriğini aşağıda Şekil 3.6.’daki gibi özetlemek mümkündür.

Şekil 3.6. Turizm Sektörüne İlişkin Genel Çerçevenin Sunumu

Kaynak: Laws, 1995; Sharpley, 2006: 38-39; Middleton, 2009: 24-25; Babar ve Kozak, 2012: 36; Çeken, 2012: 18-22'den referans alınarak düzenlenmiştir.

Yukarıda Şekil 3.6.'da turizme ilişkin tabir edilen açıklamaların genel bir izahı ortaya koyulmakta ve burada ifade edilen seyahat, kişilerin herhangi bir amaçla ve herhangi bir süre için farklı coğrafi konumlar arasında hareket ederken yaptıkları faaliyetlerin bütününe kapsamaktadır. Şekilde gösterilen seyahat yeri turizm çeşitlerini belirlemekte ve bu, yerli ve uluslararası ziyaretçi olarak ayrılmaktadır. Ancak burada mevcut olan uluslararası ziyaretçiler pasif (giden) ve aktif (gelen) olarak iki kategoride ele alınmaktadır. Bununla birlikte, şekilde yer alan ziyaretçilerin motivasyonları, sosyo-ekonomik ve eğitim durumları, inançları, aile yapıları, kültürleri, merakları, sosyal statüleri gibi iç faktörler ve destinasyonun çekiciliği, uzaklığı, fiyatları, teşvikleri,

grup etkileri gibi dış faktörler tarafından belirlenmektedir. Turizm sektörü, ziyaretçi alanlar/bölgeleri üzerinde kurulmakta ya da gelişim göstermekte ve ziyaretçi faaliyetleri için eylem sistemlerinden oluşmaktadır. Bu ifadeler, turizmin talep tarafından belirlenen bir fenomen olduğunu ve bu fenomenin oluşmasının belirli eylemlerle mümkün hale geldiğini göstermektedir.

Turizm sektörü; boş zaman, rekreasyon ve deneyim ve faaliyetlere odaklanan bir tür organizasyon birliğini temsil etmekte (Swarbrooke vd., 2003: 22) ve ziyaretçilerin ihtiyaçlarını karşılamak üzere birçok farklı hizmete dayanmaktadır. Sektör, genel olarak, turistik noktalar, turistik bölgeler ve turistik şehirler olarak sınıflandırılmakta ve ulaşım, konaklama, yan hizmetler ve satış-pazarlama-dağıtım olmak üzere dört ana sektörden oluşmaktadır (Camilleri, 2018: 6). Sektörün her bir biçimi, ziyaretçilerin hayatlarında belirli sıklıkta gerçekleşen prestijli olaylar olmakta ve değeri, genelde geçirilen süre ve faaliyet süresince yapılan harcama gibi nicel ifadelerle belirlenmektedir (Towner, 1995: 339-340). Bu çerçevede turizm sektörüne ilişkin temel özellikleri aşağıdaki gibidir (Walker, 2011; Lovelock ve Wirtz, 2011):

- i. **Dinamik ve Hızlı Değişen Bir Sektör:** Turizm sektörü hızlı ve dinamik bir yapıya sahiptir ve bu nedenle sürekli olarak değişen ve gelişen turistik taleplerine göre uyum sağlamak durumundadır.
- ii. **Çok Yönlü ve Karmaşık Bir Yapı:** Turizm sektörü çok fazla sayıda, birbirine bağımlı faaliyetler içermekte ve bu nedenle çok yönlü ve karmaşık bir yapıya sahip olduğu ifade edilmektedir.
- iii. **Geniş Kapsamlı ve Çok Yönlü Bir Sektör:** Turizm sektörü turizm ürünü sunumundan turistik hizmetlere kadar geniş bir kapsamı olan çok yönlü bir sektördür ve çeşitli sektörlerle kuvvetli bir etkileşim içerisindedir.
- iv. **Yerel ve Uluslararası Pazarlarda Rekabetçi Bir Yapı:** Turizm sektörü yerel ve uluslararası pazarlarda çok sayıda rakip tarafından yapılan faaliyetler nedeniyle rekabetçi bir yapıya sahiptir.
- v. **Sosyo-Ekonomik Etki:** Turizm sektörü ülkelerin sosyo-ekonomik yapısını etkileyen önemli bir sektördür ve yerel ekonomiler üzerinde büyük bir etkisi bulunmaktadır.

Turizm sektörü; ulaşım sektörü, turistik konaklama sektörü, yiyecek ve içecek sektörü, eğlence ve aktivite sektörü ve turist rehberliği sektörü gibi çok çeşitli sektörlerle bağımlıdır ve bu sektörler arasındaki bağımlılık, turizmin genel performansını (Camilleri, 2018: 6) ya da rekabetçiliğini etkileyebilmektedir. Aynı zamanda birçok sektör, düzey ve çıkarlarla etkileşim

halinde olduğundan turizm belirli bir şekilde karmaşık bir ekonomik faaliyettir. Turizm sektörünün, genel olarak diğer sektörlerle kıyasla temel karşılaştırmalı üstünlüğü, ziyaretçi harcamalarının ekonomi genelinde reel üretim, istihdam, döviz kazancı yaratma⁷⁷ (Craigwell, 2007: 14-15) açısından geçiş veya katalitik bir etkiye sahip olmasıdır. Turizmde hizmet sunumunun her aşaması, diğer sektörlerle işler yaratabilmekte ve bu sektörler için bir talep oluşturabilmektedir. Dolayısıyla turizm sektörünün ülkelerde, ekonomik olanlar da dâhil olmak üzere, etkiler yarattığına inanılmakta (Tribe, 1999) ve bu etkiler çoğunlukla ekonomik, çevresel ve sosyo-kültürel olarak üç nitelik çerçevesinde vurgulanmaktadır (Cooper vd., 1993).

Turizm sektörü, gelişimine bağlı olarak ilk anda turizm destinasyonları üzerinde etkiler yaratmakta ve bu etkiler, akabinde yayılım göstererek bölgelere dağılmaktadır. Turizm sektörünün ülkelerin ekonomik, sosyal, kültürel gibi tüm sistemleri üzerinde önemli etkiler yarattığına dair önemli kanıtlar bulunmaktadır. Elkan'a (1975) göre turizm sektörü, diğer sektörlerde hiç olamayacağı kadar, istihdam yaratabilmekte ve asıl öneminin anlaşılması, istihdam üzerine olan etkilerinden kaynaklanmaktadır. Archer'e (1995) göre turizm sektörü, önemli bir döviz geliri kaynağı ve istihdam yaratıcı olarak ekonominin temel yapı taşlarından birini temsil etmektedir. Gee vd.'ye (1989) göre turizm sektörü; özel şahıslar, yerel konseyler, şirketler, gönüllü kuruluşlar ve ulusal devletler için döviz geliri ve zenginlik üretmekte ve ülke ekonomilerinin ödemeler dengesi hesabında doğrudan etkiler yaratmaktadır. Sinclair ve Tsegaye (1990) göre turizm, uluslar için yüksek büyüme oranı ve döviz girişi kaynağı olabilmektedir. Yüksel vd. (1999) turizm sektörünü, daha iyi bir yaşam standardı, rekreasyon tesisleri ve iyileştirilmiş sosyal hizmet sağlayıcısı olarak tanımlamaktadır. Robu ve Ballan'a (2009) göre büyüyen turizm sektörü ulusal gelir ve istihdamı artırmaya katkıda bulunmakta ve ödemeler dengesinde etkin bir şekilde iyileştirmeler sağlamaktadır. Tooman'a (1997) göre turizm sektörü, az gelişmişliğe bir çare olabilmektedir. Sharpley'e (2006) göre turizm sektörü, başka hiçbir ekonomik seçeneğin mümkün görünmediği coğrafi bölgelerin ve dünya sahnesinde terkedilmiş veya unutulmuş olan bölgelerin gün yüzüne çıkmasını ve bu bölgelerin ekonomik, sosyal ve kültürel olarak olgunlaşmalarını sağlayabilmektedir. Bunghez'e (2016) göre turizm sektörünün etkileri ülkeden ülkeye göre değişebilmesine karşın ekonominin ve toplumun gelişmesinde ve modernleşmesinde aktif bir role sahiptir. Kozak ve Buhalis'e (2019) göre turizm sektörü, sınır ötesi iş birliğinde, özellikle siyasi ilişkilerde uzun süredir devam eden anlaşmazlıklar yaşayan

77 Turizm sektörü emek yoğun olması sebebiyle istihdam üzerinde anlamlı etkileri bulunmaktadır (Elkan, 1975: 123; Eugenio-Martín vd., 2004).

ülkeler arasında, olumlu gelişmeler kaydedilmesini sağlayabilmektedir. D'Amore'ye (1988) göre turizm, uluslararası entegrasyonu geliştirebilmekte ve barış süreçlerini teşvik edebilmektedir. Bu etkilerden başka olarak Cooper vd. (1993), turizm sektörünün mevsimsel olarak talep üzerinde yarattığı dengesizlikler nedeniyle fiyat istikrarını bozduğunu ve bu durumun da yerel halkı olumsuz etkilediğini belirtmektedir. Hosany vd.'ye (2011) göre turizm sektörü, toprak maliyetlerini arttırmakta ve yerel sakinlerin kültürel mirasının kaybına sebebiyet verebilmektedir⁷⁸. Bununla birlikte, turizm sektörünün turizm destinasyonlarındaki çevre kirliliğini ve CO₂ emisyonlarını arttırdığına ilişkin endişelerde bulunmaktadır (Gossling, 2002; Scott vd., 2012). Sharma vd.'ye (2008) göre turizm sektörü, çevresel endişelerin yanında suç oranlarının artmasına ve trafik sıkışıklıklarının yaşanmasına sebep olabilmektedir. Ross'a (1992) göre turizm sektörü, barınma sorunları ortaya çıkarmakta ve destinasyondaki yerel halkın sosyal yapıları üzerinde olumsuz etkiler yaratmaktadır. Dolayısıyla turizm sektörü, tüm yönleri ile turizm destinasyonlarından başlayarak küresel bir yayılımla gerek olumlu gerekse olumsuz etkiler yaratabilmekte⁷⁹ ve bu etkiler, sektörün günümüz dünya ekonomisinde önemini ve buna istinaden rekabetçi yapısını ortaya çıkarmaktadır.

21. yüzyılın dünya ekonomisinde turizm sektörü, açıkça mekâna dayalı bir faaliyetken pek çok gelişmiş ekonomide uygulama ve mekâna dayalı inovasyon stratejilerinin geliştirilmesi için yüksek potansiyele sahip, giderek artan bir şekilde bilgiye dayalı bir faaliyet haline gelmektedir (Romão ve Nijkamp, 2017). Bu husus, özellikle 20. yüzyıldan itibaren sektöre ilişkin gelişmelere atfedilmektedir⁸⁰. Bahsi geçen duruma indeksli olarak COVID-19 krizinin sektöre olan etkileri öncesinde Dünya Seyahat ve Turizm Konseyi (WTTC) (2022) raporuna göre turizm sektörü, küresel GSYİH'nin %10,4'üne veya 8,8 trilyon ABD dolarının üzerinde bir değere katkıda bulunmuş ve dünya çapında doğrudan 10 istihdamdan 1'ini yaratmıştır. Ara sıra meydana gelen şoklara rağmen küresel olarak uluslararası turist girişleri etkileyici bir büyüme göstermiş ve 2019'da 1,5 milyara ulaşmıştır. 2019 yılında uluslararası ziyaretçi harcaması 1,8 trilyon ABD doları olarak gerçekleşmiş ve bu rakam, küresel toplam ihracatın %6,8'ine tekâmül etmiştir. Turizm sektörü, 2019 yılında %3,9 oranında büyüme ile 2009'dan bu yana art arda onuncu kez

78 Elkan'a (1975: 124) göre turizmin olumsuz kültürel ve sosyal etkileri, çok zenginleri çok fakir olan ülkelere getirmenin yarattığı nahoş durumlardan kaynaklanmaktadır.

79 Turizmin yarattığı bu etkiler, turizm gelişiminin planlanması ve sorumlu bir şekilde yönetilmesi gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır. Bu gerekliliğe uymadan turizmin gelişmesi, genellikle çevresel ve sosyal sorunlardan, çatışma çözüme maliyetlerinin artmasından ve destinasyon olarak rekabet gücünün azalmasından mustarıptir (Dowling, 1993).

80 Ayr. bkz. Eadington ve Redman, 1991: 41-42

sürekli büyüme kaydetmiştir. Ancak COVID-19 krizinin yaratmış olduğu olumsuz etkiler sebebiyle turizm sektörünün küresel GSYİH'ye katkısı 2020 yılında %50,4 oranında azalmış ve ortalama %19 oranında istihdam kaybı yaşanmıştır. Lakin COVID-19 krizinin olumsuz etkilerine rağmen 2021 yılında hızla toparlanan sektör, 2022 yılına büyük ve olumlu öngörülerle başlamış ve bu husus, sektörün dayanıklı ve hızlı toparlanma kabiliyetinin hızı ile ilişkilendirilmiştir. WTTC raporunda, sektörün dönüşümü COVID-19 ile var olmanın gerekliliği ile bütün kılınmış ve küresel olarak 2022 yılı ve sonrası yıllara ilişkin olumlu beklentilerin ülkelerin bu fırsattan istifade etmeleri açısından artan bir rekabet ortamı ile sonuçlanacağını vurgulanmıştır.

3.3.2. Turizmdeki Rekabetçi Manzara: Dinamikler ve Sonuçlar

Turizm sektörü, modern zamanın en önemli sektörlerinden biri olarak tüm dünyada hızla büyüyen ve önemli bir ekonomik aktör haline gelen bir sektördür. Turizm sektöründeki bu gelişmeler ile birlikte turizmin ulusal ekonomiler için kazandıgı önem, turistik destinasyonlar arasındaki rekabetin yoğunlaşmasıyla kanıtlanmaktadır. Turizm sektöründeki rekabetin artması, turistler için daha fazla seçenek sunarken aynı zamanda ülkeler için de turizm gelirlerini artırma fırsatı yaratmaktadır. Bu sektörde rekabetin oluşması, turizm sektöründeki firmaların ürün ve hizmetlerini farklılaştırması, fiyatlarını optimize etmesi, pazarlama stratejilerini geliştirmesi ve müşteri memnuniyetini artırması gibi faktörlere bağlı olmaktadır. Turizm sektöründe rekabet, üretkenliği ve tahsis verimliliğini artırmak ve dolayısıyla daha geniş bir sosyo-ekonomik refah yaratmak adına önem arz eden bir konudur⁸¹.

Turizm sektöründe rekabet, karmaşık ilişkiler bütününe temsil etmesinden dolayı⁸² özel tasarımlarla oluşturulan birçok perspektife ayrılmıştır (Luštickı ve Bednářová, 2018: 50-51). Bu perspektifler içerisinde ve günümüze kadar olan süreçte en yaygın kullanım, turizm destinasyon rekabetçiliği yaklaşımları olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu, turizmde sektöründe rekabetin, destinasyonlar üzerine kurgulandığına ilişkin önemli bir ifadedir⁸³. Turizm sektöründe destinasyon üzerine kurgulanan bu yaklaşımlar, ziyaretçilerin tercih yapmasına dayalı bir piyasa ekonomisi nedeniyle doğal olarak oluşan bir rekabet ortamında, daha geniş ekonomik rekabet olgusunun ve aslında sosyal, teknolojik, kültürel, politik ve çevresel faktörlere de odaklanan alanlarda daha da geniş insan rekabeti olgusunun bir

81 Ayr. bkz. Papatheodorou, 2003

82 Ayr. bkz. Crouch, 2010: 14

83 Turizm sektöründe rekabet kavramının ilk ve açıklayıcı yorumu, turizm destinasyonlarına uygulanmasına dayanmaktadır (Mazanec vd., 2007: 87).

tezahürünü beraberinde getirmektedir⁸⁴. Bu tezahüre verilen önem, genel düzeyde Porter'in (1990) iyi bilinen çalışmasının yayımlanmasından bu yana önemli ölçüde genişleyerek araştırmacılar, politika yapıcılar ve uygulayıcılar için yerleşik bir konu haline gelmiştir⁸⁵.

Turizm araştırmaları kapsamındaki destinasyon rekabeti, sektörün sahip olduğu dinamik yapı ve zengin içeriği dolayısıyla henüz yaygın olarak kabul edilen bir sistem bütünlüğüne ulaşamamış olmasına rağmen⁸⁶ Ritchie ve Crouch'un (2003: 2), "turizm destinasyonunu gerçekten rekabetçi yapan, turizm harcamalarını artırma yeteneğidir, ziyaretçileri artan şekilde çekerken onlara tatmin edici, unutulmaz deneyimler sunmak ve bunu kârlı bir şekilde yaparak destinasyon sakinlerinin refahını artırmak ve destinasyonun doğal sermayesini gelecek nesiller için korumaktır" şeklindeki kapsamlı yorumu, konuya önemli ve anlamlı açıklama sağlamaktadır. Benzer şekilde, Enright ve Newton (2004: 778), "bir destinasyon, potansiyel turistleri çekebilir ve tatmin edebilirse rekabetçidir ve bu rekabet, turizm özel faktörlerinin yanı sıra turizm hizmet sağlayıcılarını etkileyen çok daha geniş bir faktör yelpazesi tarafından belirlenir" şeklinde yorumlamaktadırlar. Söz konusu ifadeler turizmde rekabete ilişkin geniş bir bakış açısı sunmasına karşın konu çerçevesinde erken tartışmalar⁸⁷, rekabeti fiyat üzerine entegre ederek daha çok ekonomik boyutu ile ele alındığını göstermektedir⁸⁸.

Turizm destinasyon rekabeti, genel hatları ile daha fazla pazara ulaşmak/pazar payını arttırmak, uluslararası turizm gelirlerinden daha fazla pay almak ve sektör karlılıklarını arttırmak için çabalanan ortak süreci temsil etmektedir⁸⁹. Rekabetçi çizgide, destinasyonun amaç ve hedefleri homojen olabilmesine karşın destinasyonların sahip olduğu farklı özellikler ve turizmin doğası sebebiyle sürekli değişen sektör dinamikleri rekabetin içeriğini heterojen kılmaktadır⁹⁰. Yani rekabet ortamı içerisinde destinasyonlar tarafından

84 Ayr. bkz. Lesmana vd., 2022: 3

85 Ayr. bkz. Enright ve Newton, 2005: 339; Dimoska vd., 2012: 280-281

86 Ayr. bkz. Mazanec vd., 2007; Khalifa, 2020: 117

87 Araştırmacıların destinasyon rekabeti kapsamında fiyatların turizm talebine olan etkilerini araştırma hevesi, söz konusu erken araştırmaların bir temsidir. Fiyat rekabetçiliği, elbette önemli bir faktördür ancak turistlerin bir destinasyona gitmelerinin tek sebebi değildir (Mazanec vd., 2007: 87).

88 Bu konu, Dwyer vd.'nin (2000: 9) vurguladığı çerçevede "turizm rekabetçiliği, fiyat farklılıklarını, döviz kuru hareketleri, turist endüstrisinin çeşitli bileşenlerinin verimlilik düzeyleri ve bir destinasyonun cazip olup olmamasına etki eden nitel faktörleri içeren genel bir kavramdır" şeklinde açıklanmaktadır.

89 Ayr. bkz. Medina-Muñoz vd., 2013: 299-300

90 Turistik destinasyon rekabetçiliği, farklı etmenlerin karmaşık bir şekilde bir araya gelmesinden kaynaklanan dinamik bir süreci içermektedir (Kozak, 1999: 14).

hedeflenen amaçlara ulaşmak, ancak destinasyon rekabet yeteneğinin sürekli olarak değerlendirilmesini ve güncellenmesini gerektirmektedir⁹¹. Bu çerçeveyi, Porter'in (1997), "önemli olan kendi kaderinizi kontrol altına almak için rekabetin doğasını şekillendirmeye çalışmak" ifadesi ile denkleştirmek mümkündür. Bu durum, hızla değişen koşullar ve şartlar içerisinde turizm destinasyonlarının rekabetçi olma çabasının bir parçasıdır.

Destinasyon rekabeti, bir turizm bölgesinin veya destinasyonunun diğer turistik yerlerle rekabet ederken hedeflenen rekabetçi başarıya ulaşma bağlamında oldukça önemlidir. Söz konusu hedeflenen başarıya ulaşmak ve rekabetçi olabilmek konusunda temel faktörler ise destinasyon rekabet gücüne⁹² dayanmaktadır. Bu ifade ile ilgili olarak konu çerçevesinde birçok referans bulunmaktadır. Destinasyonun rekabet gücü, D'Hauterres'e (2000: 23) göre, "destinasyonun pazar konumunu ve payını koruma ve/veya zaman içinde bunları geliştirme yeteneği" ve Dwyer ve Kim'e (2003) göre, "turistlerin önemli gördüğü turizm deneyiminin bu yönlerinde diğer destinasyonlardan daha iyi performans gösteren mal ve hizmetleri sunma yeteneği" olarak ifade edilmektedir. Dupeyras ve MacCallum'a (2013) göre bir destinasyonun turizm rekabet gücü, yerleşik ve yerleşik olmayanların çekiciliği optimize etme yeteneği, tüketicilere kaliteli, yenilikçi ve çekici (örneğin, iyi fiyat/performans sağlama) turizm hizmetleri sunma kapasitesi ve mevcut turizmi destekleyen kaynakların etkili ve sürdürülebilir bir şekilde kullanımını sağlayarak yerel ve küresel pazar yerlerinde pazar payı kazanmaktır. OECD'ye (2013: 14) göre destinasyon rekabet gücü, yerin çekiciliğini yerlilere ve yerliler dışındaki insanlara optimize etme yeteneği, kaliteli, yenilikçi ve uygun (örneğin iyi fiyatlar sunan) turizm hizmetlerini tüketicilere sunma kabiliyeti ve yerel ve küresel pazarlarda pazar payı kazanma yeteneği ile birlikte turizmi destekleyen mevcut kaynakların etkili ve sürdürülebilir bir şekilde kullanılmasını sağlamakla ilgilidir. Bu ifadeler bağlamında turizm sektöründe rekabet gücü, destinasyon çekiciliğini yerel, bölgesel ve ulusal rekabet avantajları ile optimize etme veya bu avantajları yaratma ve geliştirme yeteneğiyle ilgili olduğu belirtilebilmektedir. Burada, Ritchie ve Crouch'a (2003: 9) göre destinasyon, rekabet gücünü arttırma hedefini iddia ettiğinde başarıya ulaşabilmektedir. Bu nedenle turizm destinasyonlarının rekabet gücünü belirleyen faktörleri elde etmek, destinasyon rekabetçiliği çerçevesinde oldukça önem arz etmektedir.

91 Ayr. bkz. Dupeyras ve MacCallum, 2013: 6

92 Navickas ve Malakauskaite'ye (2009) göre destinasyon rekabet gücü; doğal çevre (coğrafi konum, iklim, manzara vb.), yapay çevre (turizm altyapısı, ulaşım, eğlence ve eğlence hizmetlerinin arzı, perakende satış mağazaları, otel ağı) ve pazarların küreselleşmesi gibi faktörleri kapsamaktadır

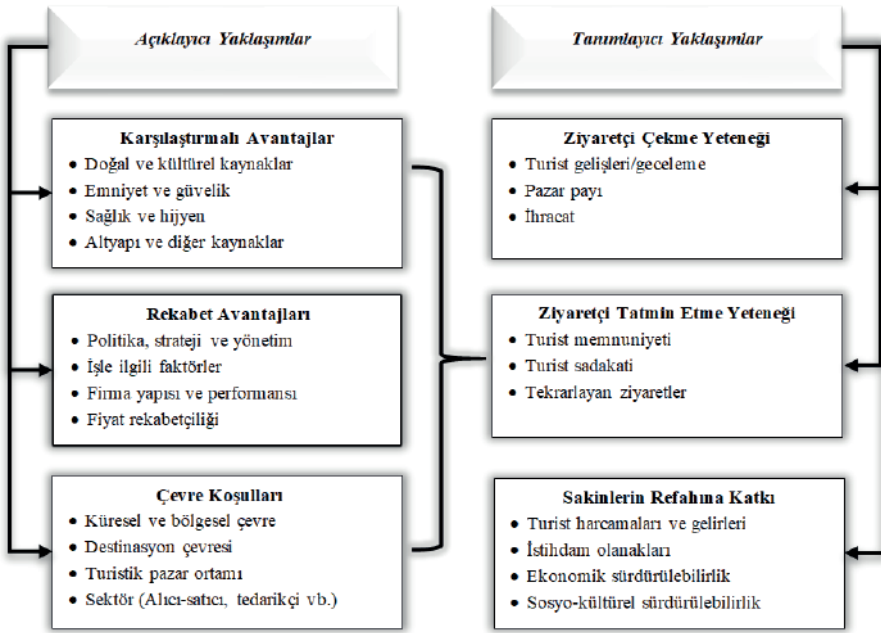
Destinasyon rekabet gücüne ilişkin çalışmalar, sektördeki rekabet ve rekabet gücü kavramlarının basit bir formül ve yöntemler ile açıklanabilecek düzeyde kavramlar olmaması sebebiyle (Bahar ve Kozak, 2012: 41), subjektif değerlerin bir yansımalarıyla sonuçlanmakta ve elde edilen sonuçlara göre çeşitli faktörler ile vurgulanmaktadır. Bununla ilgili Medina-Muñoz vd. (2013: 313), rekabetin göreceli bir kavram olduğuna dikkat çekerek bir destinasyonun rekabet gücünü değerlendirirken birkaç destinasyon arasında karşılaştırmalar yapmayı gerektirdiğini ve değerlendirilen bir destinasyonun rekabet gücünün, turist ürünü ve turist pazarı göz önünde bulundurularak değişebileceğini vurgulamaktadır. Bu çerçevede destinasyon rekabet gücüne ilişkin çalışmalardan birçok farklı sonucun elde edildiği görülmektedir. Burada, Ritchie'ye (1984) göre destinasyon rekabet gücü, pazarlamanın kuvvetli desteği ile destinasyonun benzersiz bir çekim oluşturmasını sağlayan çok çeşitli tesislere ve çekim merkezlerine dayanmaktadır. Buhalis'e (2000) göre turizm destinasyon rekabet gücü hem faaliyet gösterilen sektörde hem de diğer alternatif sektörlerdeki yatırım fırsatlarından elde edilebilecek kârın ortalamasının üzerinde olması ve bu karlılık durumunun uzun vadeli kılınabilmesidir. D'Hauteserreb'e (2000: 30-31) göre turizm sektöründe rekabet gücü pazar payı ile ilişkilidir ve risk alma, yenilikçilik ve yaratıcılığın artan rekabet gücü ile sonuçlandığını ifade etmektedir⁹³. Bununla birlikte, yazara göre sektördeki temel başarılar, çalışanların davranışları ile oldukça bağlantılıdır ve dolayısıyla yönetim-çalışan iş birliği esas alınması gerekmektedir. Vanhole'ye (2002) göre bir destinasyon rekabet gücü, destekleyici tedarikçilerin çeşitliliğine ve kalitesine de bağlıdır. Durbarry ve Sinclair'e (2003) göre destinasyon rekabet gücü, büyük ölçüde fiyatlara bağlıdır. Mangion vd.'ye (2005) göre turizmde rekabet gücü, fiyat ve kalite ile ilgilidir. Esen ve Uyar'a (2012) göre turizm alanında destinasyonların rekabet gücü, müşteri memnuniyetine ve hizmet kalitesi ile elde edilmektedir. Referans niteliğinde ifade edilen birtakım çalışmalarda (ve dahası olmak üzere) farklı sonuçlar ile çeşitli rekabet gücü faktörlerinin vurgulanmasına karşın bu çalışmaların bütünü, analiz ve örneklemin doğru ve etik olduğu sürece, turizmde rekabetçiliğinin açıklanmasına ve destinasyonların rekabet güçlerinin belirlenmesinde önemli katkılar sağladığını ifade etmek mümkündür.

Turizmde rekabet ve rekabet gücü kavramları, destinasyon çerçevesinde ve kendi özdeğer bütünlüğü ile kritik faktörleri önceliklendirme veya tartma, araştırma hassasiyeti gerekliliğine sahiptir. Bu konu ile ilgili Gooroochurn

93 D'Hauteserreb'in (2000) çalışması, destinasyon rekabet gücü konusunda oldukça dikkat çekici bir çalışmadır. Bu çalışmada destinasyonlar, hiç rekabet avantajına sahip olmasa bile şirketlerin rekabet gücü elde edebilmesi mümkündür.

ve Sugiyarto (2005: 26), “rekabet unsurlarını belirlemek, tanımındaki kavramsal sorun nedeniyle tartışmalıdır” ifadesini ortaya koymaktadır. Bu husus, Crouch ve Ritchie’ye (1999) göre kavramın karşılaştırmalı ve çok boyutlu karakterinden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla burada, söz konusu epistemolojik zorluklar turizm rekabetçiliği kaynakları olarak ortaya çıkan faktörlerle ilgilidir⁹⁴. Bu nedenle, bir destinasyonun rekabet gücünü belirlemek için oluşturulan birçok yaklaşım ve modeller bulunmaktadır. Bu derecede destinasyon rekabet gücünün belirlenmesi için bütünsel olarak önerilen modellerden biri, aşağıda Şekil 3.7.’de gösterilmektedir.

Şekil 3.7. Destinasyon Rekabet Gücü ile İlgili Önerilen Bütünsel Model

Kaynak: Medina-Muñoz vd., 2013: 315

Medina-Muñoz vd. tarafından önerilen bütünsel model, destinasyon rekabetçiliğini belirlemek için ölçerken kullanılan temel göstergeleri (ziyaretçi çekme yeteneği, memnuniyet sağlama ve yerli halkın refahına katkıda bulunma göstergeleri) ve bunu açıklayabilecek muhtemel faktörlerle (karşılaştırmalı ve rekabet avantajlarının göstergeleri ile çevresel koşulların göstergeleri) ilgili temel göstergeleri birleştirerek sunmaktadır. Bu ifadelere ek

94 Bu faktörler içerisinde, kavramın ifadesinde vokabüler (sözvarlığı) eksikliğini de vurgulamak mümkündür.

olarak, rekabet gücünün belirlenmesine yönelik faktörlerle ilgili göstergeleri yalnızca kullanarak ölçmek veya toplu rekabet gücü indeksleri oluşturmak için ülke rekabetin göstergelerini geliştirme yaklaşımı da bulunmaktadır⁹⁵. Bu yaklaşımlar içerisinde en yaygını ise WEF tarafından oluşturulan “Seyahat ve Turizm Rekabetçilik İndeksi” (TTCI) olarak bilinmektedir.

Turizm destinasyonlarındaki rekabet gücü araştırmaları, günümüz küresel turizm pazarında, tanımlama, sıralama, veri toplama, birleştirme ve indekslemeden kuram oluşturmaya geçecek kadar yeterince olgunlaştığı görülmektedir. Bu olgunlaşma, büyük ölçüde rekabet gücüne ilişkin araştırmaların sürekli olarak yenilenmesi ve güvenilir nedensel ilişkilere dönüştürülmesi ile ilişkilidir⁹⁶. Rekabet gücünün belirlenmesine ilişkin bu vurgu, kuramsal olarak gözlemlerin mümkün olan en küçük parametre setiyle yaklaşılmasının bir gerekliliğini ortaya koymaktadır. Burada, neden-sonuç içerisinde yakalanan rekabet gücü faktörleri kuramsal olarak oldukça yararlı olup veri seti ile donatıldığı süreçte en iyisini sunabilmektedir (Mazanec vd., 2007: 94). Bu sunum destinasyonlarda belirlenen rekabet gücü ile sektörde istenilen başarıya ulaşmanın bir gereğidir (Hanafiah vd., 2016: 251). Çünkü sektördeki rekabet edebilirliğin yönü, rekabet gücünü etkileyen güçlerin belirlenmesi ile mümkündür

Turizm sektörünün büyümesini ve varlığını sürdürebilmesi adına pazar rekabet gücünün temel belirleyicilerini anlaması ve bu anlayışı küresel bir bakış açısı ile gerçekleştirilmesi kritik öneme sahiptir (Şirâ ve Pukała, 2019: 18). Çünkü turizm sektörünün gelişme derecesi, turistik destinasyonların rekabet gücü ile güçlü bir şekilde ilişkilidir. Bu nedenle turizm rekabet gücü faktörlerinin tanımlanması, değerlendirilmesi ve rekabet gücünü etkileyen faktörlerin elde edilmesi, bir bakıma, turizm ekonomisine adanmış bir konuyu temsil etmektedir.

Turizm rekabet gücü, bir bölgeyi turistler için daha çekici kılan bir dizi faktörün sonucu olarak çok boyutlu bir yapıya sahiptir ve bir destinasyonun diğerleriyle karşılaştırılmasıyla elde edilmektedir (Dupeyras ve MacCallum, 2013: 6; Sánchez ve Lopez, 2015: 1236). Her destinasyonun kendine has özellikleri farklı olabileceği gibi, destinasyona özgü özellikler doğal veya eklektik yoluyla sağlanabilmekte ve bu durum, ziyaretçi ilgisıyla bütünlük kazanmaktadır. Burada, destinasyon veya işletme yöneticisi hem kalıtsal hem de yaratılan kaynakları, gelir ve refah elde etme tali hedefiyle ziyaretçi ve para çekmek (turizm harcaması) amacıyla hareket etmektedir. Söz konusu

95 Ayr. bkz. Bahar ve Kozak, 2012: 42

96 Bu açıklama çerçevesinde en görünür örnek, WTTC'nin rekabet analizleri setinde bazı indeksleri yeniden düzenlemesi ve bu çerçevede bir formel destinasyon rekabet yapısı oluşturmasıdır.

durum, turizmde rekabet gücü için temel etkenleri kapsamaktadır. Bununla ilgili bazı araştırmacılar, turizm destinasyonunun rekabet gücünün belirlenmesi ve etkilerinin anlaşılmasına yardımcı olmaktadır. Bu araştırmacılar içerisinde Kozak ve Rimmington (1998), turizmde rekabet gücünün iki yönüne değinmektedir. Bunlardan ilki, niceliksel olarak (somut veriler) destinasyon rekabetçiliği, turist gelişleri ve turist harcamaları ve ikincisi, niteliksel olarak (yumuşak veriler) rekabet gücü, çeşitli destinasyonların turist deneyimleridir. Burada nihai olarak nicel performansı yönlendirdiklerinden destinasyonun rekabet edebilirliğinin görece niteliksel yönlerinin dikkate alınması gerekmektedir. İlaveten Kozak ve Rimmington (1998), turizm rekabet gücü belirleyicilerini birincil ve ikincil faktör olarak iki gruba ayırmaktadır. Birincil faktörler; iklim, kültür ve geleneksel mimariden oluşmakta ve ikincil faktörler ise oteller, restoranlar, ulaşım ve eğlenceleri kapsamaktadır.

Rekabetçi güçlerin analizi yapılırken arz yönlü (Örneğin Pearce, 1997; D'Hauterreb, 2000) ve talep yönlü⁹⁷ (Örneğin Durbarry ve Sinclair, 2003; Song vd., 2000) olmak üzere farklı bakış açılarıyla karşılaştırmalar yapılmaktadır. Bunlara ilaveten hem arz hem de talep entegre edilerek yapılan karşılaştırmalarda bulunmaktadır (Kozak ve Rimmington, 1999). Söz konusu bu karşılaştırmalar, mikro veya makro düzeyde olabilmekte ve bu düzey aralığı, rekabetçi güçlerin belirlenmesini netleştirmektedir. Makro bir perspektiften bakıldığında rekabet gücü, ulusal ve ulusötesi bir meseledir ve nihai hedef, ulusun gerçek gelirini iyileştirmek ve tüm sosyal sistemin yukarı yönlü hareketini sağlamaktır⁹⁸. Öte yandan, mikro perspektiften ele alındığında rekabet gücü, şirket, sektör veya destinasyona ait bir olguyu içermekte ve daha spesifik konuları temsil etmektedir. Kuram, genel olarak şirket veya destinasyon üzerine kurgulanmasına karşın ulusal ve ulusötesi rekabet gücü ile sıkı bir şekilde ilişkili olduğunu varsaymak mümkündür. Burada, turizmde rekabetçi güçlerin belirlenmesi adına rekabetçiliği kolaylaştıran bir etken olarak mirasa dayalı yaratılan (Mira vd., 2016; Maráková vd., 2016: 106) ve hiçbir mirasa dayanmaksızın, daha pragmatik ancak daha riskli (D'Hauterreb, 2000) olarak yaratılan iki farklı rekabetçi turizm piyasası bulunmaktadır. Söz konusu bu iki farklı durumda rekabet gücü, faktörlerin bir kombinasyonunun gerekli olduğu ve "konumlandırma"nın⁹⁹ önemli olduğu ortak bir ifadeyi kapsamına rağmen

97 Turizmde rekabet gücü araştırmalarında talep yönlü bakış açısı, ziyaretçilerin destinasyon seçimi sırasında etkili olan unsurlara, örneğin bilgi, deneyim vb. unsurlara odaklanırken; arz yönlü bakış açısı, destinasyonda sunulan hizmetlere ve ürünlere odaklanmaktadır (Sánchez ve Lopez, 2015: 1237-1238).

98 Porter'a (1998) göre bu durum, üretkenlik ile ilgilidir.

99 Heath ve Wall'a (1992: 114-115) göre konumlandırma, bir bölgenin turizm teklifleri ile aynı hedef pazara hizmet veren rakiplerin teklifleri arasındaki anlamlı farklılıkları geliştirme ve ilet-

genel olarak, rekabetçi güçlerin farklı olması kaynaklı, rekabet gücünü etkileyen faktörlerde de ayrışma saptanabilmektedir. Bu ayrışmalar, biraz daha genişletilerek sadece rekabetçi piyasa farklılıklarına göre değil, destinasyona özgü farklılıklar dolayısıyla da gerçekleşmektedir. Bu sebeple rekabet gücünü etkileyen faktörlere ilişkin sistematik bir bütünlük elde etmek oldukça güç ve zor olduğu ifade edilebilmektedir. Ancak her koşulda spesifik olarak bir destinasyonun rekabet edebilirliğini değiştiren veya etkileyen çeşitli güçler bulunmakta ve bu güçler, bir destinasyonun rekabet edebilirliği üzerindeki etki gücüne göre olumlu veya olumsuz biçimde değişim gösterebilmektedir.

Yenilenebilir Enerji Aracılığıyla Turizm Rekabetçiliği İçin Yeni Bir Çerçeve Geliştirme

4.1. Turizm Sektöründe Rekabet Gücü Modelleri ve Yenilenebilir Enerji Perspektifinde Değerlendirmeler

Turizm rekabet gücü kavramı doğrudan belirlenemediğinden araştırmacılar ekonomik, politik, ekolojik ve kültürel değişkenler tarafından belirlenen görelî, çok boyutlu bir kavram olarak turizm rekabet gücünü öneren modeller tasarlamışlardır. Literatürde tipik olarak Ritchie ve Crouch (2003), Dwyer ve Kim (2003), Gooroochurn ve Sugiyarto (2005), Mazanec vd. (2007) gibi çalışmalar ön plana çıkmaktadır. Söz konusu bu modellerin önemi, turizmde rekabet gücünün belirlenmesi, ölçülmesi ve ilgili konuların açıklanmasına dayanmaktadır. Özellikle ölçüm konusunda yaşanan sıkıntılar bağlamında yapılan çalışmalar ve önerilen modellere istinaden WEF'in (2015), 72 değişken ve 14 direği içeren TTCI son yıllarda popülerliğini korumaktadır. Lakin çalışmalardan elde edilen genel kanı, önerilen modellerin hiçbirinin tamamen tatmin edici olmadığını yönündedir. Ancak her bir modelin turizmde rekabet gücünü tavrız ettiğı önemli bir gerçektir.

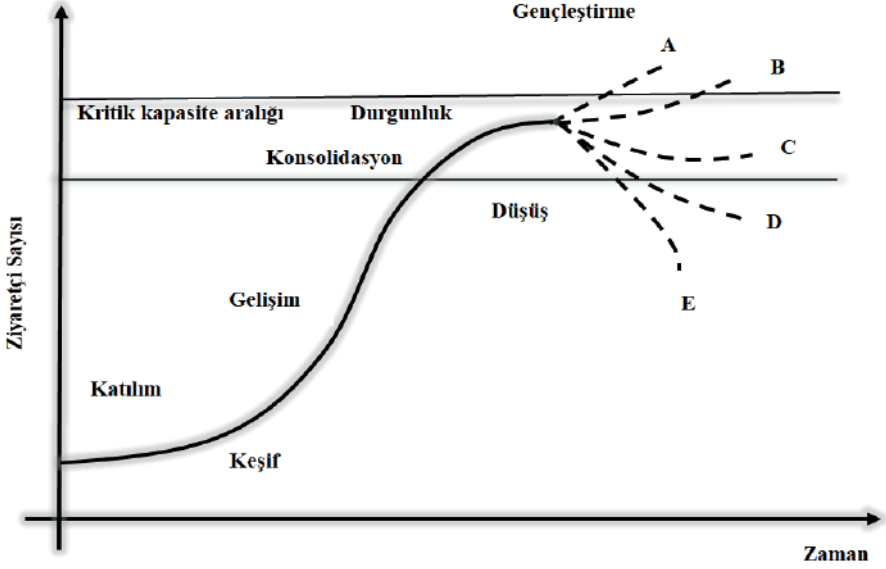
Turizmde rekabet gücü analizi, kritik faktörleri önceliklendirmeye veya ağırlıklandırmaya ihtiyaç duymaktadır. Bu ihtiyaç, araştırma hassasiyetinin bağı olarak değişebilmektedir. Dolayısıyla turizmde rekabet gücü modelleri incelenirken yenilenebilir enerji perspektifi ile bağlantılı olarak ilgili konunun açıklanması, araştırma açısından elzemdir. Bu nedenle ilgili faktörleri daha iyi anlamak için turizmde rekabet gücü modelleri ve belirleyicileri hakkında önceki çalışmaların uygun bir incelemesi yapılmakta ve yenilenebilir enerji

perspektifinde sentezlenerek sistematik bir biçimde, kronolojik olarak sunulmaktadır. Bu sunum ile turizm sektörünün rekabet gücü ile yenilenebilir enerji kaynaklarının etkileşimi açıklanmaktadır.

4.1.1. Butler'in Turizm Alanı Yaşam Döngüsü Modeli

Butler (1980) tarafından turistik bölgelerin evriminde tanınabilir bir döngü kavramı, dalgalanan ve azalan popüleritesini göstermek için temel bir "s" eğrisi kullanılarak geliştirilmiştir. Butler'in geliştirdiği bu yaklaşım, turizm destinasyonlarının doğal evrim sürecini tanımlayan ve turizm kaynaklarının yönetiminde rehberlik eden "turist bölgesi evrim çevrimi" kavramını ortaya çıkarmıştır. Butler'in öne sürdüğü model, bir ürünün satışlarının önce yavaş ilerlediği, ardından hızlı bir büyüme oranı yaşadığı, istikrar kazandığı ve sonunda düşüşe geçtiği ürün döngüsü kavramına dayanmaktadır; başka bir deyişle, temel bir asimptotik eğri izlenmektedir. Butler'e göre, ziyaretçilerin erişim, tesis ve yerel bilgi eksikliği nedeniyle başlangıçta sınırlı bir bölgeye az sayıda geldiği, daha sonra turizm imkânlarının sağlanması, bilgi yayma ve daha fazla tesisin inşa edilmesi gibi çabalarla bölgenin popüleritesinin arttığı ve ziyaretçi sayısının arttığı ifade edilmiştir. Ancak, taşıma kapasitesi seviyelerine ulaşıldığında, ziyaretçi sayısındaki artış hızının düştüğü görülmüştür. Bu durum, çevresel faktörler (örneğin arazi kıtlığı, su ve hava kalitesi), fiziksel tesisler (örneğin ulaşım, konaklama, diğer hizmetler) veya sosyal faktörler (örneğin ürün yetiştirme, yerel halkın tepkisi) gibi çeşitli faktörlere bağlı olarak gerçekleşmektedir. Aşırı kullanım ve ziyaretçi etkisi nedeniyle bölgenin çekiciliği diğer bölgelere göre azaldığından, gerçek ziyaretçi sayısı da sonunda düşmektedir. Turistik bölgelerin geçtiği önerilen aşamalar Şekil 4.1.'de gösterilmektedir.

Şekil 4.1. Butler'in Turizm Bölgesi Varsayimsal Gelişim Analizi

Kaynak: Butler, 1980: 7

Yukarıda ifade edilen “Keşif” aşamasında, turistler bireysel seyahat düzenlemeleri yapmakta ve alanın fiziksel ve sosyal yapısı turizm nedeniyle değişmemektedir. “Katılım” aşamasında yerel halk, turistler için tesisler sağlamaya başlamaktadır. “Gelişim” aşamasında yoğun reklamlarla tanımlanmış bir turizm pazarı oluşmakta ve daha büyük tesisler kurulmaktadır. “Konsolidasyon” aşamasında bölge ekonomisi turizme bağlanmakta ve tatil beldeleri rekreasyon bölgelerine dönüşmektedir. “Durgunluk” aşamasında en yüksek ziyaretçi sayısı sağlanmakta ve daha fazla ziyaretçi çekmek için yoğun çaba gerekmektedir. Turizm sektörü için olası bir gelişim aşaması olan “düşüş” aşamasında, bölgenin çekim merkezleri yeni rakiplerle rekabet edememekte ve turist sayısı azalabilmektedir. Ancak bölge hala birçok insan için hafta sonu veya günübirlik geziler için uygun olabilmektedir. Buna karşılık, turizmin temel dayandığı çekim merkezlerinde radikal bir değişiklik olmadan geçmek mümkün olmasa da “gençleşme” aşaması meydana gelebilmektedir. Bu aşamada, iki yol görünmektedir. Bunlarda ilki, yapay çekim merkezleri oluşturmak, ikincisi ise daha önce keşfedilmemiş doğal kaynaklardan yararlanmaktır. Ancak nihayetinde, canlanan turizm bölgesinin çekiciliklerinin bile rekabet gücünü kaybetmesi beklenebilmektedir. Çünkü ziyaret seçimleri, çoğunlukla, belirli tercihlerden ziyade maliyet ve erişilebilirlik tarafından belirlenmektedir.

Butler tarafından önerilen bu model, Şekil 2.11.'de gösterildiği üzere, destinasyonların gelişimini bir döngü olarak ele almakta ve her döngüde destinasyonların belirli evrelerden geçtiğini ve her evrenin kendine özgü özellikleri ve sorunları olduğunu belirtmektedir. Rekabet gücü açısından, bu model destinasyonların yaşamları boyunca farklı faktörlerin önem kazandığını ve bu faktörlerin değişkenlik gösterdiğini belirtmektedir. Örneğin, planlama evresinde, turizm destinasyonlarının rekabet gücü, benzersiz doğal ve kültürel çekiciliklerine dayanırken, olgunluk evresinde rekabet gücü, destinasyonun markalaşmasına, tanıtımına ve yenilemeye dayanmaktadır. Bu model turizm destinasyonlarının rekabet gücünü artırmak için planlama, pazarlama ve yönetim faaliyetlerinin her evrede önemli olduğunu vurgulamakta ve ayrıca, destinasyonların çevresel, ekonomik ve sosyal faktörleri dikkate alarak yönetilmesi gerektiği ifade etmektedir.

Butler, turistik bölgenin uzun süre boyunca potansiyel rekabet gücünün korunması için, destinasyon çekiciliklerinin sonlu ve yenilenemez kaynak olarak görülmesini ve bu çerçevede muhafaza edilmesini önermektedir. Butler, turistik bölgeleri şekillendiren süreçler hakkında daha fazla bilgi edinilmedikçe ve daha büyük bir farkındalık geliştirilmedikçe “dünyanın en çekici ve ilginç alanlarının birçoğu turistik kalıntılar olmaya mahkûm” olduğunu ifade etmektedir. Bununla birlikte, Butler’in önerdiği modelin eğrisi, gelişme hızı, ziyaretçi sayısı, erişilebilirlik, hükûmet politikaları ve benzer rekabet eden alanların sayısı gibi farklı faktörlerin varyasyonları ile farklı destinasyonlara özgü değişim göstermesi mümkündür. Son olarak, planlama, geliştirme ve yönetim gibi faktörlerin destinasyonlar için kaçınılmaz önemini vurgulamasına rağmen Butler; sürdürülebilirlik, enerji, yenilenebilir enerji gibi kavramlara Varsayımsal Turizm Bölgesi Gelişim Analizi içerisinde dâhil etmediği anlaşılmaktadır.

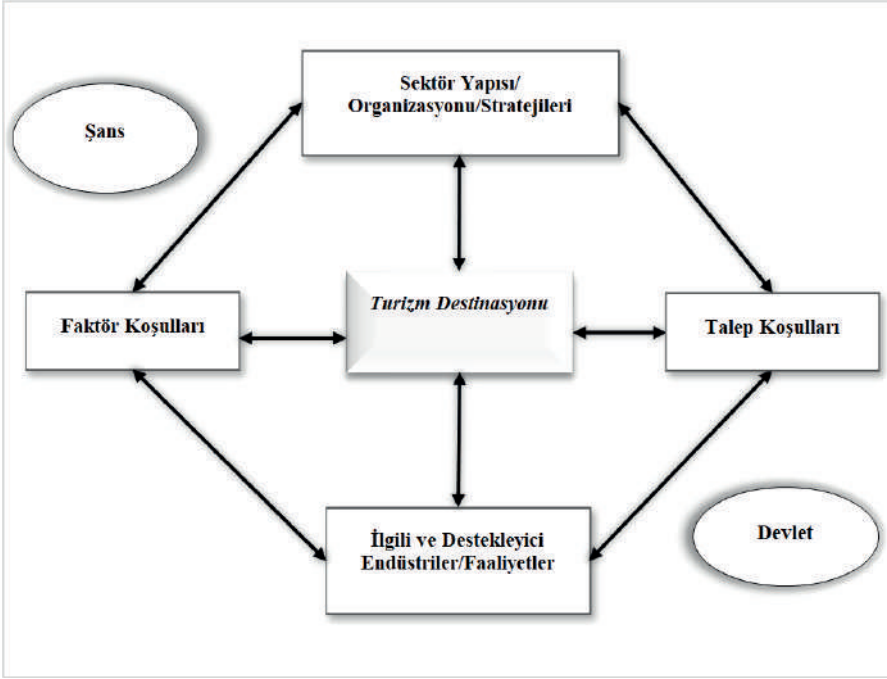
Butler’in modeli, doğrudan yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelik bir model olmamakla birlikte, turizm alanındaki bölgesel gelişimde sürdürülebilirlik ilkelerini göz önünde bulundurmaktadır. Bu nedenle, yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı gibi sürdürülebilirlik faktörleri de modelde ele alınabilmekte ve bölgesel gelişim planlamasında dikkate alınabilmektedir. İlaveten, tarihsel olarak ele alındığında, destinasyon rekabet gücü için oldukça erken ve ön bir çalışmayı temsil ettiği ve bu konuda ileri sürdüğü argümanlar ile gelecek çalışmalara anlamlı etkiler yarattığı düşünülmektedir.

4.1.2. Porter'in Rekabet Gücü Analizi

Kuramsal olarak incelenen ve açıklanan Porter'ın (1990) rekabet gücü modeli, turizm sektöründe büyük ilgi görmüştür. Bu model, sektörün rekabet dinamiklerini anlamak için önemli bir araç haline gelmiş ve birçok araştırmacı tarafından destinasyonların rekabetçiliğinin geliştirilmesi üzerine uygulanmıştır. Porter'ın modeli, destinasyonların rekabet gücünü artırmak amacıyla çeşitli stratejik yaklaşımlar geliştirilmesine olanak tanımış ve bu nedenle akademik çalışmalarda yaygın olarak kullanılmıştır.

Porter modelini kullanarak turizm destinasyonuna entegre eden önemli isimlerden biri olan N. Vanhole (2005: 114), Porter'in çalışmasını ve örneklerini göz önünde bulundurarak "Turizm Destinasyonlarının Rekabet Avantajı" ifadesiyle bir destinasyonun rekabet avantajlarının birlikte bir elmas oluşturan birbirine bağlı dört belirleyiciden oluşan dinamik bir sistemde ortaya çıktığını ifade etmiştir. Bu belirleyiciler: 1) Faktör koşulları veya turizm endüstrisinde rekabet edebilmek için gerekli üretim faktörlerine ilişkin destinasyonun konumu, 2) Talep koşulları veya turizm ürünleri ve hizmetlerine yönelik (iç) talebin doğası, 3) İlgili ve destekleyici endüstriler/faaliyetler, yani bölgede yan sanayilerin ve ilgili endüstrilerin varlığı veya yokluğu, 4) Pazar yapısı, rekabet, organizasyon ve stratejiler veya destinasyondaki şirketlerin nasıl kurulduğunu, organize edildiğini ve yönetildiğini yöneten koşullar ve (yerel) rekabetin doğasıdır. Vanhole'ye (2005) göre sistemi önemli şekillerde etkileyebilen ve kuramı tamamlamak için gerekli olan iki ek değişken daha vardır. Bunlar, şans ve hükümet faktörleridir. "Elmas" birbirini karşılıklı olarak güçlendiren bir sistemdir. Bir belirleyicinin etkisi diğerlerinin durumuna bağlıdır. Bu çerçevede Vanhole tarafından turizm sektörü ile ifade edilen Porter modeli aşağıda Şekil 4.2.'de gösterilmektedir.

Şekil 4.2. Destinasyonların Rekabet Avantajlarının Belirleyicileri

Kaynak: Vanhole, 2005: 115

Yukarıda turizm sektörüne uyarlanan Porter'in dinamik modelinde faktör koşullarının temel unsurları, faktör donanımları ve bunların kalıcı olarak yükseltilmesidir. Faktör koşulları; i) faktör bağışları (doğal kaynaklar, kültürel ve tarihi kaynaklar, sermaye ve altyapı kaynakları, insan kaynakları), ii) faktör fiyatları, iii) üretim verimliliğini temsil etmektedir. Talep koşulları; Porter modelindeki orijinal formülasyondan biraz farklı olarak; i) pazarın büyüklüğü, ii) pazarın yapısı (temel pazarlardaki çeşitlilik, mevsimsellik, uluslararasılaşma derecesi, uzun mesafe yolcuların payı, vb.), iii) hızlı büyüyen pazarlardaki konum, iv) tüketicilerin ve ev sahibi toplumların turizm kültürünü güçlendirmesi, v) tüketici-turistin korunması, vi) ilk kez gelen ziyaretçiler, vii) sofistike turistler (yeni trendleri)'dir. Talep koşullarına ilişkin önemli bir vurgu, kalite bilincine sahip turistlerin tedarikçileri yüksek kalite ve uygun fiyatlı pazar segmentlerine doğru itmesidir. Özellikle erken pazar doygunluğu olduğu durumda, tedarikçiler pazara göre yeniden ayarlanmaya zorlanmaktadır.

Bir destinasyonun rekabetçi konumu, destekleyici tedarikçilerin çeşitliliğine ve kalitesine de bağlıdır. Dolayısıyla turizm sektöründe ilgili ve destekleyici tedarikçiler destinasyon rekabetçiliğinde oldukça önemli bir

paya sahiptir. Bu tedarikçiler; i) varış noktasına erişim (tren, hava, karayolu, deniz), ii) otopark tesisleri, kültürel, eğlence ve spor tesisleri, iii) yiyecek ve moda (sofistike tüketim malları, yüksek kaliteli yiyecekler, restoranlar), iv) alışveriş tesisleri ve hediyelik eşya endüstrisi, v) yüksek kaliteli hizmetler (ör. taksi şoförleri, seyahat acenteleri, turizm rehberleri, bankalar, spor tesisleri, eğitim, kuaförler, temizlikçiler, kayak okulları vb.), vi) rekabetçi üreticiler (örn. inşaat sektörü, restorasyon işleri vb.), vii) kamu hizmetleri (sağlık hizmeti, güvenlik, eğitim vb.) olarak ele alınabilmektedir. Son olarak, firma yapısı/organizasyon ve stratejileri olan rekabetçi belirleyiciler hem kamu hem de özel sektör dâhil olmak üzere ilgili tüm taraflarca desteklenen bir turizm stratejik planının mevcudiyetini kapsamaktadır. Bu belirleyiciler; i) bir destinasyonun pazarlanması, ii) organizasyon yapısı, iii) rekabet üzerinde etkisi olan bir piyasa yapısı, iv) firma büyüklüğü, v) kamu-özel ortaklığı ve küçük ve orta büyüklükteki işletmeler (KOBİ) arasında iş birliği, vi) kalite yönetimi (hedef düzeyinde ve bireysel firma düzeyinde) ve destinasyon yönetimi (örn. bilgi sistemi, rezervasyon merkezi), vii) stratejik ittifaklar kurmaktır. Vanhole'ye göre kamu sektörünün dâhil olmadığı bir turizm politikası çok gerçekçi değildir ve başarılı bir rekabet politikası hem kamu hem de özel sektörün katılımına bağlıdır (2005: 114-119).

Porter'in rekabet gücü analizinin ve modelinin turizm sektörüne uyarlanması konusunda belirli eleştiriler bulunmaktadır. Bu eleştiriler içerisinde yer alan önemli çalışmalardan biri, Auliana Poon'a aittir. Poon'a (1993: 24, 96, 170 ve 239) göre Porter modelinin turizm sektörüne uygulanabilirliği sınırlıdır ve Porter tarafından geliştirilen genel rekabet stratejileri (maliyet liderliği, farklılaşma ve odaklanma), alakalı olmasına rağmen seyahat ve turizm oyuncularını için rekabet başarısını keşfetmek için yetersiz araçlardır. Poon, Porter'in analizini, turizm sektörü gibi hizmet sektörlerinden çok imalat sektörüne uygulanabilir olduğunu ifade etmektedir. Öte yandan Poon, turizm sektörünün tüketicilerin duygularına daha yakın olması sebebiyle, yeni esnek üretim paradigmasının benimsenmesinde öncü bir sektör olacağını belirtmekte ve bu nedenle çeşitlendirme, pazar bölümlendirme, diyagonal entegrasyon, toplam yenilik, inovasyon ve yeni ürünlerin, Porter'in geliştirdiği rekabet stratejilerinden daha önemli olduğunu bildirmektedir.

Bununla birlikte, bazı yazarlar elmas modelinin gelişmekte olan ülkelerden ziyade daha gelişmiş ekonomilerde analiz için daha yararlı olduğunu savunmaktadırlar (Narula, 1993; Wahceduzzaman ve Ryans, 1996). Ayrıca Porter, elmas modelinde ulusal kültürün rolünü ihmal ettiği (Van den Bosch ve Van Prooijen, 1992), modern ticaret kuramına yeterince dikkat etmediği (Bellak ve Weiss, 1993), küreselleşmenin dinamik yönlerini ve dünyayı

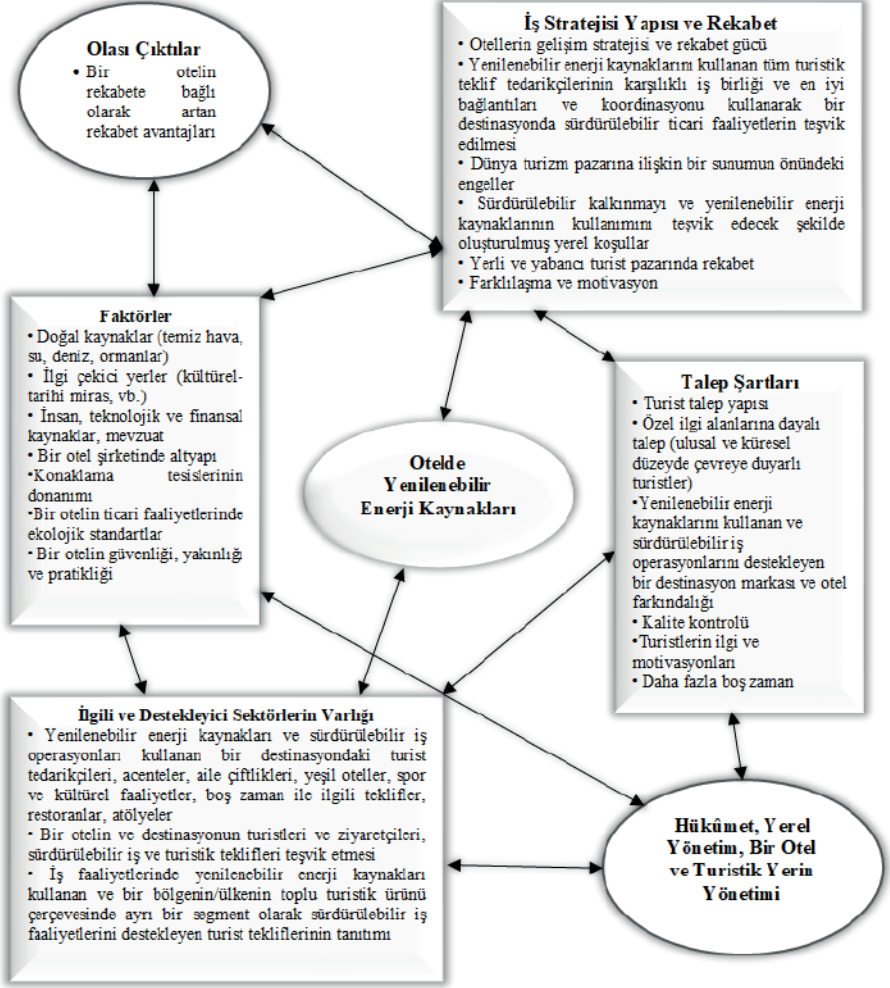
şekillendiren yabancı yatırım güçlerini dikkate almadığına (Dunning, 1993; Chang vd., 1998) dair eleştirilerde bulunmaktadır. Çalışmalarda yer alan söz konusu eleştirilerle birlikte Porter modelinde tespit edilen eksikliklere istinaden birçok ekleme ve çıkarma önermeleri getirilmiştir¹⁰⁰ ve Porter modeli, birçok çerçeve ile farklı sektörlerde farklı şekillerde uygulanmıştır. Bu söz konusu farklı uygulamalar içerisinde yer alan ve Cerović, Drpić ve Milojića (2014) tarafından Porter modeline uyarlanarak önerilen “Otel İçin Yenilenebilir Enerji Kaynakları Kullanmanın Olası Rekabet Avantajları” modeli, çalışmanın sınırları dâhilinde oldukça önemli bir referans kaynağı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Cerovic vd. (2014) tarafından Porter’in elmas modeline dayandırılarak ekolojik açıdan sorumlu bir turistik destinasyonun profilinin belirlenmesi, mevcut turistik teklifin uluslararası turizm pazarındaki yeniden konumlandırılması ve ekolojik olarak yönlendirilmiş tüketici segmentinin belirlenmesi amaçlarıyla turizm ve konaklama endüstrisinde yenilenebilir enerji kaynaklarının uygulanması üzerine model önerilmektedir. Araştırmacılar bu çalışmada özellikle, yenilenebilir enerji kaynaklarının turizm ve konaklama endüstrisindeki iş geliştirme üzerindeki avantajlarını ve çevre üzerindeki olumlu etkisini vurgulamaktadır.

Cerovic vd.’ye göre turizm piyasasındaki çağdaş trendler, otel şirketlerine ve turizm teklifi oluşturanlara önemli bir görev vermektedir. Bu görevler; sürdürülebilir ilkelere dayanan, yenilenebilir enerji kaynaklarını kullanan, yeşil teknolojileri uygulayan ve iş geliştirmede ekolojik yaklaşımı benimseyen, sosyal sorumluluk sahibi, benzersiz ve yenilikçi bir turizm teklifi tasarlamaktır. Bu uygulamalar, otel/turizm işletmesinin ekolojik bilinçli ‘yeşil’ bir tesis olarak profilini oluşturma açısından önemli bir imkân sunmakta ve turistlerin çevrenin korunması ve yaşam kalitesinin iyileştirilmesine önem veren tesisleri tercih etmesi göz önünde bulundurulduğunda, bu konunun özellikle ön planda olacağı belirtilmektedir. Bununla birlikte Cerovic vd., gelecekte otellerin ve turizm işletmelerinin iş gelişmelerinin sürdürülebilirlik ve yenilenebilir enerji kaynakları ile yenilikçi yeşil teknolojiler üzerine planlama yapması gerekeceğini ifade etmektedirler. Bu bakış açısı çerçevesinde araştırmacılar tarafından önerilen model aşağıda Şekil 4.3.’te gösterilmektedir.

100 Örneğin Dunning (1992), Porter’in çok uluslu işletmelerin küresel ekonomideki rolünü hafife aldığına dile getirmiş ve bu konuda “ulusötesi ticari faaliyetleri”ni, ‘şans’ ve ‘devlet’ ile birlikte üçüncü bir dışsal değişken olarak ele almanın gerekli olduğunu ifade etmiştir.

Şekil 4.3. Yenilenebilir Enerji Kaynaklarını Kullanan Otelin Rekabet Avantajlarının Porter Elması

Kaynak: Cerović vd., 2014: 136

Bir otelin rekabet elması, yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanıcısı ve iş faaliyetlerinde sürdürülebilir kalkınma önermelerinin uygulayıcısı olarak tasarlanırken otelin rekabet avantajı elde etmesine yönelik tüm ilgili faktörler ön plana çıkmaktadır. Konaklama endüstrisinde ve turizmde yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımının bir otel şirketinin iş sonuçları üzerinde olumlu etkileri olduğu ve iş sürecindeki tüm katılımcılar için faydayı en üst düzeye çıkardığı, Porter'ın rekabet avantajları elmasından görülebilmektedir. Yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı, peyzaj özelliklerinin, flora ve

faunanın korunmasında, suların, kıyı şeridinin ve denizin korunmasında olumlu bir etkiye sahiptir. Ayrıca iş süreçlerinde yenilenebilir enerji kaynaklarını kullanan bir otel işletmesi, çevrenin korunmasına isteyen turistler tarafından tanınır hale gelmektedir. Rekabet edebilirlik elması içinde sunulan yenilenebilir enerji kaynaklarının tanıtılmasının hedefleri arasında, ticari faaliyetlerinde yenilenebilir enerji kaynaklarını uygulayan ve sürdürülebilir kalkınmayı ve sürdürülebilir ticari faaliyetleri teşvik eden bir turizm destinasyonundaki tüm turist tedarikçilerinin karşılıklı iş birliğinin güçlendirilmesi yer almaktadır.

Cerovic vd.'ye göre konaklama endüstrisi ve turizmde yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı, öncelikle enerji verimliliğinin artması, maliyetlerin azaltılması ve enerji ihtiyacının azaltılması gibi birçok olası rekabet avantajı sağlayabilmekte ve bu durum, turizm işletmelerinin hedeflerine ulaşmayı, rekabetçiliklerini korumalarını ve geliştirmelerine yardımcı olmaktadır. Ayrıca pazarlama, reklam ve tanıtım faaliyetlerinin uygulanması yoluyla, ekolojik bilinçli birçok turisti çekerek bir otel, bir turizm şirketi ve faaliyet gösterdiği turistik bir destinasyonun, mükemmelliğinin ve özel özelliklerin bir profilini oluşturmak mümkün hale gelmektedir. Sonuç olarak, konaklama ve turizm işletmelerinde yenilenebilir enerji kullanımı, destinasyonların doğal kaynakları sürdürülebilir bir şekilde daha verimli kullanmalarını, enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesini ve atık yönetiminin geliştirilmesini sağlayarak, çevre dostu bir imaj oluşturarak ve turistlerin çevre duyarlılığına olan taleplerine yanıt vererek destinasyon rekabet gücüne anlamlı etkiler yaratabilmektedir.

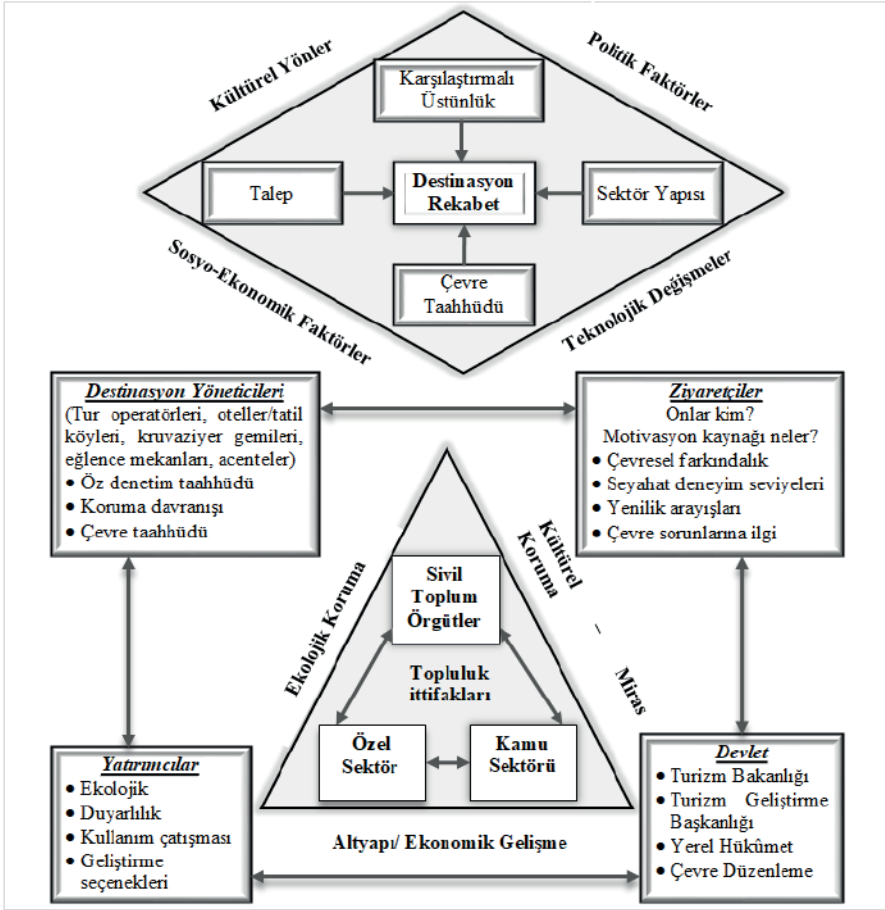
4.1.3. Hassan'ın Çevresel Sürdürülebilir Destinasyon Rekabet Gücü Modeli

Hassan (2000) tarafından seyahat destinasyonlarıyla ilişkili çevresel sürdürülebilirlik faktörlerine odaklanan detaylı bir rekabetçilik modeli geliştirilmiştir. Hassan tarafından önerilen bu model, firmalara özgü geliştirilen modellerden farklı olduğu iddiası ile destinasyonların uzun ömürlü sürdürülebilirliğinin etkin ve verimli bir yönetim ile pazar talebine ve rekabet zorluklarına cevap vermek ile ilgili olduğunu savunmaktadır. Hassan, savunduğu bu görüşünü Singapur örneği ile pekiştirmekte ve bu örnekte, rekabetçi bir stratejinin anlamlı bir rekabet gücü sağladığını belirtmektedir. Hassan'a göre destinasyon geliştirme planlarının sektörün ekonomik canlılığını koruyabilmesi için, piyasa ihtiyaçlarıyla ve çevrenin bütünlüğüyle uyumlu olması gerekmektedir. Çünkü turizm sektörü, her zamankinden daha fazla yüksek kaliteli sürdürülebilir bir çevreye duyarlı ve bağımlıdır. Dolayısıyla destinasyon piyasa rekabet gücünü korumak

için gelecekteki turizm geliştirme planlarının çevreyle uyumlu olması, yani çevrenin sürdürülebilirliğinin sağlanması son derece görülmektedir.

Hassan'a (2000) göre tüm destinasyonlar, gelişme aşamalarında, bir noktada çevresel bozulma belirtileri göstermekte ve dolayısıyla bu durum uzun vadeli karşılaştırmalı avantajını azaltmakta ve bozulmadan rahatsız olan ziyaretçiler sebebiyle turist talebini düşürebilmektedir. Bu hususta destinasyonların gelişimi Hassan'ın belirlemiş olduğu beş yaklaşıma uygun olmak durumundadır. Bunlar, (a) destinasyon planlarını ve geliştirme stratejilerini destinasyonun ve bölgenin benzersiz doğal ve kültürel çekim merkezleri üzerine kurmak; (b) mevsimsellik sorunlarını azaltmak; (c) destinasyon çevresinin özelliklerini yansıtan bir yerel kimlik geliştirmek; (d) geleneksel mimari tarzları, yapı malzemeleri ve enerji tasarruflu bina sistemleri gibi yerel çevreye duyarlı bir yaklaşım benimsemek; ve (e) destinasyon planlamasına sistematik bir yaklaşım kullanmak olarak ifade edilmektedir. Bu yaklaşımlar, sorunların ortaya çıkmadan önce öngörülmesi ve mevcut turizm ürünleri ve pazar penetrasyon hedefleri güçlendirilerek stabilize edilmesi veya yeni ürünler ya da yeni pazarlar geliştirmeyi amaçlayan bir canlandırma stratejisinin uygulanmasını sağlamaktadır. Bununla birlikte Hassan, en iyi planlama ve geliştirme çabaları kullanılsa bile destinasyondaki yerel nüfusun gıda, sağlık, hukuk ve güvenlik ihtiyaçlarının karşılanması gerektiğini belirtmekte ve bu konudaki gerekli çalışmaların tamamlanması gerektiğini bildirmektedir. Söz konusu açıklamalar çerçevesinde, sürdürülebilir destinasyon teşvik etmeye yönelik yaklaşım için önerilen model aşağıda Şekil 4.4.'te gösterilmektedir.

Şekil 4.4. Hassan'ın Çevresel Sürdürülebilir Destinasyon Rekabet Gücü Modeli

Kaynak: Hassan, 2000: 241 ve 243

Hassan (2000) tarafından önerilen model, Porter'in elmas modeline dayandırılarak rekabet gücünün dört faktörden oluştuğunu belirtmektedir: bunlar, "Karşılaştırmalı Üstünlük", "Talebe Yönelme", "Endüstri Yapısı" ve "Çevresel Yükümlülükler" dir. 'Destinasyonun karşılaştırmalı üstünlüğü', pazar rekabeti için kritik olan hem makro hem de mikro ortamlarla ilgili faktörleri içermektedir. 'Talep yönelimi', destinasyonun pazar talebinin değişen doğasına cevap verme yeteneğinin rekabet gücüne olan etkisidir. 'Sektör yapısı', organize turizmle ilgili bir turizm yapısının varlığı veya yokluğunun, destinasyonun rekabet etme yeteneği ile ilişkilendirilmesidir. 'Çevre taahhüdü', destinasyonun çevreye olan bağlılığı, sürekli pazar rekabet gücü potansiyelini etkilemesidir. Bu model, turizm sektörünün çevresel

sürdürülebilirliğinin pazar rekabetçiliği üzerindeki etkisini analiz etmek için tasarlanmış olup, iki ana bileşen üzerine odaklanmaktadır: bunlar, destinasyon pazar rekabetçiliği ve çevresel sürdürülebilirliktir. Pazar rekabetçiliği, turizm endüstrisindeki bir destinasyonun diğer destinasyonlara karşı başarı şansını etkileyen faktörleri ifade ederken, çevresel sürdürülebilirlik, bir destinasyonun doğal ve kültürel çevresinin korunmasına ve yönetimine dayamaktadır. Söz konusu önerilen modelin devamında ise çevresel destinasyon rekabet gücü modeli ile ilişkili olan bir paradigma gösterilmekte ve bu ilişkide “Destinasyon Yöneticileri”, “Ziyaretçiler”, “Yatırımcılar” ve “Devlet”in rolü vurgulanmaktadır. Modelde rekabet gücünü belirleyici ve ilişkili faktörlerinin, çevresel sürdürülebilirliği koruyarak destinasyonun pazar rekabetçiliğini artırabileceği ve uzun vadeli başarı sağlanabileceği öngörülmektedir.

Hassan tarafından önerilen model, turizm sektörü için stratejik bir rekabet edebilirlik geliştirmeye özel olarak odaklanmaktadır. Modelde sağlanan bilgilerin, destinasyonların karşı karşıya olduğu küresel rekabet mücadelesini karşılama da kritik bir bağlantı olarak çevresel olarak sürdürülebilir turizmin teşviğiyle ilgili temel faktörlerin haritalandırılmasına yardımcı olacağı düşünülmektedir. Aynı zamanda Hassan (2000: 244) “turizm destinasyonları için sürdürülebilir rekabet edebilirlik hedeflerine ulaşmada proaktif¹⁰¹ olması” çağrısında bulunmaktadır.

Model, çevresel sürdürülebilirliğin turizm destinasyonlarının rekabet gücü üzerindeki etkisini değerlendirmektedir. Dolayısıyla Hassan’ın Çevresel Sürdürülebilir Destinasyon Rekabet Gücü modeli, yenilenebilir enerji gibi faktörlerle açıklanabilmektedir. Hassan (2003: 242) çalışmasında “enerji tasarruflu bina sistemlerinin kullanımı dâhil olmak üzere yerel çevreye duyarlılık sağlama”nın gerekli olduğunu vurgulamaktadır. Hassan’a göre gelecekteki talebi etkileyecek eğilimler, çevresel bozulma endişesini içermektedir. Dolayısıyla sektörün ekonomik uygulanabilirliğini sürdürmesi için gelecekteki destinasyon geliştirme planlarının pazar ihtiyaçları ve çevre bütünlüğü ile uyumlu olması kritik öneme sahiptir. Çünkü çevre, bir turizm varlığı olarak değerinden daha ağır basan içsel bir değere sahiptir. Gelecek nesiller tarafından yararlanılması ve uzun vadede hayatta kalması, kısa vadeli düşüncelerle önyargılı olmamalıdır. Turizm ve çevre arasındaki ilişki, çevrenin uzun vadede sürdürülebilir olması için yönetilmelidir ve turizmin, gelecekteki kullanımına hanel getirmesine veya kabul edilemez etkiler yaratmasına izin verilmemelidir.

101 Hassan (2000) tarafından ifade edilen bu vurgu, daha önce Butler (1991) tarafından sürdürülebilir turizm sektörü için “proaktif planlama” şeklinde kullanılmıştır.

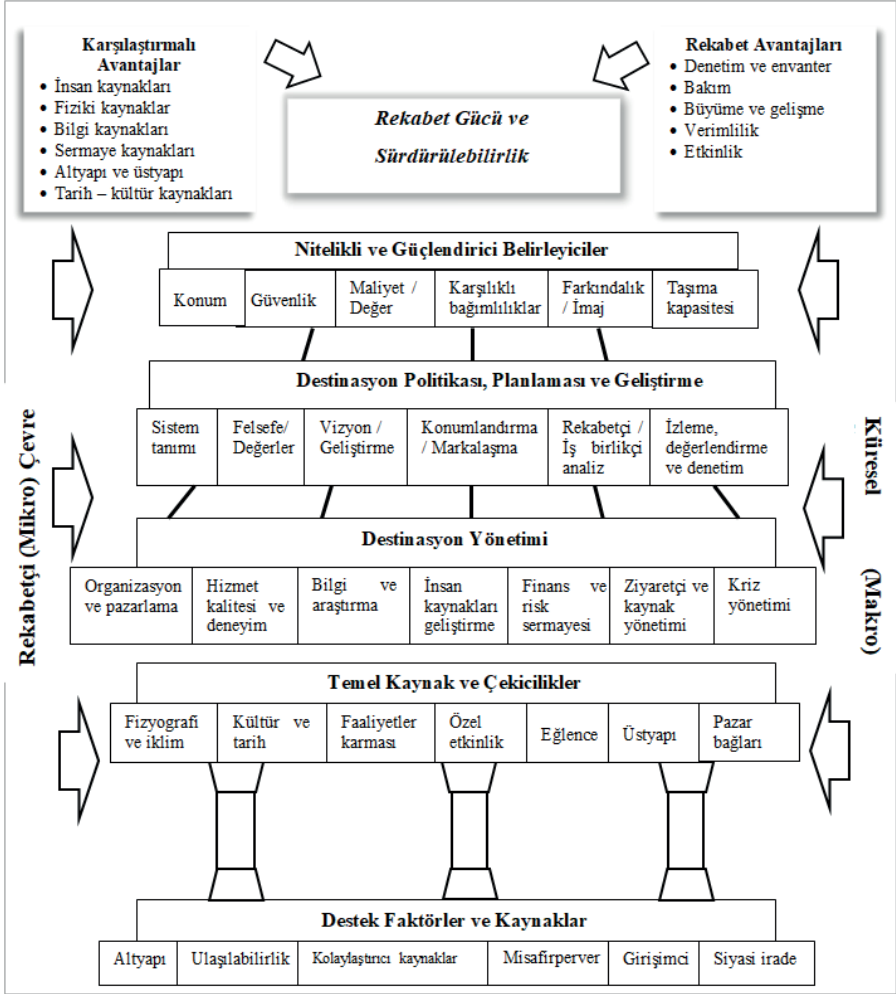
4.1.4. Ritchie ve Crouch'un Kavramsal Destinasyon Rekabet Gücü Modeli

Destinasyon rekabeti kavramsal modeli, J. R. B. Ritchie ve G. I. Crouch tarafından 1992 yılında başlatılarak birçok araştırma faaliyetinin ve fikrin birleştirilmesiyle ortaya çıkarılmıştır. Modelin evrimi, ilişkisiz araştırmalar, deneyimler ve başka danışmanlık, araştırma ve endüstri hizmetleri ve deneyimleri aracılığıyla biriktirilen bazı öngörülerle başlayarak indüktif bir şekilde ilerletilmiş ve yaklaşık 8 yıllık bir sürede istenilen formda oluşturulmuştur (Ritchie ve Crouch, 2003: 61). Söz konusu kavramsal model, birlikte bir “anlam örgüsü” oluşturulan kavramların bir koleksiyonu olup, minimal karmaşıklıkla maksimum açıklama gayreti ile turistik destinasyonların rekabetçi güçlerinin ve bu güçleri etkileyen faktörlerin anlaşılmasında yardımcı olmaktadır. Araştırmacılar, Ritchie ve Crouch'un destinasyon rekabetçiliği modelinin “şu anda mevcut olan bu türdeki tüm modeller arasında tartışmasız en kapsamlı ve en titizi” olduğu konusunda hemfikirlerdir¹⁰².

Ritchie ve Crouch'un kavramsal destinasyon rekabet gücü modeli, turizm destinasyonlarının rekabet gücünü analiz etmek, değerlendirmek ve güçlendirmek için kullanılan kapsamlı bir araçtır. Model, Smith ve Ricardo'nun karşılaştırmalı üstünlük ve Porter'ın rekabet avantajı kuramını birleştirerek makro (küresel) ve mikro (şirket) rekabet gücünün ana unsurlarını içermektedir. Ritchie ve Crouch'a (2003) göre, turizm destinasyonunun rekabet gücü beş ana bileşen tarafından belirlenmektedir: “Destek faktörler ve kaynaklar”, “Temel kaynak ve çekicilikler”, “Destinasyon yönetimi”, “Destinasyon politikası, planlaması ve geliştirme” ve “Nitelikli ve güçlendirici belirleyiciler”dir. Bu beş ana bileşen tarafından açıklanan destinasyonun genel rekabet modeli, destinasyon yöneticilerinin rekabet sorunlarını teşhis etmelerine ve sürdürülebilir çözümler geliştirmelerine rehberlik etmek için önemli bir rol oynayabileceğine inanılmakta ve ortaya çıkan fırsatlar için yeni bir spektrum sunacağı düşünülmektedir. Söz konusu açıklamalar dâhilinde Ritchie ve Crouch'un kavramsal destinasyon rekabet gücü modeli aşağıda Şekil 4.5.'te sunulmaktadır.

102 Ayr. bkz. Mazanc vd., 2007: 87; Bahar ve Kozak, 2012:58; Dimoska vd., 2012: 282-283

Şekil 4.5. Ritchie ve Crocub'un Destinasyon Rekabet Gücü Kavramsal Modeli

Kaynak: Ritchie ve Crouch, 2003: 63

Destinasyon rekabet gücü kavramsal modelinde araştırmacılar, çalışmanın devam ettiği sürece, modelin daha fazla rafine edilmesini ve uyarlanmasını muhtemel görmektedirler. Modelde ifade edilen makro çevre, açık bir sistem olan turizmin sistem dışında ortaya çıkan birçok etki ve baskıyı içermekte ve geniş bir yelpazedeki olayları kapsamaktadır. Buna karşılık mikro çevre, turizm sisteminin bir parçası olmakla birlikte turizm sistemi içindeki kurumların eylemlerini ve faaliyetlerini doğrudan etkileyebilmektedir.

Modelde destinasyon rekabet gücü için belirlenen beş ana bileşen içerisinde yer alan "Temel kaynak ve çekicilikler" ziyaretçiler için birincil motivasyonu

oluştururken, ‘Destekleyici faktörler ve kaynaklar’, terimden de anlaşılacağı gibi, başarılı bir turizm endüstrisinin kurulabileceği bir temel sağlamaktadır. Modelin ‘Destinasyon yönetimi’ bileşeni, politika ve planlama çerçevesini uygulayan, temel kaynakların ve çekicilerin çekiciliğini artıran, destekleyici faktörlerin ve kaynakların kalitesini ve etkinliğini güçlendiren ve niteleyici ve genişletici belirleyiciler tarafından dayatılan veya sunulan kısıtlamalara veya fırsatlara en iyi şekilde adapte olunmasına vesile olan sistemleri ve süreçleri içermektedir. ‘Destinasyon politikası, planlaması ve gelişimi’, sosyal ve diğer toplumsal amaçlarla destinasyonun planlanması ve geliştirilmesi için stratejik veya politika odaklı bir çerçeve, destinasyonda ikamet edenlerin yaşam kalitesi isteklerini karşılarken rekabetçi ve sürdürülebilir bir destinasyonu teşvik etmesini sağlamaya yardımcı olabilmektedir. Modelin son bileşeni olan ‘Nitelikli ve güçlendirici belirleyiciler’, bir turist destinasyonunun ölçüğünü, sınırını veya potansiyelini tanımlamak için rekabet edebilirliği üzerindeki etkileri nedeniyle alternatif olarak durumsal koşullandırıcıların etkisini filtreleyerek destinasyon rekabetçiliğini yumuşatabilmekte veya büyütebilmektedir. Bu son bileşen, turizm talebi ve potansiyeli için bir üst sınırı temsil edecek kadar önemli olabilmekte ancak, büyük ölçüde yalnızca turizm sektörünün kontrolü veya etkisi dışında kalmaktadır (Ritchie ve Crouch, 2003: 61-77).

Ritchie ve Crouch modeli, basit bir ekonomik rekabet edebilirlik değil, ekolojik, sosyal ve kültürel kaynakların idaresini kabul eden uzun vadeli sürdürülebilir rekabet edebilirlik modelidir. Dolayısıyla, bu modelde en çok vurgulanan konular; sürdürülebilirlik ve sürdürülebilir bir rekabet gücünün elde edilmesi gerekliliğidir. Oluşturulan modelde “sürdürülebilirlik olmadan rekabet bir yanılsama” (Ritchie ve Crouch, 2000: 5) olarak görülmektedir. Bu nedenle, en rekabetçi destinasyon, sakinleri için en etkili şekilde sürdürülebilir refah yaratan destinasyondur.

Ritchie ve Crouch modelinde rekabet edebilirliğe yapılan vurgular, destinasyonu yönetmek için bilinçli ve amaçlı bir çabayı ima etmektedir. Bu durum, yönetim(ler)in hedefler belirlemeyi, seçimler yapmayı ve destinasyon için genel bir vizyon göz önünde bulundurularak ödünleşimleri içermektedir. Yani destinasyonlar, her birinin karşılaştırmalı ve rekabetçi bir üstünlüğe sahip olduğu faktör donanımlarına dayanarak hangi endüstrilerin ekonomileri için en iyi mihenk taşlarını sağladığına dair seçimler yapılmalıdır. Bu tür seçimler, yalnızca ekonomik olarak değil, aynı zamanda politik, çevresel ve sosyal olarak da uzun vadede sürdürülebilir avantajlara dayanmalıdır. Çünkü bir destinasyon, yalnızca doğal zenginliklerini satarak uzun vadede sürdürülebilir bir gelişim sağlayamaz. Aksine, doğal kaynakların tükenmesi ve bozulmasından kaynaklanan kayıplar, ulusal ekonomik bilanço üzerinde

olumsuz etkiler yaratmaktadır. Bu açıklamalardan anlaşılacağı üzere, Ritchie ve Crouch'un modeli, yenilenebilir enerjinin turizm destinasyonlarındaki kullanımını ve yönetimi gibi faktörleri de ekleyerek yenilenebilir enerji ile açıklanabilmektedir.

Ritchie ve Crouch, çalışmasında, ekolojik çevre ve küresel ısınmanın bir gerçeklik taşıdığına değinmekte ve destinasyonların uzun vadede önemli iklimsel değişiklik yaşayabileceğini vurgulamaktadır. Bu nedenle kısa vadeli miyop bir strateji ile görünen kazançların peşinde koşma tuzağına düşülmesinin kolay olduğu ifade edilmekte ve asıl başarı, "uzun bir zaman ufkunu kullanmanın ve ilişkilendirmeye çalışmanın bilgeliliği" olarak ifade edilmektedir. Dolayısıyla Ritchie ve Crouch'a göre destinasyonun karşılaştırmalı ve rekabetçi avantajlarından kaynaklanan performansı, nihai olarak uzun vadede değerlendirilmeli ve herhangi bir turizm stratejisi, uzun vadede bölge sakinlerinin ekonomik ihtiyaçlarını ve isteklerini karşılayabilmelidir.

Ritchie ve Crouch, destinasyonlardaki çevresel bozulma, iklim değişikliği ve küresel ısınma gibi sorunlarda hükümetlerin uzun dönem politikaları ile vekilharçlık biçimini alması gerektiğine değinmektedir. Özellikle bu konuda, turizm politikalarının en önemli rolü, belirli bir destinasyonun nereye gittiği veya uzun vadede ne olmak istediği konusunda net bir fikre vakıf olmasını sağlamaktır. Çünkü uzun vadede ekonomik ödüller üretirken demokratik bir toplumun gerektirdiği değer odaklı meşruiyeti korumayı da başaramayan hiçbir destinasyon sürdürülebilir olamamaktadır. Burada Ritchie ve Crouch, her destinasyonun kendine özgü ekolojik değerler dikkate alınarak politikalar belirlenmesi gerektiğine dikkat çekmekte ve destinasyonların sürdürülebilirlik hedeflerinde yenilenemeyen doğal kaynakların minimum düzeyde tüketilmesini, yenilenebilir kaynakların sürdürülebilir kullanılmasını ve enerji ile ilgili önlemlerin alınması gerektiğini belirtmektedir.

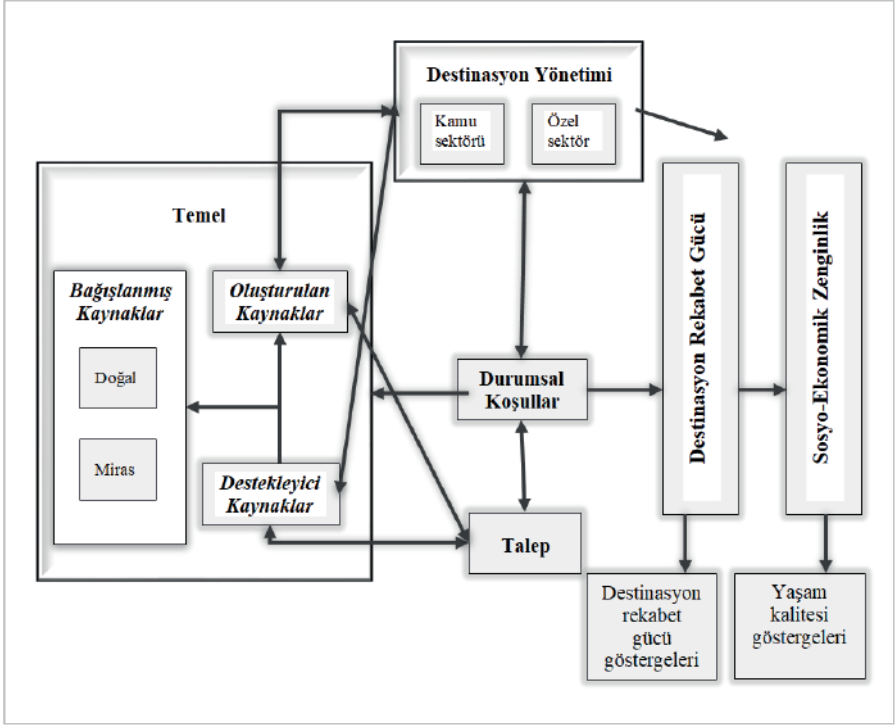
Ekonomilerin durgun olduğu, yenilenebilir kaynakların azaldığı ve toksik emisyonların uçağın sağlığını tehdit ettiği bir dünyada boş zaman/tatil seyahatleri anlamsız, savurgan ve zararlı olarak görülebilmektedir. Burada, Ritchie ve Crouch, çalışmasında "çevreye duyulan ilginin artık turizmde merkez sahneyi" aldığını belirtmekte ve bu çerçevede Kyoto anlaşmasının önemine değinerek fosil yakıt kullanımının destinasyonlarda sebep olduğu ciddi tahribatı ele almaktadır. Bu konuda, alternatif, kirlenmeyen enerji kaynaklarının rekabetçi fiyatlarla sunulmasını geniş bir toplumsal farkındalığın bir yansıması olarak görmektedir (2003: 81).

4.1.5. Dwyer ve Kim'in Bütünleştirilmiş Rekabetçi Modeli

Dwyer ve Kim (2003) tarafından turizm destinasyonu olarak bir ülkenin rekabetçi güçlerini belirlemek için hizmet etmesi amacıyla bir destinasyon rekabet gücü modeli geliştirilmiştir. Modelin oluşumu subjektif değerler eşliğinde Kore ve Avustralya'da yapılan atölye çalışmalarındaki tartışmalarından belirlenmiş ve objektif bir perspektifte sunulmaya çalışılmıştır.

Dwyer ve Kim (2003) ziyaretçi sayıları, pazar payı, turist harcamaları, istihdam, turizm endüstrisinin katma değeri gibi nesnel olarak ölçülen değişkenlerin yanı sıra kültür ve mirasın zenginliği, turizm deneyiminin kalitesi vb. gibi öznel olarak ölçülen çok sayıda değişkenlerin rekabet gücü kavramıyla bağlantılı olduğu belirtilmektedir. Modelde, rekabet gücü konusunda başka hedeflerde olabilmesine karşın ekonomik refaha odaklanmanın tutarlı olduğu belirtilmekte ve destinasyonlar, uluslararası turizm pazarında öncelikle sakinlerinin ekonomik refahını artırmak için rekabet ettiği belirtilmektedir. Burada, uzun vadede bölge sakinlerinin ekonomik refahı, destinasyon rekabetçiliği kavramı için merkezi bir endişe kaynağı olarak görülmektedir. Model, daha geniş çalışmalarda önerildiği gibi ulusal ve firma rekabet edebilirliğinin ana unsurlarını ve özellikle Ritchie ve Crouch olmak üzere çeşitli turizm araştırmacıları tarafından önerildiği gibi destinasyon rekabetçiliğinin ana unsurlarını bir araya getirmekte ancak bazı önemli açılardan farklılık göstermektedir. Dwyer ve Kim'in önerdiği model, talep koşullarını destinasyon rekabetçiliğinin önemli bir belirleyicisi olduğunu ve ayrıca, destinasyon rekabetçiliğinin politika oluşturmanın nihai amacı olmadığını, bölgesel veya ulusal ekonomik refah hedefine yönelik bir ara hedef olduğunu açıkça kabul etmektedir. Bu açıklamalar dâhilinde Dwyer ve Kim tarafından önerilen model, aşağıda Şekil 4.6.'da gösterilmektedir.

Şekil 4.6. Dwyer ve Kim'in Bütünleştirilmiş Rekabet Gücü Modeli

Kaynak: Dwyer ve Kim, 2003: 378

Modelde, kaynaklar kategorisi “Bağışlanmış (miras)” ve “Yaratılmış” olarak ikiye ayrılmaktadır. ‘Bağışlanan Kaynaklar’ sırasıyla “Doğal” (dağlar, göller, kumsallar, nehirler, iklim vb.) ve “Miras” veya “Kültürel” (mutfak, el sanatları, dil, gelenekler, inanç sistemleri vb.) olarak sınıflandırılmaktadır. “Yaratılan Kaynaklar” arasında turizm altyapısı, özel etkinlikler, mevcut çeşitli etkinlikler, eğlence ve alışveriş yer almaktadır. Burada sunulan modelde, “Destekleyici Kaynaklar” (veya etkinleştiren faktörler) genel altyapıyı, hizmet kalitesini, destinasyonun erişilebilirliğini, misafirperverliği ve pazar bağlarını içermektedir. ‘Bağışlanan Kaynaklar’ ve ‘Yaratılan Kaynaklar’ın her birine, ‘Destekleyici Faktörler ve Kaynaklar’ gibi kendi kutusu tahsis edilmektedir. Bu üç kutu sırayla daha büyük bir kutu içinde gruplandırılmıştır ve destinasyon rekabetçiliğinin bu diğer faktörlerin temel kaynaklara kattığı değere bağlı olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte ‘Destekleyici Kaynaklar’ ve ‘Yaratılan Kaynaklar’ destinasyondaki kuruluşlar tarafından sağlanan genel turizm ürününe olan katma değeri temsil etmektedir.

Modelde ortada yer alan “Durumsal Koşullar”, destinasyonun rekabetçiliğini etkileyen daha geniş dış çevredeki güçler olup destinasyondaki firmaların ve diğer kuruluşların iş yapma şekillerini etkileyen ve kendilerine hem fırsatlar hem de tehditler sunan ekonomik, sosyal, kültürel, demografik, çevresel, politik, yasal, hükûmete ait, düzenleyici, teknolojik ve rekabetçi eğilimler ve olaylarla ilgilidir. “Destinasyon Yönetimi” faktörleri, temel kaynakların ve çekicilerin kuvvetini artırabilen, destekleyici faktörlerin ve kaynakların kalitesini ve etkinliğini güçlendirebilen ve (durumsal koşullar) dayatılan kısıtlamalara en iyi şekilde uyum sağlayabilen faktörlerdir. Burada sunulan modelde, kamu sektörü tarafından üstlenilen destinasyon yönetimi faaliyetleri ile özel sektör tarafından üstlenilen Destinasyon Yönetimi arasında bir ayırım yapılmaktadır.

Önerilen modelde, “Talep Koşulları” için ayrı olarak belirtilmekte ve bu kategori, turizm talebi farkındalığı, algısı ve tercihlerinin üç ana unsurunu içermektedir. ‘Yaratılan Kaynaklar’ ve ‘Destekleyici Kaynaklar’ın belirli özellikleri ‘Talep’i etkilerken, ‘Talep Koşulları’nın doğası, özellikle turist tercihleri ve seyahat güdülere, bir destinasyon içinde geliştirilen ürün ve hizmet türlerini etkilemekte ve bu durum, ‘Destinasyon Yönetimi’nin sürdürülebilirliği sağlamak ve sürdürmek için kamu ve özel sektör turizm kuruluşlarının faaliyetleri belirlemektedir. “Destinasyon Rekabet Gücü”nü temsil eden kutu, geriye doğru rekabet edebilirliğin çeşitli belirleyicileriyle ve ileriye doğru sosyoekonomik refahı temsil eden bir faktörle bağlantılıdır ve bu hedeflerin her biri bir dizi gösterge ile ilişkilidir. ‘Destinasyon Rekabet Gücü Göstergeleri’ çok sayıda ve çeşitlidir ve hem subjektif nitelikleri (destinasyonun çekiciliği, manzara güzelliği) hem de daha objektif olarak belirlenenleri (destinasyon pazar payı, döviz kuru) içermektedir. ‘Sosyoekonomik Refah Göstergeleri’ ise ekonomideki üretkenlik seviyeleri, toplam istihdam seviyeleri, kişi başına düşen gelirler, ekonomik büyüme oranı vb. dâhil olmak üzere temel makroekonomik değişkenlerle ilgilidir. Burada Dwyer ve Kim (2003: 406) rekabet edebilirlik indeksleri oluşturmaya yönelik tüm girişimlerin altında yatan önemli bir sorunun, rekabet edebilirliğin nesnel ve öznel niteliklerinin entegrasyonu olduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla genel destinasyon rekabetçiliğinin belirlenmesinde rekabet edebilirliğin ‘nesnel’ ve ‘öznel’ niteliklerine gereken ağırlığın nasıl verileceği konusunda daha fazla araştırma yapılması gerekliliği vurgulanmaktadır.

Dwyer ve Kim’in (2003) modeli, destinasyon rekabet gücüne ulaşma konusunu dört ana başlıkta (temel kaynaklar, destinasyon yönetimi, durumsal koşullar ve talep koşulları) belirlemiş ve destinasyon rekabet gücü ile elde edilmek istenen nihai hedefin, sosyo-ekonomik zenginlik olduğunu vurgulamıştır. Modeldeki önemli farklılıklardan biri, yazarlar

tarafından destinasyon rekabetçiliği göstergelerinin geliştirilmesine katkıda bulunabileceği düşünülen, sosyoekonomik refahın “yaşam kalitesi” olarak ele alınmasıdır. Bununla birlikte önerilen modelin genel geçerliliği olması amaçlanmasına karşın yaşam standartlarının iyileştirilmesine katkıda bulunan temel faktörlerin, farklı gelişme seviyelerindeki ekonomiler için farklı olabileceği öngörülmektedir. Dwyer ve Kim modeli incelendiğinde ana başlıklar altında toplanan konuların hemen hemen hepsi Ritchie ve Crouch’ın modeli örneklendirilerek veya kıyaslanarak sunulduğu görülmektedir.

Dwyer ve Kim’in bütünleştirilmiş rekabetçi modelinin temel odak noktası, turizm sektöründe rekabet avantajı elde etmek ve sürdürülebilir kılmaktır. Bu modelde, yenilenebilir enerjinin doğrudan bir rolü yoktur ve yenilenebilir enerji modelde açık bir şekilde yer almamaktadır. Ancak model, turizm sektörünün sürdürülebilirliği ile ilgili faktörleri ele almakta ve burada, yenilenebilir enerji işlevsel olarak düşünülebilir kılınmaktadır. Dwyer ve Kim’e (2003: 373) göre sürdürülebilir rekabet avantajının elde edilmesinde firmaların kaynaklarının öneminin kabul edilmesi gelmektedir. Bu çerçevede Dwyer ve Kim (2003: 403) turizmin destinasyonlar üzerindeki çevresel etkilerinin araştırılmasını ve izlenmesini önermekte, bu konuda çevreyi ve mirası koruyan yasa ve yönetmeliklerin varlığına dikkat çekmektedir. Burada, Dwyer ve Kim (2003: 393) sürdürülebilir bir işletmenin sosyal ve çevresel hedefleri maliyet olarak görmek yerine, bu hedeflere ulaşmada kâr için fırsatlar araması gerektiğini belirtmektedir. Son olarak Dwyer ve Kim, farklı rekabet boyutlarının göreceli önemi konusunda (örneğin doğal kaynaklar) daha fazla araştırma yapılması gerektiğini ifade etmekte ve bu araştırmalar potansiyel “net faydaları” hakkında hükümetleri bilgilendirmek için bir temel sağlamalıdır.

4.1.6. Heath’in Sürdürülebilir Destinasyon Rekabet Gücü Modeli

Healt (2003), Güney Afrika’daki destinasyonlarda 26 paydaştan elde edilen deneyime dayanarak destinasyon stratejik planlama süreçlerinde, turizm sektöründeki genel araştırmalarda vurgulanan rekabet unsurlarını ve turizm uzmanlarının üzerinde durduğu destinasyon rekabet gücü kavramını yakalamayı hedeflemiş ve bu amaçla, objektif ve subjektif ölçümleri içeren bir dizi gösterge ile sürdürülebilir bir destinasyon rekabet gücü modeli geliştirmiştir.

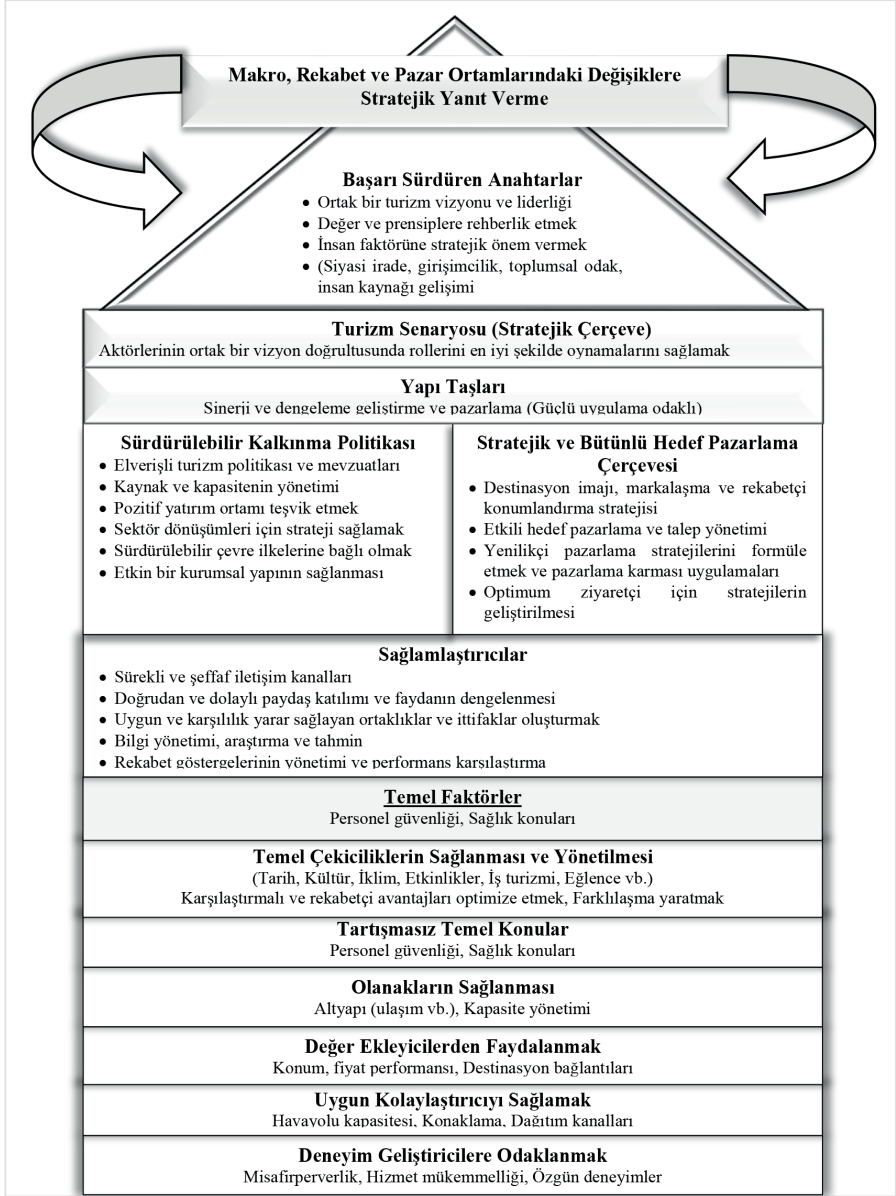
Heath bu aşamada, Porter (1990), Hassan (2000), Ritchie ve Crouch (2003) ve Dwyer ve Kim (2003)’in modellerinden faydalanmaktadır. Healt’a göre paydaşların ortak çalışması, rekabet gücünün arttırılabilmesi adına elzemdir ve bunun için, destinasyon rekabetçiliğini oluşturulan temel

unsurların belirlenip stratejik olarak yönetilmesinin önemini vurgulamaktadır. Oluşturduğu modeli, “geleceği tahmin etmenin en iyi yolu, onu şimdi icat etmektir” sözleriyle savunmaktadır.

Healt, stratejik planlamaların, uygulamaların ve politikaların destinasyon rekabet gücü ve sürdürülebilirliği açısından zaruri olduğunu dile getirmiş ve modelini destinasyon planlama, stratejiler uygulama ve ortaklıklar üzerine kurgulamıştır. Dolayısıyla turizm geliştirme ve pazarlama desteği sağlaması ve başarılı politikalar uygulanması durumunda ve çevre, enerji, inisiyatif ve girişimciliğin yerel ve bölgesel destinasyon seviyelerinde ortaya çıkarak tüm seviyeleri olumlu yönde etkileyeceğini iddia etmektedir. Healt çalışmasında, “destinasyon gelişimi, kaynakların konuşlandırılmasına ilişkin stratejik kararların (arz tarafı kararlarının) sonucudur” ifadesinde bulunmaktadır.

Healt’a göre herhangi bir destinasyon planlama sürecinin önemli bir yönü, kaynakları ve yetenekleri yönetmektir. Burada, destinasyona özgü uygun, dinamik bir stratejinin oluşturulması, destinasyon rekabet gücü için kilit bir rol oynamakta ve kaynakların da verimli kullanılmasını sağlamaktadır. Böylece sürdürülebilir çevre ilkelerine bağlı kalarak kaynakların aşırı bozulmaya karşı muhafaza edilebilmektedir. Healt tarafından oluşturulan model altı temel faktör vurgulanmakta ve sürdürülebilirlik çerçevesinde stratejik bir çatı üzerine kurgulanmaktadır. Söz konusu model aşağıda Şekil 4.7.’de sunulmaktadır.

Şekil 4.7. Heath'in Sürdürülebilir Turizm Rekabet Gücü Modeli

Kaynak: Heath, 2003

Yukarıda stratejik bir yapı üzerine inşa edilen modelde belirlenen altı temel faktörlerinde ziyaretçi tercihleri ve destinasyon potansiyeli ve çekicilikleri vurgulanmaktadır. Söz konusu bu altı temel faktör, sırasıyla; “Deneyim geliştiricilere odaklanmak”, “Uygun kolaylaştırıcılar sağlamak”,

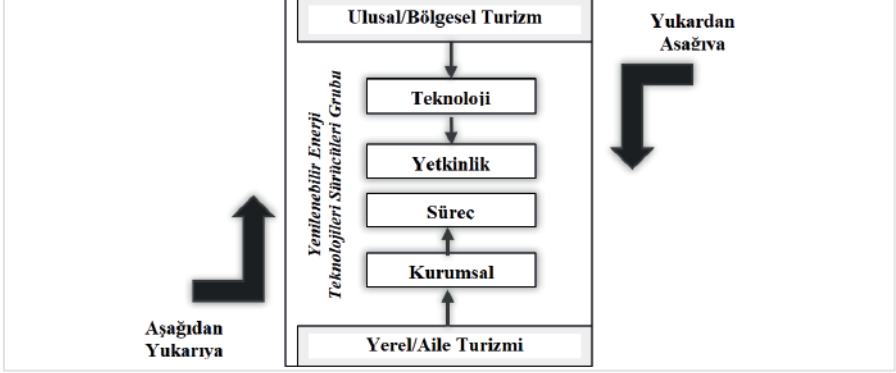
“Değer ekleyicilerden faydalanmak”, “Olanakların sağlanması”, “Tartışmasız temel konular” ve “Temel çekiciliklerin sağlanması ve yönetilmesi”dir. Temel faktörler sonrasında, stratejilerin oluşumu için ifade edilen “Sağlamlaştırıcılar”, destinasyon rekabet edebilirliğe optimal olarak katkıda bulunmakta ve bu katkı ile oluşturulan politika, strateji ve ortaklıklar rekabetçi güçleri ve sürdürülebilirliği desteklemektedir.

Healt’in çalışması, strateji, uygulama ve ortak hareket üzerine önemli vurgulara karşın yenilenebilir enerji konularında herhangi bir ifadesi bulunmamaktadır. Dolayısıyla Heath’in sürdürülebilir destinasyon rekabet gücü modeli yenilenebilir enerji ile açıklanamamakta ancak, model turizm endüstrisindeki genel sürdürülebilirlik faktörlerini ele almaktadır. Burada, yenilenebilir enerji, sürdürülebilir turizmin bir bileşeni olarak modelin “çevresel performans” bileşeni altında ele almak mümkün olabilmektedir. Çünkü bu bileşen, çevre dostu uygulamalar, çevre yönetimi, doğal kaynakların korunması ve atık yönetimi gibi konuları kapsamakta, bu da yenilenebilir enerji uygulamalarının bu bileşen çerçevesinde ele alınmasını olağan hale getirmektedir.

4.1.7. Michalena, Hills ve Amat’ın Kavramsal Diyagram Modeli

Michalena, Hills ve Amat (2009) Akdeniz adalarını kapsayan bir örnek olay analizi çerçevesinde yenilenebilir enerji kullanımı ile turizm destinasyonlarının sürdürülebilirliğini araştırmışlar ve yenilenebilir enerjilerin “aşağıdan yukarıya (bottom-up)” ve “yukarıdan aşağıya (top-down)” uygulama modlarını ve bunların yenilenebilir enerji teknolojileri sürücüleri gruplarına bağlantısını gösteren kavramsal diyagram oluşturmuşlardır. Çalışma, turizm destinasyonlarının yenilenebilir enerji kullanımına göre sıralandığı bir multikriter (Multiple criteria decision making) analiz yaparak sürdürülebilir turizm ve rekabet gücü arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktadır. Michalena vd. tarafından önerilen bu modelin önemli bir özelliği, turizm endüstrisinde sürdürülebilirliği artırmak için yenilenebilir enerjinin kullanımını araştıran önemli bir örnek teşkil etmesidir. Michalena vd.’göre destinasyonların temel kayguları, enerji arzının güvenliği, enerji fiyatlarının istikrarı, yenilikçi teknolojilere dayalı güçlü rekabet edebilirlik politikası ve iklim değişikliği yükümlülüklerinin yerine getirilmesine dayanmaktadır. Michalena vd. tarafından önerilen model aşağıda Şekil 4.8.’de gösterilmektedir.

Şekil 4.8. Michalena, Hills ve Amat'ın Top-Down ve Bottom-Up Modeli

Kaynak: Michalena, 2009: 135

Michalena vd. tarafından önerilen modelde “kurumsal” ve “süreç” sürücülerinin esas olarak yerel ölçekte işlediğini, “yetkinlik” ve “teknoloji” sürücülerinin ise daha geniş bir ölçekte (uluslararası) motive edildiği yenilenebilir enerji teknoloji uygulama aşamalarını ifade etmektedir. Modelde, turizm destinasyonu doğası aile-yerel ölçekten, bölgesel veya ulusal gelişmelerin yönlendirdiği daha geniş bir ölçüğe doğru farklılık göstermekte ve dolayısıyla yenilenebilir enerji teknoloji uygulamalarının turizm ihtiyaçlarına ve turizm politikası seçimine bağlı olarak farklı rotalar izleyebileceğini göstermektedir. Bu farklı rotalar “aşağıdan yukarıya” yerel rota ve “yukarıdan aşağıya” daha geniş rotayı ifade etmektedir. Model, yenilenebilir enerji teknolojileri uygulaması için etkili stratejik planlama sağlamak amacıyla yenilenebilir enerji teknolojileri uygulamasının sürecini, bağlantılarını ve nedenselliğini (ve sadece teknik kriterleri değil) anlama ihtiyacını vurgulamaktadır. Çalışmada, bu konu için hükümet ve yerel idari unsurları yerel girişimcilik ve araştırma ile ilişkilendirecek entegre stratejiler teşvik edilmesi gerektiği belirtilmekte ve stratejilerin amacının, doğayı ve mirası korumayı, toplumu sürdürülebilir bir şekilde geliştirmeyi, enerji kapasitesi ve enerji özerkliği oluşturmayı ve ekonomik büyümeyi sağlamak olması gerektiği bildirilmektedir. Bu hususlar, yenilenebilir enerji teknolojileri uygulamalarının rekabet gücü için oldukça önemli bir konuyu temsil ettiği düşünülmektedir.

4.2. Yenilenebilir Enerji Kaynaklı Turizmde Rekabet Gücü: Yeni Bir Paradigma

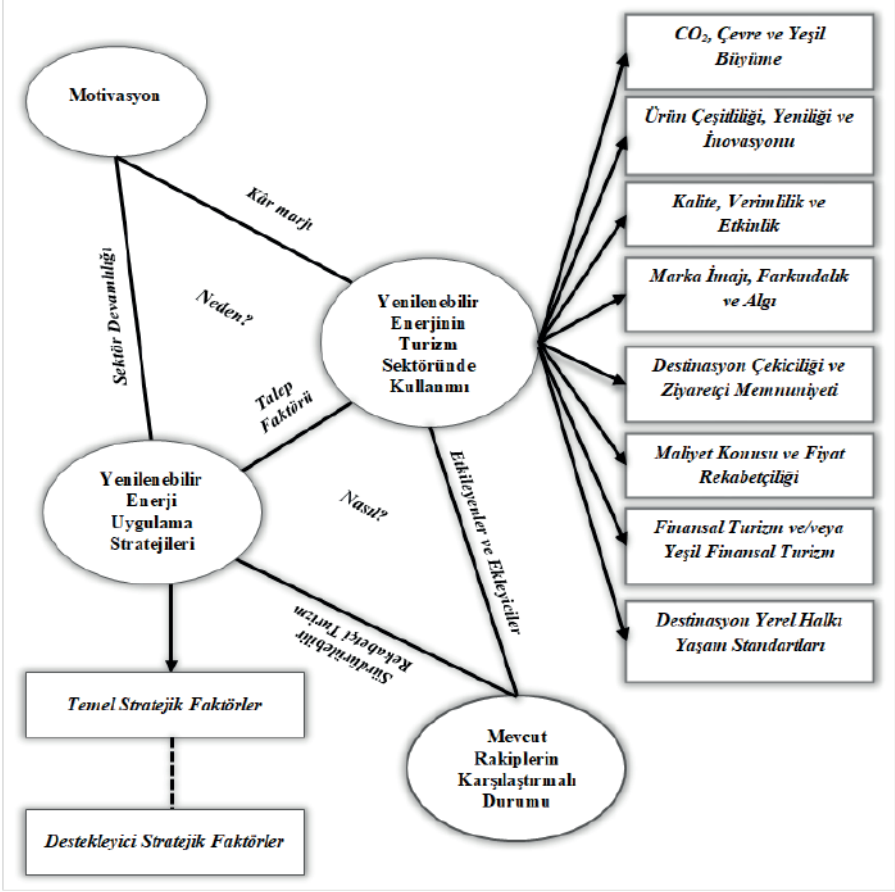
Dünya ekonomilerinde turizmin gelişmesi ve büyümesiyle birlikte turizm rekabetçiliğinin değerlendirilmesi, yalnızca turizm performansı ve rekabet

avantajları üzerindeki birincil değerlendirmeye değil, daha ilerici bir anlayışa dayanmalıdır. Mevzuyla ilişkin bir tahlil Bordas'ın (1994), “günümüzde, turizm işletmesinin bir ülkenin zenginliği ve refahına katkısı konusunda şüphe yoktur. Ancak gerçeklik gösteriyor ki, bu her zaman böyle değil ve bazı turistik destinasyonlar turizm gelişimlerinden neredeyse hiç yararlanmazlar veya sadece sınırlı bir süre boyunca yararlanırlar ve daha sonra gerileme yaşarlar. Turizmi uzun vadeli karlı bir iş haline getirmek için, dönüşümü yeni rekabetçilik paradigması doğrultusunda geliştirilmelidir” deyiimiyle açıklamak mümkündür. Bu koşullar altında, konu ile ilgili potansiyeli ve karmaşıklıkları çeşitli yöntem ve bakış açılarından değerlendirmek gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

Yenilenebilir enerji kaynaklarının turistik destinasyonlarda ve turizm işletmelerinde kullanılmasının veya yenilenebilir enerji kaynağı uygulamalarının farklı biçimlerde turizm işletmelerinde geliştirilerek kullanılmasının, turizm sektöründe güçlü bir rekabet silahı haline geldiğini, daha önce sunulan ve açıklama getirilen araştırmaların desteğiyle ifade etmek mümkündür. Dolayısıyla yenilenebilir enerji kaynaklarını, turizm sektörüne entegre edenlerin ilk kazananlar olması ve uzun yıllar boyunca uluslararası turizm pazarından en büyük payı alması kuvvetli tahminler arasında yer almaktadır. Bu çıkarımlar, yenilenebilir enerji kaynakları ile turizm rekabet gücünde yenilenen bir temanın önemli bir göstergesi olmaktadır.

Yenilenebilir enerji, turizm sektörü ve rekabet gücü kombinasyonu, yeni olguların kavramlaşmasıyla sonuçlanan, yenilenebilir enerjiler ile turizmde rekabet gücünün bir yaklaşımını temsil etmektedir. İncelenen konular, oldukça geniş bir yelpazeye ve dinamik ilişkilere sahip olmasına rağmen sistematik ve titiz bir analizle “evrensel görüş”ü temsil eden bir model oluşturularak açıklanabilir. Bu model, yenilenebilir enerjiler ile turizmde rekabet gücünün ortaya koyulabilmesi çerçevesinde gerçek bir anlayışa ulaşma hedefi bağlamında, günümüze kadar evrilen rekabet evreninin değişen bileşenlerinin bir yansımasıdır. Söz konusu yansımalar ile ilgili bir görüş, Ritchie ve Crouch (2003) tarafından, “turizm sektörü ve turistik destinasyonlardaki radikal olarak yapısal değişimlerin bir sonucu olarak rekabetin doğasının yeniden şekillenmesi” olarak ele alınmaktadır. Yenilenebilir enerji, turizm ve rekabet gücü kombinasyonunun sağlanmasıyla ortaya çıkarılan bir rekabet modeli, daha önce tahlil edilen konuların mütevazı bir şekilde, eksik destekleyici unsurların tamamlanması ile kapsamlı bir perspektifte aşağıda Şekil 4.9.'da ifade edilmektedir.

Şekil 4.9. Yenilenebilir Enerji Kaynaklı Turizm Rekabet Gücü Modeli

Yukarıda yenilenebilir enerjinin destinasyonlarda ve turizm işletmelerinde kullanımı ile ortaya çıkan “yenilenebilir enerji kaynaklı turizm rekabet gücü modeli”, çakışık/çakışan üçgen formatı ile dizginlenen modelde yenilenebilir enerji kullanan ya da sistemlerine farklı biçimlerde entegre eden turizm işletmelerinin rekabet gücü kaynağı sekiz faktörle açıklanmakta ve sekiz faktör, rekabet avantajlarının bir bileşimini oluşturmaktadır. Bu sekiz rekabet gücü kaynağı, geniş bir perspektifle yenilenebilir enerji kaynaklarını kullanan turistik destinasyonları ve gerek kamu gerekse özel turizm işletmelerini ilgilendiren detayları içermektedir. Yenilenebilir enerji kullanan ve kullanmayan arasındaki farkların tasviri bu detaylardan itibaren belirginleşirken bu detayların etkinliği ve rekabet gücünün belirlenmesi, yenilenebilir enerji kullanan işletmeler arasında, bu yenilenebilir enerjileri kullanırken nasıl ve ne şekilde faydalandıkları, yani yenilenebilir enerji uygulamaları arasındaki farklılıklardan gelen durumlarda belirginleşmekte ve

rekabet, bu yenilenebilir enerji kullanan işletmeler arasında şekillenmektedir. Akabinde modelde iki aşamada ele alınan “Yenilenebilir Enerji Uygulama Stratejileri”, yenilenebilir enerji kullanan mevcut rakipler arasındaki rekabet gücü performanslarını açıklayan unsurlar olarak ele alınmakta ve ayrıca, neden-sonuç ilişkisi kurgulanmaktadır. Bir başka deyişle, kaynakları en büyük faydalı etkiye sahip olması muhtemel stratejilere odaklanarak uygulamak, yenilenebilir enerji kaynaklı rekabetçi performansını belirleyen önemli bir konudur. Bu konu, sürdürülebilir turizm rekabetçiliğini vurgulayan, yani herhangi bir destinasyonun ve turizm işletmesinin yenilenebilir enerji kaynaklı turizm rekabet gücünü geliştirme kabiliyetinin tamamlayıcı bir bileşenidir. Çakışan üçgen formatını tamamlayan faktörler, yani ortak köşeler, söz konusu tamamlayıcı bileşenleri açıklamaktadır. Bununla birlikte, yenilenebilir enerji kaynaklı rekabet gücü oluşturmak ve bu rekabet gücünü koruma kabiliyeti için motivasyon kaynakları, modelin dışsal bir kaynağı olarak nitelendirilmektedir. Bu dışsal faktörler, yenilenebilir enerji kaynakları kullanarak turizm rekabet gücü oluşturmada ve rekabetçi performansı belirleneme de etkilidir.

Turizmin dünya çapında giderek daha rekabetçi hale geldiği bir zaman diliminde rekabet eden destinasyonların gelişimi, güçlü ve zayıf yönlerine dair her türlü görüş, turizm rekabetçiliği çerçevesinde oldukça önemli bir husustur. Bu konuyu Oppermann'ın (1996: 181), “hızla değişen ve giderek daha rekabetçi hale gelen bir ortamda, etkili olan tüm aktörleri daha iyi anlamak son derece önemlidir” ifadesi ile vurgulamak mümkündür. Dolayısıyla, Şekil 4.9.'da gösterilen yenilenebilir enerji kaynaklı turizm rekabet gücü modeli, destinasyonların ve turizm işletmelerinin yenilenebilir enerji kaynaklarını kullanarak rekabet gücü oluşturma ve geliştirme yönlerini betimleyerek, turizm rekabetçiliğinin geliştirilmesine açıklıklar getirmekte ve söz konusu açıklamalar, ilgili model çerçevesinde, alt başlıklar altında sunulmaktadır.

4.2.1. CO₂, Çevre ve Yeşil Büyüme

Rekabetçi bir turizm sektörü için çevre¹⁰³, rekabet gücü açısından oldukça anlamlı ve önemli bir yere sahiptir. Çevre, turizm için temel bir çekicilik faktörüdür. Turizm ürünü, büyük çoğunlukla çevre ile bağıntılıdır (Swarbrooke, 1998: 49) ve destinasyonun ziyaretçilerine sunabileceği turizm türlerini çevrenin kendisi belirlemektedir (Şafaklı, 2001: 11). Turizmde ziyaretçi, manzara ve iklim gibi kaynakları kısaca deneyimleme fırsatı satın almakta (Ritchie ve Crouch, 2003: 22) ve bu deneyimleme fırsatları,

103 Turizmde doğal çevre ve yapay çevre olmak üzere iki tür çevre söz konusudur.

ziyaretçilerin tercihlerini ve harcamalarını belirleyebilmektedir. Bununla birlikte, sektörün rekabetçi olabilmesi için büyüme ve gelişme gerekliliği (Sonntag, 2000: 101) ancak çevre varlığının şartı ile mümkündür. Söz konusu bu (ve bunun gibi) faktörler, turizm destinasyonun gerçek rekabet yeteneği içerisinde çevresel rekabetçi güçleri kapsamaktadır.

Turizm faaliyetleri, yaygın olarak temiz alanlara veya ortamlara dayanmaktadır¹⁰⁴ (Yıldırım vd., 2008: 872) ve çevresel kaynaklara dayanmayan herhangi bir turistik aktivite neredeyse yoktur (Rämet vd., 2015). Dolayısıyla turizm sektörünün çevresel rekabet gücü, doğal ve yapay çevre uyumu ile çevrenin korunması, zenginleştirilmesi, yönetilmesi ve ihtiyaçlarına göre şekillendirilmesini gerektirmektedir. Çünkü turizm ve çevre arasındaki etkileşim, güçlü bir geri bildirim mekanizmalarını beraberinde getirmektedir¹⁰⁵. Bu mekanizmalar, turizmin çevresel etkileri ve sektörün rekabetçiliği arasındaki ilişkinin yönünü belirleyebilmektedir. Konu ile ilgili araştırmaların genel izahatı, turizm faaliyetinin teşvik edilmesi ve geliştirilmesinde çevrenin önemini vurgulamakta ve turizmin çevre üzerindeki potansiyel olumsuz etkilerine ilişkin endişelere değinmektedir. Turizmin söz konusu bu olumsuz çevresel etki konu alanı; ziyaretçi sayısı, aktiviteleri (Gössling vd., 2002; Al-Mulali vd., 2015) ve bunlarla ilgili taşıma kapasitesi (Romeril, 1989: 205), altyapı ve tesis gibi inşaa faaliyetleri (Sunlu, 2003: 263) ve bu faaliyetlerin arazi üzerinde yarattığı değişimler¹⁰⁶ (Gössling vd., 2002; Al-Mulali vd., 2015), ulaşım (Peeters vd., 2007; Howitt vd., 2010; Al-Mulali vd., 2015; Sharif vd., 2017) ve tesislerin/işletmelerin büyük ölçüde fosil yakıtlara olan bağılılığı (Bohdanowicz vd., 2001; UNWTO, 2013; Gössling ve Peeters, 2015) gibi faktörlerle turizmde rekabet edebilirliğin çevresel yıkıma yol açtığı iddiası içerisinde (Green vd., 1990: 112) açıklanan sera gazı salınımı, çevre kirliliği ve iklim değişiklikleridir. Bu açıklamaların ortak tarafı, turizmin sebep olduğu çevresel olumsuz etkilerin turizm rekabetçiliğini olumsuz etkilemesidir. Dolayısıyla turizmin bu yönü ile karşılaşılan önemli bir soru; turizm nedeniyle doğal çevrenin bozulmasının, bir destinasyonun diğerine kıyasla göreceli rekabet gücünü ağır bir şekilde maskeleyip maskeleyemeyeceğidir.

104 Çevre, turizm için önemli bir kaynaktır ve turizmde sunulan hizmetler bu kaynaklar vasıtası ile gerçekleştirilmektedir. Dolayısıyla temiz bir çevre varlığı, turizm için hayati bir öneme sahiptir.

105 Turizm, çevreye bağımlıdır. Çevreye duyarlı uygulamaların yanında, turizm ve çevre etkileşimi arasında daha iyi bir ilişki kurmak için özel çabalar kurmak gereklidir. Örneğin Türkiye'nin Bodrum Yarımadası'na yapılan bir ziyaret, yüksek katlı otellerin yokluğunun bile kıyıların tahrip edilmesine karşı bir garantisi olmadığını göstermektedir (Romeril, 1989: 205).

106 Turizmin sebep olduğu söz konusu bu değişimler, destinasyonun kritik kaynakları üzerinde baskılar oluşturarak yerel halkın su kullanımı gibi çeşitli kaynaklarında, farklı rekabetlerin ortaya çıkmasına sebep olabilir (Sunlu, 2003: 263).

Turizm sektörünün çevre ile olan bağlantısı ve sektörün çevre üzerinde yarattığı etkiler destinasyonun çevresel rekabet gücünü temsil etmekte, ancak bu durum, sadece yerel ve bölgesel olarak değil, küresel ölçekte etkileri içeren karmaşık bir ilişkiler bütünü oluşturmuştur. Söz konusu bu ilişkiler bütünü, spesifik olarak konu sınırlarında ele alındığında; varış noktasına ulaşım, konaklama ve destinasyondaki aktiviteler başta olmak üzere enerjiye bağımlı olan turizmin neredeyse tüm enerji kullanımının fosil yakıtlardan elde edilmesinin (Gössling ve Pecters, 2015: 642) yarattığı olumsuz çevresel gelişmelerin turizmde rekabet gücüne verdiği tahribattır. Bu tahribat CO₂ emisyonları, hava kirliliği, çevre kirliliği ve iklim değişikliği olarak spesifik çerçevede ele alınabilmektedir. Yenilenebilir enerji, söz konusu bu tahribatın önüne geçilmesi ve turizmde rekabetçi güçlerin korunmasında fırsatlar sunabilmektedir. Söz konusu bu fırsatlar, yenilenebilir enerjinin fosil yakıt enerjilerine önemli bir alternatif olarak çevre üzerindeki potansiyel olumlu etkilerinden ileri gelmektedir (Maradin, 2021: 176; Nezhnikova vd., 2018: 178; Quamar vd., 2021, JingJing vd., 2022; Riojas-Díaz vd., 2022).

Yenilenebilir enerji kullanımının turizmde rekabet gücü çerçevesinde en temel argümanı, endüstriyel faaliyet birimi başına çevresel zararı sınırlayarak turistik destinasyonlarında rekabetçi turizm sürdürülebilirliğini sağlamasıdır. Alekseeva ve Hercegová'ya (2021) göre yenilenebilir enerjilerin çevre üzerindeki etkileri, turizm sektöründe kullanılan enerji ve ortaya çıkan karbon emisyonlarının ölçülmesi ile mümkün gözükmektedir. Bu ifadeye bir referans olarak Gössling ve Pecters'in (2015: 642), belgelediği değerler ile konaklamada bir gecenin 3,6 ila 3717 MJ arasında enerji gerektirebileceğini ve bu enerjinin 0,1 ila 260 kg CO₂ arasında sera gazı emisyonlarına neden olabileceğini belirtmektedir. Belgeler ile ortaya koyulan konaklamada bir gecede enerji ihtiyacı ve bu enerjinin sebep olduğu sera gazı emisyonlarının çözümü ise turistik destinasyonlarda konaklama firmalarının enerji ihtiyacını yenilenebilir enerji kaynaklarından elde etmesidir. Karagiorgas vd.'ye (2006) göre turizm işletmelerindeki mevcut otellerin yenilenebilir enerji uygulamaları, bu işletmelere çevresel performans açısından karşılaştırmalı bir avantaj sağlamaktadır. Bununla birlikte yenilenebilir enerji, turizmde rekabetçiliğin bir getirisi olarak sektörün büyüme ve gelişme aşamasında, daha fazla enerji ihtiyacına bağlı olarak^{107, 108}, artan çevre kirliliğine çözümler sağlayabilmekte ve böylece, destinasyonların yeşil büyüme konseptinde şekillenmesini desteklemektedir. Yenilenebilir enerji kaynakları kullanımı ile yeşil büyümenin bir yönü, enerji altyapısına bağlı olarak taşıma

107 Ayr. bkz. Bohdanowicz vd., 2001

108 Jiricka vd.'ye (2010) göre, iklim değişikliğine uyum sağlamayan turizm sektörü hızla kısır bir döngüye kapılabilmektedir.

kapasitelerinin stres altında bulunduğu destinasyonlarda kapasitelerin yenilenebilir enerjiler ile arttırılmasıdır. Bu durum, turizm sektörünün pazar paylarını ve rekabet ederken pazar konumunu korumak adına oldukça önem arz etmektedir. Bu açıklamalar dâhilinde yenilenebilir enerjinin CO₂, çevre, yeşil büyüme açısından turizm sektörü için en kapsamlı rekabet gücü kaynağını oluşturduğunu belirtmek mümkündür.

4.2.2. Ürün Çeşitliliği, Yeniliği ve İnovasyonu

Turizm sektöründe ürün çeşitliliği ve yeniliği, rekabet gücü elde etmek ve sürdürmek adına oldukça önemlidir. Çünkü turizmde rekabet gücünün bir yanı, ziyaretçilerin ilgilendiği yenilikçi, inovasyona dayalı ve ziyaretçi odaklı turizm hizmetleri sunumundaki yeteneği temsil etmektedir (Sul vd., 2020). Dolayısıyla ziyaretçilere alternatif veya diğer destinasyonlardan farklı turizm çeşitleri, ürünleri ve hizmetleri sunmak, turizm sektöründeki yüksek rekabet ortamında rekabetçi kalabilmenin bir gereğidir¹⁰⁹. Burada, dünya standartlarındaki büyük destinasyonlar, rekabetçiliklerini sürdürmek ve geliştirmek amacıyla çevre odaklı turist segmentlerini çekmek için çeşitlenmekte ve çevre odaklı segmentler çok yüksek bir oranda büyüme göstermektedir (Hassan, 2000: 239). Bu konuda yenilenebilir enerji, klasik kitle turizmi çeşitlerinden farklı olarak veya kitle turizmi ile işaretlenmemiş, ziyaretçilere sıra dışı deneyimler yaratabilecek, özel ilgi seyahatleri oluşturabilecek ve kişisel seyahatlere daha fazla eşlik edebilecek alternatif turizm ürünü çeşitleri sunabilmekte¹¹⁰ ve bu durum, turistik destinasyonlar için rekabet gücü kaynağı olabilmektedir.

Yenilenebilir enerjilerin, turistik destinasyonlara sağladığı turizm ürünü çeşitleri, genellikle iki farklı çerçevede ele alınmaktadır. Bunlardan ilki, sürdürülebilir turizm konusu çerçevesinde vurgulanan ve bu bağlamda, fosil yakıtların ve diğer enerji türlerinin kullanımının azaltılmasını amaçlayan “ekoturizm” veya daha spesifik olarak atfedilen “eko-enerji alanı”dır¹¹¹. Ekoturizm ile eşsiz, nispeten bozulmamış ortamlara sahip destinasyonların kendilerini ‘çevresel destinasyonlar’ olarak konumlandırarak rekabet edebilirliklerini geliştirebilmeleri mümkündür (Ritchie ve Crouch, 2003: 6-7). Aynı zamanda “wellness-boom”¹¹² ile örneklendirilen yeni ürün

109 Bordas’a (1994: 3) göre sektör, yüksek yenilik kapasitesini koruduğunda rekabetçi olabilmektedir.

110 Ayr. bkz. Lee, 2015

111 Ayr. bkz. Jiricka vd., 2010

112 Türkçe karşılığı “iyilik patlaması” olan wellness-boom terimi, son yıllarda dünya genelinde artan sağlık ve refah trendlerini ifade etmek için kullanılan bir terimdir. Bu trend, insanların daha sağlıklı yaşamak ve genel refahlarını artırmak için bir dizi sağlıklı yaşam aktivitelerini içermektedir.

gelişimi ile ilişkilendirilebilmektedir (Jiricka vd., 2010: 55). İkincisi ise rüzgâr, hidrolik ve güneş gibi yenilenebilir enerjiler ile temsil edilen ve özel bir niş turizm çeşidi olarak geliştirilen “enerji turizm”i veya “enerjik turizm”dir (Jiricka vd., 2010; Frantál ve Urbánková, 2014; Alekseeva ve Hercegová, 2021)¹¹³. Enerji turizmi, turistik destinasyonlarda yenilenebilir enerji kullanımının yaygınlaşması ile ziyaretçilere yeni turizm ürünü değerleri yaratarak karşılaştırmalı üstünlük sağlayabilmektedir¹¹⁴. Diğer bir ifadeyle enerji turizmi, turizm destinasyonlarındaki homojenleşmenin aksine, mekânsal farklılaşma ile sürdürülebilir turizm rekabetçiliğini desteklemektedir. Bu konuda Mori’nin (2002) İskoçya Argyll’de rüzgâr çiftliği ve Alekseeva ve Hercegová’nın (2021) Volga-Kama Kaskadı’nın bir parçası olan ve çatısı üzerinde bir otoyol bulunan dünyadaki tek hidroelektrik santrali olan Çeboksary Barajı örnekleri referans olarak sunulabilmektedir. Bunlara ek olarak von Martin Frey tarafından 2011 yılında yayımlanan “Almanya Yenilenebilir Enerji Seyahat Atlası” kitabı, bu alandaki ilk seyahat atlası çalışmasıdır¹¹⁵.

Yenilenebilir enerji kaynakları kullanımının turistik destinasyonlara sağladığı yeni turizm ürünü çeşitliliği, rekabetçilik açısından belirli farklılıkları barındırmaktadır. Yenilenebilir enerjiler ile turizm ürünü çeşitliliği “yenilik faktörü”ne sahiptir ve ziyaretçilerin farklı bir şeyler görmek ve yapmak için zaman harcamaya teşvik edebilmektedirler. Dolayısıyla yenilenebilir enerji, ekoturizmin bir donatısı ve enerji turizmi gibi bir niş olarak turistik destinasyonlara uzun dönem rekabet avantajları sağlayabilmektedir¹¹⁶. Bununla birlikte, her iki turizm ürünü çeşidi birer girişimcilik ekosistemi¹¹⁷ örneğini temsil etmektedir. Başka bir bakış açısıyla bu, Porter’in (2011: 386) Hollanda örneği ile ifade ettiği çevre standartları ve baskılarının sektörleri inovasyona yöneltmesi ile açıklanabilmektedir. Turistik destinasyonlar, rekabet gücüne zarar veren çevresel çıkmaza bir çözüm olarak çeşitli inovasyonlar ile yenilenebilir enerjileri turizm ürünü olarak kullanabilmekte ve böylece, rekabetçiliğini geliştirerek rekabet gücü kaynağı oluşturulabilmeleri mümkün olabilmektedir.

113 Bir diğer bakışla, yenilenebilir enerji kaynaklarının turizm paketlerine dâhil edilmesidir.

114 Laws’a (1995: 9) göre artan uluslararası varışların baskısı altında turizm sektörü, ziyaretçiler için özel hizmetlerin geliştirilmesiyle yanıt vermekte ve böylece bölge bir turistik destinasyonun tanıdık özelliklerini kazanmaya başlamaktadır.

115 Bu örnek için ayr. bkz. Frantál ve Urbánková, 2014: 5

116 Jiricka vd.’ye (2010: 66) göre bu çeşitli niş turizm türlerinin bir kombinasyonu, uluslararası pazarda büyük potansiyele sahip olabilir.

117 Bir girişimcilik ekosisteminin temel fikri; belirli bir coğrafi bölgede yenilikçiliği, yeni başarılı firmaların oluşumunu ve buna karşılık gelen sürdürülebilir büyümeyi desteklemek için iletken bir ortam yaratmaktır (Simatupang vd., 2015).

4.2.3. Kalite, Verimlilik ve Etkinlik

Kalite, turizm destinasyonu rekabetçiliğinin özü (Hassan, 2000: 241) ve rekabetçi başarı için kritik bir bileşendir (Poon, 1993: 164). Yüksek kaliteli turizm hizmeti ve ürünleri, destinasyonlara belirgin bir rekabet avantajı sağlamaktadır. Bu çerçevede turizmin faaliyet gösterdiği sektörler, yüksek kaliteli, unutulmaz deneyimler sunmaktan sorumludur (Ritchie ve Crouch, 2003: 71 ve 98) ve destinasyonlar yüksek kaliteli turizm rotaları oluşturarak büyük bir pazar payı elde edebilmektedirler. Yüksek kaliteli turizm hizmetinin temel niteliği, ziyaretçi beklentilerini karşılamanın ötesinde bir yerdedir.

Yenilenebilir enerji, turizm sektöründe kaliteli ürün sunmanın ve bu konuda turistik destinasyonlara rekabet gücü kaynağı oluşturmanın önemli bir parçasıdır. Turizmde ziyaretçilere kaliteli hizmet sunmanın ilk endişeleri, çevre üzerine kurgulanmakta (Butler, 1980; Hassan, 2000; Ritchie ve Crouch, 2003) ve sektörün büyüme kalitesine değinmektedir (Heath, 2000; Erdogan ve Baris, 2006). Çünkü çevre kirliliği, kalitenin düşmesi ve verimsizliğin artmasına neden olan bir çeşit ekonomik atığı temsil etmekte (Porter, 2011: 388) ve dolayısıyla kaliteli bir turizm hizmeti için temiz bir çevre şartı aranmaktadır (Erdogan ve Baris, 2006: 605). Butler'e (1980: 6) göre sektörün ve ziyaretçilerin aşırı kullanımı nedeniyle destinasyondaki çevre kalitesi üzerindeki olumsuz etkileri, diğer destinasyonlara göre daha fazla olması durumunda, gerçek ziyaretçi sayısı da sonunda azaltabilmektedir. Bu durum, ziyaretçilerin çevresel bütünlüğü koruyan kaliteli turizmi deneyimleme beklentisine dayalı olarak (Ritchie ve Crouch, 2003), özellikle ziyaretçi yaşı ile alakalı (Poon, 1993), seyahat kararlarına büyük ölçüde dâhil olması ve bu bağlamda, destinasyonların deneyimli tüketici gezginlere ulaşmada küresel olarak rekabet etmesi gerekliliği ile ilgilidir¹¹⁸ (Hassan, 2000: 241). Dolayısıyla yenilenebilir enerjilerin çevre üzerine potansiyel olumlu etkileri ele alındığında, destinasyonlardaki yaygın kullanımı ile çevre kalitesini arttırarak ziyaretçilere kaliteli turizm hizmeti sunma imkânı sağlaması mümkündür. Bu ifade ayrıca, Formica ve Uysal'ın (1996: 330) yaşam döngüsü analizi ile İtalya destinasyonu örneğinde vurguladığı, destinasyon rekabetçiliğinde düşüşün "yüksek kaliteli öğrenme" turizm türüne doğru bir hareket ile desteklenebilmektedir. Bununla birlikte, Ritchie ve Crouch'a (2003: 97) göre düşük enerji maliyetleri, yüksek kalitede turizm hizmeti sunulması için bir fırsattır ve yenilenebilir enerjileri fiyatlarının, fosil yakıtlar ile karşılaştırıldığında son yıllardaki hızlı düşüşü ve rekabet edebilirliğindeki artışı, kaliteli hizmet sunumu için avantajlar yaratabilmektedir.

118 Vanhove'ye (2002: 37) göre kalite bilincine sahip turistler, tedarikçileri yüksek kaliteli pazar segmentlerine doğru iterek sürekli kalite kontrolü uygulamaktadır.

Günümüzde turizm ürünü çeşitlerinin ve faaliyetlerinin tüm yönleri, büyük miktarlarda enerji tüketimine ihtiyaç duymakta ve bu enerji miktarı, turizmde ziyaretçilere sunulan hizmetlerin kalitesini belirleyebilmektedir. Bu hususta, yenilenebilir enerji kullanımının çevre kalitesi üzerindeki etkilerinin yanında, turizmde kaliteli hizmetlerin üretilebilmesi için gerekli olan enerji ihtiyacını karşılaması, enerjiye güvenli erişimi sağlaması ve enerji verimliliğini arttırması konularında (Cerovic vd., 2014; Barragán ve Andrés, 2015: 114) turistik destinasyonlara sağladığı birtakım avantajlar, destinasyonların yüksek kaliteli turizm kaynaklarının eksikliğini (Liu vd., 2022) giderebilmesinde olumlu etkiler yaratabilmektedir. Bu ifade, yenilenebilir enerji kaynaklarının turistik destinasyonlarda enerji altyapısını iyileştirebilme potansiyeli ile ilişkidir.

Turizm sektöründe hizmet kalitesi, genel olarak ziyaretçilerin satın aldığı deneyimlerden elde ettikleri izlenimler ve algılarla (Murphy vd., 2000) belirlenebilmektedir. Yenilenebilir enerji kaynakları, söz konusu bu izlenimler için, sahip olduğu teknolojik yapıları ve pozitif çevreci anlayışı ile olumlu etkiler yaratabilmesi mümkündür. Bu süje, uygulama düzeyinde ziyaretçiler tarafından önemli olarak kabul edilen turizm deneyimi unsurlarında diğer destinasyonlardan daha iyi performans gösteren mal ve hizmetleri sunma yeteneğiyle bağlantılı görünmekte ve böylece destinasyonlara rekabet gücü kazandırabilmektedir. Dywer ve Kim'e (2003: 383) göre bu durum, güvenilir ve duyarlı ziyaretçi hizmetleri sunmanın destinasyon rekabet avantajını arttırması ile ilgilidir.

Turizm sektöründe kaliteli ürün ve hizmet yaratılmasında, teknolojik faktörler ön planda tutulmaktadır (Poon, 1993). Yenilenebilir enerji kaynakları, halen geliştirilmekte olan yüksek donatılı teknolojileri ve konvansiyonel olmayan enerji kaynaklarını içerdiğinden¹¹⁹ turizm sektöründe kullanımı, sektörel açıdan verimliliğin ve teknik etkinliğin artmasına vesile olabilmektedir (Chien ve Hu, 2017). Bununla birlikte, turizm destinasyonlarında yenilenebilir enerji kullanımı, sektörde yeni istihdam alanları (ILO, 2009; Strielkowski vd., 2013; IRENA, 2019) oluşturmasından dolayı, Ritchie ve Crouch'ın (2003) "turizm virüsü taşıyan" olarak tanımladığı ve turizm hizmet kalitesinde önemle vurguladığı kariyer olarak turizme gerçekten inanan çalışanların istihdamını destekleyebilmekte ve bu husus, temelde destinasyonun rekabetçiliğini arttırabilmektedir. Dolayısıyla yenilenebilir enerji kaynaklarının turizm destinasyonlarındaki varlığı, birçok açıdan, kalite, verimlilik ve etkinlik yönünden rekabet gücü kaynağı oluşturduğunu belirtmek mümkündür.

119 Yeni teknolojilerden yararlanmak, destinasyonların rekabet güçlerini arttırmalarını sağlayabilmektedir (Buhalis, 2000: 113).

4.2.4. Marka İmajı, Farkındalık ve Algı

Turizm destinasyonları imajı, ziyaretçilerin bir yer veya varış yeri hakkındaki inançlarının, fikirlerinin ve izlenimlerinin toplamıdır (Crompton, 1979: 18). İmaj, turistik destinasyonları birbirinden ayırmakta ve ziyaretçilerin karar verme sürecinin ayrılmaz ve etkili bir parçasını oluşturmaktadır (Baloglu ve Brinberg, 1997: 11). Crompton'a (1979) göre bir destinasyon, ziyaretçilere gelen tüm aracılı bilgi kaynaklarını kontrol edebildiği ölçüde bir imaj oluşturabilmektedir. Dolayısıyla turistik destinasyonların önemli bir işlevi, "ziyaretçilerin bir yer hakkında sahip oldukları inanç, fikir ve izlenimlerin toplamı" olan bir destinasyon marka imajı yaratmaktır (Kotler, 1997). Destinasyonların marka imajı yaratmadaki herhangi bir girişimi Ritchie ve Crouch'a (2003: 165) göre ziyaretçilere unutulmaz bir destinasyon deneyiminin seyahat sonrası hatıralarını sağlamlaştırmada ve güçlendirmede önemli bir rol oynayabilmektedir.

Destinasyon marka imajı, turistlerin tatil yerlerine yönelik tutumlarına, beklentilerine ve deneyimlerine ilişkin algılarını şekillendirebilmekte ve bu algılar, destinasyonun rekabet gücünü belirleyebilmektedir. Ziyaretçilerin satın alma kararlarında veya satın aldıkları seyahat deneyimlerinde oluşturulan algı, ilk olarak destinasyonlardaki manzara, iklim olmak üzere yansıtılan görüntüleri (Crompton, 1979; Dwyer ve Kim, 2003) kapsayan çevresel imajdan (Healt, 2000) ileri gelmektedir. Dolayısıyla ziyaretçilerin turistik destinasyonlarda yansıtılan görüntülere bağlı çevre algısı, destinasyon marka imajı için önemli olmakla birlikte, potansiyel satın alma kararlarını ve ziyaretçi sadakatlerini etkilemektedir. Dwyer ve Kim (2003: 379) için bu durum "farkındalık, algı ve tercihler" olarak ele alınmaktadır. Özellikle, ziyaretçilerin çevreye duyarlılığı arttıkça ve bu durum satın alma ya da seyahat kararlarında etkili oldukça, sektörde çevreye duyarlı uygulamalar ön plana çıkmakta¹²⁰ (Hassan, 2000) ve bu konuda Heath (2000), yenilenebilir enerjinin kullanımı destinasyonların markalaşması ve imajının güçlenmesine katkı sağladığını ifade etmektedir. Bu açıdan, turistik destinasyonlarda yenilenebilir enerji kullanımı, çevre dostu sembol oluşumları ile bir destinasyonu birçok rakip destinasyona göre ayırt eden olumlu, benzersiz bir imajın geliştirilmesine katkı sağlayabilmektedir¹²¹. Bir diğer deyişle bu husus, rekabet edebilirliğe katkıda bulunan diğer faktörlerle karşılaştırıldığında destinasyonun algılanan imajına olumlu etkiler sağlaması

120 Bu görüş, diğer bir açıdan, turizmin büyümesine bağlı olarak kontrolsüz gelişmenin destinasyon çekiciliğine ve imajına verdiği zararlara (Formica ve Uysal, 1996) bir telafi arayışı olarak ele alınabilir.

121 Ritchie ve Crouch'a (2003: 193) göre destinasyonların dünya çapından etki uyandıracak ikon ve sembollerini yaratması, destinasyon marka imajı açısından oldukça etkilidir.

mümkündür (Hassan, 2000). Bu nedenle, turistik destinasyonlarda yenilenebilir enerji kullanan tesisler sağlandıkça ve farkındalık geliştikçe, yaratılan imaj desteği ile ziyaretçi sayısının da artması beklenebilmektedir. Karagiorgas vd.'ye (2006) göre turizm işletmelerinin yenilenebilir enerji uygulamaları, işletmenin pozitif bir çevresel imaj açısından artı avantajı olarak değerlendirmektedir. Jiricka vd.'ye (2010) göre yenilenebilir enerji kullanımı teması etrafında yeni turizm fırsatlarının ortaya çıkarılması, iklim değişikliğine uyum şeklinde pozitif bir algıya yol açabilmektedir. Cerović vd.'ye (2014: 132 ve 135) göre turistik destinasyonlarda yenilenebilir enerji kullanımı, destinasyona özgü yeşil imajın oluşmasını sağlamakta ve destinasyondaki tüm turistik teklif tedarikçilerinin çevre dostu ortak bir markasının oluşturulması desteklemektedir. Bu ifadelere ek olarak, destinasyonlardaki yenilenebilir enerji uygulamaları, destinasyonların daha çevre dostu, çevreye saygılı, yenilikçi ve sürdürülebilir bir turizm anlayışına sahip bir imaj sergilemelerine yardımcı olup destinasyonların marka imajını artırabilmekte ve bu da ziyaretçilerin destinasyonu seçerken öncelikli olarak tercih etmelerini sağlayarak destinasyonlara etkili bir rekabet gücü kaynağı oluşturabilmektedir.

4.2.5. Destinasyon Çekiciliği ve Ziyaretçi Memnuniyeti

Turistik destinasyonların çekiciliği potansiyel ziyaretçilerin bir destinasyonu diğerine tercih etmelerinin temel nedenlerinden biridir (Crouch ve Ritchie, 1999; Vengesai, 2003). Turizm çekiciliğinin ana unsurları, destinasyonların kendiliğinden sahip olduğu miras kaynakları ile destinasyonlarda sonradan yaratılan veya inşa edilen kaynaklara dayanmaktadır. Destinasyonlarda inşa edilen kaynaklar içerisinde rekabet gücünü etkileyen en az beş tür kaynak bulunmaktadır: bunlar, turizm altyapısı, özel etkinlikler, mevcut faaliyetlerin çeşitliliği, eğlence ve alışveriştir. İnşa edilen bu tür kaynaklar ile birlikte turizm destinasyon çekiciliğinin yaratılması mümkündür. Ancak turizmin içeriği sebebiyle kaynaklarının eklenmesi veya geliştirilmesi konusunda ciddi sınırlamalarda söz konusu olabilmektedir (Dwyer ve Kim, 2003). Destinasyonların sahip olduğu bu kaynaklar Porteryen bakış açısında destinasyon rekabetçiliği içerisinde faktör koşulları çerçevesinde ele alınmakta (Vanhole, 2005: 115-116 ve 131; Ritchie ve Crouch, 2003: 19) ve özellikle, insan yapımı kaynakların destinasyon rekabetçiliğindeki öneminin altı çizilmektedir. Bu faktörler, bir destinasyonu ziyaret etmek için temel motivasyonları sağlamakta ve destinasyon çekiciliğinin özünü veya çekici gücü tanımlamaktadır. Ziyaretçi tercihlerinde temel motivasyonu oluşturan destinasyon çekiciliği, turizm rekabetçiliği için oldukça önemlidir.

çünkü, çekiciliği sağlamayan destinasyonlar ancak turistik kalıntılar olarak kalmaya mahkûm olmaktadır¹²².

Destinasyon çekiciliği turizmin talep tarafından türetilen unsurlarıdır ve bir destinasyonun çekiciliği, ziyaretçilerinin destinasyonun ihtiyaçlarını karşılama konusundaki algıları ve düşünceleri ile ilgilidir. Bir destinasyon, turistlerin ihtiyaçlarını karşılayabilme kabiliyeti ne kadar yüksekse, o kadar çekici olarak algılanmakta ve destinasyon seçiminde popülaritesi yükselmektedir (Vengesai, 2003). Bu nedenle, destinasyon çekiciliğinin temel değeri, ziyaretçiler üzerinde çekme etkisinin ölçüsüdür. Söz konusu bu çekme etkisi, dünya genelinde artan çevre dostu turizm trendi çerçevesinde, yenilenebilir enerjilerin turistik destinasyonlarda kullanımı ile sağlanması mümkündür (Jebli vd., 2015). Bu husus, özellikle, ekolojik bilinçteki ziyaretçi tercihleri ile (Cerović vd., 2014), Dwyer ve Kim'in (2003: 379) "algılanan destinasyon ürünü sunumları arasındaki uyumun birbirleri ile eşleşecek bir şekilde geliştirilmesi ile ilgili" veya Ritchie ve Crouch'un (2003) "destinasyonun çekiciliğini artırmak için etkili bir şekilde hareket" olarak açıklamak mümkündür. Bu, aynı zamanda, ziyaretçi karar verme mekanizmasına pozitif bir yansımadır (Erdogan ve Baris, 2006: 613). Bununla birlikte, destinasyonlar arasındaki yüksek rekabete bağlı olarak yenilenebilir ziyaretçi isteklerinin bir karşılığı olarak turistik destinasyonlar yenilenebilir enerji uygulamaları, Poon (1993) tarafından ifade edilen "yeni turizm"e yönelimi kuvvetlendirmekte¹²³ ve Sharpley'in (1994: 84) tanımladığı "sorumlu ziyaretçi"lerin¹²⁴ memnuniyetine katkı sağlamaktadır. Çünkü yenilenebilir enerji kaynakları, gerçek çağdaşlığı veya hatta mümkün bir geleceğin manzaralarını temsil etmektedir (Frantál ve Urbánková, 2014: 13). Bohdanowicz vd.'ye (2001) göre turizm işletmeleri yenilenebilir enerji kaynakları ve teknolojileri kullanarak daha bilinçli ve talepkâr bir seyahat pazarında statü ve rekabet güçlerini artırabilmektedirler. Bir diğer deyişle, turistik destinasyonlarda yenilenebilir enerji kullanımı, gelişen trendlerle birlikte bir destinasyon çekiciliği sağlayarak ziyaretçi memnuniyetini ve sadakatini destekleyebilmektedir. Cerović vd.'ye (2014) göre yenilenebilir enerji kullanımı, destinasyonlarda bir profil oluşturarak çekiciliği sağlamaktadır. Bahsi geçen açıklamalara ek olarak, bu konudaki bir ziyaretçi

122 Ayr. bkz. Butler, 1980: 12

123 Poon (1993) tarafından ifade edilen yeni turizm, geleneksel olmayan destinasyonlara ve uzun mesafeli seyahate yönelik küresel eğilim, destinasyon deneyimleri açısından gezgin isteklerinin değişmekte olduğuna işaret etmektedir

124 Sharpley'c (1994: 84) göre sorumlu turisti, değerden çok kaliteyi arayan, daha maceracı, daha esnek, çevreye karşı daha duyarlı ve geleneksel kitle turistinden daha fazla özgünlük arayan kişi olarak tanımlanmaktadır.

memnuniyetine öncelik vermek destinasyonlara uzun vadeli bir turizm rekabetçiliği başarısı yaratabilmektedir.

Turistik destinasyonların çekim merkezlerini etkili bir şekilde kullanması, rekabet gücü için oldukça önemlidir ve bu çerçevede ziyaretçilere benzersiz olarak göreceği önemli ayrıcalıklı niteliklere sahip turizm ürünleri sunmak destinasyon çekiciliğinin etkili bir parçasıdır (Bordas, 1994: 6). Bu mesele ile ilgili, turistik destinasyonlarda yenilenebilir enerjilerle oluşturulan yeni turizm faaliyetleri ile destinasyon çekiciliği geliştirerek, ziyaretçi memnuniyeti sağlamak olanaklıdır. Örneğin, enerji turizmi ile eğlence turizm gibi diğer turizm ürünleri birleştirilerek¹²⁵ barajlardan ipten atlama, rüzgâr parkları, güneş paneli parkları, güneş kampları açık hava etkinlikleri gibi destinasyonlarda yeni turizm ürünlerinin sunulması ile ziyaretçilerin destinasyonu tercih etmeleri için motivasyon sağlamak mümkündür¹²⁶. Özellikle enerji turizmi ile ilgili olarak, COVID-19 pandemisi sonrasında turizmin dünya çapında bireysel seyahate doğru daha akıllı ve duyarlı bir turizme evrilmesi ile oldukça çekici bir turizm çeşidi olacağı öngörülmektedir (Aleksseva ve Hercegová, 2021). Bununla birlikte, turizm işletmelerinin yenilenebilir enerji kullanımlarına dair sahip oldukları etiket ve sertifika uygulamaları da ziyaretçi tercihlerinde çekici bir unsur olabilmektedir. Dolayısıyla turistik destinasyonlarda yenilenebilir enerji kullanımı, çevre dostu algılar, daha yenilikçi ve akılcı yaklaşımlar, yeni çeşitli turizm türleri ve ürünleri ile destinasyon çekiciliğini arttırarak turizm sektöründe rekabet gücü kaynağı olabilmektedir.

4.2.6. Maliyet Konusu ve Fiyat Rekabetçiliği

Turizm rekabetçiliğinde maliyet, turizm şirketlerinin veya destinasyonların karşılaştırılabilir bir hizmeti rakiplerinden daha düşük bir şekilde tasarlama, üretme ve pazarlama yeteneğidir (Vanhole, 2005: 114). Söz konusu bu yetenek, ziyaretçiler için turizm deneyiminin mali maliyetini ortaya çıkarmakta (Dwyer ve Kim, 2003) ve böylece, sektörün ya da destinasyonun uluslararası turizm pazarındaki performansının baskın itici gücü olarak fiyat rekabetçiliğini belirlemektedir (Enright ve Newton, 2005: 340). Ziyaretçiler için turizm deneyiminin maliyeti, çoğu durumda, destinasyon tercihinin etkili bir aktörü olarak ileri gelmekte (Butler, 1980: 10) ve bu husus, Dwyer vd. tarafından (2000: 9) turizm talebinin temel

125 Türkiye’de yaygın olan kaplıca turizmi, yenilenebilir enerji olan jeotermal ile sağlık turizminin birleştirilmesi ile oluşmakta ve bu konuda önemli bir örnek teşkil etmektedir. Bu, ayrıca enerji turizmi ile wellness turizminin bir birleşimi olarak açıklanabilir.

126 Bir destinasyonun turizm ürünleri, hizmetleri ve deneyimlerinin çeşitliliği, çekiciliğini ve dolayısıyla rekabet gücünü arttırmaktadır (Ritchie ve Crouch, 2003: 141)

belirleyicilerinden biri olarak “fiyat faktörü” adı altında açıklanmaktadır. Ritchie ve Crouch’a (2003) göre seyahat maliyetlerinin göreceli farklılıkları, destinasyonların rekabetçi kalabilmesi için üstesinden gelmesi gereken özel endişeleri açığa çıkarmaktadır. Dolayısıyla destinasyonlar veya turizm işletmeleri, turizm hizmetlerinin ve ürünlerinin fiyatlarını düşük tutarak rekabet edebilmekte ve fiyatları rakip destinasyonlara göre ayarlayarak fiyat rekabetçiliği sağlamaktadırlar (Mangion vd., 2005: 45-46).

Turizm sektöründe düşük maliyetli bir konuma sahip olmak, destinasyonu rekabetçi güçlere karşı koruyan önemli bir faktördür (Vanhole, 2005: 113). Dolayısıyla rekabetçi bir destinasyon kısmen, benzersiz veya bir şekilde üstün veya daha düşük bir maliyetle mevcut olan hizmetler temelinde hayatta kalması gereken ve çok sayıda alternatif tedarikçiden oluşan yerel bir turizm endüstrisine bağlıdır (Dwyer ve Kim, 2003). Porter’a (1998) göre rekabetçiliğin bir yönü, firmanın değer zinciri faaliyetlerini girdi satıcılarının ve çıktı alıcılarının değer zincirlerine bağlayan maliyet avantajları üzerine inşa edilmektedir. Bu bakış açısıyla turizm sektörü ve beraberindeki bağıntılı sektörlerin maliyet avantajı, turizm sektörü için bir rekabet gücü yaratmaktadır¹²⁷ ve turizm sektöründe maliyet avantajı, turizm endüstrisinin çeşitli bileşenlerinin üretkenlik düzeyleriyle birlikte kaynakların etkin kullanımı çerçevesinde açıklanmaktadır (Ritchie ve Crouch, 2003). Bu konuda, çeşitli üretkenlik düzeylerine ve kaynakların etkin kullanımına ilişkin önemli faktörler arasında yer alan enerji, turizm sektöründeki işletmelerin faaliyetlerini sürdürmek için zaruri bir maliyet unsuru olarak ön plana çıkmaktadır¹²⁸. Turizm pazarında rekabet avantajları elde etmek için, destinasyonlarda yenilenebilir enerji kaynaklarının yeterli ve akılcı bir şekilde kullanılmasıyla bu maliyetlerin düşürülmesi mümkündür. Çünkü yenilenebilir enerji teknolojileri turizm sektöründe enerji tüketimini ve maliyetini azaltmak için ideal bir çözüm olarak görülmektedir (Bohdanowicz vd., 2001: Karagiorgas vd., 2004: 142; Cuevas vd., 2020: 113). Cerović vd.’ye (2014: 131-133) göre ilk yatırım maliyetleri sebebiyle dezavantaj gibi görünse de orta ve uzun vadede yenilenebilir enerji kaynaklarının konvansiyonel enerji kaynaklarına göre ekonomik olarak rekabetçi hale gelmesi beklenmektedir. Bu beklentinin bir yönü, işletmelerin düşük enerji maliyetleri ile daha iyi bir turizm hizmeti sunabilmesidir (Aleksceva ve Hercegová, 2021). Bu konu dâhilinde, Angelkova vd.’ye (2012: 223) göre turizmin tek olası gelişimi, enerji harcamalarının ve çevresel bozulmanın sadece nispi miktarda değil, mutlak olarak azalması ile mümkündür. Bu yaklaşımın motivasyonu, turizm

127 Ritchie ve Crouch (2003: 14), hava seyahatini referans göstererek, maliyet etkinliği ve güçlü fiyat rekabetinin turizm talebini arttırmaya devam ettirdiğini belirtmektedir.

128 Ayr. bkz. Erdogan ve Baris, 2006: 609

işletmelerinin yenilenebilir enerji kullanımı ile çevreyi ve rekabet gücünü iyileştirerek çifte kazanç sağlamalarının mümkün olmasıdır. Çünkü turizm endüstrisinde tüm firmalar çevrenin korunmasından yararlanmakta ancak “ne pahasına olursa olsun hızlı bir şekilde kâr elde etme arzusu” sebebiyle daha soyut nitelikteki birtakım çevresel maliyetleri ortaya çıkarmaktadır (Formica ve Uysal, 1996). Bu çevresel maliyet hesaba katıldığında ise yüksek profilli ve rekabetçi görünen bu destinasyonun aslında rekabet edemediği ortaya çıkmaktadır (Ritchie ve Crouch, 2003). Bu bağlamda yenilenebilir enerji kullanımı, sadece orta ve uzun vadede enerji harcamalarına ilişkin tasarruf ya da maliyet avantajı değil, aynı zamanda destinasyondaki çevresel maliyetlerin azalmasında verimli yollar üretebilmektedir. Dolayısıyla turizm işletmelerinin ya da turistik destinasyonun orta ya da uzun dönemde yenilenebilir enerji ile elde edebilecekleri rekabetçilik karşısında kısa dönemdeki yüksek giriş maliyetlerine katlanmaları gerekmektedir.

Yenilenebilir enerji kaynaklarının turizm işletmelerinde kullanımı, enerji ve çevresel maliyetleri azaltarak turizm ürünü üretimlerinin birim maliyetlerinin düşmesini sağlayabilmekte ve bu durum, yenilenebilir enerji kaynaklarının sahip olduğu konvansiyonel olmayan teknolojilerle birlikte, turizm sektöründe “artan ölçek ekonomileri”ni desteklemesi ile sonuçlanabilmektedir¹²⁹. Çünkü turizm işletmeleri için üretim maliyetlerinin düşük olması, en önemli çekiciliklerden biridir (Vanhole, 2005: 121) ve yenilenebilir enerji teknolojileri konusundaki girişimler, sektör üretiminde maliyet etkinliği potansiyelini arttırarak turizmin genişlemesini neden olabilmektedir¹³⁰. Bu husus, sektörün ziyaretçilere, ziyaretçi maliyetlerini içeren, etkin bir fiyat sunma potansiyelini geliştirerek, döviz kurları, satın alma gücü paritesi gibi faktörlerin dâhil edildiği (Dwyer vd., 2000), fiyat rekabetçiliğini arttırma imkânı vermektedir. Bu açıklamalar ile birlikte, turizm rekabetçiliğinde ziyaretçi deneyiminin tam maliyetinin uygulamalı kabulü (Ritchie ve Crouch, 2003) içerisinde var olan ve “algılanan maliyet”¹³¹ olarak ifade edilen ekonomik, fiziksel, psikolojik ve bilgiye erişimdeki zorluklar gibi faktörleri içeren belirli maliyetlerde bulunmaktadır. Turistik destinasyonlarda yenilenebilir enerji kullanımına ilişkin iyimser görüşler ve çevre dostu argümanlar, algılanan maliyetleri azaltabilmektedir. Özellikle uzun mesafeli seyahatlerin ziyaretçiler üzerinde yarattığı psikolojik baskıların (Vanhole, 2005) hafifletilmesinde etkiler yaratması mümkündür. Bir diğer ifadeyle, uzak pazarlarda daha yüksek algılanan maliyet, destinasyonlara

129 Ayr. bkz. Poon, 1993: 13

130 Ayr. bkz. Poon, 1993: 30

131 Turizmde algılanan maliyetler, özellikle, turizmin öncelikle sosyal-psikolojik bir deneyim olduğu düşüncesinden ileri gelmektedir. Ayr. bkz. Dunn ve Iso-Ahala, 1991: 226-227

yenilenebilir enerji kullanımıyla daha fazla “değer” ekleyerek telafi edilmesi mümkündür¹³².

Yenilenebilir enerjileri bir niş turizm ürünü olarak sunan veya turizm işletmelerinde yenilenebilir enerji kaynaklarını kullanarak bu çerçevede bir profil ve algı oluşturan turistik destinasyonların fiyat rekabetçiliğine ilişkin, diğer destinasyonlara kıyasla, daha üstün olabileceğini gösteren belirli çalışmalar bulunmaktadır. Örneğin Nisan 2007’de çevrimiçi seyahat topluluğu TripAdvisor’ün yapmış olduğu ankette, katılımcıların %34’ü çevre dostu otellerde kalmak için daha fazla ödeme yapmaya razı olduklarını belirtmektedirler (Pollock, 2007: 17). Bahsi geçen örnek gibi, bazı çalışmalar ziyaretçilerin çoğunluğunun faaliyetlerinin çevresel etkilerini dengelemeye yardımcı olabilecek teknolojiler ve hizmetler için ek ücret ödemeye istekli olduklarını bildirmektedir (Kostakis ve Sardianou, 2012; Fernández ve Sánchez 2016). Esas olarak söz konusu çalışmaların bir tarafı, Alekseeva ve Hercegová’ya (2021) göre, yenilenebilir enerji kullanan destinasyonlarda turizm hizmetlerinin yüksek fiyatlarına olanak tanımakta ve bu durum, diğer destinasyonlara göre daha pahalı olmasına karşın turist gelişlerini azaltmayarak rekabet avantajı oluşturmaktadır.

4.2.7. Finansal Turizm ve/veya Yeşil Finansal Turizm

Finansal hizmetler, destinasyonun altyapısından biridir ve işletmelerin rekabet avantajı sağlamayı düşündüğü konular arasında yer almaktadır (Dwyer ve Kim, 2003). Başarılı turizm gelişimi finansal kuruluşların hizmetleri ile de ilişkilendirilebilmektedir. Çünkü finansal kuruluşlar, turizm faaliyetlerine yardımcı olan dolaylı işlevleri yerine getirebilmekte (kredi kartları, seyahat çekleri, para birimi değişimi vb.) ve bununla birlikte, finansal piyasalar ile yatırımcılar vasıtasıyla genellikle özel sektör turizm gelişimi için fon kaynağı olabilmektedirler (Ritchie ve Crouch, 2003). Özellikle bu konuda yer alan yabancı yatırım vasıtası, yerel paydaşlar için hızlı bir turizm endüstrisi büyümesini sağlayarak hedef destinasyon için rekabetçi faydalar sağlayabilmektedir (Dwyer ve Forsyth, 1993). Dolayısıyla destinasyon rekabetçiliği, mevcut finansal kaynaklara da bağlıdır ve turizm ürünleri ve deneyimlerinin yaratılması için bu kaynakların harekete geçirilmesi, turizm destinasyonları üzerindeki net finansal ve finansal olmayan mevcudiyeti ortaya çıkarmaktadır. Çünkü bir destinasyonun ziyaretçi sayısı ve finansal getirilerle ölçülen pazar payı artıyorsa, rekabetçi olarak nitelendirilmektedir (Hassan 2000). Bu yaklaşım, rekabetin yüksek ziyaretçi sayılarına ve artan

132 Ayr. bkz. Bordas, 1994: 5

destinasyon gelirlerine bağlı olması gerektiği yaygın olarak kabul edilen görüşü desteklemektedir.

Günümüzde, yüksek rekabetin bir getirisi olarak, turizm işletmeleri dünya genelindeki tüm rekabetçi köşelere yayılarak yabancı doğrudan yatırımları etkileme gayreti göstermektedirler. Söz konusu bu gayretin büyük çoğunluğu, çok uluslu turizm şirketleri tarafından gerçekleştirilmektedir. Ayrıca bu durum, mevsimsellik kısıtlamalarını da aşmaya yardımcı olmaktadır. Turizm faaliyetlerinin bu konudaki bir avantajı, potansiyel yatırımcıların ziyaret ettikleri ülkenin ve işletmenin ortamını ilk elden deneyimlemelerine ve mevcut yatırım fırsatları hakkında bilgi edinmelerine olanak tanınmasıdır¹³³. Bu ifadenin önemli bir yanı ise özellikle çevreye duyarlı ziyaretçilerin, deneyimlerinden elde ettikleri memnuniyet derecesine göre finansal yatırımların yönünü belirleyebilmesidir¹³⁴. Bu, ayrıca, potansiyel fırsatların farkındalığı ile birlikte, daha fazla turizmle sonuçlanan döngüsel etkiyi yaratan araştırmacı iş ve tatil seyahatlerinin artmasına da vesile olabilmektedir.

Yenilenebilir enerji kaynaklarının turistik destinasyonlarda kullanımına ilişkin finansal konular, araştırmalarda, bu kaynaklara olan yatırımlar ve ilk yatırımların yüksek maliyet içermesi ile ilgilidir (Cerović vd., 2014) ve bir dezavantaj olarak nitelendirilmektedir. Bu nedenle mevcut araştırmalarda, yenilenebilir enerjilerin turizm işletmelerinin rekabetçiliğine ilişkin finansal yönlerin ihmali söz konusudur¹³⁵. Diğer bir ifadeyle, konuya ilişkin finansal gerçekliğin eksikliği bulunmaktadır. Çünkü turistik destinasyonların ve turizm işletmelerinin yabancı doğrudan yatırım (FDI) çekmesi rekabet güçlerini artırmalarına yardımcı olmakta (Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı [UNCTAD], 2007) ve yenilenebilir enerji kaynakları, bahsi geçen hususta, anlamlı bir motivasyon kaynağını içermektedir. Bir diğer deyişle, yenilenebilir enerji kullanan turizm işletmelerinin yabancı doğrudan yatırımcı çekmesindeki payı, turizm işletmesinin yenilikçi ve çevre dostu özelliklerini vurgulayarak, yatırımcılara işletmenin uzun vadede

133 Bu avantaj ile birlikte, turizm işletmelerine yapılan yabancı yatırımlar, özkaynak arzını artırarak otel ve ulaşım tesisleri gibi turist altyapısının iyileştirilmesine ve tema parkları gibi yeni turistik çekim merkezlerinin oluşturulmasına yol açabilmektedir (Tang vd., 2007: 27).

134 Jebli vd.'nin (2019) bu duruma yaklaşımı; yenilenebilir enerji kullanımı ile çekilen daha fazla uluslararası ziyaretçi, bu ülkelere daha fazla döviz kazandırarak yenilenebilir enerji projelerine yatırım yapmalarına olanak sağladığı şeklindedir.

135 Yapılan araştırmalarda, doğrudan yabancı yatırımlar (FDI) ile ilgili araştırmaların oldukça sınırlı ve eksik olduğu düşünülmektedir. Bunun temel sebepleri arasında veri eksiklikleri (Dwyer ve Forsyth, 2004), turizmdeki FDI'nin, diğer sektörlerdeki FDI'ye kıyasla oldukça düşük olması (Song vd., 2012) ve istatistik ve ölçüm yöntemlerinin uygun olmaması (Tang vd., 2007) yer almaktadır.

maliyetlerini düşürerek ve çevresel sürdürülebilirliğe katkıda bulunarak uzun vadede daha iyi bir getiri sağlama potansiyeline sahip olduğunu göstermekle doğru orantılıdır¹³⁶. Bu çerçevede yenilenebilir enerji kaynakları kullanan turizm işletmelerinin daha güvenilir, sürdürülebilir ve yatırımcılar için tatmin edici bir getiri sağlayabileceği düşüncesi (Ritchie ve Crouch, 2003), ekonomik birimlerin portföylerini yenilenebilir enerji kullanan turizm işletmelerine yatırım yaparak çeşitlendirmelerine neden olabilmektedir¹³⁷. Yabancı yatırımın turizm sektöründe farklı motivasyonları olduğu (Dwyer ve Forsyth, 1993) ve yenilenebilir enerji kaynaklarının bu bağlamda önemli olduğu vurgulanabilir. Örneğin, dünyanın önde gelen çok uluslu turizm işletmelerinden TUI Group, yenilenebilir enerji kaynakları aracılığı ile turizm faaliyetlerini sürdürülebilir hale getirerek, çevre dostu yatırımcıların ilgisini çekmektedir¹³⁸. Aynı şekilde, Fransa merkezli AccorHotels, sürdürülebilirlik programı kapsamında çevre dostu uygulamalar geliştirerek ve yenilenebilir enerji kaynaklarına yatırım yaparak borsa performansını olumlu yönde etkilemektedir¹³⁹. Bu örneklerin temel benzerliklerinden biri, yenilenebilir enerjiler ile ziyaretçi istekleri ve değişimlerine uygun bir profil sağlayarak sermaye değerinin maksimize edilmesi olarak değerlendirilebilen bir varlık portföyü yatırımı özelliklerine sahip olmasıdır¹⁴⁰. Bu ifadeyi, Hassan'ın (2000) belirttiği, “yatırımcıların gereksinimlerini karşılayarak ve risk faktörlerini azaltarak turizm işletmelerinin yabancı doğrudan yatırım çekme girişimi” kriterleri ile desteklemek mümkündür. Bu süje, Jebli vd.'ye (2019) göre yenilenebilir enerji kullanan destinasyonların, özellikle çevreye daha duyarlı olan, daha fazla turisti çektiği ve daha fazla uluslararası turistin ise yenilenebilir enerji projelerine sahip bu turizm işletmelerine ve

136 Konuya bir referans olarak IEA (2022) raporu sunulabilir. IEA'ya (2022: 13) göre özellikle, Rusya'nın Ukrayna'yı işgalinin ardından, Avrupa'da temiz hidrojen odaklı şirketler, bugüne kadar hiç olmadığı kadar fazla para toplamış ve bu alandaki önde gelen şirketlerin bir portföyünün değeri 2019'un sonundan bu yana dört kat artış göstermiştir.

137 Dunning ve McQueen'e (1981: 205) göre turizm işletmeleri, genellikle, portföy yatırımının özelliklerine sahiptir ve bu işletmelerde bazı özkaynak yatırımları, portföy yatırımı olarak nitelendirilmektedir.

138 Bu örneklerle benzer olarak Lakatos (2011) yeşil enerji üreten şirketlerin, hisse senetlerinin fiyatları yükselmekte olduğunu ve buna istinaden şirketlerin sürekli olarak değerlendiğini belirtmektedir.

139 Sunulan örneklerle istinaden, şirketlerin bu tür yaklaşımı ve uygulamalarının, özellikle ilk yatırım maliyetleri oldukça yüksek olan yenilenebilir enerji yatırımları için bir fon kaynağı sağlaması mümkündür.

140 Konu ile ilgili çoğaltılabilecek örnekler, genel olarak çok uluslu turizm şirketlerini ilgilendirmektedir. Çünkü çok uluslu turizm işletmelerinin, yerel turizm işletmelerine kıyasla, farklı ekonomik ortamlarda faaliyet göstermekten kaynaklanan daha geniş bir öğrenme süreci ve daha geniş bir girdi kaynağı vardır, bu da rekabetçiliği artırmaktadır. Ayr. bkz. Dunning ve McQueen, 1981: 208.

destinasyonlarına yatırım için daha fazla yabancı para getirebileceği şeklinde açıklanmaktadır.

Turistik destinasyonlarda yenilenebilir enerji kullanımı ve turizm şirketlerinin bu yöndeki çabaları, turizmde finansal altyapının iyileştirilmesini destekler niteliktedir. Finansal altyapının iyileştirilmesi, günümüzde, yabancı doğrudan yatırımcı çekmek dışında, özellikle COVID-19 pandemisi sonrasında yaygınlaşan Bitcoin gibi dijital finansal araçlar için sürdürülebilirlik ve çevre dostu fırsatlar sunulmasını da sağlamaktadır. Dolayısıyla turizm işletmelerinin finansal altyapılarının yenilenebilir enerjiler kullanılarak güçlendirilebilme potansiyeli, son dönemde popüler hale gelen enerji yoğun dijital finansal araçları yatırım aracı olarak kullanarak veya ödeme yöntemlerine dâhil ederek finansal maliyetlerini düşürebilmesi ve ayrıca, portföy yatırımlarını genişletebilmesi konusundaki etkileri ile turizm işletmelerinin rekabetçiliğini arttırarak finansal açıdan turizmde önemli bir rekabet gücü kaynağı oluşturmasını mümkün kılabilir.

4.2.8. Destinasyon Yerel Halkı Yaşam Standartları

Turizm sektöründe yerel halkın yaşam standartları, eğitim, sağlık, güvenlik, kültürel yönler ve ekonomik refah gibi birçok faktörü içeren ve turistik destinasyonların rekabet gücü açısından son derece önemli olan bir konuyu temsil etmektedir. Turistik destinasyonlarda yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı, destinasyondaki yerel popülasyonun maksimum çıkarlarının gerçekleştirilmesi konusunda güçlü katılımlar sağlamaktadır. Bu katılımlarla ilgili Cerović vd. (2014: 134), turizmde faaliyet gösteren yerel toplulukların ekolojik farkındalığını arttırabileceğini ve yerel topluluğun sürdürülebilir bir şekilde gelişebileceğini ileri sürmekte ve böylece, yenilenebilir enerji kullanımı ile destinasyondaki yerel halkın yaşam standartları iyileştirilebilmektedir.

Turistik destinasyonlarda yenilenebilir enerji kullanımı, destinasyon yerel halkı yaşam standartları üzerinde birçok etkileri olabilmektedir. Bu etkilerden ilki, şüphesiz, çalışmalarda sıklıkla vurgulanan yenilenebilir enerjilerin çevre üzerindeki potansiyel olumlu etkilerdir. Turistik destinasyonlarda yenilenebilir enerji kullanımı, yüksek oranda enerjiye bağımlı olan turizm sektörünün destinasyon çevre üzerindeki olumsuz etkileri en aza indirme veya azaltma konusunda etkili olabilmektedir¹⁴¹. Bu etkiler ise destinasyondaki çevre sorunlarını azaltarak destinasyon yerel halkına daha kaliteli bir yaşam sunarken, aynı zamanda yerel halkın geçim kaynağı olan turizm varlıklarının korunmasını destekleyerek iktisadi faaliyetlerin de işlevselliğinin

141 Ayr. bkz. Alekseeva ve Hercegová, 2021: 4

sürdürülebilirliğini sağlamaktadır. Böylece, turistik destinasyonlarda yenilenebilir enerji kullanımı, daha iyi bir çevre kalitesi sağlayarak yerel halkın yaşam standartlarını arttırmanın ötesinde yerel halkın ekonomik refahı elde etmesinde, korumasında ve geliştirmesinde tesir göstermektedir.

Yenilenebilir enerji kaynaklarının turizm destinasyonlarında yaygın olarak kullanımının destinasyon yerel halkına getirileri, ekonomik bakış açısıyla, daha fazla istihdam olanakları, turizm gelirlerinin devamlılığı ve enerji maliyetleri gibi faktörleri içermektedir (Ásványi vd., 2017; Lu vd., 2019; Purwaningsih vd., 2020). Örneğin enerji turizminin özel bir niş turizm olarak geliştirilmesi, rüzgâr, hidrolik ve güneş enerjisi gibi yenilenebilir enerjiyi seyahat seçeneklerini temsil eden veya özel ilgi turizmi çerçevesinde yenilenebilir enerjiler ile donatılan turizm faaliyetlerinin destinasyonlarda geliştirilmesi, destinasyon yerel halkı için yeni istihdam olanaklarının yaratılmasına katkı sağlamakta (Aleksceva ve Hercegová, 2021) ve yerel toplulukların refahını arttırmaktadır¹⁴² (IRENA, 2014). Özellikle bazı yenilenebilir enerji uygulamaları için yatırım pozisyonunda daha geniş ve kırsal alanlara ihtiyaç duyulması göz önüne alındığında bu, ilk olarak kırsal alanlardaki yerel halkın turizme katılımını veya temasını arttırarak doğrudan istihdam oluşturmakta (Jiricka vd., 2010) ve böylece, kırsal alanlarda nüfus istikrarını olumsuz yönde etkileyen göç hareketlerinin önüne geçebilmektedir¹⁴³. Dolayısıyla yenilenebilir enerjiler içeren turizm kombinasyonlarının tümü, yerel ekonomiler için fayda sağlayarak destinasyon yerel halkının yaşam standartlarının yükseltilmesinde etkili fırsatlar sunabilmektedir.

Turistik destinasyonlarda ev sahipliği yapan toplulukların yaşam standartları, iktisadi turizm aktivasyonu sırasında ortaya çıkan enerji sorunlarıyla da özdeşleştirilmektedir. Turizm faaliyetleri sırasında, enerji ile ilgili oluşan temel kaygılar, genellikle, turizmin mevsimsel olarak enerji talebi üzerinde yarattığı dengesizliklere bağlı sebep olduğu fiyat istikrarını bozması ve bu durumun enflasyonla sonuçlanarak yerel halkın yaşam standartlarını olumsuz etkilemesidir. Bu, ayrıca, destinasyon yerel halkı ve ziyaretçiler arasındaki gerilimi ve sürtüşmeleri arttıran unsurlardan biridir¹⁴⁴. Bu konuda, turizm işletmelerinin yenilenebilir enerji kullanımı ve turistik destinasyonlarda yenilenebilir enerji kaynaklarının yaygınlaşması ile yerel

142 Yenilenebilir enerji kullanımının, destinasyonlarda sağladığı istihdam olanakları bunlarla sınırlı değildir. Yenilenebilir enerji kullanımı, yerel teknoloji üretimini arttırarak yerel kalkınmayı teşvik edebilmekte ve böylece, destinasyon yerel halkının refahını artmasını sağlayabilmektedir (Karagiorgas vd., 2006)

143 Ayr. bkz. Domac vd., 2005; Bergmann vd., 2007

144 Ayr. bkz. Bramwell ve Lane, 1993

halkın enerji ihtiyacı dengelenerek talebe daha etkin bir uyum yakalanması ve enerji verimliliği (Giaoutzi vd., 2008), maliyetlerin düşmesi (Ásványi vd., 2017), enerjide bağımlılığın azalması ve öz yeterlilik (Aleksceva ve Hercegová, 2021), fiyat istikrarının sağlanması gibi yerel destinasyonların enerji ile esas kaygılarının (Michalena vd., 2009) azaltılması veya önüne geçilmesi mümkündür. Bu ifadelere ilişkin Dwyer ve Kim (2003: 394) toplumun talebini karşılama, ihtiyaçları karşılamak için yenilikçi, daha verimli ve maliyet etkin ürünlerin tanıtımı ve üretici ile tüketici arasında optimal, sürekli ilişki kurma amaçlarından bahsetmekte ve toplumun daha büyük çıkarlarını göz önünde bulunduran rekabetçi bir turizm sektörünün önemini vurgulamaktadır. Çünkü, sadece rekabetçi olmak toplumsal refahı garanti etmemekte (Sonntag, 2000: 101) ve toplumsal refahın sağlanamadığı bir destinasyonda rekabet gücü elde edememektedir. Dolayısıyla turizm sektöründe rekabet gücü, tüm sosyal topluluğun genel yaşam kalitesinin iyileştirilmesine bağlıdır. Turistik destinasyonlarda yenilenebilir enerji uygulamalarının turizm işletmelerinde ve tedarikçilerinde ve dahi, yerel halk tarafından yaygın bir kabulü ve kullanımı, destinasyon yerel halkı yaşam standartlarını arttırarak turizmde rekabet gücü kaynağı oluşturmaktadır.

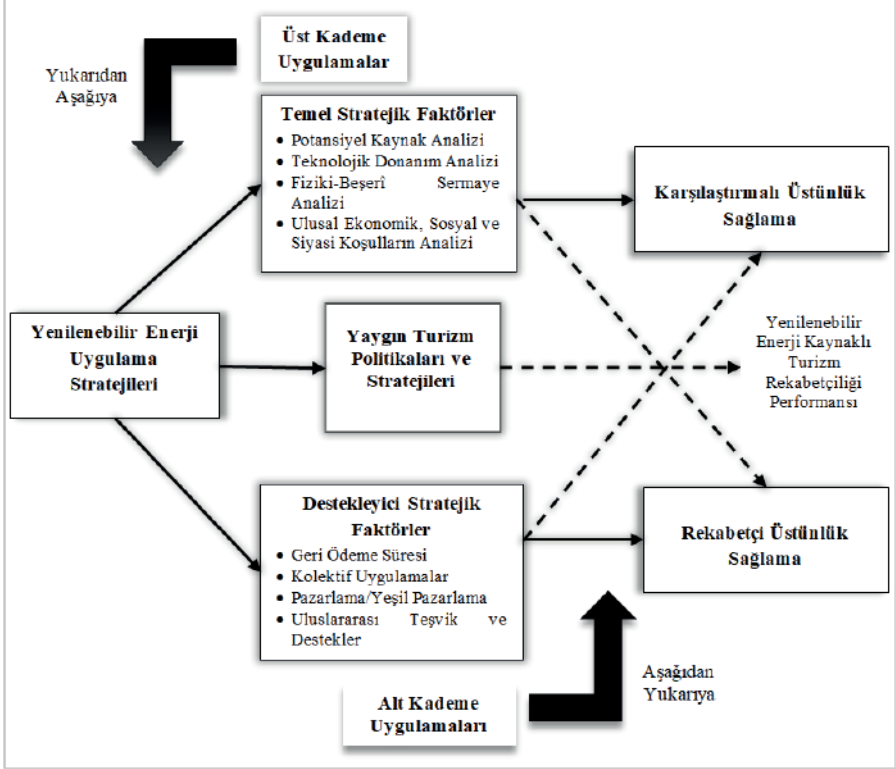
4.3. Yenilenebilir Enerji Kaynaklı Turizmde Rekabet Gücü Stratejileri

Turizm destinasyonlarının ve turizm işletmelerinin yenilenebilir enerji kaynaklı rekabet gücü elde edebilmesi ve bu rekabetçiliğini koruması için iyi planlanmış stratejik yaklaşımlar önemlidir. Bu stratejik yaklaşımlar, herhangi bir destinasyonun ve turizm işletmesinin yenilenebilir enerji kullanarak sürdürülebilir turizm rekabetçiliğini sağlamakta ve turizm rekabetçiliği performansını belirleyebilmektedir.

Yenilenebilir enerji stratejilerin oluşturulması, yenilenebilir enerji uygulamalarının başarılı bir şekilde turizme entegre olması ile ilgilidir. Bu çerçevede IRENA (2012), yenilenebilir enerji teknolojileri kullanarak turizm alanında kalitatif hedeflere ulaşmak için bu konuda hedeflere uygun yaklaşımların seçilmesi gerektiğini belirtmektedir. Yenilenebilir enerji kullanımı için uygun seçimler, destinasyonların farklılıklarına özgü, çeşitli yenilenebilir enerji kaynaklarını başkaca yollarla uygulama stratejilerini kapsamaktadır. Bu stratejiler, turizm rekabetçiliğinin sağlanmasında oldukça değerli olup, turizm işletmelerinin ve destinasyonların farklılıklarının özünü dikkate alarak belirlenmesi gerekmektedir. Yenilenebilir enerji uygulamalarında uygun stratejilerin gerekliliği Poon'un (1993) ifadesiyle, "hızlı ve köklü bir dönüşüm geçiren seyahat ve turizm endüstrisi için yeni stratejiler, sektörün ve destinasyonun rekabet edebilirliği için her

zamankinden daha fazla önemlidir” şeklinde ele almak mümkündür. Bu konuda, yenilenebilir enerji kaynaklı turizm rekabet gücü oluşturmak için uygun stratejilere yönelik yeni ve kapsamlı bir çerçeve aşağıda Şekil 4.10.’de önerilmektedir. .

Şekil 4.10. Yenilenebilir Enerji Kaynaklı Turizm Rekabet Gücü Stratejileri

Yukarıda Şekil 4.10.’da yenilenebilir enerji uygulama stratejileri, turizm destinasyonlarının ve işletmelerin yenilenebilir enerji kullanarak rekabet gücü elde edebilmeleri adına, turizmle ilgili tüm paydaşları kapsayıcı bir biçimde oluşturulan, bir strateji modelidir. Şekil 4.10.’da oluşturulan yenilenebilir enerji kaynaklı turizm rekabet gücü stratejileri, oyunun bir adım önünde olabilmek için karar vericilerin, işletmecilerin ve destinasyon yerel topluluğunun dâhil edildiği oyuncuların yenilenebilir enerji kullanımına ilişkin isabetli kararlara ve uygulamalara tümleyici bir yaklaşımı içermektedir. Söz konusu yaklaşım, iki faktörlü olarak ele alınmaktadır. Bunlardan ilki, “temel stratejik faktörler”, diğeri ise “destekleyici stratejik faktörler”dir. Temel stratejik faktörler, yukarıdan aşağıya daha geniş rotayı içeren üst kademe uygulamaları vurgularken, destekleyici stratejik faktörler aşağıdan yukarıya daha yerel ölçüğe dâhil alt kademe uygulamaları ele almaktadır.

Bu stratejik faktörlerin nihai varışı, karşılaştırmalı ve rekabetçi üstünlükler sağlayarak yenilenebilir enerji kaynaklı turizmde rekabet gücü oluşturmak ve performansı geliştirmektedir. Ayrıca bu stratejilerin ortak yönü, turizm endüstrisinin, rekabetin hızla arttığı bir ortamda savunulabilir rekabetçi pozisyonlar elde etmesini sağlamaktır. Bu model, yaygın turizm politikaları ve stratejilerin oluşturulmasında ve yenilenebilir enerji kaynaklı rekabetçi performansın belirlenmesinde izlenmesi gereken ortak bir yönergeyi temsil etmektedir. Bu yönergenin merkezi odak noktası, yenilenebilir enerji uygulamalarındaki farklılıkları mevcut yörüngeler ile hareketini anlamaktır. Böylece, yenilenebilir enerji kullanarak elde edilmek istenen rekabet avantajlarını uzun vadede sürdürülebilir kılmamanın ve rekabetçi güçleri geliştirmenin bir yolu ortaya çıkmaktadır. Strateji modeli ile ilgili önerilen hususlar, konunun anlaşılabilirliği açısından alt başlıklar halinde açıklanmaktadır.

4.3.1. Temel Stratejik Faktörler

Turistik destinasyonlarda, turizm işletmelerinin yenilenebilir enerji kullanımına ilişkin ifade edilen ve geliştirilen temel stratejik faktörler, üst kademe uygulamaları içermekte ve genel olarak makro ölçekli yaklaşımları kapsamaktadır. Yenilenebilir enerji uygulamaları için yaygın politikalar oluşturulmasında oldukça önemli bulunan temel stratejik faktörler, destinasyonlara özgü bir şekilde turistik destinasyonların ve turizm işletmelerinin yenilenebilir enerji teknolojilerine dayalı olarak turizmde karşılaştırmalı üstünlüklerin oluşturulabilmesi adına kayda değer yol haritasının belirlenmesini sağlamaktadır. Diğer bir ifadeyle söz konusu bu stratejik faktörler, turizmde rekabetçi performansın belirlenmesinde öncü olan birtakım yöntemlerin saptanmasını sağlayarak destinasyonların ve turizm işletmelerinin yenilenebilir enerji uygulamalarından ve yatırımlarından maksimum seviyede fayda elde edilmesinin bir tafsilidir. Açıklanan duruma yönelik olarak, destinasyonların ve turizm işletmelerinin yenilenebilir enerji uygulamaları için belirlenen stratejiler, temel olarak bu başlığa dâhil olan dört alt başlık içerisinde aşağıda izah edilmektedir.

4.3.1.1. Potansiyel kaynak analizi

Turistik destinasyonlarda yenilenebilir enerjilerle ilgili potansiyel kaynak analizi, hangi yenilenebilir enerji kaynaklarının, hangi faydalanma türleri ile nerelerde kurulması gerektiği ve ne kadarlık bir ihtiyaç olduğunun belirlenmesini içeren bir süreci kapsamaktadır. Bu sürecin önemi, stratejinin ilk aşaması olarak, destinasyona özgü iklim, coğrafya, doğa, konum, nüfus, ziyaretçi sayıları, turizm türleri gibi faktörleri içermektedir. Bu faktörlerin

analizi, turistik destinasyonlarda destinasyonun güneş, rüzgâr, hidroelektrik, dalga, biyokütle, jeotermal enerji kaynakları gibi yenilenebilir kaynaklarından hangilerinin destinasyona uygun olduğunun ve ne kadarlık bir ihtiyaç bulunduğunun ortaya çıkarılmasını sağlamaktadır.

Turistik destinasyonlarda yenilenebilir enerji potansiyeli, turistik yerlerde yenilenebilir enerji kaynaklarının ölçülebilir bir şekilde analizini gerektirmektedir. Analizde ilk olarak, destinasyonun güneş, rüzgâr, hidroelektrik, biyokütle ve jeotermal enerji kaynakları gibi yenilenebilir kaynaklarından ne kadar enerji elde edilebileceğinin araştırılması dikkate alınmaktadır. Burada potansiyel, destinasyonun güneşlenme süresi, rüzgâr hızı, dalga hızı, su kaynakları, biyokütle miktarı ve yeraltı sıcaklığı gibi faktörlere ilgilidir. Potansiyel belirlendikten sonra, destinasyonun mevcut enerji tüketimi analiz edilmekte ve yenilenebilir enerjilerin uygulanabilirliği incelenmektedir. IRENA'ya (2012: 11) göre yenilenebilir enerji uygulamalarının tasarlanabilmesi için, doğru verilere ve raporlara ulaşmak ya da elde etmek zaruridir. Bu verilere ve raporlara ulaşmanın maliyeti, karar vericiler, işletme sahipleri ve destinasyon yerel halkı için bir engel olarak görülmemelidir çünkü, yanlış uygulanmış ve tasarlanmış yenilenebilir enerji kaynaklarının maliyeti veri toplamaktan daha yüksektir. IRENA'ya (2012) göre yenilenebilir enerji üretim ve tüketim tahminlerine ulaşmak zor olabilmektedir. Ancak bu görüş, günümüzde geçerliliğini yitiren unsurlardan biridir. Günümüz teknolojileri ile yenilenebilir enerji kaynaklarından elde edilebilecek olan enerji miktarlarını tahmin etmek ve karşılaştırma yapmak artık daha ulaşılabilir ve maliyeti düşüktür. Lakin yenilenebilir enerji kaynaklarının, turistik destinasyonlarda başarılı bir şekilde kullanımı için bu ölçülebilir analiz yeterli değildir. Burada, ölçümler ile ortaya koyulan ve karşılaştırılan değerlerle belirlenen uygun yenilenebilir enerji kaynaklarının destinasyona özgü değerler ile uyumu gerekmektedir^{145, 146}. Bu gereklilik, yenilenebilir enerji kaynaklarının stratejik konumlandırılması ile ilgilidir¹⁴⁷. Çünkü turistik destinasyonların kendilerine özgü değerlerini hiçe sayan yenilenebilir enerji uygulamaları, turizmde arzulanan hedeflere ulaşmanın

145 Michalena vd.'ye (2009: 136) göre yenilenebilir enerji uygulamaları, alanda var olan turizm ürününe göre seçilmelidir. Örneğin, lüks turizm için güneş enerjisi sistemleri kullanmak, ekoturizm için rüzgâr türbinleri veya biyokütle yakımı tercih etmek, bilimsel turizm için ise gelişmiş enerji teknolojilerini kullanmak ve sera uygulamaları için jeotermal enerji kullanımı önerilebilir.

146 Jiricka vd.'ye (2010: 59) göre bu uyum, turistik destinasyonların yenilenebilir enerjileri kendi bölgesine uyarlama olasılığıdır.

147 Stratejik konumlandırma, Porter'a (2011: 77-82) göre çeşitlilik, ihtiyaçlar, erişim ya da üçünün birleşimini kapsayan kaynaklara dayanmaktadır ve bunların hepsi, özel faaliyet gerektiren farklılıklara bağlıdır.

önünde bir engel oluşturabilmekte ve böylece, turizm rekabetçiliğini olumsuz etkilemektedir¹⁴⁸.

Potansiyel kaynak analizi, yenilenebilir enerjilerin turistik destinasyonlarda ve turizm işletmelerinde uygulanabilirliği ile ilgili potansiyelin ve sınırlılıkların elde edilmesini sağlayarak hem kısa hem uzun vadede kaynak etkinliğinin ve verimliliğinin gerçekleşmesine imkân tanıyan geniş, kapsamlı ancak günümüz dünyasında yenilenebilir enerjilerin küresel olarak yaygınlaşması ve modüler olması sebebiyle, daha spesifik bir strateji örneğini yansıtmaktadır. Bu, bir stratejinin başarısının bölgesel olarak belirli yönleri olduğunun ve yenilenebilir enerji, turizm sektörü ve rekabet gücünün kombinasyonu ile sistemsel bir bütünlük sağlayabileceğinin bir göstergesidir. Bu ifade çerçevesinde temel argüman, potansiyel kaynak analizinin yenilenebilir enerji kaynaklı turizmde rekabet gücü elde etmenin etkili bir belirleyici faktör olduğu ile ilgilidir.

4.3.1.2. Teknolojik donanım analizi

Turistik destinasyonlarda yenilenebilir enerji kullanımındaki teknolojik donanım analizi, turizm sektöründeki işletmelerin ve destinasyonların yenilenebilir enerji teknolojilerini kullanmaları için gerekli teknik kapasiteye sahip olup olmadıklarını belirlemeyi amaçlayan bir analizdir. Bu analiz, turistik destinasyonlardaki tesislerin mevcut enerji tüketimlerini değerlendirerek yenilenebilir enerjiye geçiş için hangi teknolojilerin en uygun olduğunu belirlenmesini sağlamaktadır. Bununla birlikte, yenilenebilir enerji teknolojilerinin kurulumu, işletilmesi ve bakımı için gerekli olan becerilerin ve kaynakların mevcudiyetinin değerlendirilmesini kapsamaktadır. Böylece turistik destinasyonlar, yenilenebilir enerji kullanımı için doğru teknolojileri seçerek rekabet güçlerini artırabilmeleri mümkün olmaktadır.

Yenilenebilir enerji kullanımı, rüzgâr ve güneş gibi rekabet eden enerji teknolojilerinin kullanımını ve yeni enerji verimliliği teknolojilerinin geliştirilmesi de dâhil olmak üzere birçok faktöre bağlıdır (Alekseeva ve Hercegová, 2021). Bu faktörlerin turizm işletmeleri ve turistik destinasyonlarda karşılanabilirliği, bu analizin temel yapı taşı oluşturmaktadır. Ancak bu karşılanabilirlik, tek yeterli unsur değildir. Bununla birlikte, destinasyonlara uygun olan yenilenebilir enerji teknolojilerin seçimi gerekmektedir. Bu seçim, Ritchie ve Crouch'a (2003) göre uygun dengeyi bulmakla ilgilidir¹⁴⁹

148 Destinasyon değerlerine hiçe sayan uygulamalara bir referans olarak Frantál ve Kunc (2011), dağ turizminin olduğu bir bölgede rüzgâr türbinlerinin inşasını örnek göstermektedir. Bu örnek, potansiyel kaynak analizi yapılmadan destinasyonlara uygulanan yenilenebilir enerjilerin, turizmde rekabet gücünü olumsuz etkilediği ile ilgilidir.

149 Ritchie ve Crouch'a (2003) göre turistik destinasyonların sahip olduğu teknolojik donanımın destinasyonların rekabet etme yeteneği üzerinde dramatik etkilere sahiptir.

ve bu konuda tedarikçiler önemli bir yer tutmaktadır. Çünkü tedarikçiler, girdi maliyetlerini büyük ölçüde belirleyebilmekte ve yenilik, yeni teknoloji, yeni malzemeler ve fikirler ve süreçler için kaynak oluşturabilmektedirler. Buradan hareketle turizm endüstrisine yönelik yenilenebilir enerji teknolojileri tedarikçilerinin belirlenmesi ve listelenmesi (Karagiorgas vd., 2006), analiz dâhilinde oldukça önemli bir yer tutmaktadır.

Turistik destinasyonların yenilenebilir enerji teknolojilerinin potansiyelinden tam olarak yararlanabilmesi, mevcut olan enerji sistemlerinin ya da enerji altyapısının uyumu ile veya dönüşümü ve gelişimi için planlamalar gerektirmektedir. Örneğin şebeke istikrarı değerlendirmesi, bu planlamalar içerisinde yer almaktadır. Burada herhangi bir standart eksikliği, birçok açıdan turizm rekabetçiliğini zedeleyen etkiler yaratabilmektedir (IRENA, 2012). Karagiorgas vd.'ye (2006) göre teknoloji hakkındaki bilgisizlik ve kötü tasarlanmış veya yetersiz bakım yapılmış yenilenebilir enerji teknolojileri uygulamaları, destinasyonlarda bir güvensizlik unsurudur ve bu unsurlar, destinasyonlardaki yenilenebilir enerji teknolojileri uygulamaları ve bu uygulamalar ile elde edilebilecek destinasyon rekabet gücü önünde büyük bir engel teşkil etmektedir. Bu engellerin aşılabilmesi, destinasyonların teknik olgunluğa sahip olması ve yeniliğe doğru hareket etmesi ile teknolojik donanım analizlerinin düzenli olarak güncellenmesi ile mümkündür.

4.3.1.3. Fiziki ve beşerî sermaye analizi

Fiziki sermaye ve beşerî sermaye analizi, bir turistik destinasyonda yenilenebilir enerji kaynaklarının uygulanmasında kullanılacak maddi varlıkların ve turistik destinasyonlarda yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımına uygun insan kaynaklarının analiz edilmesidir. Bu analiz, destinasyonlarda maddi varlıkların ya da şirketlerin sermaye yeterliliği ve bu sermayeye ulaşabilme kolaylığı ile yerel halkın ve turizm işletmelerinin yenilenebilir enerji kaynaklarına karşı tutumunun, bu kaynakların kullanımı için gerekli eğitim seviyesinin, uzmanlık ve becerilerin belirlenmesini sağlamaktadır. Fiziki ve beşerî sermaye analizleri, turistik destinasyonlarda yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı için uygunluk analizlerinin temelini oluşturmaktadır. Bu analizler, bölgenin yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımına uygun olup olmadığını ve kullanımının ne kadarının mümkün olduğunu ortaya koyarak turistik destinasyonların yenilenebilir enerji kaynaklarına geçişlerinde önemli bir rol oynamaktadır.

Yenilenebilir enerji teknolojileri kurulumları yüksek bir ilk maliyetle gelmekte (Dalton vd., 2008: 2183) ve ayrıca, yeterli sayıda ve nitelikte çalışana sahip olmayı (Erdogan ve Baris, 2006; IRENA, 2012) gerektirmektedir.

Dolayısıyla destinasyonlarda yenilenebilir enerji teknolojilerinin kullanımında, söz konusu bu ilk yüksek maliyetlerin karşılanabilirliği ve dönüşüm sırasında ortaya çıkan yeni istihdam olanakları (Aleksceva ve Hercegová, 2021) için nitelikli iş gücünün varlığı önemlidir (Jebli, vd., 2019). Çünkü yenilenebilir enerji teknolojilerinin uygulanabilirliği ve akabinde stratejik faydaları ancak destinasyonların veya turizm işletmelerinin sahip olduğu maddi varlıklar ile nitelikli iş gücünün birleşimiyle mümkündür. Bu konuda, IRENA'ya (2014) göre destinasyonların sermayeye erişimi yenilenebilir enerji teknolojileri kullanımının ve elde edilecek olan faydaların önünde bir engel iken, Cerović vd.'ye (2014) göre turizm çalışanlarının yenilenebilir enerji kaynakları kullanma konusundaki yetersiz eğitimi, rekabet gücü için bir dezavantaj niteliğindedir. Bu çerçevede, Ritchie ve Crouch'ın (2003) ifade ettiği şekilde, eğitimli iş gücü tedarikçilerden biridir ve buna ek olarak, finansal kuruluşlar bu kategoriye dâhil edilebilir niteliktedir. IRENA'nın (2012) çalışma amaçlarından biri ve belki de en önemlisi, yenilenebilir enerji teknolojilerinin hedeflenen katılımlarında fiziksel ve beşerî sermayenin senkronizasyonunu sağlamaktır.

Turizm işletmelerinin yenilenebilir enerji teknolojileri uygulamalarında kullanılmak üzere ihtiyaç duydukları yatırım sermayeleri genel olarak sınırlı olduğundan ya da bu teknolojilerin ilk yatırım maliyetlerinin oldukça yüksek olmasından dolayı, finansal kuruluşların varlığı kritik rol oynamaktadır. Bu kritik rol içerisinde arzulan sermaye miktarına ulaşılabilirlik ön plana çıkmasına karşın asıl görüş, IRENA'ya (2012) göre, bu finansal kuruluşların yatırım için riskleri, uygunluğu ve seçilen teknolojinin güvenilirliği ile bir topluluğa getirdiği ekonomik, sosyal ve çevresel faydaları objektif olarak değerlendirmelerinin mümkün olmasıdır. Finansal kuruluşların bu yönü, yenilenebilir enerji teknolojilerinin kullanımı için genellikle kötü eğitilmiş ve/veya kısa vadeli kâr odaklı düşüncenin sonucu olarak ortaya çıkan başta pahalılık olmak üzere güvensizliğe dayalı tutumların önüne geçilebilmesi konusunda oldukça etkilidir. Söz konusu bu tutumların aidiyeti, sadece karar vericiler ve turizm işletmecileri değil, aynı zamanda destinasyon yerel halkını da aittir. Aleksceva ve Hercegová'ya (2021) göre maliyetler ile birlikte, yerel halkın kabulü, yenilenebilir enerji teknolojilerinin destinasyonlarda kullanımında ve geliştirilmesinde önemli bir faktördür. Çünkü destinasyonlarda yenilenebilir enerji teknolojilerinin uygulamaları, özellikle seçeneklerden bazılarının sahip olduğu özellikler sebebiyle, yerel topluluklar ile daha fazla temasın kurulmasına ihtiyaç duymakta ve spesifik alanda ise turizm ile yerel topluluklar arasında bağlantıları kuvvetlendirmektedir. Bu hususta Cerović vd.'ye (2014) göre yenilenebilir enerji konusunda yerel toplulukların anlayış eksikliği, turizm rekabetçiliği için bir tehdit oluşturabilmektedir.

Bu eksiklerin giderilebilmesi için Michalena vd. (2009) yenilenebilir enerji teknolojilerini uygulamaları öncesinde yerel toplumların tutumunun analiz edilmesi ve iyi bilgilendirilmesi gerektiğini belirtmekte ve yenilenebilir enerji teknolojileri uygulamalarını öncelikli olarak bu teknolojiler ile tanışık olan yerel toplumlardaki destinasyonlara uygulamayı önermektedir. Bu öneri ve ayrıca, söz konusu açıklamalar, yenilenebilir enerji uygulamalarının fiziki ve beşerî sermaye analizindeki tüm katılımları sağlanmasında etkilidir ve bu, uygun stratejilerin tatbik edilmesine bağlı yenilenebilir enerji kaynaklı turizmde rekabet gücünün önemli bir belirleyicisidir.

4.3.1.4. Ulusal ve bölgesel ekonomik, sosyal ve siyasal koşulların analizi

Destinasyonların yenilenebilir enerji kullanımında ulusal ve bölgesel ekonomik, sosyal ve siyasal koşulların analizi, mevcut yasal düzenlemelerin incelenmesi, hükûmet politikalarının ve destek programlarının değerlendirilmesi, yenilenebilir enerjiye yönelik teşvik ve engellerin belirlenmesi, bölgesel özelliklerin dikkate alınması, turizm sektöründeki paydaşların ve yerel toplulukların görüşlerinin alınması gibi bir dizi faktörün analizini kapsamaktadır. Bu analiz, yenilenebilir enerji kullanımının turizm sektöründe uygulanabilirliğini ve potansiyelini değerlendirirken, yerel ekonomik, sosyal ve siyasal koşulların dikkate alınmasını içermektedir.

Ulusal ve bölgesel koşulların elverişli olması, turizm sektöründe yenilenebilir enerji dönüşümünü sağlama ve bu süreci destinasyona entegre etme ve ayrıca, bir rekabet gücü oluşturma stratejileri için kayda değer bir nitelik taşımaktadır. Bu elverişli ortamı sağlamak, karar vericiler tarafından oluşturulan veya uygulanan politikalara büyük ölçüde bağlıdır. IRENA'ya (2014) göre elverişli koşulları oluşturmak için teşvikler yaratılması, kanunla zorunlu kılınan genel hedeflerin belirlenmesi, kurumsal işletmelerin geliştirilmesi anahtar politika araçları olarak belirtilmektedir. Michalena vd.'ye (2009) göre yenilenebilir enerji uygulamaları anlayışında özellikle yönetim ve siyasi yönlerin dâhil edilmesi gerektiği konusunda bütüncül bir yaklaşımın sürdürülmesi gerektiğini belirtmekte ve uygun yaklaşımın belirlenmesi süreci içinde, yerel yönetimin güçlü olmasını ve kararlarında istikrarlı olmasını, arzulanan bir sinerji yaratılmasında zaruri görmektedir. Bu zaruriyetin bir yönü, maddî teşvik ve desteklerin yanında, manevî olarak da teşvik ve desteği sağlayan ve ciddi adımların varlığını gösteren, devlet kurumlarında ve faaliyetlerinde yenilenebilir enerji kullanımının gerçekleştirilmesidir. Çünkü destinasyonlarda, dönüşüm için sistemsel olarak tüm birimlerin dâhil olması, yenilenebilir enerji kaynakları kullanarak turizmde rekabet gücü elde etmenin veya arttırmanın belirleyicisi olabilmektedir.

Yenilenebilir enerji kullanımının ve teknoloji uygulamalarının çoğu yönü destinasyonlarda gerçekleşmektedir. Dolayısıyla destinasyonların, dâhilinde bulunduğu bölgesel ve ulusal koşulların analizi birçok açıdan önemlidir. Çünkü destinasyonlarda yenilenebilir enerji uygulamaları, büyük bir enerji dönüşümü gerektirdiğinden, ekonomik faaliyetleri fosil yakıtlara bağlı destinasyonlarda, siyasi ve sosyal anlaşmazlığa neden olabilmektedir. Örneğin Frantál ve Kunc (2011) rüzgâr türbinlerinin dağ turizmine olan zararları ve peyzaj sorunları sebebiyle destinasyonda bu kaynaklarla ilgili birçok anlaşmazlığın meydana geldiğini vurgulamaktadır. Bu anlaşmazlıkların önüne geçilebilmesi ve yenilenebilir enerji kaynakları ile turizm rekabetçiliğinin artırılabilmesi, karar vericiler tarafından oluşturulan elverişli ya da uygun politikalara bağlıdır. Ancak bu politikaların mevcut turizm sektörü ve destinasyon yerel topluluğunun ihtiyaçları doğrultusunda ve ehil insanların çalışmalarıyla belirlenmesi yerine birtakım siyasi çıkarlar, ekonomik çıkarlar ya da bazı şahısları kayırma gibi amaçlarla liyakatsiz bir davranışla yapılması durumu, destinasyonların turizm rekabetçiliğini zedelemesinin ötesinde bir olumsuz etkiye sebebiyet vermektedir. Bu konuda Michalena vd. (2009) yenilenebilir enerji teknolojilerinin destinasyonlardaki uygulamalarına ilişkin stratejik yönlerin daha yakından politika ve siyasi faktörlerle ilişkili olduğunu belirtmektedir. Bu ilişki Erdogan ve Baris'in (2006) ifade ettiği, yasaların, yönetmeliklerin, yasal yaptırımların ve siyasi baskıların, destinasyonların daha hızlı ve çabuk bir şekilde yenilenebilir enerjileri entegre edebileceğine yönelik iyimser bir görüşte birleştirilebilir. Söz konusu bu iyimser görüşe, siyasi liderlerin söylemleri, sosyal baskılar ve Birleşmiş Milletler anlaşmalarına katılımlarını da eklemek mümkündür. Bu katılımların önemli bir yanı, politika destekli yenilenebilir enerji dönüşümünün daha tutarlı olabileceği üzeredir.

Ulusal ve bölgesel ekonomik, siyasi ve sosyal koşulların analizi, önemli ölçüde ilgili destinasyonlarda mevcut olan enerji politikaları çerçevesinde şekillenmektedir. Örneğin IRENA'ya (2014) göre yenilenebilir enerji kullananların ürettikleri fazla enerjilerin kamu kuruluşlarına satılmasına izin verilmesine yönelik çalışmalar oldukça önemlidir. Böyle bir enerji politikasının varlığı, destinasyonlar için oldukça teşvik edicidir ve yenilenebilir enerji teknolojilerinin geri ödeme sürelerini kısaltmaktadır. Bununla birlikte, bu konudaki devlet teşviklerinin sürekliliği, destinasyonların yenilenebilir enerji kullanma veya dönüşüm isteğinde sektörün asalak bir gelişimine yol açabilmektedir. Dolayısıyla, bu açıklamalardan yola çıkarak yenilenebilir enerjilerin destinasyonlarda uygulamaları ulusal ve bölgesel ekonomik, sosyal ve siyasi koşulların analizi ile bütüncül mütenasip stratejilerin geliştirilmesi yenilenebilir enerji kaynaklı turizmde rekabet gücünün tesirli bir belirleyicisidir.

4.3.2. Destekleyici Stratejik Faktörler

Destekleyici stratejik faktörler, yenilenebilir enerji uygulamaları için alt kademe uygulamaları ve mikro ölçekli yaklaşımları içeren yöntemleri kapsamakta ve bu yöntemler, turizm işletmelerinin rekabetçi üstünlük sağlamasında ön plana çıkmaktadır. Burada, alt kademe uygulamaların içeriği, daha çok yerel işletmeleri ilgilendiren ve bu yerel işletmelerin yenilenebilir enerji kullanımı ile rekabetçi performansını geliştirebilmesine imkân tanıyan stratejik faktörlerden ve programlardan oluşmaktadır. Bu programların turizm işletmelerinin idari prosedürleri tarafınca takip edilmesi, yenilenebilir enerji uygulamaları ile turizm işletmelerinin rekabet gücünün belirlenmesi ve böylece, turistik destinasyonların rekabetçi performanslarının ortaya çıkarılmasını sağlamakta ve bu konuda karşılaştırmalı üstünlükler sağlayan rekabet avantajları için ideal çözümler sunabilmektedir. Değınilen bu açıklamalara müteakiben, destekleyici stratejik faktörleri içeren adımlar, alt başlıklar halinde izah edilmektedir.

4.3.2.1. Geri ödeme süresi

Doğru ekonomik getiri tahminleri, yenilenebilir enerji teknolojilerin kullanımını ile turizmde rekabet gücü değerlendirmeleri için destekleyici bir adımdır. Yenilenebilir enerjilerin turizm rekabetçiliğine olan avantajlarını tam olarak takdir etmek için sosyo-ekonomik, çevresel ve itibari getirileri de dikkate alan sektörler arası bir analiz gerçekleştirilebilmektedir. Bu konuda en temel yöntem, rekabet gücünün bir ölçüsü olan Seviyelendirilmiş Elektrik Maliyeti (LCOE) olarak ele alınabilir. Bu yöntem, enerji teknolojilerinin maliyetlerinin karşılaştırmasına olanak tanıırken (IRENA, 2014), asıl hedef, elektrik ihtiyaçlarını fosil yakıt ağırlıklı karşılayan turizm işletmelerinin yenilenebilir enerji dönüşümlerindeki maliyet karşılaştırmasını yapabilesidir. Bu karşılaştırma, aynı zamanda, öz-yeterliliğin ve üretkenliğin bir zaman dilimindeki işlevselliğinin ortaya çıkmasına olanak tanıyan, enerji verimliliği konusunda etkin olan ve gelecek beklentileri çerçevesinde enerji konusunun güvence altına alınabilirliğini sağlayan bir dizi faktörlerin bir içeriğini oluşturmaktadır. Bu hususta, geri ödeme süresinin hesaplamalarında, enerji maliyetlerinin ortaya koyulabilmesi için en yaygın kullanılan LCOE yöntemi, NREL'in ve IRENA'nın uyguladıkları şekliyle aşağıdaki denklemde ifade edilmektedir.

$$LCOE = \frac{\sum_{t=1}^n \frac{I_t + M_t}{(1+r)^t}}{\sum_{t=1}^n \frac{E^t}{(1+r)^t}} \quad (2.1.)$$

Yukarıda verilen denklem 2.1.'de formül dağılımı, I_t ; t yılına ait yatırım ve harcamaları, M_t ; t yılına ait işletme ve bakım harcamaları, E_t ; t yılına ait elektrik üretimini, r ; alternatif yatırımlarda kazanılabilecek iskonto oranını, n ; sistemin kullanım ömrünü temsil etmektedir. LCOE yöntemi, bir üretim tesisinin ömrü boyunca üretilen elektriğin maliyetini tahmin etmek için sağlam bir yöntemdir ve iktisadi uygulanabilirliğin makul bir ölçüsünü sağlamaktadır. LCOE günümüzde, kullanıldığı şekliyle projeleri değerlendirmek ve iş kararları vermek için güçlü bir araç olsa da çevresel zarar, sağlık hizmetleri, iklim değişikliği gibi bir dizi faktörü içermemektedir. LCOE yöntemi dışında başka bir ölçüm yöntemi olarak Basit Geri Ödeme Süresinde (Simple Payback Period) kullanılabilir. Söz konusu bu yöntem, aşağıdaki gibidir:

$$SPP = \frac{TIC_t}{AEC_t} \quad (2.2.)$$

Yukarıda verilen denklem 2.2.'de formül dağılımı, TIC_t ; t yılındaki toplam yatırım maliyeti ve AEC_t ; t yılındaki kaçınılan elektrik maliyetidir. Bu hesaplama, yenilenebilir enerji teknolojileri uygulamalarına yapılan yatırımlar ile mevcut kullanılan elektrige ödenen yıllık maliyet karşılaştırılan, geri ödemenin ne kadar sürede gerçekleşeceğini hesaplanmasında ve başa baş noktanın bulunmasında oldukça basit bir yöntemdir. Bu yöntemin dezavantajları, LCOE'de olduğu gibi dışsallıkların hesaba katılmaması ve aynı zamanda, nominal olarak hesaplanmasıdır. Aynı zamanda bu hesaplama yöntemi, makroekonomik istikrarsızlığı yüksek olan ülke ekonomileri için oldukça makuldür. Bu yöntemde ifade edilen AEC_t , yani kaçınılan elektrik maliyetleri konusunda IRENA (2014), turizm rekabetçiliğinin arttırılmasında bir fırsat aracı olarak yaklaşmaktadır. Bununla birlikte, bu hesaplamaların ilgilileri, daha çok, turizm işletmeleri ve destinasyon yerel halkı tarafına aittir. Bu hesaplamalar, günümüzde yenilenebilir enerji teknolojileri uygulamalarının destinasyonlarda giderek yaygınlaşmasıyla artan bir alaka görmekte ve destekleyici stratejilerin temel bir direği haline gelmektedir.

4.3.2.2. Pazarlama faaliyetleri ve yeşil pazarlama

Pazarlama, turizmde birincil faaliyetlerden biridir (Vanhole, 2005: 120) ve pazarlama stratejileri, turizm rekabetçiliğinin etkili bir aktörüdür (Dwyer ve Kim, 2003). Ritchie ve Crouch'a (2003) göre pazarlama, turizm işletmeler ve destinasyonlar ile ziyaretçiler ya da müşteriler arasındaki bağın kurulmasındaki kanaldır ve bir destinasyonun rekabet gücü, destinasyonun

pazarlama aracılarını ve kolaylaştırıcılarını ne kadar etkin kullandığına bağlıdır ancak, bu seçeneklerin rekabetçiliği nasıl şekillendirdiği net değildir. Çünkü turizm pazarlaması, birçok tedarikçi ve hizmet sağlayıcısından oluşmakta ve pazarlanan bir turizm ürünü veya bölgesi, beraberinde koordine bir eylem gerektirmektedir. Bu koordine eylemlerin, pazarlama potansiyeli yüksek olan (Ásványi vd., 2017) ve daha çevreci, daha bireysel, daha esnek bir segmentle karakter kazanan (Poon, 1993) yenilenebilir enerjilerin turizm işletmeleri ve destinasyonlara entegre edilmesiyle “yeşil pazarlama” stratejileri çerçevesinde faal göstermesi mümkündür.

Yeşil pazarlama geniş bir faaliyet yelpazesini kapsamakta ve turizm rekabetçiliği açısından turizm faaliyetlerinin, çevreye daha az zararlı şekilde gerçekleştiğini vurgulayan pazarlama konseptinin göstergesini içermektedir. Bu hususta yeşil pazarlama, yenilenebilir enerji kaynaklarının sağladığı çevresel faydaları kullanarak ziyaretçi çekmenin bir yolu olarak atfedilebilir. Ancak yeşil pazarlama çabaları ile ziyaretçi çekmek için, böyle drastik bir eylemi haklı çıkaracak kadar ciddi oranda yenilenebilir enerjilerin turizm işletmelerine ve destinasyona penetrasyonu gerekmektedir. Bu gereklilik ile birlikte yeşil pazarlama, Buhalis’in (2000) ifade ettiği üzere, turizm sisteminde yer alan tüm paydaşlara uygun kazançlar sağlamalı ve bir satış aracı olarak değil, planlama ve yönetimle koordineli bir stratejik mekanizma olarak kullanılmalıdır.

Turizm işletmelerinin ve turistik destinasyonların yeşil turizm pazarında öne çıkması, yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı ile turizm endüstrisindeki rakiplerinden ayrılarak müşteri odaklı bir pazarlamanın gerçekleştirilmesiyle özdeşleşmektedir. Bu pazarlama stratejileri, pazara ilk girenlerden biri olmanın bir becerisini ve pazar payı ile ölçüden başarının (Sonntag, 2000) bir getirisini oluşturabilmektedir. Yeşil pazarlamanın böyle bir getirisi, kitle turizmi pazarlaması baskın bir paradigma olmaktan çıkarak ekolojik bilinçteki uluslararası ziyaretçi tercihlerinin seyahat piyasasındaki rolünü arttırmasıdır (Poon, 1993). Karagiorgas vd. (2006) birçok turizm işletmecisi için yenilenebilir enerji kullanımının pazarlama avantajı sağladığını ve bu nedenle sosyal statünün geliştirilmesine imkân tanıdığına inandıklarını bildirmektedir. Bu algı eşliğinde yeşil pazarlama, sadece ziyaretçi açısından değil, karar verici iktisadi birimler açısından psikolojik teşvikler barındıran etkiler yaratmaktadır. Bu etkiler, pazarlama kampanyaları yoluyla uluslararası turistleri çekmek için turizm işletmeleri tarafından yenilenebilir enerji kullanımına yönelik önemli çabalar sarf edilmesiyle, turizm rekabetçiliği arttırılabilmektedir.

Yeşil pazarlama, “refah ile sağlıklı bir çevre arasındaki simbiyotik ilişki”nin ciddi algılarından biridir ve turizm işletmelerine ve destinasyonlara özel bir

imajı yaratarak ziyaretçi çekiciliğini arttırmaktadır. Özellikle, pazarlanan destinasyon bölgelerinin deneyim olarak tükenmeye başladığı devrede (Buhalis, 2000), yeşil pazarlamanın aktif bir rol oynaması beklenmektedir. Bu hususta, Cerović vd. (2014), yenilenebilir enerji kullanan turizm işletmelerinin, bu kullanıma ilişkin bilgileri, farkındalık yaratacak şekilde ilgili tanıtımlarda ve pazarlamalarda kullanılmasının bir rekabet avantajı yaratacağını belirtmektedir¹⁵⁰. Dolayısıyla yenilenebilir enerji kullanımı için günümüzde yeşil pazarlama dikkat çeken bir husus olsa da, bu konudaki varyantlar genişletilebilir ve pazarlama stratejisi yeşil pazarlamadan başkaca kavramlarla evrimleşebilir. Bununla birlikte yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı, Alekseeva ve Hercegová'ya (2021) göre yüksek otel fiyatlarına olanak sağlayan turizm pazarlama stratejilerini güçlendirmektedir¹⁵¹. Yeşil pazarlamanın günümüzde pek çok örneği, internet üzerinden yapılan satın alımlarda/rezervasyonlarda gerçekleştirilen bilgilendirme üzerinden yapıldığı görülmektedir¹⁵². Bu örneklerin, gelişen teknolojilerin ve diyagonal entegrasyonun sonuçlarına bağlı olarak giderek yaygınlaştığı anlaşılmaktadır. Turizm işletmelerinin giderek yaygın bir şekilde kullanmaya başladığı yeşil pazarlama ve varyantları, yenilenebilir enerji kaynakları ile turizm rekabet gücünün belirlenmesini aktif bir şekilde destekleyen stratejileri oluşturmaktadır.

4.3.2.3. Kolektif uygulamalar

Turizm destinasyonlarının yenilenebilir enerji uygulamaları için kolektif yapabilirliği, farklı turizm işletmelerinin bir araya gelerek yenilenebilir enerji projelerine ortak yatırım yapma ve bu projeleri birlikte yönetme kabiliyetini temsil etmektedir. Bu yaklaşım, turizm destinasyonlarının yerel halkını, turizm işletmelerini ve kamu kurumlarını içeren çok paydaşlı bir içeriği kapsamaktadır. Kolektif yapabilirliğin bu içeriği, turizm işletmeleri arasındaki rekabet yerine iş birliğinin, UNEP (2011) tarafından önerildiği gibi, yenilenebilir enerji projeleri uygulamalarının risklerini yayabilmekte¹⁵³ ve destinasyonların rekabetçiliğini arttırabilmektedir.

150 Bu görüşün temelinde, Porter'in (2011) rekabet üstünlüğü sağlanması için farklılaşmayı pekiştirmek olarak izah ettiği faaliyetler yer almaktadır.

151 Birçok tüketici, maliyeti daha yüksek olsa bile daha az çevre dostu ürünler yerine çevreye zarar vermeyen ürünleri tercih etmektedir (Kadyan ve Kadyan, 2011).

152 Örneğin travelmyth sitesi, rezervasyon öncesi turizm işletmelerinin sahip olduğu sertifikaları ve yenilenebilir enerji kullanım bilgilerini sunmaktadır.

153 Kolektif uygulamalar ile söz konusu risklerin yayılması durumu, Karagiorgas vd.'ye (2006) göre kısa vadede uluslararası turizm pazarı durumunun gelişiminden emin olmayan ve risklerden dolayı istekli bulunmayan yenilenebilir enerji yatırımcıları için engelleri ortadan kaldırmaktadır.

Yenilenebilir enerji kullanımı uygulamaları için kolektif yapılabilirliği, büyük ölçüde, Porter'in (1990) "kümelenme kuramı" ile açıklamak mümkündür. Porter'in kümelenme kuramı, bir bölgedeki farklı sektörlerin, yan ürünlerin, tedarikçilerin ve müşterilerin bir araya gelerek oluşturdukları kümelerin, o bölgenin rekabet avantajına sahip olmasına katkı sağlayabileceğini ifade etmektedir. Bu hususta turizm destinasyonları, yenilenebilir enerji uygulamaları için kolektif uygulamalar ile potansiyel bir kümelenme alanına sahiptir. Örneğin, turistik tesisler bir araya gelerek, yenilenebilir enerji üretim tesisleri kurabilir ve böylece, enerji tedarikçilerinden daha uygun fiyatlarla enerji satın alarak maliyetlerin düşmesine ve üretkenliğin artmasını sağlayabilir. Cerović vd. (2014) yenilenebilir enerji kaynaklarının destinasyonlarda kullanımı ile ilgili olarak tedarikçilerin karşılıklı iş birliğinin güçlendirilmesi, çalışma grupları ve kümelenmelerin oluşturulması, turizm işletmelerinin rekabet gücünü arttırmak için önemli bir fırsattır. Bununla birlikte, yenilenebilir enerjilerin destinasyonlarda kullanımı yaygınlaştıkça, Hassan'ın (2000) da belirttiği üzere, kapasitelerini güçlendirmek ve daha sürdürülebilir bir faaliyet oluşturmak için stratejik iş birliğinin kapsamını inceleyen bir rekabet edebilirlik modelinin geliştirilmesi ile desteklemek mümkündür.

Destinasyon rekabet gücünü artırmak için destekleyici unsurlarından biri, stratejik destinasyon paydaş ortaklıklarının kurulmasıdır (Heath, 2000). Bu stratejik ortaklıkların yenilenebilir enerji kullanımı konusundaki önemi, stratejik ağların destinasyon ötesinde kurulmasındaki süreçlerle ilgili çevre dostu ve iklim değişikliği algıları çerçevesinde yarattığı motivasyonlardır. Bu motivasyon, yenilenebilir enerjiler ile ilgili kolektif yapılabilirliği sınır ötesine taşıyarak bölgesel olarak daha etkin bir turizm rekabetçiliğinin sağlanmasında etkili bir faktör olabilmektedir. Karagiorgas vd.'ye (2006) göre bir işletmenin veya bir destinasyonun yenilenebilir enerji kullanımı ile rekabet gücü elde etme çabalarının ve bu konuda öncü olmasının, diğer işletmelere ve destinasyonlara önemli bir örnek olduğunu ve bu örneğin, söz konusu işletmeleri harekete geçirmek için anlamlı bir şekilde teşvik ettiğini vurgulamaktadır. Destinasyonlarda yenilenebilir enerji kullanımı, özel işletmeler arasında kolektif uygulamalarla, kamu ve özel sektör iş birliği ile, destinasyon yerel halkının katılımlarıyla, ulusötesi stratejik ittifaklar ile, özellikle ilk maliyetlerin yüksek olduğu yenilenebilir enerji uygulamalarının, bu yüksek maliyet etkisini kırarak¹⁵⁴ ve turizm sektörleri ile ilgili diğer faktörleri destekleyerek yenilenebilir enerji kaynaklı turizmde rekabet gücünün belirlenmesinde etkin rol oynaması mümkündür.

154 Alford'a (1998) göre maliyet önemli bir kısıtlamadır ve turizm tedarikçileriyle bir ortaklık yaklaşımı uygun maliyetli çözümler yaratabilmektedir.

4.3.2.4. Uluslararası teşvikler

Uluslararası teşvikler, yenilenebilir enerji kullanımının turistik destinasyonlar için rekabetçiliğini artırmak ve yenilenebilir enerjilerin destinasyonlarda kullanımını teşvik etmek için özel fonlar tahsis eden ve bu projelerin geliştirilmesini kolaylaştıran uluslararası programların içinde bulunduğu bir dizi politika ve teşvik yöntemini kapsamaktadır. Bu programlar ve teşvikler, yenilenebilir enerji projelerinin planlama, tasarım ve uygulamasında teknik destek, danışmanlık, finansman, eğitim ve diğer kaynakların hizmetlerini sunabilmekte veya bu kaynakların erişimini kolaylaştırabilmektedir.

Dünya ekonomilerinin iklim değişikliklerine ve çevre sorunlarına dikkat çekmek ve artan düzenlilik içerisinde çözümler bulmak amacıyla, uluslararası kuruluşlar altında hedeflerin belirlendiği ve çoklu tarafların bulunduğu uluslararası anlaşmalar düzenlemekte, bu anlaşmalar büyük enerji tüketen turizm sektörünün yenilenebilir enerji kullanımını yaygınlaştırarak turizm rekabetçiliğinin geliştirilmesine katkı sağlamaktadır. Bu anlaşmaların en önemli yanı, destinasyonların ve turizm işletmelerinin yenilenebilir enerjileri bünyelerine entegre etmek için ihtiyaç duydukları finansman, teknik destek, danışmanlık gibi birtakım faktörlerin önündeki engellerin kaldırılması ve bu konuda teşviklerin uluslararası kuruluşlar ve programlar vasıtası ile gerçekleşmesiyle ilgilidir. Örneğin Dünya Bankası Sürdürülebilir Enerji Finansman Programı¹⁵⁵, Avrupa Birliği Horizan 2020 Programı, UNWTO Otel Enerji Çözüm Programı (HESP), Avrupa Birliği Komisyonu Eko-İnovasyon Programı, UNEP Enerji Finansmanı, EPA Enerji ve Çevre Eylem Rehberi, Avrupa Yatırım Bankası, Asya Kalkınma Bankası gibi kuruluşlar ve programlar destinasyonların ve turizm işletmelerinin yenilenebilir enerji kullanımı için uluslararası teşvikler sağlamaktadır. Ancak uluslararası teşviklerin kazanılabilmesi için ulusların çevre anlaşmalarına katılımı ve uluslararası yükümlülüklerini yerine getirme çabaları gerekmektedir. Bu durum, IEA'nın 2050 Net Sıfır Hedefi gibi hedefler doğrultusunda turistik destinasyonlar ve turizm şirketleri için enerji dönüşümüne teşvik sağlarken, uluslararası kuruluşlardan destek almayı mümkün kılmaktadır. Böylece, maliyet avantajları elde edilip imaj yenilenirken yenilenebilir enerjiye dayalı turizm rekabet gücü stratejik bir şekilde artırılabilir.

155 Örneğin, Dünya Bankası, Hindistan'ın yenilenebilir enerji kaynaklarına geçişini teşvik etmek üzere, Solar Energy Corporation of India Limited (SECI) şirketi ile 15 Aralık 2022'de 50 milyon dolarlık bir IBRD kredisi, 28 milyon dolarlık bir Temiz Teknoloji Fonu (CTF) kredisi ve 22 milyon dolarlık bir CTF hibesi için anlaşmalar gerçekleştirmiştir.

Sonuç

Yenilenebilir enerji, turizm ve seyahat konusunda çok uzun bir geçmiş ve deneyime tabiidir. Lakin Sanayi Devrimi'nin fosil yakıt ağırlıklı devinimi, turizm sektörü için bu enerji türlerinin, 1970'li yıllara kadar marjinal olarak kalmasına neden olmuş ve bu gelişmeler, turizm sektörünün gelişimini de yönlendirmiştir. Fosil yakıt enerji ağırlıklı gelişen turizm sektörü için, özellikle 1970'li yıllardan sonra, sürdürülebilirlik konuları ele alınmış ve turizm için, fosil yakıtlara alternatif olan yenilenebilir enerjilerin önemi vurgulanmaya başlanmıştır. Bu husus; artan çevresel tahribata, iklim değişikliğine, kaynakların tükenmesine ve küresel rekabete verilen yanıtın bir parçası olarak değerlendirilmiştir.

Yenilenebilir enerji kullanımı ve teknolojilerin yaygınlaşması, 'çevre dostu' ve 'yeşil enerji' konularında vurgulanarak günümüze kadar turizm sektörüne entegre edilmeye başlanmış ve fosil yakıt kaynaklı oluşturulan sektörün yenilenebilir enerji kaynaklarına geçişi, diğer bir ifadeyle dönüşümüne destek sağlanmıştır. Esasında bu çalışmada elde edilen bulgular, literatür taramasında yer alan araştırmaların, yenilenebilir enerji ve turizm sektörü arasındaki ilişkiye dair çevresel sürdürülebilirlik ve fiyat rekabetçiliği gibi gelenekselci yaklaşımlar üzerinden bir propagandaya sürüklenerek, bu araştırmaları daha ileriye taşıyamadıklarını ve bu doğrultuda ortaya konan olguları özetlemiştir.

Yenilenebilir enerjiyi, araştırmalarda bahsedilen ve sürekli olarak küresel hedeflerle ortaya koyulmaya çalışılan temiz çevre ve sürdürülebilir çevre gibi temelde almak ya da işletmelerin maliyet merkezli yaklaşımlarına odaklanarak incelemek, turizmde rekabet gücünü ortaya koymak için yeterli bir argüman değildir. Bunu yeni bir rekabetçilik temelinde almanın gerekliliği, araştırma konusuna bağlı olarak turizmde bir aktör olabilmeyi anlamaktan geçmektedir. Bu bağlamda çalışmanın amacı, yenilenebilir enerji, turizm sektörü ve rekabet gücü konularının kombinasyonunu sağlayarak

yenilenebilir enerji kullanan turizm işletmelerini yeni bir rekabetçilik temelinde, yani kaynak temelinde incelemek ve yenilenebilir enerjinin turizm sektöründeki rekabet gücü üzerindeki etkilerini ortaya çıkarmaktır. Böylece çalışma, henüz keşfedilmemiş olanı vurgulayan bir araştırma deseninde turizm sektöründe rekabet gücünün yenilenebilir enerji kaynaklı olarak incelenmesini sağlamıştır. Bu konu, güncel ve dinamik konuların yapısal bir görünümünü elde ederek, turizm işletmelerinin rekabetçiliklerini anlamak ve keşfedebilmek adına bir yol gösterici niteliğe sahiptir.

Bu çalışma, yenilenebilir enerjinin turizmde rekabet gücü üzerine olan etkilerini ortaya koymak amacıyla, turizm işletmelerinin yenilenebilir enerji kaynaklı rekabet gücünü tanımlamak ve stratejilerini belirlemek için yeni bir kuram inşa etmektedir. Bu çerçevede araştırmada geliştirilen kuram olan ‘yenilenebilir enerji kaynaklı turizm rekabet gücü modeli’ literatürde yenilenebilir enerji, turizm sektörü ve rekabet gücü çalışmalarındaki eksikliği gidermek, fikir birliği sağlamak ve bu konuda mikro bir yaklaşımla turizm işletmelerinin rekabet gücünün ortaya çıkartılmasını sağlamaktadır. Yenilenebilir enerji, turizm sektörü ve rekabet gücü konularının kombinasyonu, bu araştırmada geliştirilen modelin bir yansımasıdır ve rekabetçilik boyutuna, kaynak temelli yaklaşarak yenilenebilir enerjinin turizm sektöründeki rekabet gücü üzerine olan etkilerinin belirlenmesine vesile olmaktadır. Bu bağlamda, turizm işletmelerinin yenilenebilir enerji kaynağı kullanımına bağlı rekabetçi üstünlüğünü elde etmek ve rekabet gücü yüksek bir pozisyonda geliştirmek için evrensel bir bakış açısı sunan bu kuram, sektörde dönüşüm sağlamaya yönelik önemli bir adımı teşkil etmektedir.

Geliştirilen kuramın temelinde yer alan farklılaşmaları öne çıkararak kaynak temelli bir rekabet gücü oluşturması önemlidir. Bu farklılaşmaların ortaya konulduğu alan olan yenilenebilir enerji uygulamalarında, herhangi bir akademik çalışma bulunmamaktadır ve dahi, uluslararası çalışmalarda da eksiklikler yer almaktadır. Bu çalışma turizm işletmelerinin kaynaklarıyla rekabetçi konumlarını anlamalarını ve buna göre rekabetçiliklerini geliştirebilmek veya sürdürebilmek için doğru kararlar almalarını sağlayacak önemli bilgiler sunmaktadır. Bu çalışma, literatürdeki boşlukları doldurmanın yanı sıra, etkin stratejilerin ve doğru politika kararlarının uygulanmasında da önemli bir rol oynamaktadır.

Çalışma, geliştirilen kuram ile turizmde kaynak temelinde rekabet gücünü anlamak ve geliştirmek adına önemli bir katkı sağlamaktadır. Bu kuram ve bulgular, turizm işletmeleri için değerli bir rehber niteliğindedir, çünkü işletmelerin kaynaklarıyla rekabetçi konumlarını idrak etmelerini ve buna

göre doğru kararlar almalarını desteklemektedir. Çalışma, evrensel bir görüş sağlamasıyla birlikte, turizm sektöründe sürdürülebilir rekabet avantajlarının elde edilmesine katkı sağlaması beklenmektedir. Bu bağlamda, gelecekteki araştırmaların, turizm işletmelerinin rekabet gücünü artırmak için geliştirilen bu kuramın etkisini ve uygulama sonuçlarını farklı destinasyonlarda ve farklı yenilenebilir enerji kaynakları ile incelemesi önerilmektedir.

Kaynakça

- Alford, P. (1998) Positioning the Destination Product-Can Regional Tourist Boards Learn from Private Sector Practice?, *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 7 (2), 53-68,
- Al-Mulali, U., Fereidouni, H. G., and Mohammed, A. H. (2015). The effect of tourism arrival on CO2 emissions from transportation sector. *Anatolia*, 26 (2), 230–243
- Angelkovaa, T., Koteski, C., Jakovleva, Z., and Mitrevsk, E. (2012). Sustainability and competitiveness of tourism. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 44, 221 – 227.
- Archer, B. (1995). The Impact of International Tourism on the Economy of Bermuda, 1994. *Journal of Travel Research*, 34(2), 27–30.
- Bahar, O. & Demir, E. (2023). The impact of tourism on carbon (CO2) Emissions: An empirical analysis of Turkiye, *Journal of Tourism Theory and Research*, 9(2), 53-6
- Bahar, O. ve Kozak, M. (2012). *Turizm Ekonomisi*. Ankara: Detay Yayıncılık
- Baloglu, S., & Brinberg, D. (1997). Affective Images of Tourism Destinations. *Journal of Travel Research*, 35(4), 11–15.
- Bellak C. J., and Weiss, A. A. (1993). Note on the Austrian diamond, *Manage Int Rev*, 2(33), N109 – 118
- Ben Jebli, M., Ben Youssef, S., and Apergis, N. (2015). The dynamic linkage between renewable energy, tourism, CO2 emissions, economic growth, foreign direct investment, and trade. *Latin American Economic Review*, 28(2), 1-19
- Bordas, E. (1994). Competitiveness of tourist destinations in long distance markets. *The Tourist Review*, 49(3), 3–9.
- Buhalis, D. (2000). Marketing the Competitive Destination of the Future. *Tourism Management*, 21, 91-101.

- Bunghez, C. L. (2016). The Importance of Tourism to a Destination's Economy. *Journal of Eastern Europe, Research in Business & Economics*, 2016, 1-9.
- Butler, R. (1991). Tourism, Environment, and Sustainable Development. *Environmental Conservation*, 18(3), 201-209.
- Butler, R. (1999). Sustainable Tourism: A State of the Art review. *Tourism Geographies*, 1 (1), 7-25
- Butler, R. W. (1980). The concept of a tourist area cycle of evolution: Implications for management of resources, *The Canadian Geographer*, 24(1), 5-12.
- Camilleri, M. A. (2018). The Tourism Industry: An Overview. In *TravelMarketing, Tourism Economics and the Airline Product* (Chapter 1, pp. 3-27). Cham, Switzerland: Springer Nature.
- Cerović, L., Drpić, D., and Milojić, V. (2014). Renewable Energy Sources in the Function of Sustainable Business in Tourism and Hospitality Industry, *Turizam*, 18 (3), 130-139
- Chang, M. H., Rugman, A. M., and Verbeke, A. (1998). A generalized double diamond approach to the global competitiveness of Korea and Singapore. *International Business Review*, 7(2), 135-150.
- Cho, V. (2003). A Comparison of Three Different Approaches to Tourist Arrival Forecasting. *Tourism Management*, 24 (3), 323- 330
- Cooper, C., Fletcher, J., Fyall, A., Gilbert, D. and Wanhill, S. (1993). *Tourism Principles and Practice* (4 th Edition). Harlow: Financial Times Prentice Hall
- Craigwell, R. (2007). Tourism competitiveness in small island developing states, WIDER Research Paper, No. 2007/19, ISBN 9291909580=978-92-9190-958-2, The United Nations University World Institute for Development Economics Research (UNU-WIDER), Helsinki
- Crompton, J. L. (1979). Motivations for pleasure vacation. *Annals of Tourism Research*, 6(4), 408-424.
- Crouch, G. I. (2010). Destination Competitiveness: An Analysis of Determinant Attributes. *Journal of Travel Research*, 50(1), 27-45.
- Crouch, G. I., & Ritchie, J. R. B. (1999). Tourism, Competitiveness, and Societal Prosperity. *Journal of Business Research*, 44(3), 137-152.
- Cuevas, J. R. L., Escobedo, J. V. J., Zabaloy, M. F., and Guzowski, C. (2020). Linking energy and tourism: energy efficiency in hotels of northeast of Mexico, *Interamerican Journal of Environment and Tourism*, 16(2), 106-115.
- Çeken, H. (2016). *Turizm Ekonomisi*. Ankara: Detay Yayıncılık

- D'Amore, L. J. (1988) Tourism – the world's peace industry. *Business Quarterly* 52 (3), 78–81
- Dalton, G. J., Lockington, D. A., & Baldock, T. E. (2008). A survey of tourist attitudes to renewable energy supply in Australian hotel accommodation. *Renewable Energy*, 33, 2174–2185.
- Demir, E., & Bahar, O. (2021). A research on provide competitive advantage of energy use on the tourism sector. *Journal of Tourism Theory and Research*, 7(1), 1-10.
- Demir, E. & Bahar, O. (2021). Turizm gelirlerinin ekonomik büyüme üzerine etkisi: Türkiye üzerine ampirik analiz, *International Journal of Social Sciences and Education Research* , 7 (2) , 162-172
- Dimoska, T., & Trimcev, B. (2012). Competitiveness Strategies for Supporting Economic Development of the Touristic Destination. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 44, 279–288. doi:10.1016/j.sbspro.2012.05.031
- Dowling, R. (1993). An Environmentally-based Planning Model for Regional Tourism Development. *Journal of Sustainable Tourism*, 1(1), 17–37.
- Dunn, R. and Iso-Ahala, S. (1991) Sightseeing tourists' motivations and satisfaction. *Annals of Tourism Research* 18 (2), 226–37.
- Dunning J. H. (1992). The competitive advantage of countries and the activities of transnational corporations. *Transnatl Corp*, 1(1), 135 – 68.
- Dunning, J. H. (1993). Internationalizing Porter's Diamond. *MIR. Management International Review*, 33, 7–15.
- Dunning, J. H., and McQueen, M. (1981). The eclectic theory of international production: A case study of the international hotel industry. *Managerial and Decision Economics*, 2(4), 197–210.
- Dupeyras, A., & MacCallum, N. (2013). Indicators for measuring competitiveness in tourism: A Guidance Document. OECD Tourism Papers, 2013/02, OECD Publishing
- Durbarry, R., and Sinclair, M. T. (2003). Market shares analysis: the case of French tourism demand, *Annals of Tourism Research*, 30, 927–941
- Dwyer, L. and Forsyth, P. (1993) Foreign investment in Australian tourism: A framework for assessing impacts. *Journal of Tourism Studies* 4 (1), 26–37
- Dwyer, L. and Forsyth, P. (1994) Motivation and impacts of foreign tourism investment. *Annals of Tourism Research* 21 (3), 512–37.
- Dwyer, L., & Kim, C. (2003). *Destination Competitiveness: Determinants and Indicators. Current Issues in Tourism*, 6(5), 369–414
- Dwyer, L., Forsyth, P., and Rao, P. (2000). The price competitiveness of travel and tourism: A comparison of 19 destinations. *Tourism Management*, 21 (1), 9–22

- Eadington, W. R., & Redman, M. (1991). Economics and tourism. *Annals of Tourism Research*, 18(1), 41–56.
- Elkan, W. (1975) The relation between tourism and employment in Kenya and Tanzania, *The Journal of Development Studies*, 11 (2), 123-130
- Elliott, J. (2002). *Tourism Politics and Public Sector Management*. London: Taylor & Francis e-Library
- Enright, M. J., and Newton, J. (2004). Tourism destination competitiveness: a quantitative approach, *Tourism Management*, 25, 777–788.
- Enright, M. J., and Newton, J. (2005). *Determinants of Tourism Destination Competitiveness in Asia Pacific: Comprehensiveness and Universality*. *Journal of Travel Research*, 43(4), 339–350.
- Erdoğan, S. (1995). *Uluslararası Turizm*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Yayını
- Esen, S. and, Uyar, H. (2012). Examining the competitive structure of Turkish tourism industry in comparison with diamond model, *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 62, 620 – 627
- Eugenio-Martin, J. L., Martín Morales, N., and Scarpa, R. (2004). Tourism and economic growth in Latin American countries: A panel data approach, *Nota di Lavoro*, No. 26, Fondazione Eni Enrico Mattei (FEEM), Milano
- Formica, S., & Uysal, M. (1996). The revitalization of Italy as a tourist destination. *Tourism Management*, 17(5), 323–331.
- Frey, M. (2010). *Deutschland – Erneuerbare Energien entdecken*. Baedeker Allianz Reiseführer. Berlin: Mairdumont Verlags
- Gee C. Y., Makens, J. C. and Choy D. J. L. (1989). *The Travel Industry*. New York: Van Nostrand Reinhold
- Gooroochurn, N., and Sugiyarto, G. (2005). Competitiveness Indicators in the Travel and Tourism Industry. *Tourism Economics*, 11(1), 25–43
- Gössling, S., & Pecters, P. (2015). Assessing tourism’s global environmental impact 1900–2050. *Journal of Sustainable Tourism*, 23(5), 639–659.
- Green, H., Hunter, C., & Moore, B. (1990). Assessing the environmental impact of tourism development. *Tourism Management*, 11(2), 111–120.
- Hanafiah, M. H., Hemdi, M. A., and Ahmad, I. (2016). Does tourism destination competitiveness lead to performance? A case of ASEAN region, *Original scientific paper*, 64(3), 251 – 260
- Hassan, S. (2000). Determinants of market competitiveness in an environmentally sustainable tourism industry, *Journal of Travel Research*, 38(3), 239-245.
- Heath, E. (2003). Towards a Model to Enhance Destination Competitiveness: a Southern African Perspective, *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 10, 124-141
- Heath, E., and G. Wall (1992). *Marketing Tourism Destinations: A Strategic Planning Approach*. New York: John Wiley and Sons

- Hosany, S., Prayag, G., Deesilatham, S., Caušević, S., & Odeh, K. (2015). Measuring Tourists' Emotional Experiences. *Journal of Travel Research*, 54(4), 482–495
- Howitt, O. J. A., Revol, V. G. N., Smith, I. J., and Rodger, C. J. (2010). Carbon emissions from international cruise ship passengers' travel to and from New Zealand. *Energy Policy*, 38, 2552–256
- Hunt, J. D. and Layne, D. (1991). Evolution Of Travel And Tourism Terminology And Definitions, *Journal of Travel Research*, 29 (4), 7-11.
- IEA (2022). *World Energy Investment 2022*, International Energy Agency
- İçöz, O. ve Kozak, M. (1995). *Tourist Destination Management: Issues, Analysis and Policies*. New York: Routledge
- Jiricka, A., Salak, B., Eder, R., Arnberger, A., & Probstl, U. (2010). Energetic tourism: Exploring the experience quality of renewable energies as a new sustainable tourism market. In C. A. Brebbia & F. D. Pineda (Eds.), *WIT Transactions on Ecology and the Environment* (Vol. 139, Issue 4, pp. 55–68). Southampton: WIT Press.
- Kadyan, J.S. and Kadyan, S., (2011), *Green Marketing: Concepts and Applications*, *Global Journal of Business Management*, 5(2), 71-76
- Karagiorgas, M., Tsoutsos, T., Drosoua, V., Pouffary, S., Pagano, T., Lara, G. L., et al. (2006). HOTRES: Renewable energies in the hotels. An extensive technical tool for the hotel industry. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 10(3), 198–224
- Khalifa, G. S. A. (2020). Factors Affecting Tourism Organization Competitiveness: Implications for the Egyptian Tourism Industry, *African Journal of Hospitality Tourism and Leisure*, 9(3), 116-130
- Kostakis, I., & Sardianou, E. (2012). *Which factors affect the willingness of tourists to pay for renewable energy? Renewable Energy*, 38(1), 169–172.
- Kozak, M. (1999). Destination Competitiveness Measurement: Analysis of Effective Factors and Indicators. *European Regional Science Association Conference Papers*, Dublin.
- Kozak, M., and Buhalis, D., (2019). Cross-border tourism destination marketing: Prerequisites and critical success factors. *Journal of Destination Marketing & Management*, 14, 1-9.
- Kozak, M., and Rimmington, M. (1998). Measuring tourist destination competitiveness: conceptual considerations and empirical findings. *International Journal of Hospitality Management*, 18 (3), 273–283.
- Laws, E. (1995). *Tourist Destination Management: Issues, Analysis and Policies*. New York: Routledge

- Lesmana, H., Sugiarto, S., Yosevina, C., and Widjojo, H. A. (2022). Competitive Advantage Model for Indonesia's Sustainable Tourism Destinations from Supply and Demand Side Perspectives, *Sustainability*, 14, 16398
- Liu H, Hasan M, Cui D, Yan J, Sun G (2022) Evaluation of tourism competitiveness and mechanisms of spatial differentiation in Xinjiang, China. *PLOS ONE* 17(2): e0263229
- Lovelock, C. H. and Wirtz, J. (2011). *Services Marketing: People, Technology, Strategy*. U.S.A.: Pearson Education
- Lušticki, M. and Bednářová, M. (2018). Tourism Destination Competitiveness Assessment: Research & Planning Practice, *Global Business & Finance Review*, 23(3), 49-67
- Mangion, M.-L., R. Durberry, and M. T. Sinclair (2005). "Tourism Competitiveness: Price and Quality." *Tourism Economics*, 11 (1): 45–68
- Maráková, V., Dyr, T., and Wolak-Tuzimek, A. (2016). Factors Of Tourism's Competitiveness in the European Union Countries, *Ekonomika a management*, XIX (3), 92-109
- Mazanec, J. A., Wöber, K., and Zins, A.H. (2007). Tourism Destination Competitiveness: From Definition to Explanation?, *Journal of Travel Research*, 46, 86-95.
- Medina-Muñoz, D. R., Medina-Muñoz, R. D., and Chim-Miki, A. F. (2013). Tourism Competitiveness Assessment: The Current Status of Research in Spain and China. *Tourism Economics*, 19(2), 297–318
- Middleton, V.T.C. (1994). *Marketing in Travel and Tourism (Second Edition)*. Oxford: Butterworth & Heinemann
- Mieczkowski, Z. (1990). *World Trends in Tourism and Recreation*. New York: Peter Lang
- Miller, N. and Robinson, D. (1963). *The Leisure Age. Its Challenge in Recreation*. Belmont: Worldworth Publishing Company
- Mira, M. R., Moura, A., & Breda, Z. (2016). Destination competitiveness and competitiveness indicators: Illustration of the Portuguese reality. *Tékhné*, 14(2), 90–103.
- Murphy, P., Pritchard, M., & Smith, B. (2000). The destination product and its impact on traveller perceptions. *Tourism Management*, 21(1), 43-52.
- Narula, R. (1993). Technology, international business and Porter's" diamond": Synthesizing a dynamic competitive development model. *Management International Review*, 33(2), 85–107
- Navickas, V., and Malakauskaite, A. (2009). The possibilities for the identification and evaluation of tourism sector competitiveness factors. *Engineering Economics*, 61(1), 37-44

- OECD (2022). Competition in Energy Markets, OECD Competition Policy Roundtable Background Note, www.oecd.org/daf/competition/competition-in-energy-markets-2022.pdf.
- Oppermann, M. (1996). Convention destination images: analysis of association meeting planners' perceptions. *Tourism Management*, 17(3), 175–182
- Papatheodorou, A. (2003). Exploring Competition Issues in Tourism, Conference: International Conference on Managing Tourism in the Global Economy At: Melbourne, Australia
- Pearce, D. G. (1997). Competitive Destination Images: Analysis of Association Meeting Planners' Perceptions. *Tourism Management*, 17 (3): 175–82
- Pecters, P., Szimba, E., and Duijnisveld, M. (2007). Major environmental impacts of European tourist transport. *Journal of Transport Geography*, 15, 83 – 93
- Pollock A. (2007) The climate change challenge. Implications for the tourism industry. The Icarus Foundation, A Discussion Paper, 1-28.
- Poon, A. (1993). *Tourism, Technology and Competitive Strategies*. Wallingford: C.A.B International.
- Ritchie, J. R. B (1984). Assessing the Impact of Hallmark Events: Conceptual and Research Issues. *Journal of Travel Research*, 23(1), 2–11.
- Ritchie, J. R. B., and Crouch, G. I. (2003). *The Competitive Destination: A sustainable tourism perspective*. CABI Publishing
- Robu, V., and Balan, A. (2009). The Analysis of Competitiveness in the Tourism Sector in the Actual Context of Economic Crisis. *Journal of Tourism- Studies and Research in Tourism*, 7 (7), 84-89
- Romão, J., and Nijkamp, P. (2017). Impacts of Innovation, Productivity and Specialization on Tourism Competitiveness – A Spatial Econometric Analysis on European Regions, *Current Issues In Tourism* 22(2):1-20
- Romeril, M. (1989). Tourism and the environment — accord or discord? *Tourism Management*, 10(3), 204–208
- Ross, G. F. (1992). *Resident Perceptions of the Impact of Tourism on an Australian City*. *Journal of Travel Research*, 30(3), 13–17.
- Sánchez, A. G., and Lopez, S. L. (2015). Tourism destination competitiveness: the Spanish Mediterranean case *Tourism Economics*, 2015, 21 (6), 1235–1254
- Scott, D., Gössling, S., & Hall, C. M. (2012). International tourism and climate change. *Wiley Interdisciplinary Reviews: Climate Change*, 3(3), 213–232.
- Sharif, A., Afshan, S., and Nisha, N. (2017). Impact of tourism on CO2 emission: Evidence from Pakistan. *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, 22(4), 408–42

- Sharma, B., Dyer, P., Carter, J., & Gursoy, D. (2008). Exploring Residents' Perceptions of the Social Impacts of Tourism on the Sunshine Coast, Australia. *International Journal of Hospitality & Tourism Administration*, 9(3), 288–311.
- Sharpley, R. (2006). *Travel and Tourism*. California: SAGE Publications Ltd
- Simatupang, T. M. Schwab, A., Lantu, D. C. (2015). Building Sustainable Entrepreneurship Ecosystems, *International Journal of Entrepreneurship and Small Business*, 26 (4), 389-398.
- Sinclair, M. T., & Tsegaye, A. (1990). International tourism and export instability. *Journal of Development Studies*, 26(3), 487–504
- Širá, E., and Pukała, R. (2019). Competitiveness of Travel and Tourism in Selected Countries. *Czech Journal of Tourism*, 8(1), 17–31.
- Song, H., Romilly, P., & Liu, X. (2000). An empirical study of outbound tourism demand in the UK. *Applied Economics*, 32(5), 611–624.
- Sonntag, V. (2000). Sustainability — in light of competitiveness. *Ecological Economics*, 34(1), 101–113
- Sul H-K, Chi X, Han H. (2020). Measurement Development for Tourism Destination Business Environment and Competitive Advantages. *Sustainability*, 12(20), 8587
- Sunlu, U. (2003). Environmental impacts of tourism. Camarda D., and Grassini L. Local resources and global trades: Environments and agriculture in the Mediterranean region. In (263-270). Bari: CIHEAM.
- Swarbrooke, J., Beard, C., Leckie, S. and Pomfret, G. (2003). *Adventure Tourism*. USA: Taylor & Francis Ltd
- Tang, S., Selvanathan, E. A., & Selvanathan, S. (2007). The Relationship between Foreign Direct Investment and Tourism: Empirical Evidence from China. *Tourism Economics*, 13(1), 25–39.
- Tooman, L.A. (1997). Multipliers and life cycles: A comparison of methods for evaluating tourism and its impacts. *Journal of Economic Issues*, 31(4), 917–932
- Towner, J. (1995). What is Tourism's History? *Tourism Management*, 16 (5), 339- 343
- Tribe, J. (1999). *Economics of Leisure and Tourism*. London: Butterworth-Heinemann
- Ünal, T. (1990). *Turizm ve Çevre Konferansı*. Ankara: Türkiye Çevre Sorunları Vakfı Yayını
- Van den Bosch, F., and Van Prooijen A. A. (1992). The Competitive Advantage of European Nations: The Impact of National Culture — A Missing Element in Porter's Analysis? *European Management Journal*, 10(2), 173 –177.

- Vanhole, N. (2005). *The Economics of Tourism Destinations Theory and Practice*. U.K.: Routledge
- Vanhove, N. (2002). Tourism policy — between competitiveness and sustainability: The case of Bruges. *Tourism Review*, 57(3), 34–40.
- Vengesai, S. (2003). A Conceptual Model of Tourism Destination Competitiveness and Attractiveness. *Conceptual Papers / Marketing Theory Track*, December, 637–647
- Wahab, S. (1997). Sustainable tourism in the developing world. In S. Wahab, & J. J. Pigram (Eds.), *Tourism, development and growth. The challenge of sustainability* (pp. 129–146). London: Routledge.
- Waheeduzzaman, A., and Ryans, J. J. K. Jr. (1996). Definition, perspectives, and understanding of international competitiveness: A quest for a common ground. *Competitiveness Review*, 6(2), 7–26
- Walker, J. R. (2011). *It's Tourism: Concepts and Practices*. U.S.A.: Pearson Education.
- World Economic Forum (WEF) (2022). *Travel & Tourism Development Index 2021 Rebuilding for a Sustainable and Resilient Future*, Insight Report, May 2022.
- WTTC (2022). *Economic Impact 2022: Global Trends*. Head of Research, World Travel & Tourism Council. <https://wttc.org/Portals/0/Documents/Reports/2022/EIR2022-Global%20Trends.pdf>
- Yuksel, F., Bramwell, B., & Yuksel, A. (1999). Stakeholder interviews and tourism planning at Pamukkale, Turkey. *Tourism Management*, 20(3), 351–360. doi:10.1016/s0261-5177(98)00117-4.
- D'aveni, R. A. and Gunther, R. (1994). *Hypercompetition: Managing the Dynamics of Strategic Maneuvering*. New York: The Free Press
- Jambor, A., & Babu, S. (2016). *Competitiveness: Definitions, Theories and Measurement. Competitiveness of Global Agriculture*, 25–45.
- Dennis, K. (1975). *Competition' In The History Of Economic Thought*. A Thesis to Fulfil the Requirements for the Degree of Doctor of Philosophy, Submitted to the Faculty of Social Studies University of Oxford
- Soule, G. (1978). *Ekonominin ABC'si*. (Çev. Nejat Muhallimoğlu). İstanbul: Muhallimoğlu Yayınları
- Porter, M. (2011). *Rekabet Üzerine*. Çev. Türkiye İhracatçılar Meclisi, Optimist Yayınları, İstanbul
- Bahar, O. ve Kozak, M. (2012). *Turizm ve Rekabet*. Detay Yayıncılık, Ankara
- Heckscher, E. (1919). The effect of foreign trade on the distribution of income. *Ekonomisk Tidskrift*, 21, 497-512.
- Heckscher, E. F. (1935). *Mercantilism*. U.K: Routledge.

- Polanyi, K. (1977). The Economistic Fallacy. Review (Fernand Braudel Center), 1(1), 9–18
- Porter, M. (2011). Rekabet Üzerine. Optimist Yayınları, İstanbul
- Polanyi, K. (12010). Büyük Dönüşüm. (Çev. Ayşe Buğra). İletişim Yayınları
- Moore, J. (1973). *Rekabetin Ölümü*. U.K.: Homewood.
- Aktan. C. C. ve Vural, İ. Y. (2004). Yeni Ekonomi ve Yeni Rekabet. Ankara: Ajans-Türk Basım ve Basım A.Ş.
- Cantillon, R. (1755/2011). Essai sur la nature du commerce en général. Paris: Institut Coppet
- Porter, M. E. (1998) *The Competitive Advantage of Nations (11th ed.)*. New York: Free Press.

Yenilenebilir Enerji Kaynaklı Turizmde Rekabet Gücü ve Stratejileri

Dr. Emre Demir
Prof. Dr. Ozan Bahar

 ÖZGÜR
YAYINLARI

ISBN 978-625-5958-36-5

9 786255 958365